

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Előszó</i>	4
<i>I. A magyar katolikus egyház felvidéki törekvései a Monarchia végóráiban</i>	10
I. 1. Csernoch János „tót akciója“ és Andrej Hlinka ellenlépései	10
I. 2. A római katolikus egyház a Felvidéken 1918 előtt	22
<i>II. A Károlyi-kormány felvidéki törekvései és a katolikus egyház</i>	33
II. 1. Károlyiék felvidéki egyházpolitikája	33
II. 2. Persián kormánybiztos tevékenysége	40
II. 3. A Szentszék viszonyulása a felvidéki eseményekhez	48
II. 4. A magyar főpapok kiutasítása	55
<i>III. A magyar püspökök kiutasításától az új szlovák ordináriusok felszenteléséig</i>	65
III. 1. Egyházpolitikai törekvések a trianoni békeszerződés előtt	65
III. 2. Revízió, szlovákpolitika, katolikus egyház. Egy autonómia-terv a Horthy-korszak elejéről	75
III. 3. Csehszlovákia egyházpolitikája az új állam első éveiben	83
<i>IV. Esztergomi egyházi birtokok Szlovákiában</i>	95
IV. 1. Az esztergomi főegyházmegye javadalmasai és a trianoni államhatár	95
IV. 2. Zárlat az egyházi birtokokon. A brucki és marienbadi tárgyalások	101

IV. 3. A perindítás	106
<i>V. Vikariátus vagy apostoli adminisztratúra? Érvek és érdekek az érsekség ügyében</i>	109
V. 1. A felvidéki magyar katolicizmus önszerveződésének kezdetei	109
V. 2. A nagyszombati apostoli adminisztratúra felállítása	119
V. 3. Magyar papi politika az adminisztratúra felállítása után. A Katolikus Nagybizottság tevékenysége	128
V. 4. Szüllő Géza egyházpolitikai tevékenysége	134
<i>VI. A Modus vivendi egyezmény a Vatikán és Csehszlovákia között</i>	144
VI. 1. Az egyezmény megszületésének folyamata	144
VI. 2. A Modus vivendi jelentősége	149
<i>VII. A szerzetesrendek és a diszmembráció</i>	154
VII. 1. Piaristák	155
VII. 2. Premontreiek	164
VII. 3. Ciszterciek	166
VII. 4. Bencések	167
<i>VIII. A Modus vivendi végrehajtásának kérdése</i>	176
VIII. 1. A magyar püspökség ügye	176
VIII. 2. A párizsi egyezmények és a peren kívüli birtoktárgyalások	181
VIII. 3. A hatásköri ítélet és a birtokperek felfüggesztése	189
VIII. 4. Egy korszak lezárul: A diszmembrációs bulla és a visszacsatolás	198

<i>IX. Kitekintés: Az érsekség északi része és a szlovákiai egyház 1945 után</i>	211
<i>Függelék</i>	217
A bajcsi érseki birtok a 19. század végén. Beszédes Sándor fotói	217
Térképek az esztergomi érsekség területi beosztásának változásairól	223
<i>Forrás- és irodalomjegyzék</i>	226
Levéltári, kéziratári források	226
Forráskiadványok	227
Felhasznált újságok	227
Folyóiratban megjelent fontosabb írások, tanulmányok	228
Könyvek	229

Előszó

Magyarország északi részét az I. világháború után Csehszlovákiához csatolták, ami a felvidéki közélet szinte minden területét érintő átrendeződési folyamatot indított el. A kihívások elől a katolikus egyház sem térhetett ki, hiszen a csehszlovák kormányzat rögtön a fordulat után vétót emelt az ellen, hogy a Magyarországon élő főpásztorok, szerzetesrendek főnökei a megszállás alá került területen egyházkormányzati, hitéleti tevékenységet gyakoroljanak. Az állam a szlovák katolicizmussal karöltve látott hozzá az egyházi igazgatás, katolikus élet szlovakizálásához, követelve annak teljes függetlenítését a magyar egyháztól. A diszmembráció kérdésköre – vagyis az államhatárok által szelt egyházmegyéek¹ egyes részeinek Szentszék általi elválasztása – a korszak legkényesebb egyházpolitikai problémája volt², amely az esztergomi érsekség esetében különösen húsbavágónak számított. Területének döntő többsége úgy került Csehszlovákiához, hogy központja – egy Budapest nélkül szinte életképtelennek számító résszel együtt – Magyarországon maradt.

A két világháború közötti elválasztási ügy alapvető vonásaiban különbözőtt azoktól a diszmembrációs esetektől, melyeket a magyar katolikus egyház, illetve a főegyházmegye az előző évszázadok során átélt.³ A háttérben sokkal inkább ott tornyosult a politika, a viták nem pasztorációs szempontok és problémák körül, hanem az országok diplomáciai, egyházpolitikai érdekei mentén zajlottak. A magyar püspökök elleneztek az új államhatárok által szelt egyházmegyéek megosztását, melyben találkoztak a magyar állam, a mindenkori magyar kormányok külpolitikai érdekeivel: ha az egyházkormányzati határok nem követik rövid úton a politikai határokat, úgy ez azt is jelenti, hogy az egyház nem tekinti véglegesnek az utóbbiakat. Az utódállamok érdeke ennek éppen az ellenkezője volt.⁴

A Vatikán felé irányuló érdekvélményesítés egyházi és állami vonulatának összefonódása a Horthy-korszakban határozottan tetten érhető. A primások rendszeres

¹ A latin szertartású egyházmegyékből csak négy (Veszprém, Székesfehérvár, Vác, Eger) maradt teljes egészében Magyarország területén, hat egyházmegye egyes részei székhelyével együtt (Eger, Esztergom, Győr, Szombathely, Pécs, Kalocsa), és öt kisebb-nagyobb részei a székhely nélkül (Kassa, Rozsnyó, Várad, Szatmár, Csanád).

² Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945. Pannonica Kiadó, 1999, 11.p.

³ Az esztergomi érsekség területét utóljára 1776-ban érintette diszmembráció. Lásd: Borovi József: Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000.

⁴ Gergely: A katolikus egyház ... I. m. 11.p.

megbeszéléseket folytattak a külügyminiszterrel és egyéb állami tisztviselőkkel, az álláspontokat egyeztették, a fellépéseket összehangolták, a szentszéki akciókra párhuzamosan, ugyanabban a szellemben és mondanivalóval került sor. A csehszlovák gyakorlat ettől – bár az érdekközösség az állam és az ország egyháza között itt is létezett – lényegesen különbözött. Beneš külügyminiszter az egyházi vonatkozású külpolitikai ügyeket is szinte egyedül intézte, Prága és a Vatikán kapcsolatait saját meggyőződése szerint alakította. Különösebb beleszólást ebbe sem az ország egyházának, sem katolikus pártjainak nem engedett. Dolgozatom témáját az érintett országok külpolitikai törekvéseivel való szoros összefüggés figyelembevételével tárgyalom, ez jelenti munkám egyik dimenzióját.

Nem feledkezhettem meg eközben a Vatikán álláspontjának jellemzéséről sem. A Szentszéknek két évtizeden át, kényes politikai helyzetben, ellentétes törekvések között kellett navigálnia az egyház hajóját. Egyszerre kellett orvosolni Csehszlovákia több nemzetiségű katolikusainak gyakran eltérő igényeit, tompítani az egyházzal szemben kevés megértést mutató prágai egyházpolitikát, és úgy venni ezek mellett figyelembe a „jó katolikus” Magyarország igényeit, hogy ne sérüljenek az egyetemes egyház érdekei sem. Nem csoda, hogy nem egyszer úgy tűnt Budapestről, hogy intézkedéseiben, csehszlovákpolitikájában a Szentszék következetlenséget mutat: időről időre jelentős engedményeket tesz Prágának, máskor pedig a hivatalos diplomáciai kapcsolatok évekre szóló megszakításától sem riad vissza. Ez a hullámvászás számos tényezővel magyarázható. Befolyásolta azt a pápa⁵, illetve a Vatikán külügyeit irányító államtitkár személye⁶, a világpolitikai összefüggések, a Kúria politikájának aktuális jellemzői, s nem utolsósorban az egyház csehszlovákiai helyzetének normalizálási szándéka, az ottani jelentős birtokvagyon szekularizációtól való megmentése is. Az időnkénti békákat kénytelen-kelletlen le kellett nyelni, a magyar egyháznak a kötelező engedelmesség okán, a kormánynak pedig, mert alapvetően számítani lehetett a Szentszék megértésére, annak kívárá, döntésekkel nem siető magatartása találkozott Budapest szándékaival.

Az esztergomi érsekség diszmembrációjának ügye a korszakbeli szlovák-magyar kapcsolatok egyházi életben való tükröződéseként is tárgyalható. Az évezredes együttélés után 1918-ban bekövetkezett a váratlan fordulat, ami ezt a kapcsolatot súlyos megpróbáltatások elé állította. Igazából ekkor derült ki, hogy a viszony az elmúlt időszakban mennyire megromlott a két nemzet között, és hogy a kiegyensúlyozott, új

⁵ A korszak pápái: XV. Benedek 1914-1922, XI. Pius 1922-1939.

⁶ A korszak vatikáni államtitkárai: Pietro Gasparri 1914-1930, Eugenio Pacelli 1930-1939.

alapokra helyezett együttműködés kiépítését tehertételek sora nehezíti. A közös egyházi múlt megítélésében jelentős volt az eltérés, annál is inkább, mert az emancipálódó szlovák katolicizmus úgy érezte, hogy a magyar egyházzal, a közös egyházi múlttal szemben kell meghatározni önmagát, hogy identitását megtalálja, és a függetlenedés igényét hatékonyan képviselni tudja. Magyar részről – a hungarofil szlovák papsággal együtt – többé-kevésbé békésnek és harmonikusnak látták a dualizmus kori Felvidék egyházi viszonyait, melyben „minden tagjáról saját anyanyelvén gondoskodtak.”⁷ Ezzel szemben a hatalmi pozícióba került papok, az új szlovák egyház képviselői az üldözés és elnyomás korszakaként értékelték, vagy a „halál békéjével“, a „temetők csendjével”⁸ azonosították azt. A kölcsönös szemrehányás, az érdekek és törekvések szövevénye került a megértés útjába.

Kutatási céljaim egyike éppen ennek kibogozása, a különböző vélemények hátterének feltárása, a két nemzet egyházpolitikai álláspontjának ütköztetése volt. Eközben kibontakozott néhány markáns, a kérdésben fontos szerepet játszó személyiség arcéle, akiknél igyekeztem megérteni nemcsak álláspontjuk alapvető vonásait, hanem annak érzelmi és racionális mozgatórugóit is. Csernoch János hercegprímás, a magyar egyház első embere az egyik főszereplő, aki történetesen szlovák származásúként került a magas egyházi és közjogi pozícióba, az ügy tekintetében legkényelmetlenebb esztergomi érseki székbe. Nem magyar anyanyelve élete végéig határozottan érződött akcentusán, ami nem egy mosolyt fakasztó anekdotának is tápot adott.⁹ Milyen viszonyulást alakított ki a politikus erényekkel bíró prímás ebben a kényes szituációban? Minden belső dilemma nélkül képviselni tudta a magyar érdekeket, vagy a két nemzet kenyértörése során megszólalt szlovák énje is? Ott van továbbá Andrej Hlinka, akinek személye a magyar hatósági és egyházi üldöztetés, a szlovák mártíromság példája, hivatkozási alapja lett. Hogyan gondolkodott Hlinka a „magyar hazáról“, élt-e vajon a lehetőséggel, hogy megtorolja az elszenvedett sérelmeket? A szlovák papok közül kiemelendőnek tartom Karol Anton Medvecký és František Jehlička (Jehlicska Ferenc) szerepét, magatartását is. Medvecký az egyik pillanatban még az ország talán legnyomorúságosabb plébániáján tengődött, minden elismerés és karrierbeli előrejutás legcsekélyebb reménye nélkül, néhány hónap elteltével pedig már egyházügyi referensként az ő döntéseitől

⁷ Primási Levéltár, Esztergom (PL) Felvidéki birtokügyek, 2. doboz. Csernoch János levele Gasparri vatikáni államtitkárnak, 1921. március 20.

⁸ A kifejezéseket Karol Anton Medvecký használta: Szlovákhon magyar katolikus papságához. Válaszul Palkovich Viktor gútai esperes „Sérelmeink” című emlékiratára. É. n.

⁹ Rosdy Pál gyűjtése az „Új Ember” c. lapban olvasható: 2005. február 6., 2007. június 30.

függött egy egész országrész katolikusainak, köztük a püspököknek sorsa. Jehlička a pesti egyetem teológiaprofesszora volt, aki éles politikai kacsaringók után a történelmi Magyarország visszaállításának lelkes propagálójaként, ezzel együtt a szlovák renegát magatartás legkézenfekvőbb példajaként vált közismertté. Az 1918 őszén egyik legaktívabb, akkor éppen elszakadáspárti pap-politikus miért tért vajon vissza a magyar táborba, és tényleg csupán az elvtelen, önös érdekektől vezérelt politikai kaméleonok között található számára hely a történelemben? Szüllő Géza teljesen más karakter volt. Az Országos Keresztényszocialista Párt elnöke a Monarchia időszakának politikai viszonyai között szocializálódott, széles műveltségű, a régi Magyarország kereteiből kiinduló és a térségbeli magyar dominancia eszményét szem előtt tartó dzsentri politikus-típust testesítette meg. Szüllőnél mindenekelőtt azt vizsgáltam, hogy politikai alapkoncepciójához – ellenzékiiség, kisebbségi sérelmek kimondása, nemzeti öntudat fenntartása, revízió – miként illeszkedtek egyházpolitikai elképzelései. Ahány életút, annyiféle tapasztalat és látásmód, és persze annyiféle Magyarország és magyar egyház.

Munkámat a kérdéskör történetének időrendje, legjellemzőbb csomópontjai, témakörei mentén tagoltam. Az első időszak véleményem szerint 1920 végéig, a teljes egészében Csehszlovákiához került egyházmegyék (Nyitra, Szepes, Besztercebánya) élére helyezett új szlovák püspökök kinevezéséig tartott (I.-IV. fejezet). Az események ekkor sűrűn követték egymást, megtörtént a felvidéki hatalomváltás, és sor került az egyház átalakításának első lépéseire, többek között a magyar püspökök eltávolítására, az egyházi birtokvagyon lefoglalására is. Itt tárgyaltam azokat az országmentési kísérleteket, melyekre az egyház illetve a hercegprímás közreműködésével a Monarchia létezésének utolsó hónapjában, az októbrista köztársaság időszakában és a Horthy-korszak elején került sor. Az újabb mérföldköveket a nagyszombati apostoli adminisztratúra 1922-es felállítása (V. fejezet), a *Modus vivendi* egyezmény 1927-es megkötése (VI. fejezet), az 1937-es diszmembrációs bulla, illetve a nem sokkal ezután első bécsi döntés nyomán végrehajtott egyházkormányzati revízió jelezték (VIII. fejezet). Eközben kitértem a szerzetesrendek felvidéki házainak magyar egyháztartományuktól való elválasztásának kérdéseire (VII. fejezet), és folyamatosan tárgyaltam a szlovákiai magyar katolikusok helyzetének jellemzőit, a felvidéki magyar püspökség ügyét, az esztergomi javadalmasok birtokaival kapcsolatos változásokat, az általuk indított hágai per történéseit is.

Mivel a disszertációm témájával választott kérdéskör alapvetően megíratlannak

számít,¹⁰ nagyjából leltári forrásokat dolgoztam fel. A magyarországiak közül úgy vélem mindegyik szóba jöhető leltárban jártam, így kutattam az Esztergomi Prímási Levéltárban (Cat. D/c, Cat. A, Cat. C, Cat. D/b, Cat. I, Cat. D, felvidéki birtokügyek dobozai), a Magyar Országos Levéltárban (K 63, K 64, K 105, K 26, P 233.), a Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltárban (Csiszárik hagyaték), a Politikatörténeti Intézet Levéltárában (Persián anyag), az Országos Széchényi Könyvtárban (Szülő hagyaték), a Magyarországi Piarista Rendtartomány Központi Levéltárában (a felvidéki rendházak ügyei), a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában (a komáromi rendház ügyei) és a Csornai Premontrei Prépostság Levéltárában (birtokügyek és Jászóval kapcsolatos iratok) is. A csehszlovák-vatikáni viszony, Prága egyházpolitikai céljainak bemutatásánál nem nélkülözhettem a csehországi és szlovákiai forrásokat, illetve a vatikáni leltári anyagot sem. Az előbbieket használatát lehetővé tette nyelvtudásom, így prágai és pozsonyi kutatóútjaim során tanulmányozhattam a hozzáférhető dokumentumokat. Az állami levéltárakat tekintve különösen a cseh külügyminisztérium levéltárában található iratanyag – bár közvetlenül Esztergomra vonatkozóan nem túl nagy mennyiségben –, melyet a pozsonyi állami levéltár szórványosan előfordul, témába vágó forrásaival egészíthettem ki. A szlovákiai egyházi levéltárakat illetően már nehezebb dolgom volt. Érdemes lett volna a nagyszombati adminisztratúra anyagát is átvizsgálni, összehasonlítani az esztergomi forrásokkal, de sajnos megkeresésemre maga Sokol érsek aláírásával érkezett elutasító válasz, miszerint az iratok rendezetlensége okán a kutatás egyelőre nem engedélyezhető.

A közvetlen vatikáni forrásokat tekintve munkám csupán a szakirodalomban közölt dokumentumokra támaszkodhatott¹¹, de a Szentszék kérdésben elfoglalt álláspontjának, magatartásának rekonstruálása ezek felhasználása mellett a Magyar Országos Levéltár és az Esztergomi Prímási Levéltár forrásainak segítségével is lehetséges volt. Megtálálhatóak e levéltárakban a vatikáni követek jelentései, a kuriális bíborosok, magyar egyházi emberek, politikusok levelei, melyek együttesen elégséges információval szolgáltak a feltárásnál. A szentszéki forrásokat használó szerzők csupán az 1918-1922 közötti időszak anyagával foglalkozhattak, mivel a vatikáni levéltárak 1922-től, XI. Pius trónralépésétől kezdődően zárva vannak. A közelmúltban történt nyitás

¹⁰ Eddig mélyrehatóbban csupán Salacz Gábor és Gergely Jenő foglalkozott vele: Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975., Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945. Pannonica Kiadó, 1999.

¹¹ Mindenekelőtt: Eördögh István: Erdély román megszállása 1916-1920. Szeged, 2000., Jozef M. Rydlo szerk.: Renovatio spiritualis. Bratislava, 2003.

XII. Pius hivatalbalépéséig (1939) kizárólag a három fontos lelőhely (pápai államtitkárság, berlini nunciátúra, Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja) iratainak Németországot érintő anyagára vonatkozik.

Arra a kérdésre, hogy megtörtént-e az első bécsi döntésig terjedő csehszlovák időszakban az esztergomi érsekség diszmembrációja, a következő válasz adható: az Esztergommal való kapcsolat visszaszorulása folyamatos volt, egymás után vágták el a felvidéki egyházmegyerészt központjához kötő jogi szálakat, 1937-ben sor került a diszmembrációs bulla kiadására is, de a korszakban mégsem érték az elválasztási folyamat végére, mivel nem került sor északi részen új püspökség felállítására, nem valósult meg a magyar katolikusok tervezett egyházmegyenkénti szétszórása, és 1938-ban a birtokok nagy része kisajátítástól mentesen került vissza a javadalmasok használatába. A következőkben az eddig vezető utat mutatom be.

I. A magyar katolikus egyház felvidéki törekvései a Monarchia végóráiban

I. 1. Csernoch János „tót akció“-ja és Andrej Hlinka ellenlépései

1918. októberének elején a hercegprímás lépéseket kezdeményezett a felvidéki szlovák katolikusok megnyerésére, Csernoch szóhasználatával a magyar állam és egyház iránti hűség erősítésére. A harctéri helyzet ekkor már válságos volt az Osztrák-Magyar Monarchia számára: Bulgária szeptember 29-én kilépett a háborúból, ami egyet jelentett a balkáni front összeomlásával, Romániában szintén bizonytalanná vált a központi hatalmak helyzete, és Törökország kapitulációjára is minden pillanatban számítani lehetett.¹² A balkáni front összeomlásáról érkező hírek hatására Bécsben a Koronatanács döntést hozott, hogy a még menthető érdekében békeajánlatot tesz. Az Egyesült Államok elnökéhez október 4-én eljuttatott jegyzék azonnali fegyverszünet megkötését, béketárgyalások megindítását javasolta.

A Monarchia békeajánlata Csernoch primást tettekre ösztönözte. A magyar egyház feje látta, hogy az országot közvetlen veszély fenyegeti, és a területi integritás védelmében tett gyors és határozott cselekedetek nélkül egyre csökken az esélye annak, hogy Magyarország tragikus megrázkódtatások nélkül fejezze be a háborút. Az önrendelkezés eszméjének rohamos térhódítása a szeparatista tendenciákat erősítette, ezért az egyház eszközeivel, elsősorban szűkebb egyházkormányzati területére, a Felvidék nyugati részére kiterjedő esztergomi érsekségre koncentrálni tett kísérletet a radikális nemzetiségi törekvések ellensúlyozására. A lépéssorozat célja – melyet Csernoch a leveleiben többnyire „tót akció“-nak nevez – a magyarpárti meggyőződés erősítése volt az alapján hűségesnek tartott szlovák katolikusok körében. Úgy vélte, hogy a közeljövő döntő tényezője lehet, hogy a szlovák tömegek milyen politikai út, kibontakozási lehetőség mellé teszik le a garast. A felvidéki papságnak ezért kötelessége harcra szállni a fokozódó csehszlovákista propagandával, s az idegen agitáció hazugságait ellensúlyozva kell hozzájárulnia a szlovák katolikusok ellenállóképességének növeléséhez.

A Monarchia október 4-i békeajánlata és Csernoch szlovák hívók felé tett lépése közötti szoros összefüggésre utal a hercegprímás 1918. október 8-i körlevele, melyet a

¹² Siklós András: A Habsburg birodalom felbomlása 1918. Budapest, 1987. 108. p.

felvidéki püspökökhöz, Párvy Sándor szepesi, Radnai Farkas besztercebányai, Fischer-Colbrie Ágoston kassai és Batthyány Vilmos nyitrai ordináriushoz intézett. Figyelmeztette őket a wilsoni pontokban megfogalmazott önrendelkezési elvből fakadó lehetőségekre, de annak veszélyeire is. Magyarország integritását – vázolta fel – komoly veszedelem fenyegeti. A csehek a hazai szlovákokat is megnyerni akarják ügyüknek, s Magyarország több vármegyéjének kiszakításával „cseh-morva-tót államot“ akarnak létrehozni. A béketárgyalásokon majd a nép akaratára hivatkoznak, ezért Magyarország képviselői a történeti jog mellett szintén ezt kell, hogy tegyék. Kíváncsú, hogy a felsőmagyarországi szlovák lakosság ne a közigazgatás szervei által vezetve, de különféle társadalmi szervezeteken keresztül, népgyűléseken, összejöveteleken „spontán“ megnyilatkozzék amellett, hogy a magyar állam kötelékéből kiválni nem óhajt. Csernoch nem kételkedett a szlovák katolikusok haza és egyház iránti hűségében, illetve remélte a szlovákok lojális magatartásának pozitív kihatását a szövetségesek döntéshozatalára. Nem látta jelét annak, hogy egyházmegyéje szlovák hívei körében a cseh államhoz való csatlakozás „hazafiatlan törekvései“ tért hódítottak volna: „Nem is tételezem fel azt – fogalmazott – hogy csak szórványosan is áldozatul esett oly mélyen vallásos és hazafiúi érzéseiben oly érintetlen tót népem ennek a mozgalomnak.“ A szlovákság állam- és egyházhű magatartása tehát Csernoch elképzelése szerint megfelelő háttérrel nyújthatott a háború utáni rendezésnél, különösen a wilsoni elvek érvényesülése esetében, melyhez a primás ekkor még reményeket fűzött. A püspököknek írt levelét felszólítással zárta: „Addig is kegyeskedjék saját egyházmegyéje területén odahatni, hogy a nép megnyilatkozása a magyar államhoz való hűség szellemében okosan és tapintatosan előkészíttessék. A magyar királyi kormány és az ezeréves magyar hazának hű fiai a veszély ez órájában a katolikus papság fölvilágosító munkásságára bizalommal számítnak.“¹³

Október folyamán Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter szintén arra a következtetésre jutott, hogy az ország kritikus helyzetében fontos feladat a szlovákok megnyerése. A primásnak írt levelében kifejtette, hogy véleménye szerint Felső-Magyarország lakossága értékelni fogja a hercegprimás nemzetiségekkel szemben tanúsított korábbi toleranciáját, így a „katolikus többségre a legnagyobb és legüdvözőbb befolyást lehet nemzeti szempontból gyakorolni.“ Egyben felkérte a primást, hogy a szlovák területeken működő papjait hívja fel a magyar haza melletti agitációra, hogy

¹³ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 5995. sz. Csernoch körlevele a felvidéki püspököknek, 1918. október 8.

„jól felfogott érdekükben“ ragaszkodjanak a tradíciókhoz, és ne engedjék elszakadni a szlovákokat „oly anyaországtól, melyhez jó és balsors századokon át kötötte őket.“¹⁴

A hercegprimás október 23-án újabb levelet írt, melyben felszólította az esztergomi főegyházmegye alespereseit, hogy haladéktalanul hívják össze kerületük szlovák hívek körében működő plébánosait, és tanácskozzanak arról, hogyan lehetne eredményesen hatni a nép állásfoglalására. Nyilatkozzanak a magyar integritást fenyegető cseh kirohanásokkal szemben, s a vallásos szlovák népet buzdítsák Szent István koronája iránti hűségére. Nagyszombati vikáriusának, Báthy Lászlónak megírta azt is, hogy a felvilágosítást lehetőleg olyan papok végezzék, akik eddig is tiszteletben tartották a szlovákság nyelvi és nemzeti jogait. Akikről köztudomású, hogy erősen dolgoztak a magyarosodás mellett, azok tartózkodjanak minden kapacitálástól, akiket pedig a nép nemzetiségi okokból egyenesen gyűlöl, azok igyekezzenek más helyre jutni.¹⁵ A főegyházmegye északi egyházkerületeinek alesperesei a felszólításnak megfelelően október-november fordulóján megbeszéléseket tartottak papjaikkal, ami után a plébánosok saját településeiken hívták fel a hívek figyelmét a vallási és nemzeti szempontból fenyegető cseh veszélyre, valamint Csernoch intencióinak szellemében biztosították őket anyanyelvük és intézményeik Magyarországon való szabad fejlődéséről.¹⁶

Az október végi felvidéki hangulatot, politikai helyzetet a hercegprimás így jellemezte: „A nagy szláv eszme híveivel való naponkénti érintkezésben félre nem ismerhető közvetlen veszedelem rejlik arra, hogy megbarátkozzanak ezekkel az eszmékkel azok is, akiket ezek valamikor teljesen hidegen érintettek. Ellenőrizhetetlen kezek, fizetett ágensek ma szívósan dolgoznak azon, hogy a cseh államhoz való csatlakozásra tót népünket felhívják és felbújtásuk ... Világosítsátok fel a népet, amely gondjaitokra van bízva, tartsátok meg igaz hazaszeretetében és mélységes vallásosságában, amely erények birtokában hamarosan tiltakozni fog a cseh államhoz való csatlakozás ellen. Erősítsétek benne az ezeréves Magyarországhoz való ragaszkodást, s figyelmeztessétek szüntelenül azon veszélyekre, amelyeknek katolikus hite és tót anyanyelve ki volna téve a cseh huszitizmus és radikalizmus karmai között. Hiszem, hogy a tót nép nem veszti el higgadságát és nem tépi fel önfeledten azokat az életgyökereket, amelyek a magyar hazába mélyednek, s amelyekből apái és ősapái táplálkoztak. Hallgatni

¹⁴ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 4075. sz. Zichy János Csernochnak, 1918. október 22.

¹⁵ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 4197. sz. Csernoch Báthy vikáriusnak, 1918. november 8.

¹⁶ Tengely Adrienn: Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban. www.uni-miskolc.hu/Egyháztörténeti_cikkek.

fog okos és kipróbált tanácsadóira, az egyház papjaira... A faji elnyomatásnak, a tót nép felszabadításának üres jelszavai pusztában kiáltónak szavaként hangzanak, csak legyen aki ezeknek vaklármáját lefogja és feltárja a jóindulatú tót nép előtt.”¹⁷

Csernoch mindenekelőtt a keresztény hitet és a szlovák népi karaktert, nyelvet fenyegető veszélyekre apellálva próbált eredményt elérni. Ekkor még létezett – ha napjai meg is voltak számlálva – a királyi Magyarország, így hivatkozhatott azokra a különbözőségekre, melyek várhatóan fennállnak majd a körvonalazódó cseh állam és a Magyar Királyság katolicizmushoz fűződő viszonyában. A csehekhez való kapcsolódás esetén sovíniszta és egyházellenes uralom várható: „Az egyház szolgálainak nem kell magyaráznom, mit jelent a szabadság forradalmárok és szabadgondolkodók nyelvén. Szabadságot jelent a bűnnek és istentelenségnek, rabságot a hitnek és tiszta erkölcsnek. Elég azt mondanom, hogy a cseh vezérek legradikálisabb része Franciaországból akarja importálni a szabadság fogalmát.”¹⁸ A cseh ideológia erőszakos érvényesítése következtében a szlovákok ezenfelül elveszíthetik nyelvüket, tradícióikat is, míg a magyar hazához való hűség esetén a két nép a legigazságosabb békében élhet királya kormányzása alatt, „feledve a közelmúltnak minden keserűségét és hibáját, s felidézve a régmúltnak évszázados testvéri érzését.” IV. Károly alkotmánytisztelete és meggyőződéses katolikus lelkilete lesz a garancia arra, hogy a szlovák nép „tiszteletet érdemlő törekvései” és katolikus vallása ellen merényletet elkövetni többé nem lehet majd. „A tótok az ő jogara alatt – fogalmazott – megőrizhetik mindazt, ami nekik drága, megkaphatják mindazt, amit mint a magyar haza becsületes polgárai jogosan igényelnek.”¹⁹

A november első felében Esztergomba érkező papi válaszevelek nagy része Csernoch szlovákokkal kapcsolatos pozitív feltételezéseit támasztotta alá. Úgy tűnt, a katolikus szlovákok között békés a hangulat. A jelentésekből sajnos nem derül ki, hogy a véleményt formáló pap milyen nemzetiségű volt. A levelek magyarul íródtak, a magyarosan használt személynevekből pedig a szerző nemzetiségére következtetni bajosan lehet. „A csehek felé egyikünk sem vonzódik – fogalmazott a miavai egyházkerület alesperese – mindnyájan édes magyar hazánknak hű fiai vagyunk, s azok is akarunk maradni Eminenciád bölcs vezetése alatt. A lelkeszkedő papság vallásos, hazafias szellemben iparkodik működni, híveink pedig velünk tartanak, és a luteránus nép

¹⁷ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 4197. sz.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

sem lelkesedik a csehekért... Mi vagyunk itt a legveszélyesebb helyen – utalt az egyházkerület cseh határ melletti fekvésére –, de eléggé érettek vagyunk arra, hogy a reánk bízott kötelességünket jól végezzük.”²⁰ Néhány hasonló szellemű részlet a papi jelentésekből: „Nagyrészt tótajkú híveim körében eddig államellenes törekvéseket nem tapasztaltam, s ha gondoskodás történik arról, hogy a nép fiai a frontról hazakerüljenek és a rekvirálás atrocitásai megszűnjenek, egyenesen tiltakozni fognak az áruló csehekhez való csatoltatásuk ellen.”²¹ „A kerület papsága egyértelműen állást foglalt a hazafias irány mellett. Minden tőle telhető módon oda fog hatni, hogy a népet a magyar Szent Koronához való hűségében megtartsa, és mindennemű szeparatista mozgalomnak ellenáll.”²² „A cseh agitációhoz nem csatlakozunk, még ha Juriga is jönne ide agitálni.”²³ „Vidékünk tótajkú népének jövődöbeli hovatartozandóságának óhajait illetőleg teljes meggyőződéssel jelenthetem, hogy a mi tót népünk, miként a múltban, úgy most is de a jövőben is a magyar haza hűséges alattvalóinak vallja magát, és hallani sem akar arról, hogy Magyarországtól elszakadjon és a cseh-szlovák állam kötelékébe csatoltassék. Kerületünk papságának hazafias szelleme közismert, amely most is minden erejével iparkodik felvilágosítani a reábízott népet, és megerősíteni benne a Magyarországhoz való hűséges ragaszkodást. Amennyiben a tót nép jövődöbeli hovatartozandóságának kérdése községenkénti szabad megnyilatkozás útján fog a legigazságosabban megoldatni, ebben az esetben biztosra veszem, hogy kerületünk tót népének teljes összessége a cseh államhoz való csatlakozás ellen fog megnyilvánulni.”²⁴

A herceprimás a rozsnyói egyházmegyéből is biztató híreket kapott. Balás Lajos püspök véleménye az volt, hogy a szlovák hívek, és még kevésbé a papok nem lesznek megnyerhetők a cseh-szláv eszmének.²⁵

Mindezek mellett más papi levélírók olyan információkat közöltek, melyek jelezték, hogy a primás feltételezéseit talán indokolatlanul optimisták, s a szlovákok egy tekintélyes része fogékony az elszakadás iránt. A pozsonyiváncái plébános írta, hogy bár az egyházkerületi ülésen résztvevő papság Magyarország mellett nyilatkozott, de a leginkább érdekelt plébánosok spanyolláz-járványra hivatkozva el sem jöttek a találkozóra.²⁶ A szenicei plébános november 6-án kelt jelentésében ennél is

²⁰ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 253. sz.

²¹ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 210. sz.

²² PL Csernoch 1918 Cat. D/c 283. sz.

²³ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 364. sz.

²⁴ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 377. sz.

²⁵ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 419. sz.

²⁶ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 524. sz.

világosabban fogalmazott. A szlovákok felé tett engedmények ígéretei most már, mikor a csehek az ország területére léptek, teljesen hatástalanok. Ha a papság korábban indított volna akciót, és a magyar kormány korábban tett volna az iskolák és a közigazgatás terén nyelvi engedményeket, akkor még lehetett volna eredményeket elérni. Most viszont már egyes paptársai a kitűzött értekezleten meg sem jelentek, a zűrzavaros viszonyokra, fosztogató bandák miatti életveszélyre hivatkozva levélben mentették ki magukat. A rohási plébános ezt sem tette, aki a Szlovák Nemzeti Tanács helyi illetve járási bizottságának tagjai között szerepelt.²⁷ „A nemzetiségi izgatók agitációjának eredményeként a nép teljesen félre van vezetve“ – jellemezte a környékbeli hangulatot a felsőszili alesperes. „Kifürkészhetetlen most a nép lelke, s vérző szívvel gondolok azon lehetőségre, hogy a mi jó tót népünk nemsokára a jó jelzőt elveszíti“²⁸

A krakoványi plébános a helyzet nemzetközi meghatározottságát emelte ki: „A cseh-tót egyesülést szerény véleményem szerint mi semmiféle tiltakozással megakadályozni képesek nem leszünk, ha azt majd a békekötésnél elhatározzák.“²⁹ Hasonlóan nyilatkozott a szénávári alesperes is: „Aki ezeket az állapotokat szélesebb módon tanulmányozza, arra a tapasztalatra jut, hogy itt egy befejezett ténnyel állunk szemben. Mi tót katolikusok, akik teljesen nélkülözzük a világi intelligenciát, alig fogunk megbirkózhatni a cseh racionalizmushoz húzó, elég népes luteránus intelligenciával szemben. A felsővidéken lakó katolikus világi intelligencia teljesen megmagyarosodott, ebből következően a köznép előtt vezető szerepét elveszítette. A tót nép egyedüli vezetői így a papok maradtak, akik képtelenek lesznek a már megalakult Szlovák Nemzeti Tanács kiáltványával szemben sikeresen szembeszállni. Igaz, hogy katolikus tótjaink e vidéken még teljesen csendesek, szótlanok, paraszti bölcsességgel hallgatnak. A nemzetiségi kérdéseket ezért mi papok szintén szunnyadni hagyjuk, és csakis hitelvi ügyekkel foglalkoztatjuk a népet.“³⁰

Andrej Hlinka, a szepesi egyházmegyéhez tartozó Rózsahegy plébánosa, a szlovák nemzeti mozgalom katolikus szárnyának vezetőjeként ellensúlyozni igyekezett Csernoch felvidéki akcióját. Ennek során ő is az egyház és a szlovákok érdekeire hivatkozott. Cikkét jelentetett meg a Slovenský denník november 9-i számában, melyben a hercegprímás felhívását olyan lépésnek minősítette, mellyel átlépte kompetenciájának határait, ráadásul súlyos károkat okozott a szlovákiai katolicizmus Csehszlovákián belüli

²⁷ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 407. sz.

²⁸ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 350. sz.

²⁹ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 784. sz.

³⁰ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 359. sz.

érdekeinek. „Miért kell nehezíteni helyzetünket – fogalmazott Hlinka –, mi ebben az új államban akarunk tevékenykedni, melynek megalakulását lelkesen üdvözljük, mert abban évszázados vágyaink teljesülését látjuk. Eminenciád tettét, mint politikailag hibás lépést elítéljük. Politikai ügyekben egyetlen irányadó számunkra a Szlovák Nemzeti Tanács. Arra hallgatunk, és rendelkezéseinek alávetjük magunkat.”³¹ A Katolikus Néppártnak a következőket üzenté ugyanebben a cikkben: „Hogyan vehetitek a szátokra a Regnum Marianum nevet, hiszen ti Mária országát zsidóknak és liberálisoknak dobtátok oda. Vagy talán Mária királysága az az ország, ahol a katolikusok arra kényszerülnek, hogy zsidó anyakönyvvezető előtt kössenek házasságot? Soha nem Mária vagy Krisztus királyságáról szólt nálatok a történet, csupán a sovinizmusról és a hivatalokról.”³²

November 10-én, a cikk megjelenésének másnapján Hlinka két szlovák nyelvű körlevelet is intézett a Felvidék lelkészeihez. Az egyik egy felhívás volt, melyben az új politikai igazodásra, a csehszlovák állam elfogadására buzdította a vonakodónak látszó felvidéki papságot: „Főtisztelendő Úr! A beérkezett tudósítások szerint úgy látszik, hogy az én tisztelendő oltártestvéreimnek még ma sincs tiszta tájékozottságuk a nemzetközi helyzetről. Nem hisznek a cseh-szlovák állam való tényében... Egyházi érdekből kérem megfontolni, hogy ma a szlovák állam földjén egyetlen törvényes hatalom a csehszlovák nemzeti tanács, illetve a hozzátársult szlovák nemzeti tanács. Minden e megmásíthatatlan ténynek szembehelyezett kísérlet fölösleges és hiábavaló, ránk katolikus papokra, a mi népünkre, a mi egyházi érdekeinkre végtelenül veszedelmes és káros. Vállalnak-e Önök, tisztelendő úr és kerületének tisztelendő papsága felelősséget a következményekért, az új rezsim esetleges barátságtalan viselkedéséért az egyház s a papság iránt? Ezért felhívom a tisztelendő papságot, hogy legalább jóakarató passzivitással viseltessenek az alakuló állammal szemben.”³³

Hlinka másik novemberi körlevele papi tanács alakítását javasolta azzal a feladattal, hogy a szlovákiai katolikus egyház belső ügyeinek irányítását ideiglenesen átvegye, és ezzel együtt a magyar ordináriusok ellenségesnek ítélt törekvéseit hatástalanítsa.³⁴ A papi tanács létrehozásának szándékát a levél így indokolta: „A csehszlovák állam létező valóság, amin nem változtat sem baráti, sem ellenséges viszonyulása jövődő polgárainak, beleértve a papokat is ... Lássunk munkához és válasszunk magunk közül papi tanácsot, melynek feladata a katolikus ügyek vitele lesz.

³¹ Slovenský týždenník, 1918. november 9.

³² Uo.

³³ Alkotmány, 1918. november 23.

³⁴ Karol Sidor: Andrej Hlinka. Bratislava, 1934, 321. p.

Én úgy gondoltam, hogy a kezdeményezést elfogadja valamelyik egyházi méltóság is. A Csehszlovákia területén található egyházmegyek élén azonban sajnos nem szlovák főpásztorok állnak. Kénytelen vagyok így én magam, az egyház egyszerű katonája a dolgokat kezembe venni. Félek tőle, hogy enélkül az új államban az egyházi érdekek sérülnének, amiért én a felelősséget sem Isten, sem a szlovák hívők előtt viselni nem akarom.³⁵ A tanácsba Hlinka a szepesi püspökségből 23, a nyitraiból 18, a besztercebányából 7, a kassaiból 3, illetve az esztergomi érsekségből 21 tagot javasolt megválasztásra. Az esztergomi jelöltek között ott volt Oswald Richárd nagyszombati kanonok, később vikárius, Ferdinand Juriga országgyűlési képviselő, nemzeti politikus, František Jehlička egyetemi professzor, Pavel Jantausch pozsony-virágvölgyi (Blumenthal) káplán, későbbi nagyszombati adminisztrátor, Ľudovít Okánik szakolcai papi, később nyitrai zsupán is. A 72 tagú tanács élére Hlinka egy 12 tagú végrehajtó bizottságot képzelt el, melynek jelöltjei saját személyén kívül Štefan Mišík, Anton Hromada, Ján Vojtaššák, Štefan Mnohel', Štefan Haluška, Jozef Buday, Karol Kmeťko, Karol Medvecký, Ľudovít Okánik, Richard Oswald, František Jehlička voltak.³⁶ A szlovák papi tanács novemberben létre is jött Rózsahegyén, amellyel lényegében a törvényes ordináriusok autoritását, kompetenciáját vonták kétségbe. Ebből következően egyházi jogi szempontból az intézkedés kánonellenesnek számított.

Hlinka, illetve a nemzeti mozgalom katolikus szárnya a papi tanácsot szánta a szlovák egyházi program végrehajtójának, amely a közeljövő legsürgetőbb feladataként a felvidéki egyház szlovák jellegűvé való átalakítását, lényegében magyartalanítását tűzte ki. A testület első ülésére 1918. november 28-án Rózsahegyén került sor, ahol a felszólalók nyíltan beszéltek az egyházi hierarchia megváltoztatásának szükségességéről, sürgetve szlovák nemzetiségű püspökök kinevezését, az egyházmegyei határok átrajzolását az új állam határainak megfelelően, és ezzel együtt önálló szlovák egyháztartomány kialakítását. Jehlička felvetette itt, hogy a szlovák egyház a cseh primás fennhatósága alá kerüljön, Nyitrát emeljék érseki rangra és élére Andrej Hlinkát nevezzék ki. Ezen kívül a többi szlovák püspökség élére is új szlovák főpásztorok kerüljenek. Javaslatra értelmében a régiek közül csak Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök maradhatna meg szlovákiai ordináriusként, akiből besztercebányai püspök lenne. Kassa élére Karol Kmeťkot, Szepesre Jozef Budayt, Rozsnyóra Ján Vojtaššákot képzelte el. Pozsonyban központi szemináriumot hoznának létre, melynek élére maga a javaslattevő,

³⁵ PL Csernoch 1918 Cat. D/c. Szám nélküli, szlovák nyelvű nyomtatvány.

³⁶ Sidor: i. m. 321. p.

František Jehlička egyetemi tanár kerülne. Az esztergomi érsekség kérdését egyelőre függőben kívánta hagyni. Az ülésen végül létrehoztak egy bizottságot Jehlička, Vojtaššák és Medvecký részvételével, melynek feladata egy memorandum megfogalmazása lett, a hivatalban levő magyar főpásztoroktól elszenvedett szlovák egyházi sérelmeket tartalmazóan.³⁷

A Felvidéken sokak által presszióként, fenyegetésként értelmezett Hlinka-féle megnyilvánulásokkal szemben a Szepes-egyházmegyei papság az „Alkotmány” hasábjain tiltakozott. Pirhalla Márton, szepeshelyi prépost-plébános vezetésével elutasították a félelemkeltő hangnemet, az egyházi érdekek rosszindulatú kijátszását, és egyben kétkedősüknek adtak hangot azon feltételezést illetően, miszerint a szlovák nép óhaja a csehekhez való tartozás lenne. A cikk szerint a lakosság döntő többsége ellenszenvvel viseltetik a csehek iránt, s nem veszi lelkére a Regnum Marianum felborításának felelősségét, mellyel érzésben, egyházi dalaiban s vallásában összeforrott, és nem lát okot az ezeréves kötelékek megszakítására, a biztosnak feláldozására a bizonytalanért. A szlovák önállóság eszméjének komoly képviselői maguk is bizonytalanok ezen kellően át nem gondolt alakulat iránt, tudván, hogy a szlovákok lakta országrész geográfiai és gazdasági kapcsolatokkal a magyar államhoz van kötve, s csak taktikából, hogy a megegyezéshez minél kedvezőbb szituációt teremtsenek, vagy hálaérzetből, hogy a csehek révén jogok birtokába jutottak, mutatnak valamelyes lelkesedést a cseh-szlovák egység iránt. Szepes egyházmegye papsága – nyilatkozott Pirhalla – az igaz ügy elvitázhatatlan győzelmének tudatában eddig nyugodtan viselkedett, s eltűrte a cseh-tót tábor nagypénzü rapid szervezkedését. „Most pedig Hlinka, miután az osztályozást köztünk elvégezte, s 200 pap közül a maga részére 23-at lefoglalt [utalás a papi tanács 23 Szepes egyházmegyei tagjára – RK] mi a Szepes, Liptó, Árva megyéket magába foglaló Szepes egyházmegye többi papjai, a tót nyelv természetes jogainak közoktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási téren való elismerésével és követelésével kijelentjük, hogy:

1. nem ismerjük el felettünk a cseh-tót tanács legitim hatalmát
2. nem ismerjük el az 5 felvidéki püspök mellett egyházi, vallási és papi ügyekben Hlinkának önkényes kezdeményezési és rendelkezési jogát
3. nem ismerjük el az általa javasolt egyházi tanácsot
4. hovatartozandóságunkra nézve kívánjuk a nép leszavaztatása után a

³⁷ Sidor: i. m. 323. p.

békekonferencia döntését, melynek eredménye fogja cselekvésünk irányát megszabni.³⁸

A szlovák papság – ahogy az eddig elmondottakból is érzékelhető – a Magyarországhoz való viszonyulást tekintve megosztott volt a hatalomváltás időszakában. A nemzeti mozgalomhoz közel állók állásfoglalására a Monarchia háborús veresége után már nem lehetett különösebb hatással a magyar egyházi vezetés meggyőzőési kísérlete, a magyarsággal közös múltat egy régóta tartó elidegenedési folyamatként, az állami és egyházi elnyomás korszakaként értékelték, s a szlovákság helyzetének megoldását már Prágától várták. A Magyarországgal való szakítás, és ezzel együtt a csehszlovák orientáció vállalása azonban még Andrej Hlinka számára sem volt egyszerű döntés. A Monarchia szétesésekor ötvennegyedik évében járt, és bár a magyar közigazgatási és egyházi többségek működéséről számos negatív tapasztalatot gyűjtött, a Szent Istváni államkeretek 1918 tavaszáig számára is evidenciának számítottak. Pártja, az 1912-ben önállósult Szlovák Néppárt, a háború utolsó évéig nem lépte át a magyar haza iránti lojalitás kereteit, törekvései a Magyarországon belüli jogkiterjesztésre irányultak. E koncepcióban jól megfér a csehekkel mint testvéri nemzettel való együttműködési törekvés, de a háború utolsó évéig nem számoltak a Monarchia felbomlásának lehetőségével, a Csehországgal való állami egyesüléssel.³⁹

Az 1918-as év nemzetközi fejleményei azonban a szlovák konzervatív-katolikus csoportot új, váratlan feladatok elé állították. Fokozatosan más megvilágításba került a cseh és szlovák viszony, s a közös államot célként kitűző, világháború elején keletkezett gondolat iránt egyre nyitottabbakká váltak. Hlinka felismerte a nemzetközi helyzet kínálta lehetőségeket, és jóval aktívabb, határozottabb politizálás mellett kötelezte el magát. A tervbe vett új államtól a szlovákság államalkotó tényezőként való megjelenését, a nemzeti önmegvalósítás útját, és a szlovák katolicizmus önálló fejlődésének lehetőségét várta. Közeledett Masarykék politikai irányához, a csehekhez való ambivalens viszonyulása ellenére is. Velük szembeni ellenérzése abból adódott, hogy míg egyrészt imponált neki a csehek nemzeti öntudata – amit a szlovákoknál nagyon hiányolt –, továbbá politikai segítségükre is igényt tartott, másrészt katolikus papként taszította őt a csehek egyháztól való távolságtartása, radikalizmusa, vezetőik Róma ellenes megnyilvánulásai. Ezenkívül – a Vavro Šrobár vezette másik meghatározó szlovák politikai csoportosulással, a hlaszistákkal ellentétben – a csehszlovák nemzeteszmét is elutasította. A szlovákokat Hlinka önálló nemzetnek tartotta, beszédeiben mindig ebben a szellemben nyilatkozott.

³⁸ Alkotmány, 1918. november 23.

³⁹ Marián Hronský: Boj o Slovensko a Trianon. Bratislava, 1998.

Magyar részről a fordulat időszakában erős katolicizmusa, csehekkel, szembeni averziói ismeretében bíztak Hlinka együttműködési készségében, így Csernoch és mások is keresték vele a kapcsolatot. A rokon nemzetről alkotott negatív véleményét ugyanakkor a dualizmus kori magyar politikának és egyházi viszonyoknak kritikus megítélése nagymértékben ellensúlyozták. Az egyházi vezetésnek a magyar nyelv erőltetését és a szlovák tudatú papok egyházi életben való háttérbe szorítását róttá fel.

1918 közepére véglegessé vált Hlinkában a meggyőződés, hogy Magyarország keretei között vajmi kevés az esély a szlovákság nemzeti és egyházi igényeinek érvényesítésére. Mély ellenszenvvel tekintett a dualizmus kori „zsidó liberális” magyar politikára, annak szekularizációs velleitáit gyógyíthatatlannak vélte. Valószínűtlennek tartotta azt is, hogy a közeljövőben csökkenhet a magyar sovinizmus intenzitása. A csehekkel való kapcsolódásban egyre inkább a reményét látta annak, hogy a morva papok segítségével, a cseh és szlovák katolikusok összefogásával sikerül megfékezni a cseh ateista erőket, és katolizálni a jövődöbeli országot: „Nekünk kell a cseheket vallásilag, a cseheknek pedig minket nemzetileg, gazdaságilag és kulturálisan megújítani. Ha a mi konzervatív katolicizmusunk egyesül a csehek iskolázottságával, politikai lehetőségeivel, sok mindent elérhetünk.”⁴⁰

A felvidéki klerikusok többsége – a korabeli megnyilatkozások, még Hlinka körlevelei is ezt támasztják alá – ugyanakkor érzéketlen volt a nemzeti mozgalom felfogása iránt. A Hlinkáék esetében megfogalmazódott vágyak és remények fel sem merültek az „asszimiláltabb”, a magyar hazához hűséget mutató papoknál. Értetlenül fogadták a nemzetiek múltértékelését, törekvéseit, a szlovák-magyar együttélésben nem láttak kibékíthetetlen ellentétet. Az elmúlt évszázadokat közös és folyamatos építkezésként, a két nép történelmi összeforradásaként fogták fel.

A szlovák papság köreiben jellemző szemléleti, politikai differenciálódás akár egy családon belül is kitapintható volt. A századforduló időszakában a Sáros vármegyei szlovák földműves Harčár rokonságból például öten is papok lettek. A család közös jellemzője volt a vallásos érzület, az egyházért és a szlovák népert való tenniakarás, de a nemzethez, hazához való viszonyulás tekintetében már eltérő utakon jártak. Harcsár Péter (Peter Harčár, 1845-1922) középiskolai tanulmányait szülőhelyének, Coborfalvának (Močidlany) földbirtokos famíliája, a Szinyei Merse család segítette, majd a teológiát a kassai szemináriumban végezte el. A politikából ezután tévékenyen kivette részét, a

⁴⁰ F. Bielik - Š. Borovský: Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách. Bratislava, 1991, 59. p.

dualizmus alatt a kassai püspökség kormánytámogató papságának lett képviselője. Hasonló utat járt be Harcsár István (1866-1943) is, aki a teológiát Budapesten végezte, ahonnan a magyar állameszme elkötelezett híveként tért vissza Kassára. Saját „magyarosodását” természetes folyamatnak tartotta, azzal együtt, hogy származását nem tagadta meg, a szlováksággal mindig közösséget vállalt. Figyelemreméltó egyházi karriert futott be, a kassai egyházmegye egyik vezető személyiségévé vált. Kanonok lett, majd 1920-ban elnyerte a generális vikáriusi, végül a nagypréposti címet is. Tőlük eltérően gondolkodott a közeli rokon Štefan Onderčo, aki Nyárasdardó (Ražňany) plébánosaként cseh egyházi emberekkel tartott fenn kapcsolatot, szlovák újságot adott ki, majd a nemzeti mozgalom régi tagjaként 1918-ban tevékenyen bekapcsolódott a csehszlovák állam melletti Kassa környéki agitációba. 1919-ben a Nemzetgyűlés tagja lett, majd haláláig a Szlovák Néppárt képviselője a prágai parlamentben.⁴¹

Bárhogyan is gondolkodott viszont a felvidéki papság, vagy akár az országrész lakossága, hiába vélte úgy sokkalkal együtt a hercegprímás, hogy a szlovák nép továbbra is ragaszkodik hazájához, a történelmi tény az volt, hogy Magyarország a háborút elvesztette, s az új politikai szituáció a Hlinkához hasonlóan gondolkodókat tolta előtérbe. A Csehszlovák Köztársaságot 1918. október 28-án kiáltották ki Prágában, melynek első elnöke Tomáš Garrigue Masaryk lett. Október 30-án került sor Turócszentmártonban arra a szlovák politikai tanácskozásra, melynek résztvevői a „Szlovák nemzet nyilatkozata” címet viselő deklaráció elfogadása mellett döntöttek. Szlovákia ezzel az új államhoz csatlakozott.

Mielőtt témánk Csehszlovákia megalakulása utáni eseményeit nyomon követnénk, szükséges egy pillantást vetnünk arra, hogy az államfordulat milyen állapotban találta a felvidéki katolikus egyházat. Egyrészt hogyan illeszkedett a terület az ország 1918 előtti egyházszervezetébe, másrészt milyen sajátosnak mondható egyházpolitikai vonásokkal rendelkezett. Ennek során a szlovák származású egyházi emberek korabeli magatartásformáinak jellemzőit és motivációit is megkísérlem számba venni.

⁴¹ Michal Potemra: Život a dielo Mons. prof. Antona Harčara. In. Annales dioecesis Cassoviensis. Košice, 1994.

I. 2. A római katolikus egyház a Felvidéken 1918 előtt

A felvidéki katolikus egyház Szent István óta a magyar katolikus egyháznak szervezetiileg alig, csupán az ottani püspökségek formájában körülhatárolt szerves részét alkotta, így tulajdonképpen csak etnikai szempontból különbözött a magyar egyház többi részétől. A katolikus szervezeti egység az északi területek összeforrtóságát fejezte ki Magyarország egyéb területeivel, melyből következően a szlovák katolikusok ezer éven át ugyanazokat a folyamatokat és történelmi eseményeket élték át, mint a magyar katolicizmus.⁴² 1918-ban a Felvidék római katolikusai⁴³ hat egyházmegyéhez tartoztak: esztergomi érsekség (493 plébánia), nyitrai püspökség (147 plébánia), szepesi püspökség (166 plébánia), beszercebányai püspökség (112 plébánia), kassai püspökség (197 plébánia) és a rozsnyói püspökség (96 plébánia). Közülük a nyitrai és a beszercebányai egyházmegye az esztergomi, míg a szepesi, rozsnyói és kassai püspökségek az egri érseki tartományhoz tartoztak.

A legrégebbi alapítású egyházmegye a *nyitrai püspökség* volt, amely feltehetően már 880-ban létrejött. A magyar honfoglalás korában viszont megszűnt a nagymorva állam, és vele együtt a nyitrai püspökség is elenyészett. Területe a 11. században a Szent István által alapított esztergomi érsekségbe tagozódott. Újraalapítására 1110-ben került sor, mikor az esztergomi érsekségből kivonták területét. Magyarország felbomlásának idején püspöke gróf Batthyány Vilmos (1911-1920) volt.

A *szepesi, rozsnyói és beszercebányai püspökség* területét szintén az esztergomi érsekségből hasították ki, de a nyitrainál jóval később, 1776-ban. Püspökeik 1918-ban Párvy Sándor (1904-1919), Radnai Farkas (1904-1919) és Balás Lajos (1905-1920) voltak.

A *kassai egyházmegye*t I. Ferenc hozta létre 1804-ben, kivonva területét az egri érsekségből. Püspöke 1907 és 1925 között Fischer-Colbrie Ágoston volt.

A Mária Terézia-féle 1776-os diszmembráció – Szepes, Rozsnyó, Beszercebánya leválasztása – ellenére az *esztergomi érsekség* tekintélyes nagyságú maradt. A főegyházmegye 1918-ig magába foglalta a Felvidék délnyugati részét. A vármegyék

⁴² Bohdan Czywinski: A katolikus egyház Szlovákiában a kezdetektől 1948-ig. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1995/1-2, 263. p.

⁴³ A görög katolikusok a Felvidéken illetve Kárpátalján az eperjesi és munkácsi püspökségekbe voltak szervezve, melyek szinte egész területe Csehszlovákiához került. Novák István eperjesi püspök 1918-ban elhagyta egyházmegyéjét, Papp Antal munkácsi püspököt pedig 1925-ben tették át karhatalommal a határon. Eperjes apostoli kormányzóság lett, Nyáradi Dénes körösi püspök igazgatásával. Őt 1926-ban Peter Gojdič váltotta. Munkács élén Papp Antal után Gebé Péter (1925-1932), majd Sztójka Sándor (1932-1943) állt.

közül Pozsony, Nógrád, Bars, Hont, Esztergom, Pest, Komárom egészére, illetve Nyitra egy részére terjedt ki.

Az 1918. előtti Magyarország egyházszervezete.

Az esztergomi érsekség 493 plébániájához hozzávetőleg 1 650 000 hívő tartozott, közülük kb. 900.000 élt a Dunától északra fekvő területen. A Dunától délre eső terület sokkal kisebb, de jóval sűrűbben lakott volt az itt található Budapestnek köszönhetően. A megszállás következtében csehszlovák fennhatóság alá kerülő érsekségi rész tekintélyes terjedelmű volt, hiszen a határvonal a főegyházmegye területének 4/5-ét elvágta Magyarországon maradt központjától. A morva határtól – itt található Csernoch János szülővárosa Szokolca is – Pozsonyon, Nagyszombaton át keleten az Ipolyig, délen a Dunáig terjedt ez a rész, amely fedte az összefüggően magyar lakosságú területsávot, ahol hozzávetőleg 400 000 magyar katolikus élt. Ők az északi rész 404 plébániájából 150-ben voltak többségben, 89-ben kisebbségben, és 165 volt szlovák lakosságú. A római katolikus felvidéki egyházmegyei közül az esztergomi érsekség mellett a rozsnyói és a kassai püspökséget szelte az új államhatár, a nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökség teljes egészében Csehszlovákiához került. A rozsnyói püspökségben 34, a kassaiban 15 magyar plébánia volt.⁴⁴

⁴⁴ Az egri érseki tartományhoz tartozó rozsnyói és kassai ordináriusok joghatósága 1937-ig megmaradt a magyarországi részek felett is, nevükben helynökök igazgattak (sajópüspöki majd putnoki vikariátus és a

A főegyházmegye északi részének magyar jellegű plébániái a következők voltak:
Párkányi kerület: Bart, Bátorkeszi, Dunamocs, Ebed, Farnad, Kéménd, Köbölkút, Köhídgymart, Muzsla, Nagyölved, Párkány, Szőgyén.

Kékkői kerület: Bussa, Csáb, Felsőzellő, Ipolyvarbó, Lukanénye, Óvár, Zsély.

Ipolyági kerület: Nagycsalomja, Felsőtúr, Ipolyfödemes, Ipolynyék, Ipolyság, Ipolyszécsényke, Kőkeszi, Palást.

Báti kerület: Alsószemeréd, Deménd, Egeg, Gyerk, Hontfőzesgyarmat, Ipolyvisk, Nagykeresnye.

Szalkai kerület: Ipolyszakállas, Kisgyarmat, Pereszlény, Szete, Bajta, Garamkövesd, Helemba, Ipolyszalka.

Lévai kerület: Léva, Újbars, Vámosladány, Zsemlér.

Lékéri kerület: Alsópél, Alsóvárad, Barsendréd, Lekér, Nagykálna, Nagysalló, Nagysáros, Nemesoroszi, Zseliz.

Verebélyi kerület: Barslédec, Alsógyőröd, Barsbese, Csiffár, Zsitvabesenýő, Verebély.

Komáromi kerület: Csicsó, Ekecs, Ekel, Érseklél, Gúta, Izsa, Keszegfalva, Komárom, Nagymegyer.

Udvardi kerület: Csúz, Komáromszentpéter, Kurtakeszi, Kürt, Ógyalla, Perbete, Udvard, Jászfalu.

Érsekújvári kerület: Bajcs, Érsekújvár, Imely, Nagyker, Naszvad, Szimő, Tardoskéd, Nagycétény, Nagyemőke, Nagyhind.

Vágsellyei kerület: Eperjes, Farkasd, Felsőszabadi, Királyrév, Nádszeg, Negyed, Pered, Tallós, Vágkirályfa, Vágsellye, Zsigárd.

Szeredi, Újlaki, Ürményi kerület: Nyitraegerszeg, Vicsápapáti, Alsójattó, Sempete, Szelőce, Tornóc, Vághosszúfalu, Galánta, Hidaskürt, Magyardiószeg, Nagymácséd, Nemeskajal, Nemeskosut, Alsószerdahely, Taksonyfalva.

Somorjai kerület: Csütörtök, Dunahidas, Fél, Illésháza, Misérd, Nagylég, Nagymagyar, Nagypaka, Pozsonypüspöki, Somorja, Szentantal, Vajka.

Dunaszerdahelyi kerület: Albár, Alistál, Alsónyárasd, Baka, Balony, Bős,

sátoraljaúj helyi vikárius). Az 1937-ben apostoli adminisztratúrákká vált területek igazgatását 1938-ig Serédi primás nevében helynök végezte, ekkor visszakerültek egyházmegyéikhez. A Kassai egyházmegye szlovákiai részén Fischer-Colbrie Ágoston halála után Jozef Čárskyt nevezte ki a pápa apostoli kormányzónak. A roznýói egyházmegyéjét Balás püspök halála után káptalani helynök, majd 1925-től apostoli kormányzó igazgatta. Bubnics Mihály adminisztrátort az első bécsi döntés után a pápa roznýói püspökké nevezte ki. A szatmári püspökség területe három részre szakadt. 42 plébániája Csehszlovákiához került, melyet a szatmári püspök vikáriusa, az ungvári eszperes kormányzott.

Dercsika, Dunaszerdahely, Egyházgelle, Egyházkarcsa, Felbár, Csallóközkürt, Nemesabony, Szentmihályfa, Várkony, Vásárút.

Szenci kerület: Cseklész, Egyházfa, Magyarbél, Nagyfödemes, Nagyjóka, Pozsonyboldogfa, Pusztafödemes, Szenc.

1918 előtt a főegyházmegye nagy terjedelme miatt az igazgatását a budapesti, esztergomi és a nagyszombati érseki helynökség (vikáriátus) között osztották meg. A Dunától északra fekvő terület nagyobb része a nagyszombati, kisebb része az esztergomi helynökséghez tartozott úgy, hogy az előbbi főleg a szlováklakta, utóbbi a magyarlakta területeket foglalta magába. Az esztergomi érsek és egyben Magyarország hercegprímása 1918-ban Csernoch János (1912-1927), nagyszombati helynöke pedig Báthy László volt.

Dolgozatom egyik főszereplőjének, Csernoch primás életének legavatottabb ismerője udvari papja és bizalmasa, Lepold Antal esztergomi prelátus-kanonok volt. Most az ő beszámolójához fordulok az érsek élettörténetének felvázolásánál, amely egy szegény szlovák parasztsaládból vezetett a legmagasabb magyar egyházkormányzati méltóságig.

Csernoch János 1852. június 18-án született a morva határ melletti Szakolcán, a Rózsa utca egy földszintes házában mint Csernoch Pál földműves és Novák Erzsébet harmadszülött fia. Anyai nagybátyja, Novák Pál esztergom-egyházmegyei pap, abban az időben Nagyszombatban az érseki helynök titkára volt. Figyelme ráterelődött tehetséges unokaöccsére, s rábeszélte szüleit, hogy a szakolcai gimnáziumba járassák. A szakolcai négy osztályú gimnázium elvégzése után Csernoch az esztergomi Szent Benedek-rendi gimnáziumba iratkozott, ahol az 5. és 6. osztályt végezte el. Útja ezután az esztergomi papneveldebe vezetett, s itt a 7. és 8. gimnáziumi osztályt abszolválta, nagyhírű világi papok – többek között Fraknoi Vilmos – vezetése alatt. A vizsgákat a helyi bencés gimnáziumban tette le. Az érettségi után a bécsi Pázmáneumba küldte őt Simor János hercegprímás, hogy teológiai ismereteit a bécsi egyetem teológiai fakultásán tökéletesítse. Szünidejét minden évben Szakolcán, a szülői házban töltötte, ahonnan sűrűn látogatta a környék plébániáit. Sokat megfordult a szünidőben Nagyszombatban és Pozsonyban is, ahol nagybátyja Novák Pál kanonok lett. Így az esztergomi főegyházmegye különböző vidékeit megismerte, aminek az egyházmegye kormányzásában később nagy hasznát vette. A teológiai tanulmányok befejezése után még nem töltötte be a felszenteléshez szükséges kánoni kort, ezért Simor hercegprímás a bécsi Augustineumba küldte. 1874. november 18-án szentelte őt pappá Kutschker püspök, Rauscher bécsi érsek helynöke.

1876-ban jelentkezett a hercegprímásnál szolgálattételre. Simor a sasvári területbe, Felsőrados (Radošovce) községbe küldte káplánnak. 1877-ben Budapestre, a Krisztinavárosba Rostaházy Kálmán mellé, majd 1878-ban a Terézvárosba Klempa Simon mellé került káplánként. Lepold szerint Csernoch Jánosnak egyetlen ambíciója volt ekkor, a tudományos pálya, s végső célként lebegett előtte az egyetemi tanszék. Úgy látszott, hogy célját elérheti, mivel 1879-ben megbízták őt az esztergomi teológiai főiskolán a szentírástudomány előadásával. Simornak az évfáradó vizsgák idején feltűnt Csernoch ügyessége, széles tudása és ritka latin nyelvtelensége, ezért meghívta őt udvarába levéltárosnak és szertartásmesternek. 1880-tól 1893-ig az esztergomi érseki irodában működött, 1880-tól 1891-ig Simor János, 1891-től 1893-ig Vaszary Kolos szolgálatában, ahol „nagy munkabíráásával, gyors felfogásával, taktikai ügyességével simulékony modorával és derült kedélyével kiérdemelte főpásztorra teljes bizalmát.”⁴⁵ Gyorsan haladt a ranglétrán. 1882-ben szentszéki jegyző és pápai kamarás, majd érseki titkár, 1887-ben udvari káplán, 1888-ban irodaigazgató, 1890-ben, 37 éves korában esztergomi kanonok lett és címzetes apát. Két évvel Simor halála után, 1893-ban azonban elhagyta a prímási udvart. Rövid ideig az Esztergom-vízivárosi zárdával szemben álló kanonoki házban lakott, majd a székesegyházi plébániát vállalta el, amelyet 1908-ig töltött be. A kilencvenes évek közepétől a katolikus politikában is aktivizálódott, s a Katolikus Néppárt alapításának munkálataiban tevékenyen részt vett. Szülővárosa, Szokolca az 1901-es, 1905-ös és 1906-os évben háromszor is megválasztotta országgyűlési képviselőnek.

Dessewfy Sándor csanádi püspök halála után őt jelölték az ország egyik legfontosabb püspökségére, melyre 1908. január 12-én nevezték ki. Az új csanádi püspök az országgyűlési ciklus végéig a képviselőház tagja maradt, s csak 1910-ben ment át a főrendiházba. Már csanádi püspöksége idején is a magyar püspöki kar egyik prominens tagja, s a „magyar kormány bizalmának letéteményese” volt. Őt bízták meg a vegyesházasságok ügyében a Szentszékkal való tárgyalással, melyet sikeresen le is bonyolított. 1911. március 8-án Ferenc József kalocsai érsekké nevezte ki, melynek székében mindössze másfél évig ült. Mire az új viszonyokat megismerte, már komolyan felmerült hercegprímássá való kineveztetése, melyre Vaszary Kolos lemondása után 1913-ban került sor.⁴⁶

⁴⁵ Lepold Antal: Csernoch János élete a hercegprímási trónra léptéig. In. Képes Krónika, 1924. november 16.

⁴⁶ Uo.

A hercegprímás 1918-ban, rögtön az államfordulat idején, a cseh és szlovák nacionalizmus éles támadásainak keresztüzébe került. A kormányközeli sajtó – a katolikus hátterű szlovák lapok visszafogottabbak voltak a Csernoch ellenes kampányban – renegátnak, magyarórnak bélyegezte őt, elutasítva azt a magyar részről gyakran hangoztatott összefüggést, miszerint a szlovák származású Csernoch fényes egyházi karrierje bizonyítékul szolgál a dualizmus kori együttélés harmóniájára, a szlovákok korabeli lehetőségeire, lényegében tehát arra, hogy nem volt nemzetiségi elnyomás Magyarországon. A bírálók nem tagadták, hogy a nemzetiségek képviselői egyházi területen, politikában, társadalmi életben is a legmagasabb pozíciókig juthattak a Monarchia idején, de ennek súlyos ára volt: tagadják meg nemzetüket, ne vállaljanak semmiféle közösséget annak nemzeti jellegű törekvéseivel. Az árulás ezen formájára, a nemzeti elkötelezettség „pozíció” érdekében történő megtagadására az egyik legjobb példát éppen Csernoch személyében fedezték fel. Karol Medvecký, az 1918-ban létrehozott szlovák teljhatalmú minisztérium egyházügyi referense – egyébként beszercebányai egyházmegyei pap – a hercegprímásról lesújtó véleményt fogalmazott meg: „Nem azért emelkedett ilyen méltóságra, mert szlovák anyja szülte, hanem ellenkezőleg azért, mert önfaját érzelmeiben, társalgási nyelvén, politikában megtagadta.”⁴⁷ A referens megállapításához hasonló értékelések a nemzeti mozgalom retorikájában régóta szinte mindennaposak voltak. A Národnie noviny 1902-ben például arra mutatott rá, hogy amint a szlovákok közül hivatalt kap valaki, máris megtagadja szlovák mivoltát egész családjával együtt. Egyetlen sort sem olvas többet szlovákul, és mint a beteg kutya, szégyenkezik amiatt, hogy az Isten szlováknak teremtette őt.⁴⁸

A szlovák társadalomban a századforduló évtizedeiben valóban erős magyarosodási folyamat zajlott, ami különösen a városokban és az értelmiségi pályákon volt szembeötlő. A szlovák származású értelmiségi réteg nagyrészt elmagyarosodott.⁴⁹ Az egyház nemzetiségi képviselői is – egy meglehetősen szűk „ellenzéki” réteg létezése mellett – hungarofil alapokon álltak, sőt jelentős részben a nyelvi magyarosodás útjára léptek. Sokukban munkált erős alkalmazkodási vágy, ami nem egy esetben a nemzetiségi tudat feloldódásához, eltűnéséhez vezetett. A dualista időszak második felében az egyházi pályákon kimutathatóan csökkent a magukat szlováknak valló lelkészek és segédlelkészek aránya: 1910-ben a régió (16, számottevő szlovák lakossággal bíró felvidéki vármegye)

⁴⁷ Medvecký: Szlovákhon ... I. m. 5. p.

⁴⁸ Národnie noviny, 1902. május 10.

⁴⁹ Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867-1918. Pozsony, 1995, 63. p.

4 000 papja közül mindössze 541 vallotta magát szlovák anyanyelvűnek.⁵⁰ Ennél jóval több volt a szlovák származású klerikus, amire bizonyíték az a kimutatás, mely szerint a papneveldek hallgatói között a szlovák teológusok száma nagyjából a nemzetiségük országos arányszámával volt azonos.⁵¹ Ők többnyire a Felvidéken nyertek elhelyezést.

A statisztikai adatoknak a szlovák papság nemzetiségi önfeladásaként való értelmezését ugyanakkor árnyalhatja az a megfontolás, hogy a generációkon át öröklődő, természetesnek tartott hungarus identitásból, illetve abból az óvatosságból fakadóan, nehogy a színvallást a hatóságok pánszlávizmussal azonosítsák, a klerikusok egy része valószínűleg tartózkodott szlovákságának deklarálásától. Mindenesetre értelmiségi rétegének nemzeti passzivitását érzékelve a szlovák nemzeti mozgalom már jóval a háború előtt határozott álláspontot alakított ki: a közélet szereplőit két kategóriába, az anyanyelvükhöz, származásukhoz hű, megalkuvást nem ismerő hazafiak és az önfeladók, nemzetárulók, idegen érdekeket kiszolgáló renegátok, másnéven magyarónok táborára osztotta. Ez az értékelés a háború után is jellemző maradt, sőt még inkább felerősödött.

Mit mondanak vajon Csernoch saját megnyilatkozásai nemzetfelfogását, identitását illetően? A primás önmagát így jellemezte egy 1921-es, Gasparri vatikáni bíboros államtitkárnak írott levelében: „Én szlovák származású vagyok. Ez nem volt akadály, hogy az állítólag sovinszta Magyarországon hercegprimás lettem. A politikában a magyar állam rendületlen híve voltam és vagyok. Nyelvi és kulturális téren mindig az igazság álláspontján álltam, vallási térre politikát átvinni sohasem engedtem.”⁵² A rendelkezésünkre álló források, Csernoch János megnyilatkozásai mind arra utalnak, hogy a nemzeti mozgalom fentebb említett, szlovák magatartásra vonatkozó értékelése túlzottan merev kategorizálást képvisel. Az ellentétes fogalompár valamelyikébe – renegát vagy öntudatos szlovák – sokan nem szoríthatóak be, s az önfeladó asszimiláció, illetve a nemzeti törekvések felvállalása között széles skála, az identitás megélésének számos lehetősége húzódott. Csernoch valóban „kiszakadt” a szlovák társadalomból, de ez nem jelentette egyben múltjának, származásának, korábbi kötődéseinek megtagadását, a velük való szakítást. A szédületes egyházi karrier társadalmi emelkedést hozott számára, s a pozíció olyan felelősségét, amely nem csupán saját nemzetiségéhez, de az egész ország katolius lakosságának érdekeihez kötődött. A szlovákok Magyarországon belüli életének összefüggéseit másképp, más nézőpontból szemlélte, mint a nemzetébresztő

⁵⁰ Ua. 62. p.

⁵¹ Uo.

⁵² PL Felvidéki birtokügyek, 3. doboz 771/1921. Csernoch levele Gasparrinak, 1921. október 8.

politikusok. A Szent Istváni tradíció talaján állva gondolkodása a folyamatosan tért vesztő, s a Monarchia bukásával egycsapásra idejétmúlttá váló azon eszmei hagyomány kifejeződése volt, amely a soknemzetiségű Magyarország népeit egy felettes, közös identitásban fogta össze. Hungarus nézőpontból – melyet nála egyházi emberként a keresztény univerzalizmus eszméje is erősített – Csernoch „magyarságtudata“ megfért szlovák származásának tényével. Ebből fakadóan saját helyét és szerepét, a szlovák vagy magyar politikához való viszonyulásának kérdését olyan szempontok szerint közelítette meg, melyekre a szlovák nemzeti gondolat képviselői – nem kis mértékben az elhibázott magyar nemzetiségi politikának köszönhetően – elveszítették fogékonyságukat, s a primás magatartását nemzetárulásnak minősítették.

Csernoch János a hitet a nemzeti öntudat fölé helyezte, katolikus papként és hungarus patriótaként viszonyult a politikai történésekhez. A háborút követő eseményeket, mint a népek harmonikus együttélésének kereteit ezer éve biztosító Szent Istváni állam és egyház szétveréseként élte át. Magyarországra földrajzi, gazdasági, történelmi egységként tekintett, melyben minden népe, lakója megtalálta a maga boldogulását. Ez az egység – vélekedett – nem valamiféle belső feszítőerő, végzetes nemzeti szembenállás okán szűnt meg létezni, hanem egy véletlenszerű, és éppen ezért még kegyetlenebb történelmi katasztrófa törte darabjaira. Ennek okán elfogadhatatlanok, lakói akarata ellen valók a végbement változások. Anyanyelvi, nemzetiségi kötődéseivel – környezete ezt egyértelműen tapasztalta – Csernoch nem szakított: az érseki aulában elsősorban szlovákokkal vette körül magát, még inasa is szlovák volt, akivel élete végéig anyanyelvén beszélt. A főkáptalan egy harmincas évekbeli nyilatkozatában az aula „nemzetiségi jellegéről“ a következő szerepel: „A primási székben Csernoch János ült, szlovák eredetű férfi, aki mindig támogatta szlovák testvéreit, és méltányolta jogos aspirációikat, sokszor saját tekintélyével támogatva azok megvalósítását. Az esztergomi szeminárium rektora is szlovák ember volt, a székesfőkáptalan tagjai jórészt szlovák eredetűek voltak, az érseki, primási kancelláriában szlovák papok dolgoztak.“⁵³

Az egyházi életben is jelentkező nemzetiségi törekvéseket – a nemzet és haza kérdését illetően Csernoch Jánoshoz hasonlóan gondolkodva – az 1918 előtti magyar püspöki kar igyekezett megőrizni politikamentes formájában. Ez mindenekelőtt azt az elvárást jelentette, hogy a szlovák katolikusok továbbra is kulturális, nyelvi és népnevelő tevékenységre törekedjenek az egyházi szervezet és a helyi egyesületek keretei között,

⁵³ PL Felvidéki birtokügyek, 2. doboz. A főkáptalan nyilatkozata, 1931.

megbecsülve a pasztorációban biztosított anyanyelvhasználat, a szlováknyelvű katolikus elemi iskolahálózat, s a katolikus jellegű szlovák kulturális egyesületek létezését. Az elvárás annál is inkább megalapozottnak érezték, mivel a századfordulóra az egyház maradt az egyetlen hely Magyarországon, amelyben a szlovák nyelvnek egyáltalán polgárjoga volt.⁵⁴ Az ezen túlmutató politika a hierarchia értékelésében is pánszlávnak minősült, s a magyar államnemzet, illetve az egyház egységének megbontójaként szerepelt. A nemzetiségi békét, egyensúlyt a századforduló táján azonban már a katolikus egyházon belül is egyre nehezebb volt fenntartani, a „nemzetekfölöttiség” elvének képviselője a magyar és szlovák politikai érdekek akadályaiba ütközött. Meglepő módon éppen a nemzetiségpolitikai nézetei kapcsán hírhedté vált Grünwald Béla írta le találon az egyházi magatartás és a nemzeti kérdés eszményi összefüggéseit: „Tudjuk – írta Grünwald –, hogy az egyház úgy van szervezve, hogy nem képes nemzeti egyházzá lenni. Céljaira és szervezetére nézve egyetemes, s tevékenysége az egész földgömbre kiterjedő. Az egyház egyedüli célja a katolikus vallás terjesztése, s uralomra jutása ... A pap az egyház katonája legyen, kit az egyház érdekeiért folytatott küzdelemben semmi közönséges emberi tekintet és gyöngeség nem bénít meg. Ahol az egyházi és nemzeti érdek együtt jár, ott nem fordul elő a kötelességek összeütközése, de rossz pap volna, aki e összeütközés esetén a nemzeti érdeknek adna elsőbbséget, s elhanyagolná, feláldozná az egyház érdekeit. Mennél magasabb állást foglal el az egyházban, annál szigorúbban kell az egyház érdekeinek védelmében kötelességét teljesíteni, s az alsópapásznak buzdító példával szolgálni.”⁵⁵ A „Felvidék” című nevezetes pamfletjében – ami az idézett műnél tíz évvel korábban íródott – ezeket a szempontokat Grünwald kevésbé vette figyelembe, s a magyar etnikum uralmának biztosításában, a nemzetiségi mozgalmak ellensúlyozásában a katolikus egyháznak is szerepet szánt. Úgy vélte, hogy a pánszláv irányú szemináriumokat, tanítóképzőket felszámolva kell „nemzethű” irányba terelni az egyház hivatalos irányát.⁵⁶

A katolikus egyház a kormányzatnál türelmesebb nemzetiségpolitikát folytatott, ugyanakkor a nemzetiségi egyházpolitika megválasztása jelentős mértékben az egyes püspökök személyének függvénye volt, ezért egyházmegyénként és főpásztoronként bizonyos eltéréseket mutat. A későbbi értékelések – szlovákok és magyarok egyaránt – különbséget tesznek nemzetiségi szempontból türelmetlenebb – ha

⁵⁴ Czywinski: i. m. 269. p.

⁵⁵ Grünwald Béla: A régi Magyarország. Franklin, 1888, 78. p.

⁵⁶ Ablonczy Balázs: Harc a magyar Felvidékért. In: Európai utas, 11. évf. 1. szám.

úgy tetszik „szerencsétlenebb kezű“ – illetve perspektivikusabban gondolkodó, a nemzetiségi hívek igényeire jobban odafigyelő főpásztorok között. Az előbbi csoportba a fordulat időszakának püspökei közül mindenekelőtt Radnai beszetercebányai, Batthyány nyitrai, Párvy szepesi püspököt sorolják, míg Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök nemzetiségi toleranciája az ellenkező előjelű példát jelenti.

Szviezsényi Zoltán, aki Bleyer Jakab nemzetiségi miniszter mellett 1919-1920 folyamán a szlovák főosztály vezetője volt, az egyházban jelentkező, dualizmus korabeli nemzetiségi konfliktusok egyik fő okát a századforduló időszakának főpapkinevezési gyakorlatában jelölte meg.⁵⁷ A kormány olyan személyeket igyekezett az egyházmegyék élére helyezni, akik az állam törekvéseit a nemzetiségi politika terén is támogatták, így esetenként olyan püspökök kinevezésére került sor, akik egyházmegyéjük lakosságának nyelvét nem értették, tolmács útján tudtak csak híveikkel érintkezni. Ők aztán – írta Szviezsényi – „elestek annak lehetőségétől, hogy állásuk tekintélyével a népre üdvös hatást gyakoroljanak.“ Az egyházi vezetők egy része – folytatta gondolatmenetét – a szlovákság jogos és egyre természetesebbnek érzett igényeihez nem megfelelően viszonyult, ami hozzájárult a Felvidék elvesztéséhez, pontosabban fogalmazva ahhoz, hogy a szlovák politikai katolicizmus 1918-ban előtérbe kerülő képviselői a kritikus pillanatban a Szent Istváni ország és annak egyháza helyett a csehszlovák államot választották. „A megmaradó tisztességtudás mellett is megrendült a nép bizalma a Felvidéken az egyházi felsőbbiségek iránt, és amikor a csehek a szlováku nem, vagy alig tudó püspököket kiutasították a Felvidékről, a szlovák nép annak dacára, hogy papjaihoz és egyházához ragaszkodott, egy lépést sem tett a kiutasított püspökök érdekében.“⁵⁸

Azt Karol Sidor, Hlinka életrajzírója is elismerte művében, hogy Csernochnak „nem volt rossz híre“ a szlovák nép között. Objektív és igazságos főpásztor hírében állt, akire annak idején a Párvy püspökkel való konfliktusa kapcsán Hlinka is számíthatott.⁵⁹ Azokra a nemzetiségi törekvésekre viszont, melyekről úgy vélte, hogy különutas

⁵⁷ A főpapkinevezési jogot a Monarchia idején a király gyakorolta. A kinevezendő személyére vonatkozó javaslatot a kultuszminiszter terjesztette a király elé, miután a minisztertanács ahhoz hozzájárult. A magyar egyház befolyása a primáson keresztül érvényesült, akivel a jelölés kérdését a miniszter előzetesen megtárgyalta. Az esetleges primási kifogást a minisztériumban azonban nem okvetlenül vették figyelembe, és a primás saját jelöltjeit sem mindig fogadták el. A kormány legtöbb esetben el tudta érni jelöltjeinek kinevezését. A politikai hatalom számára a jelölt politikai megbízhatósága volt a legfontosabb szempont, míg az egyház részéről leginkább annak volt jelentősége, hogy a leendő püspök az egyház szellemétől áthatott pap legyen, rendelkezze a szükséges képzettséggel, az egyházkormányzatban legyenek tapasztalatai, és egyházmegyéjének többségi nyelvét is beszélje. Hegedűs András: A katolikus főpapi kinevezések politikai háttere a dualizmus korában 1867-1918. Doktori disszertáció, 2001.

⁵⁸ Szviezsényi Zoltán. Hogyan veszett el a Felvidék. Budapest, 1921.

⁵⁹ Sidor: i. m. 317. p.

koncepciójukkal az ezeréves harmonikus szlovák-magyar együttélést megzavarhatják, Csernoch elítélően tekintett, s alkalomadtán fel is lépett ellenük. Jó példa a hercegprímás érzékenysége a nagyszombati kongregáció fővédnökségi ügye 1913-ból. A hitbuzgalmi céllal alakult egyesület felkérésére elfogadta ugyan a nagyszombati szlovák férfiak Mária kongregációjának fővédnöki tisztét, de egyben magyarázatot is kért annak elnökétől, Gramantik Lőrincztől, hogy miért nevezik magukat „tót kongregációnak”. „Fölösleges Tisztelendőségem előtt bizonyítanom, mily veszedelmes lehet a kongregációkra, ha azokat nemzetiségek szerint csoportosítjuk, és ezt a megkülönböztetést a címben is hangoztatjuk. Ezzel csak fegyvert adunk a kongregációk ellenségei kezébe. Nevezzük a kongregációt a patrónus nevére. A tagokat a rosszhangzású cím nélkül is saját anyanyelvükön oktathatjuk, ami természetesen az egyház szándékai szerint van.”⁶⁰ Talán csalódást okozott a kongregáció körében, hogy a szlovák Csernoch így viszonyul a nemzetiségi jelző használatához, mindenesetre Gramantik magyarázatot adott a névhasználatra, és ezzel együtt igyekezett megnyugtatót a nemzetiségi elkülönülés, szembenállás csíráját is elfojtani akaró hercegprímást. „Azért neveztem kongregációnkat „tót” vagyis inkább „tót nyelvű” kongregációnak, mert Nagyszombatban két férfi kongregáció Szent Józsefet tiszteli második védőszentje gyanánt, s így némi félreértés elkerülése végett nevezzük a kongregációinkat a tagok többségének anyanyelve szerint magyar, német, tót kongregációnak. De távol vagyunk minden nemzetiségi mozgalomtól, ellenkezőleg, mindnyájan közös erővel igyekszünk Szűz Mária oltalma alatt egyházunk és magyar hazánk érdekeit szerény tehetségünkhöz képest előmozdítani.”⁶¹

A cseh megszállás végül abban a meggyőződésben találta a hercegprímást, hogy a felvidéki magyarok és németek mellett a szlovák papok és hívek túlnyomó többsége is hűségesen ragaszkodik Magyarországhoz és annak egyházához. A katolikus egyházi emberek közül – vélekedett – „mindössze néhány kétes jellemű, inkább nacionalista, mint katolikus pap hangoztatja az elválasztás szükségességét.”⁶²

⁶⁰ PL Cat. C. 3328. Csernoch levele Gramantiknak, 1913. május 12.

⁶¹ PL Cat. C 3340. Gramantik levele Csernochnak, 1913. május 17.

⁶² PL Csernoch 1919 Cat. D/c szám nélkül. Csernoch levele Valfréd de Bonzonak, 1919. január 20.

II. A Károlyi-kormány felvidéki törekvései és a katolikus egyház

II. 1. Károlyiék felvidéki egyházpolitikája

Az októberi forradalom győzelme után a Károlyi Mihály vezette kabinet megkísérlte a kiegyezést a nemzetiségekkel. Tárcánélküli miniszterként a nemzetiségi területek ügyeivel foglalkozó Jászi Oszkár úgy vélte, hogy a szlovák politikával való megegyezésre még a vesztes háború körülményei között is van lehetőség. Ebben alapvetően tévedett, nem ismerve fel teljes valóságában a magyar autonómia-programnál ekkor már többet sejtető csehszlovák államjogi megoldás vonzerejét, a világháború nyomán lezajlott gyökeres kül- és belpolitikai változások hatásait.⁶³ Károlyi Mihály október 30-i távirata, melyet a Szlovák Nemzeti Tanácsnak küldött, az együttműködésre helyezte a hangsúlyt: „Mi azon az állásponton vagyunk, hogy minden népet megillet az önrendelkezés szent joga... Meg akarjuk azonban mondani, hogy mély meggyőződésünk és szent hitünk szerint a tót és a magyar nép egymásra van utalva, és hogy békés megegyezésben és testvéri együttműködésben kell keresnünk szebb jövőnket, és a jobb életnek feltételeit és biztosítékait.”⁶⁴ Jásziék 1918 utolsó két hónapjában számtalan eszközt, taktikai és stratégiai elemet felhasználtak, így az egyházakon keresztül is próbálták a szlovákokat megnyerni a Magyarország iránti kintartás mellett.

Csernoch november első napjaiban tájékozódott a kormány felvidéki politikájának irányáról. Egyetértett azzal, hogy Károlyiék a jövő Magyarországot nem nemzeti, hanem nemzeteket összefogó államnak tervezik, melyben a kohéziós erőt nem annyira a kultúra és a múlt közössége fogja jelenteni, hanem mindenekelőtt a gazdasági érdek, melyet a földrajzi fekvésből fakadó egymásrataltség határoz meg. Az elveknek megfelelően 1918. december 5-én a kormány kiáltványt tett közzé, amelyben Magyarország területi egységének talaján állva a nemzetiségeknek közigazgatási és kulturális autonómiát ígért. A tervezett autonómia a vallási ügyek önkormányzatát is magába foglalta, melyet végül az 1919. március 12-én kihirdetett XXX. néptörvénnyel biztosítottak – megvalósítási lehetőség hiányában csak papíron – a szlovákok számára. A törvény értelmében a három

⁶³ Szarka: Szlovák nemzeti fejlődés ... I. m. 194. p.

⁶⁴ Szarka László: A Szlovákok története. Budapest, é. n. 152. p.

kormányzásra osztott autonóm szlovák területnek külön kormánya és nemzetgyűlése, a szlovák nemzetnek a magyar kormányban külön szlovák minisztere, az országgyűlésben a népesség arányának megfelelő számú képviselője lett volna. Az autonóm kormány hatásköre a belügyre, igazságügyre, vallás- és közoktatásügyre terjedt volna ki.⁶⁵

1918 előtt a hercegrímás nem foglalkozott érdemben a nemzetiiségi autonómia kérdésével, éppen annak kategorikus elutasítása okán. Az erre irányuló szlovák törekvéseket Magyarország politikai és szellemi egységére nézve károsnak, a szeparatizmus megnyilvánulásának tekintette. Az autonómia a szlovák nemzeti mozgalom programjában szerepelt, melynek képviselőit túlzásokba eső izgatónak, a békés egymás mellett élés megzavaróinak tartotta. Az egyházat illetően azon a véleményen volt, hogy biztosítva vannak a szlovák hívők nyelvi igényei mind a pasztorációban, mind a katolikus elemi iskolák révén az oktatás területén.⁶⁶ 1918-19-re azonban a megváltozott politikai körülmények hatására a nemzetiiségi kérdéskomplexum teljesen új dimenziókat nyert, így ehhez igazodva ő is módosított nézőpontján. Eljutott a változtatások, az anyanyelvi oktatás és egyéb nyelvi jogok korábbinál szélesebb körű érvényesítésének szükségességéig. Ezt egyébként még ekkor sem annyira általános szlovák törekvésnek, akaratszerű gondolatnak, mint inkább a háború által felerősített, kiélezett problémának, amire a válaszadás most már elkerülhetetlen. A szlovák területi autonómiával kapcsolatban elfogadó, sőt támogató álláspontra helyezkedett, „amennyiben az illető nemzetiség hű marad a közös hazához.”⁶⁷

Korabeli nézeteiről három levele tanúskodik, melyek közül az elsőt azonos szöveggel az esztergomi szeminárium, a bécsi Pázmáneum és a budapesti Központi Papnevelde igazgatójának, a másodikat az esztergomi egyházmegye főtanfelügyelőjének, a harmadikat pedig Apponyi Albertnek, a Katolikus Tanács intézőbizottsága elnökének

⁶⁵ Bellér Béla: A Magyar Népköztársaság és Tanácsköztársaság nemzetiiségi kultúrpolitikája. In: Történelmi Szemle, 1969/1-2. 3. p.

⁶⁶ A kérdés összetett, a szakirodalomban is eltérő megközelítések találhatók. A főpásztorok többnyire ügyeltek arra, hogy a szlovák lakosságú településekre szlovák, vagy legalább a nyelvet ismerő lelkipásztor kerüljön, és az istentiszteleti nyelv is az anyanyelv legyen. Míg az állami iskolák tannyelve kizárólagosan magyar volt, addig az egyházi elemi iskolák a nemzetiiségi területeken jelentős számban – a századfordulón különösen érezhető magyarosítási tendencia ellenére is – anyanyelvűek vagy vegyesnyelvűek maradtak. Másrészt a magyarosító tendencia az esztergomi főegyházmegye iskoláiban Vaszary Kolos érseksége idején, Komlóssy Ferenc egyházi tanfelügyelő vezetésével lendületet kapott. 1891-ben alig fele volt még az iskoláknak szintiszta magyar tannyelvű, Komlóssy öt évi működése után 1896-ban azonban a főegyházmegye 806 elemi iskolája közül 460 volt már a szintiszta magyar iskola, 294 a vegyes (86 magyar-szlovák, 10 magyar-német, 191 szlovák-magyar, 7 német-magyar) tannyelvű, s már csak 50 a tiszta szlovák, egy a német és egy a szlovák-német tannyelvű. 1903-tól a hittant a főegyházmegye területén minden vegyes nyelvű egyházközségben magyarul kellett tanítani. Az eleminél magasabb szintű oktatást a szlovákok csak magyar nyelven kaphattak. Salacz Gábor: a magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975.

⁶⁷ PL Csernoch 1919 Cat. D/c, szám nélkül. Csernoch levele Báthynak, 1919. január 18.

küldte el. Intézkedéseket sürgetett, felkészülve arra a remélt eshetőségre, hogy a szlovák részek Magyarország területén maradnak. Úgy vélte, hogy ebben az esetben a nemzetiségek egyházi téren is nagyobb követelményekkel lépnek majd fel, melyeknek tanácsos elébe menni. A papneveldek igazgatóinak figyelmét arra hívta fel, hogy a szemináriumi oktatás területén szükség van a teljesíthető nemzeti követelések kielégítésére. A papnövendékek jelentős része – fejtette ki a primás – fölszentelés után szlovák vidékeken tevékenykedik, ezért a nyelvet jól beszélő kispapok részére külön szlovák tanfolyamot kell nyitni. Bármilyen legyen is a békekötés után az egyházmegyék beosztása, a szlovák vidékek számára a nyelvben alaposan kiművelt papokra lesz szükség. Ha a szlovák részek megmaradnak az ország területén, akkor a teljes nemzeti önkormányzatot meg fogják kapni, melynek keretei között biztosítani kell a katolikus egyház helyzetét. „Legyen rá gondja méltóságodnak, hogy a német és tót növendékek a katekézist és a prédikálást anyanyelvükön is gyakorolják. Alkalmas időben a német illetve tót társalgást is el kell rendelni. Csak ilyen intézkedésekkel kerülhetjük el külön nemzetiségi papneveldek fölállításának szükségét” – fejezte be szemináriumi igazgatóknak írott levelét a hercegprimás.⁶⁸

Machovich Gyula főtanfelügyelőnek szintén kifejtette, hogy a népek önrendelkezési jogának elismerése a nemzetiségeket széleskörű autonómiához juttatja. Ez az önkormányzat az iskolákban az autonóm nép nyelvén való tanítást fogja követelni, ezért az iskolai nyelv kérdésében megnyilvánuló óhajokkal szemben az egyházi hatóságoknak teljes megértéssel és előzékenységgel kell viseltetnie. A német vagy szlovák beadványokra válaszoljanak a beadvány nyelvén, a katolikus tanítóképzőkben pedig a nemzetiségi iskolákba is képzést kívánó tanulók a német és szlovák nyelvben és irodalomban alapos kiképzést nyerjenek.⁶⁹ Apponyi Albertet Csernoch arról értesítette, hogy a püspöki kar legutóbbi konferenciáján a nemzeti autonómiák kapcsán felmerülő egyházkormányzati reformokkal is foglalkoztak. Eszerint azon egyházmegyéekben, ahol valamely nemzetiség nagy számban és területi egységben lakik, ott a püspöki kar külön vikariátusok felállítását szorgalmazza, ami mellett javasolja azt is, hogy az egyházmegyei hatóság minden hívővel a saját anyanyelvén tárgyaljon és levelezen.⁷⁰

⁶⁸ PL Csernoch 1919 Cat. D/b 1475. sz. Csernoch levele a szemináriumok igazgatóinak, 1919. március 8.

⁶⁹ Uo. Csernoch levele Machovich Gyulának.

⁷⁰ Uo. Csernoch levele Apponyinak.

A hercegprímás a nemzetiségi autonómiát illetően legközelebb 1920-ban, a Bleyer-féle autonómia-tervezet kapcsán nyilvánult meg, a témára ezért ennek ismertetése kapcsán még visszatérek.

A kormány nemzetiségpolitikai szándékainak ismeretében Csernoch a tót akció folytatása mellett döntött, annak érvrendszerét viszont némiképp módosította, az egyre változó felvidéki helyzetnek és a magyarországi politikai rendszer átalakulásának megfelelően. Kénytelen volt tudomásul venni, hogy az új magyar vezetés sok fontos közéleti kérdésben, az egyház államhoz fűződő viszonyában Masarykékhöz hasonló liberális nézeteket vall, s ebből kifolyólag a konzervatív Magyar Királyság hagyományos egyházbarátságával érvelni a szlovák katolikusok előtt tovább nem lehet. A csehek egyházellenességével való riogtatás hatékonysága így minimálisra csökkent. A tót akciót ennek fényében annyiban szükséges módosítani az októberi helyzethez képest – írta nagyszombati vikáriusának, Báthy Lászlónak – hogy a szlovákoknak most már elsősorban nem azt kell magyarázni, mit veszítenének a Csehszázhoz való csatlóással, hanem azt, hogy Magyarország keretei közt maradással elnyerhetnek mindent, amire aspirálnak. Lehet, hogy Felső-Magyarország hovatarozása plebiszcitum útján döntetik el. Szükséges tehát, hogy a szlovák nép megtudja, mit várhat Magyarországon, ahová gazdasági érdeke, földrajzi fekvése és története utalja.⁷¹

A kormányzattal való közös érdek és együttműködés szükségességének felismerése mellett kényszerűen tudomásul vette azt is, hogy a kormány az egyházi ügyek intézésére kormánybiztosságot állított fel Persián Ádám vezetésével. A királysági Csernochnak ugyanakkor kétségei voltak az új hatalom felvidéki esélyeit illetően: „Aggodalmasan érzem, hogy a magyar politikának radikális elhajlása és az államforma kérdésének fölvetése lazítani képes a vallásos és dinasztikus tót nép ragaszkodását az ősi Magyarországhoz. De a papság fontolja meg, hogy a helyzet Csehszázban aligha kedvezőbb ilyen szempontból. Olyan korba lépünk, amelyben az egyház egyedül azt várhatja az államtól, ami mindenkinek kijár, a szabadságot.”⁷²

Az államforma kérdése mellett magyar-szlovák politikai kiegyezés esélyeit csökkentette az is, hogy 1918. novemberében megkezdődött a Felvidék katonai megszállása. November 2-án a cseh csapatok átlépték a magyar határt, és bevonultak Holicra, Egbellre, majd ellenállásba nem ütközve továbbvonultak, és november 4-én Malackát, 6-án Szakolcát, 7-én Nagyszombatot szállták meg. November 12-ig bevonultak

⁷¹ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 5995. sz. 1918. november 8. Csernoch levele Báthyinak.

⁷² Uo.

Trencsénbe, Vágújhelyre, Illavára, Puhóra, Csacára, Zsolnára, Ruttkára és Turócszentmártonba.

A csehek Nagyszombati bevonulásáról Báthy László, az esztergomi érsekség nagyszombati vikáriusa tett Csernochnak jelentést. Eszerint november 7-én este, teljes csendben, 300 cseh csendőr érkezett vonaton, géppuskákkal felfegyverkezve a városba, majd másnap délelőtt megszállta azt.⁷³ November 9-én kis létszámú cseh katonaság is érkezett, velük szlovák politikusok – Blaho, Dérer, Okánik –, akik este népgyűlést tartottak a városháza előtt, melynek tornyán már cseh zászlót lengetett a szél. Báthy úgy tapasztalta, hogy a gyűlésen sok gyerek, nő és suhanc vett részt, de kevés polgár. Okánik, aki szakolcai pap volt, majd hamarosan nyitrai zsupán lett, a katolicizmus fellegvárában elsősorban egyházi témákra tért ki beszédében. Felszólította a jelenlévőket, hogy ne higgyenek azoknak, akik azt terjesztik, hogy a csehek meg fogják rontani a nép hitét. Éppen ellenkezőleg, hiszen az iskolákban eddig a gyerekeknek ismeretlen nyelven kellett szajkózniuk a vallást: „Mikor bementem az iskolába, fájt és vérzett a szívem, hogy a gyerekek a hittant idegen nyelven kotkodácsolják, amiből semmit sem értenek. Ezentúl nem így lesz, szlovákul fogják a vallást tanulni... De hol vannak a ti papjaitok – tette hozzá körbenézve –, ugye egy sincs itt. Félnék és elbűjnek.”⁷⁴ Dérer felolvasta a turócszentmártoni deklarációt a csehszlovák államról, és megeskette a jelenlévőket, hogy a benne foglaltak mellett kitartanak. „Ez az egész – kommentálta Báthy a gyűlést – azt hiszem mellékes. A mi sorsunk a békekonferencián fog eldőlni, ha ugyan már előre nincs eldöntve.”⁷⁵ „Egyébként amit Okánik a hittannak az iskolákban való tanításáról beszélt – tette hozzá Báthy vikárius – abban tökéletesen igaza van.”⁷⁶

Az iskolaügyi problémát érzékelve a Károlyi kormány politikai gesztusnak szánta az anyanyelvi oktatást biztosító, egyházi iskolákat is érintő közoktatásügyi rendeletét. Lovászy kultuszminiszter a hírhedt lex Apponyi oktatáspolitikáját megváltoztatva november 6-án, 200.532/1918. szám alatt elrendelte, hogy a nem magyar tanítási nyelvű elemi népiskolák 1. és 2. osztályában a magyar nyelv tanítása nem kötelező, és azonnal abbahagyható. Öt nappal később kelt 202.600/1918. számú rendeletében pedig már kimondta, hogy a nem magyar anyanyelvű közösségekben levő közösségi és felekezeti elemi népiskolákban a tanítás nyelvétől az illető közösségnek, illetve iskolafenntartónak az

⁷³ PL Cat. 1. 1918, 6837. sz. Báthy Csernochnak, 1918. november 12.

⁷⁴ PL Cat. 1. 1919, 1433. sz. Báthy Csernochnak, 1919. január 18.

⁷⁵ PL Cat. 1. 1918, 6837. sz. Báthy Csernochnak, 1918. november 12.

⁷⁶ PL Cat. 1. 1919, 1433. sz. Báthy Csernochnak, 1919. január 18.

anyanyelvét használják, a magyar nyelv tanítása pedig az 1. és 2. osztályban mellőzhető.⁷⁷ A nemzetiségi vidékeken rögtön meg is történt az átállítás, a rózsashegyi járásban például a plébánosok, mint a helyi iskolaszékek elnökei, értesítést kaptak, hogy az elemi első két osztályában álljanak át a tiszta szlovák oktatásra.⁷⁸

Báthy november 12-én még azt írta érsekének Nagyszombatból, hogy egyelőre semmi jele annak, hogy a cseh megszállók a vikáriátussal szemben is fel akarnának lépni, de 25-én már ezt is át kellett élnie. A megszálló katonák túszoikat szedtek a városban, köztük magát Báthy érseki helynököt is elhurcolták. Oswald Richárd kanonok – aki majd Báthy utóda lesz – és Blaha Marián, a Szent Adalbert Társulat titkára, későbbi beszercebényai püspök közbenjárása ellenére a vikáriust másnap Brünnbe szállították. Három hétig tartották fogságban, melynek során – hazatérése után írt levele szerint – „kimondhatatlan megaláztatásokat és gyötrelmeket” élt át. Kiszabadulásának körülményeiről így számolt be: „Hazabocsátásomat Blaha Marián, de különösen Juriga forszírozta ki Prágában. Ő részben mint káplánom, részben az ellene lefolytatott vizsgálat alkalmából megtanult becsülni.”⁷⁹

Erre a Báthy által említett Juriga-féle egyházi ügyre – melyben a vikárius, Juriga nézőpontjából pozitív szerepet játszott – röviden kitérek, ugyanis adaléku szolgál a fordulat után politikai szerepehez jutó egyes szlovák papok revans szellemű ténykedésének megértéséhez. Ferdinand Juriga (Juriga Nándor)⁸⁰ 1917-ben nemcsak a kegyúri szerepet betöltő helyi földesúrral, de környékbeli paptársaival is konfliktusba került, akik végül feljelentették őt az egyházi főhatóságnál. Csernoch érsek a nagyszombati vikáriuson keresztül a helyzet reménytelen elmérgesedésére hivatkozva felszólította plébánosát a pozsonyszöllősi plébániáról való lemondásra, melynek ő – bár vonakodva – eleget is tett. 1918 elejével Csernoch a „megromlott egészségi állapotának rendbejöttéig” ideiglenesen nyugdíjazta, évi 2400 korona nyugdíjjal és 400 korona lakáspénzsegéllyel. Juriga, akit ekkor már régóta mint „nemzetiségi igazgatót” tartottak számon, lemondatása fölött nem tudott napirendre térni, ami elkeseredett kijelentésekre ragadtatta őt. Az idézett mondatok 1918 áprilisában születtek, melyek a későbbiek ismeretében szinte prófétikusan hangzanak: „Háború van, összedől az egész régi világ, s az új életre új emberek fognak kelleni... Ki tudja mit hoz a jövő? Bennem valami

⁷⁷ Tengely: i. m. 4. p.

⁷⁸ Sidor: i. m. 318. p.

⁷⁹ PL Cat. 1. 1919. 1433. sz. Báthy Csernochnak, 1919. január 18.

⁸⁰ Ferdinand Juriga (1874-1950), katolikus pap, nemzeti politikus, 1905-ben és 1910-ben országgyűlési képviselővé választották. Részt vett a turócszentmártoni értekezleten.

elfojthatatlan hivatástudat él, hogy lesz még nékem nagyobb becsületem és hatalmam, csak még öt évig egészségben éljek... Sok olyan munkám van, mely ambícióimat képezik és amivel úgy megmozgathatnám a népemet és valószínűleg ha élek meg is fogom mozgatni, hogy még iparkodni fognak kérlelni kik lebecsültek, és bánásmódjukkal nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy szellemileg ilyen irányba fejlődjek... Lesz nékem állásom, ha lesz egészségem. Jobb mint a szőlősi plébánoskodás. Munkaterem tízszer nagyobb, százszor fontosabb ennél... Ha velem ilyen történhetett, aki a néppel való bánásmód elismert mestere, mily könnyedén fog ugyanez menni másokkal, kiket a nép gyűlöl.”⁸¹

1918 novemberében az északi országrész településein sorra alakultak a szlovák nemzeti tanácsok, melyek a turócszentmártoni központi tanácsra, majd a csehszlovák kormányra orientálódtak. A szlovák papság több helyütt a szervezés élére állt, máshol csupán passzív szemlélője, esetleg elszenvedője volt. Az Árva vármegyei Trstená papjai sem lelkesedtek a helyi tanács november 17-i megalakulásáért, a helyi plébánost és egy ferences szerzetest a megkérdezésük nélkül mégis beválasztották annak vezetőségébe. Ellenkezni nem mertek, inkább hagyták csendesesen lefolyni az eseményeket. „Prudentia vitae – magyarázta helyzetét a ferences páter provinciálisának – a jövő nagy eseményei nem fognak ettől függni. Mindez nem annyit jelent, mintha a haza iránti hűtlenséget merészelne tompítani az, aki mint csekélységem is csak a tanügy terén 42 esztendeig a haza érdekeit védte és hűségesen szolgálta. Az ár ellen üszni nem lehet, s azt hiszem, ha belátásunk szerint a körülményekhez alkalmazkodunk, tekintettel ily kritikus helyzetekre, sem a haza ellen, sem szabályzatunk ellen nem cselekszünk.”⁸² Az arra való hivatkozás, hogy a jövő nagy kérdései úgysem a helyi hatalmi huzavonák útján dőlnek el, a korabeli megnyilatkozások szinte általános motívumának mondható. Ez a megfontolás, a megszálló hatalom fellépésétől való félelem mellett úgy tűnik sokak passzivitásához hozzájárult.

Csernoch kísérletet tett, hogy a Nagyszombatban alakuló szlovák nemzeti tanácsba a maga megbízottját is elhelyezze. Az említett Oswald Richárd kanonokot, közismert szlovák egyházi írórt szemelte ki a feladatra, aki a felkérésre elutasító választ adott: „Hűségemről a magyar hazához biztosítom, de a tót nemzeti tanács tagságát múltam és korom tekintetéből nem fogadhatom el.”⁸³ Az északi országrész más településein is

⁸¹ PL Cat. 1. 1918/2198. sz. Juriga levele ismeretlennek, 1918. április 9.

⁸² PL Cat. 1. 1918/1186. sz. Jelentés a tartományfőnököknek, olvashatatlan aláírással. 1918. november 18.

⁸³ PL Csernoch 1918 Cat. D/c Oswald távirata Csernochnak, 1918. november 3.

folyamatban volt a hatalomváltás. Rózsahegy irányítása gyakorlatilag Hlinka kezébe került. A helyi nemzeti tanács – melynek ő volt az elnöke – városszerte eltüntette a hivatalok, üzletek magyar feliratait, szlovák hivatalnokokat nevezett ki. A város plébánosa nem titkolta örömét a változások felett: „Amit egy hónapja még csak remélni mertünk az mára valósággá vált: nem csupán nemzetiség, de nemzet lettünk. Szabad, senkinek sem alávetett szlovák nemzet. Mi, a csendes, galambszelídségű nép a csehek előtt nem tudtuk mi az a szabadság, ezért most velük tartunk.”⁸⁴

1918 novemberében Csernoch hercegprímás az egyre kedvezőtlenebb helyzet ellenére még bízott abban, hogy van lehetőség a Felvidék megmentésére. 28-án arról értesítette Károlyi miniszterelnököt, hogy a „tót akció” keretében a magyar püspökök a saját egyházmegyéjük területén mindent elkövettek, hogy alkalmas módon kiiktassák a nemzetiségi vidékek papjait és népét a kormány nemzetiségi politikájáról. A papság megmagyarázta a kormány becsületes szándékait, s biztosította a népet a kívánatos szabadságjogokról. Csernoch közölte, hogy a papi jelentések igen biztatóak voltak, de azért tart attól, hogy az idegen megszállás sokakat meg fog félemlíteni és meggyőződésének nyilvánításában akadályozni.⁸⁵

II. 2. Persián kormánybiztos tevékenysége

A Károlyi-kormány katolikus vonatkozású szlovákpolitikájának gyakorlatba való átültetése Persián Ádáma, a katolikus ügyek kormánybiztosára várt. 1918. november 23-án ennek megfelelően köriratot intézett minden felvidéki paphoz, figyelmeztetve őket a cseh agitáció frázisainak kétes értékére. A szóban forgó agitáció szerint a magyar köztársasági kormány antiklerikális beállítottságú, amely nem veszi figyelembe az egyház érdekeit, ezzel szemben a csehszlovák állam az egyház jogait maradéktalanul biztosítja. „A magam részéről közölhetem Főtisztelendőségeddel – szól Persián körirata –, hogy a Magyar Népköztársaság kormánya a legmesszebbmenőleg tiszteletben tartja a katolikus egyház jogait, és mielőbb biztosítani óhajtja a katolikus hívek részére egyházi ügyekben

⁸⁴ Sidor: i. m. 334. p.

⁸⁵ Litván György szerk: Károlyi Mihály levelezése I. 1905-1920. Budapest, 1978, 297. p

is az önrendelkezésnek nemcsak a jogát, mert az megvan, hanem a jog gyakorlásának lehetőségeit is. Egyfelől ezzel, másfelől azzal a törekvéssel, hogy mielőbb megtaláljuk a közvetlen érintkezést a római Szentszékkal, a Magyar Népköztársaság kormánya bizonyosságát adja annak, hogy a derék tót nép részére a vallási és kulturális szükségletek kielégítésének minden előfeltételét rendelkezésére bocsátja, amelyek a Magyarországtól való elszakadás esetén az elszakadók részére nagyobbbrészt elvesznének.”⁸⁶ Figyelemreméltó, hogy ebben az időszakban mindkét kormány a másik antiklerikalizmusának hangoztatásával igyekezett hatni a szlovák katolikusokra.

A Slovenský týždenník nevű lap a magyarellenesség fokozásánál az antiszemita hajlamokra is számított, mikor arról írt, hogy Magyarországon a zsidók a politikában is magukhoz ragadták a hatalmat. Ez a magyarázata az állam antiklerikalizmusának. A zsidók saját embereiket – Bokányit, Garamit, Fényest – helyezték el a kormányban, az irodalomban pedig Ignotus, Molnár, Bródy igyekszik a zsidó világnézetet érvényre juttatni. „Nekünk szlovákoknak a cseheknél már az is szimpatikusabb, hogy minden ezer lakosra csak 15 zsidó esik, holott Magyarországon 50, tehát háromszor annyi. Minden jót kívánunk a zsidóknak, de nem kívánunk egy olyan országban élni, ahol a lakosság huszadrésze irányítja a többit.”⁸⁷

Az antiklerikalizmus érvére alapozott csehszlovák propaganda kérdésében Csák Církék, löcsei ferences házfőnök is tollat ragadott. December 24-én az Alkotmányban megjelent cikkét a népkormány figyelmébe ajánlotta, a nemzetpolitikai összefüggések miatt óvatos egyházpolitikára intve azt. Csák Církék úgy vélte, hogy a szlovákok Magyarország polgárai szeretnének maradni, de zavarják őket azok a hírek, miszerint a magyar kormány ellenségesen viszonyul a katolikus valláshoz. Az izgatók ügyesen felhasználnak minden jelenséget, s azt a hitet igyekeznek „jó tót testvéreinkbe” szuggérálni, hogy a papok birtokait azért veszik el, hogy befolyásukat gyöngítsék, azután be fogják tiltani a búcsújárásokat, kiveszik a papok kezéből a temetést, mint ahogy az esketést kivették, a vallástanítást kitiltják az iskolából, s betetőzésül múzeumokat csinálnak a templomokból, a keresztet pedig nem lesz szabad használni. „Ettől fél a vallásos tót nép, s félelmében arrafelé pislant, amerre eddig esze ágában sem volt fordulni, de ahol most biztosítottabbnak hiszi az ő szabad vallásgyakorlatát, mint itthon. Tagadhatatlan, hogy tót testvéreink vezetői a papok. Ne csodálkozzunk azon, hogy a vezető katolikus papok között is találunk olyanokat, akik bár nem rokonszenveznek a

⁸⁶ Egyházi Közlöny, 1918. december 8.

⁸⁷ Alkotmány közlése, 1918. december 17.

cseh-tót állam eszméjével, mégis gondolkodóba esnek. A tót papok ugyan ismerik a cseh vallási türelmetlenséget, de most, mikor itthon is veszélyt sejtene a vallási függetlenség ellen, akkor rezervált állást foglalnak el.” Ezt a mérget kell Církék szerint neutralizálni, nem üres ígéretekkel, hanem tettekkel meggyőzni arról a szlovákokat, hogy az új Magyarország nem elnyomja, hanem védelmezi a szabad vallásgyakorlást. Ha az aggodalmak alaptalanságáról meggyőződnek, akkor hamar vége szakad a csehekkel való barátkozásnak – vélekedett a ferences házfőnök.⁸⁸

Persian kormánybiztos igyekezett is bizalmat kelteni a szlovákokban, de az érsekújvári ferencesekkel kapcsolatos ügy arra mutatott rá, hogy az új nemzetiségi politika sikere sokszor nem is a kormány szándékain múlott, hanem a helyi viszonyokból fakadóan volt nehezen érvényesíthető. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 234.806/1918. számú rendeletével felkérte a katolikus püspököket, tegyenek róla, hogy a lelkipásztorok a gondozásukra bízott hívek nyelvét mindenütt megfelelően bírják,⁸⁹ a szlovák nyelvű istentiszteletek biztosítása mégsem ment mindenütt akadálymentesen. Érsekújvárott egyenesen botrányhoz vezetett. A szlovák hívek nevében november folyamán nyolctagú küldöttség kereste fel Markó Dénest, a város ferences házfőnökét azzal a kérelemmel, hogy templomukban a roráté ettől kezdve szlovákul legyen. A házfőnök elutasította a kérést, kijelentve, hogy elégedjenek meg a szlovák nyelvűnek tervezett vasárnapi kismisével. A polgármester is Markó mellé állt, úgy vélve, hogy többet nem engedhetnek, mert még ez is nagy feltűnést fog kelteni a túlnyomóan magyar lakosságú városban. Buttykay Antal tartományfőnök szintén mérlegelve a kérdést arra a következtetésre jutott, hogy valamelyes engedményt tenni az ésszerűség követelménye, de bármennyig elmenni nem lehet. A küldöttség Majzon János vezetésével a kormányhoz fordult. Persian kormánybiztos erre utasította a házfőnököt, hogy haladéktalanul tegye lehetővé a szlovák nyelvű hívek részére a megfelelő számú anyanyelvi ájtatosságot, a polgármestert pedig felszólította, hogy mindezt hatósági úton ne akadályozza, ahogy a múltban nemegyszer történt. A turócszentmártoni szlovák nemzeti tanács felszólítása is megérkezett, ellenkezés esetén karhatalmi eljárással fenyegetve. Buttykay provinciális engedett, kijelentve, hogy a kényszerhelyzetben nem lehet más irányelv, minthogy meghajoljanak az erőszak előtt. Egyelőre azonban csak a vasárnap reggeli nagymiséét tették szlovák nyelvűvé. Markó házfőnök, provinciálisának kommentálta az eset következményeit: Persian sürgőnye valóságos terror hatásával járt, a fanatikus Majzon

⁸⁸ Alkotmány, 1918. december 24.

⁸⁹ Tengely: i. m. 5. p.

János gúnykacaj közepette hivatkozott a táviratokra, s tovább követelte a rorátékat, valamint a vasárnapi összes nagymisé és litániát. „Szabad lesz Muzsajba szöknöm, ha közelednek, vagy itt lesznek a csehek? – kérdezte a házfőnök. Mindnyájan nagyon félünk. Most kellenének ide azok a jó testvérek akik a tót kérdést így elmérgesítették.”⁹⁰

1918 novemberében Persián magához kérte Csiszárík János címzetes püspököt, aki a Monarchia külügyminisztériumában sokáig a szentszéki ügyek referense volt, így összeköttetései révén értékes információkkal rendelkezett. A püspök közölte a kormánybiztossal, hogy a Szentszék tárgyalásokat kezdett az utódállamokkal a megszállott területek egyházkormányzati rendezésére, lényegében a magyar egyháztól való elszakítására. Csiszárík szerint Tusar meghatalmazott miniszter már ígéretet is kapott erre Valfré di Bonzo érsektől, az akkori bécsi nunciustól. Az ígéret értelmében a Vatikán le fogja mondani azokat a felvidéki püspököket, akik nemzetiségi és politikai szempontokból nem alkalmasak arra, hogy a megváltozott viszonyok között vezessék egyházmegyéiket.⁹¹ Az információ fényében Persián arra az elhatározásra jutott, hogy az elkerülhetetlen folyamatot felgyorsítva maga próbálja lemondásra bírni a szlovák lakosság körében népszerűtlen, szlovákul alig tudó felvidéki püspököket. Név szerint Batthyány Vilmos nyitrai, Radnai Farkas beszercebányai és Párvy Sándor szepesi ordináriusokat, akik pozíciója előreláthatólag nemcsak a megszállók miatt válik hamarosan tarthatatlanná, hanem távozásukat saját híveik és papjaik többsége is kívánni fogja. A kezdeményezéssel a kormánybiztos el akarta érni, hogy ne a csehszlovák kormány nyomására történjen a kikerülhetetlen székváltozás, és helyüket még időben olyanok foglalják el, akik a magyar kormánnyal való együttműködésre alkalmasak.⁹²

Persián a beszercebányai püspökségre a Körmöcbányán született Griger Miklóst, Nyitrára Franciscy Lajos helyi kanonokot tartotta legalkalmasabb jelöltnek. Grigert, aki korábban Beszercebánya-egyházmegyei plébános volt, jól ismerték azon a vidéken, és népszerű is volt a nemzetiségi kérdésben tanúsított toleranciája miatt. Persián szerint éppen szókimondása miatt fosztotta meg őt Radnai Farkas annak idején plébániájától, „ami után az elüldözött pap Prohászka Ottokár székesfehérvári püspöknél nyert menedéket.”⁹³ A nyitrai püspökséggel kapcsolatban felmerült Ernszt Sándor prelátus, keresztény politikus neve is, de Persián inkább Franciscy nyitrai kanonok jelölését

⁹⁰ Magyar Országos Levéltár (MOL) P 233, 3. cs. 1185/1918., 1211/1918., 1232/1918., 1244/1918., 1264/1918. sz.

⁹¹ Politikátörténeti Intézet Levéltára (PIL) 704. f. 12. óe.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

támogatta, aki Grigerhez hasonlóan szintén népszerű volt egyházmegyéjében. Emellet a magyar állameszme rendületlen híveként politikailag is számítani lehetett rá.⁹⁴

November közepén úgy látszott, Persián egy kis időt és szabad felvidéki mozgásteret nyer terve végrehajtásához. A november 13-án aláírt belgrádi katonai konvencióban nem esett szó a csehek megszállási jogáról, ezért a magyar kormány törvénytelennek minősítve azt, katonai egységeket küldött a Felvidékre. Hamarosan megállították a novemberi cseh előrenyomulást, sőt néhány határmenti helység kivételével az ország területéről is kiszorították őket.⁹⁵ A katonai siker azonban nem volt tartós, mivel a Vix alezredes által december 3-án Károlyi Mihálynak átnyújtott antantjegyzék határozottan közölte, hogy a csehszlovák államnak jogában áll elfoglalni a szlovák területeket azon a címen, hogy mint szövetségesnek elismert hadviselő, részese a fegyverszünet végrehajtásának. A jegyzék felszólította a magyar kormányt, hogy haladéktalanul vonja vissza csapatait a szlovák országrészből.⁹⁶ A jogszerűséghez ragaszkodó Károlyi kormány meghajolt az antant akarata előtt, úgy véelve, hogy minden ellenszegülés csak rontaná a magyarok esélyeit a rövidesen összeülő békekonferencián.⁹⁷ A magyar csapatok nyomában újra cseh alakulatok vonultak be, és vették fokozatosan birtokukba a Felvidéket.

A legsürgetőbb egyházpolitikai feladat december legelején Batthyány lemondatása volt, mivel a csehszlovák csapatok már a püspöki székhely felé közeledtek. Nyitírára való elutazása előtt azonban Persián még három megbeszélést elkerülhetetlennek tartott. Először felkereste Budapesten a belügyminisztert, majd keresztényszocialista politikusokkal lépett érintkezésbe, végül rövid tárgyalásra Bécsbe utazott a nunciushoz, hogy közvetlenül is információkat szerezzen a Szentszék terveiről. Batthyány Vilmos, a Károlyi kormány belügyminiszterének, Batthyány Tivadarnak volt az unokaöccse, ezért Persián nem elégedett meg a minisztertanács lemondatására vonatkozó felhatalmazásával, s jobbnak látta, ha elutazása előtt Batthyány Tivadartól is megtudakolja, hogy az egyik legközelebbi rokonával szemben tervezett intézkedést helyesli-e. „Sajnos az én unokaöcsém – fogalmazott a belügyminiszter – nem számított a dolgok ilyenén fordulatára, és elmulasztotta megnyerni tót anyanyelvű papjainak és híveinek bizalmát.”⁹⁸ Ernst Sándor, Turi Béla és Griger Miklós szintén jóváhagyásukat adták a kormánybiztos

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Popély Gyula: Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban. (1918-1925). Pozsony, 1995, 20. p.

⁹⁶ Uo. 23. p.

⁹⁷ Uo. 24. p.

⁹⁸ PIL 704. f. 12.őe.

tervéhez.

Az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnése után tovább folytatta működését Bécsben a nunciatúra, s a helyén maradó nuncius „illetékessége“ a magyarországi ügyekben ezt követően is fennmaradt, bár az új magyar államhoz nem akkreditálták.⁹⁹ Emlékiratában Persián beszámol arról, hogy a bécsi nuncius – akihez Csiszárík társaságában utazott – ugyancsak egyetértett a felvidéki püspökökre vonatkozó elképzeléssel. Valfré di Bonzo kijelentette, hogy a legközvetlenebb veszély a nyitrai püspökséget fenyegeti, mert gróf Batthyány Vilmos még annak a kánoni követelménynek sem tett eleget, hogy a székfoglalástól számított két éven belül hívei többségének anyanyelvét megtanulja. Ezért a Vatikán nem lesz abban a helyzetben – mondta –, hogy a csehszlovák kormány kezdeményezése esetén megakadályozza a székváltozást. Ígéretet tett viszont, hogy ha a magyar kormány kezdeményezi előbb a székváltozást, úgy támogatni fogja az általa előterjesztett személyt, feltéve, ha a jelölés megfelel a kánoni követelményeknek.¹⁰⁰

Batthyány Vilmos december 9-én levelet írt a hercegprímásnak, melyben részvétét fejezte ki Csernoch fivérének tragikus halála miatt,¹⁰¹ egyben beszámolt a cseh megszálló csapatok közeledtéről is: „Mi itt eléggé gyöngén vagyunk. A helyzetet talán legjobban jellemzi az, hogy bár ismételten kaptunk hírt, hogy a csehek bizony nem igen kesztyűsen bánnak az általuk megszállt területek polgárságával, mégis ma parlamenterek mentek át a cseh vezetőkhez és kérték őket, hogy békésen szállják meg Nyitra városát.“¹⁰² A püspök a maga személyét illetően különösen nem számított sok jóra tőlük, mégis a maradás mellett döntött: „Én nyugodtan itt maradok és kitartok helyemen. Ha a csehek azután elvisznek, vagy innen kidobnak legalább azt nem fogja reám mondhatni senki, hogy állásomat veszély esetén gyáván elhagytam.“¹⁰³

A kormánybiztos december 10-én, éppen a város megszállásának napján érkezett Nyitrára, ahol a pályaudvarról kocsiján a püspöki palotába tartva bevonuló cseh csapatokkal találkozott. Persián beszámolója szerint a beszélgetés során Batthyány püspök hozzá hasonlóan ítélte meg helyzetét, melyből ő sem látott más

⁹⁹ Gergely Jenő: A katolikus egyház ... I.m. 9. p.

¹⁰⁰ PIL 704. f. 12. 6c.

¹⁰¹ Csernoch fivére és sógornője a cseh megszállás idején politikai gyilkosság áldozata lett.

¹⁰² Az új politikai helyzetet a felvidéki magyarok többnyire csupán ideiglenes katonai megszállásként értelmezték. Egyes vidékeken fegyveres bandák garázdálodtak, így a polgárság egy része megnyugvással vette tudomásul a légiók érkezését és a rend helyreállítását. A katonai parancsnokok a közrend védelmét és a magyar törvények fenntartását ígérték. A kérdésről lásd: Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918-1938. Lilium Aurum, 2002.

¹⁰³ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 496. sz. Batthyány Csernochnak, 1918. december 9.

kivezető utat mint a hivataláról való lemondást. Felvetette viszont, hogy erre talán később kellene sort keríteni, hiszen a csehek éppen most foglalják el a várost, így a lemondásnak olyan látszata lenne, mintha a veszélytől való félelmében hagyná cserben egyházmegyéjét. Persián úgy vélte, éppen a késedelem idézhet elő komplikációkat, hiszen ebben az esetben veszély fenyeget, hogy a püspöki szék betöltésénél már nem a magyar iniciatíva érvényesülne, hanem a csehszlovák.¹⁰⁴ A püspök, a kormánybiztos érvelését elfogadva azonnal ülésre hívta össze káptalanját. Az éjjel két óráig tartó tanácskozáson a lemondó levelet is megszövegezték, melynek egyik példányát a pápához a másikat a magyar kormányhoz intézték. A püspök levelében kifejtette, hogy a megváltozott viszonyok között személye nem alkalmas többé arra, hogy a nyitrai egyházmegyéjét kormányozza, jóllehet a maga részéről igyekezett mindent megtenni hívei bizalmának megnyerésére. Levonja tehát a helyzet konzekvenciáját és régebbi szándékának végrehajtásaként lemond a püspökségről.¹⁰⁵ Káptalana előtt kijelentette, hogy bár eddig a magyar nyelv elegendő volt ahhoz, hogy az egyházmegye ügyeit ellássa, a „tót nemzeti érzés ébredésének” korában, mivel hívei nagy részének anyanyelvét csak fogyatékosan bírja, az egyházmegye élén való működését eredményesnek tovább nem remélheti.¹⁰⁶ A lemondást tartalmazó levél példányait a püspök átadta Persiánnak – azt is amit a pápához intézett – hogy azoknak megfelelő helyre való továbbításáról ő gondoskodjék.¹⁰⁷

Batthyánnak viszont a lemondás kapcsán volt egy kikötése: utódját ő jelölhesse ki. A püspök, Persián meglepetésére fiatal titkárának, a mindössze 36 éves Skrábik Andrásnak (Ondrej Škrábik) a jelölésére gondolt, aki – vélekedett Persián – „népszerű volt ugyan a püspöki udvarhoz közel álló nyitrai famíliák körében, de a nagykiterjedésű egyházmegye papsága és a hívek tömege nem ismerte”. Persián kétségeit a Skrábikkal való beszélgetés sem oszlatta el az iránt, hogy pusztán az ambíció és a püspöki kegy alkalmassá tehet valakit arra, hogy átvegye Magyarország „legnagyobb krízisben vonagló egyházmegyéjét”. Leginkább az a viszonyulás riasztotta Persiánt a „korzikai káplán önbizalmával telített” pappal szemben, melyet a magyar állammal kapcsolatban tanúsított. Skrábik rákérdezett, hogy ha a magyar kormány kezdeményezésére neveznék ki nyitrai püspökké, „a hűségnek milyen fokát” kellene megfogadnia a magyar állam irányában. Persián értetlenül állt a kérdés előtt, amely lényegében annyit jelentett, hogy „egy magyar

¹⁰⁴ PIL 704. f. 12. 6e.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Alkotmány, 1918. december 12.

¹⁰⁷ PIL 704. f. 12. 6e.

arisztokrata által makacsul forszírozott utód a magyar haza iránti hűség tekintetében fokozatokat akar felállítani.” A kormánybiztos válasza végül a következő volt: „A tót föld az eddigi tervek szerint valószínűleg önálló jogterületté alakul át a magyar állami főhatalom keretén belül, és így ha az államhűség minimumát akarjuk kifejezésre juttatni a püspöki esküben, úgy Főtisztelendőségednek a nyitrai püspöki székre való kineveztetése esetén esküvel kell megfogadnia, hogy az egyházkormányzata alá tartozó területet és híveit sohasem engedi szorosabb közjogi kapcsolatba kerülni más állammal.”¹⁰⁸

A jelenet, amely a kormánybiztost a hazafelé induló vonathoz szállító hintón zajlott, így folytatódott: „Dr. Skrábik látszólag szórakozottan nézett ki a kocs ablakán és percekig egyetlen szó sem hangzott el. A vágató püspöki fogat hirtelen megállott a vasútállomás előtt, de még mielőtt kiszállottunk volna, dr.Skrábik kezét a karomra tette és mosolyogva így szólt hozzám:

- Azt hiszem, hogy az adott helyzetben a leghelyesebb lenne a püspöki esküből minden közjogi vonatkozást kikapcsolni.

- Tehát Főtisztelendőség szerint a hűség minimumát is? – kérdeztem most már én is mosolyogva.

- Igen, azt a bizonyos minimumot is kikapcsolni.”¹⁰⁹

1918 decemberében a magyar püspök bizalmi embere már nem látta esélyét a Magyarországon belüli szlovák jövőnek. A politikai magatartásváltás, „visszaszlovákosodás” folyamata a szlovák származású egyházi és világi intelligencia köreiben elindult, majd rohamléptekkel folytatódott. Ondrej Škrábik ekkor még nem kapott püspöki stallumot, 1943-ban viszont kinevezték besztercebányai püspökké.

Persián közli emlékiratában, hogy az eset kellemetlen tapasztalatai hatására nem foglalkozott tovább a nyitrai kérdéssel, és Batthyány pápához intézett lemondó levelét sem továbbította a nunciushoz. Ehelyett a minisztertanácsnak tett jelentést azzal a javaslattal, hogy a szükséges személyi változás most már a Vatikánnal folytatandó tárgyalás keretében, a püspök kívánságainak figyelmen kívül hagyásával oldassék meg.¹¹⁰ A folyamatban lévő megszállás miatt a kormánybiztosnak Besztercebányára Radnai püspökhöz már nem sikerült eljutnia.

„Tegnap este a csehek bevonultak Nyitrára. Ezek szerint most már mi is el lehetünk készülve rá, hogy bennünket is megszálljanak” – tudósította érsekét Haiczl

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

Kálmán, a Nyitrától 40 km-re fekvő híres bencés központ, Garamszentbenedek plébánosa. Haiczl további leveleiből – rendszeres jelentéseket küldött Csernochnak – a felvidéki magyar nemzetiségű papság tanácstalansága, tehetetlensége tükröződik. „A múlt szombaton a csehek egyik csapata Zsarnócaig jutott. Azóta bennünket a világtól teljesen elzártak. Szombat óta csak annyit tudunk a világról, amennyit telefonon és táviratokból hallhatunk. Miután egyéb utasításom nincs, bevárom a cseheket abban a reményben, hogy plébánosi működésem elé akadályt nem gördítenek és el nem hurcolnak”¹¹¹ – írta érsekének december közepén. Batthyány püspök esetében az elhurcolás réméből valóság lett. Nyitrán a cseh parancsnok a püspöktől rekvirált fogaton, huszita zászlóval vonult be a püspöki rezidenciába, ahol éjjelenként mulatságokat rendezett. A püspököt őrizet mellett az ottani kaszárnnyába vitték, s megtiltották neki illetve papjainak, hogy magyarul prédikáljanak. Batthyány arra hivatkozva, hogy híveinek jelentékeny százaléka magyar, energikusan tiltakozott ez ellen, mire tizenkilenc napon át katonai őrizet mellett internálva tartották. Püspöki joghatóságát semmibe vették, megkérdése nélkül mozdítottak el papokat, és neveztek ki helyükbe új lelkészeket.¹¹²

II. 3. A Szentszék viszonyulása a felvidéki eseményekhez

A felvidéki magyar közigazgatás megszüntetése, és helyébe a csehszlovák közigazgatás megszervezése a megszállással párhuzamosan történt. A feladattal Prága Vavro Šrobárt bízta meg, akit hivatalosan 1918. december 11-én neveztek ki Szlovákia teljhatalmú miniszterévé, de ténykedését gyakorlatilag már novemberben megkezdte. Ez az intézmény vette át fokozatosan az állami és megyei közigazgatás, a gazdasági élet, az oktatásügy és az egyházak irányítását a megszállt területen.¹¹³ Šrobár, az új hatalom politikai alapelveit elfogadó, Prágával szemben lojális munkatársakat gyűjtött maga köré, így referenseinek többsége evangélikus származású, liberális nézeteket valló politikus lett, ami konfliktushelyzetet teremtett a Hlinka vezette, magát háttérbe szorítottnak érző

¹¹¹ PL Csernoch 1918 Cat. D/c. Haiczl levele az érseknek, 1918. december.

¹¹² Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975. 11. p.

¹¹³ Popély: i. m. 32. p.

katolikus csoporttal szemben.¹¹⁴ Karol Sidor szerint a nézetkülönbségek ellenére Šrobár a katolikus ügyek referensi tisztét¹¹⁵ mégis Hlinkának ajánlotta fel, aki így – életrajzírójának megfogalmazása szerint – lehetőséget kapott volna arra, hogy megmutassa ökle keménységét az esztergomi érseknek, püspökének Párvynak, azoknak a kanonokoknak, plébánosoknak akik 1896 óta annyi rosszat okoztak neki. Šrobár ebben támogatta volna őt.¹¹⁶

Hlinka mégsem fogadta el a felajánlott pozíciót, hanem maga helyett Karol Anton Medveckýt, a besztercebányai egyházmegyéhez tartozó Bacur község plébánosát ajánlotta, akinek kinevezésére december 30-án került sor. Medvecký képviselte ettől kezdve az államhatalmat egyházi területen, azt az elsődleges feladatot szem előtt tartva, hogy építse be a felvidéki katolikus egyházat az új államkeretek közé.¹¹⁷ A gyakorlatban mindez az egyház lehető leggyorsabb szlovákosításának célját jelentette az egyházi igazgatás, a plébániák, iskolák tekintetében egyaránt. Ez az alaphelyzet már önmagában számos konfliktust hordozott magában, de a referens működésére az is terhelőleg hatott, hogy hivatali intézkedéseit számos alkalommal a revans szelleme hatotta át, s fellépett szinte mindennel szemben amit magyarnak minősített. E motivációs bázist sokszor a hatalom új birtokosai sem tagadták: „Eljött a nap, eljött az ítélet napja“ – fogalmazott Alois Kolísek, morva pap-politikus Medveckýnek írott levelében.¹¹⁸

Medvecký korábban élesen szembekerült püspökével Radnai Farkassal, aki gyakran helyezte őt át egyházmegyéjében. 1917-ben az esztergomi érsekhez, a besztercebányai püspökség metropolitai főhatóságához fordult panaszával: „Midőn 1909-ben a képviselőválasztások közeledtek – írta Medvecký – Szkcicsák¹¹⁹ volt képviselő nálam tett, s előre nem látott látogatása meggyőzték a Püspök urat, hogy én veszélyes politikai agitátor vagyok, s egy zsidó származású paptársam segítségével elhelyeztetésemet szorgalmazták. Ennek következtében Püspököm bémáláskor engem számos pap és civil jelenlétében a legmegalázóbb módon lehordott azon szavakkal: Hogy merted te Szkcicsákat fogadni? Kelőről való áthelyezésemet is tudtul adta... a büntetéshelynek ismert Bacurra lettem egyházkormányzati fontos okokból elhelyezve...

¹¹⁴ Róbert Letz: Úsilia o vytvorení slovenskej cirkevnej provincie v rokoch 1918 až 1938. In. Katolícka cirkev a slováci. Szerk Peter Mulík. Bratislava, é. n. 46. p.

¹¹⁵ A két világháború közötti Csehszlovákiában Szlovákiának tartományi státusza volt. Parlament helyett tartományi gyűlése, kormány helyett egy teljhatalmú minisztère, s a minisztériumok helyett azok referátusai.

¹¹⁶ Sidor: i. m. 330. p.

¹¹⁷ Letz: i. m. 46. p.

¹¹⁸ Ján Andrej: Dejiny košického biskupstva latinského obradu v rokoch 1918-1939. Prešov, 1999, 72. p.

¹¹⁹ František Skyčák 1870-1953, szlovák nemzeti politikus.

ahol száz sátoros cigányon kívül alig van számba vehető hívem, sem lelkészi elfoglaltságom. Rajtuk kívül a falu szinte egész lakossága protestáns. Nincs iskolám, s betegellátásom nem akadt már két esztendeje. Sem lelki nyugalmam. Mára is konstatálnom kellett, hogy krumplitermésem egyharmadát ellopták, s ha felszólalok, lelövással fenyegetnek. Nincs ivóvizem, sem tűzifám, lakásom rozoga, omladozó, az eső beesik ... Püspököm több ízben is politikai okokat hozott fel indoklásként ... Azóta minden pályázat elé bocsátott szerényebb plébániát megpályáztam, s jöllehet egyházmegyénk plébániáinak kb. egyharmada állandóan jogilag üres, hallgatással mellőzték pályázataimat.”¹²⁰ Radnai püspök a következőket nyilatkozta a Medvecký ügyről a hercegprímás joghatósága előtt: „Egyrészt szomszéd lelkésztársai sürgették ennek a politikailag is bűjtogatva szereplő, veszedelmes lapok tejesztésével nyugalmat zavaró lelkésznek elhelyezését, másrészt lelkészi működése is okot adott erre. Panaszosnál a most tárgyalt lépés csak egy fanatikusknak és nemzetiségi gőgös rajongónak a kedvtelése, melyet én míg az egyházi hatóságok zárt, diszkrét területén folyik, főleg a világháború borzalmas viszonyai közt nyugodtan tűrök, s épp ily nyugodtan bocsátom az egész ügyet Eminenciád elbírálása alá.”¹²¹ Csernoch, érsek-metropolita elutasította Medvecký keresetét a következő indoklással: „Megyés főpásztornak törvényes alapon nyugvó adminisztratív természetű intézkedése meg nem fellebbezhető.”¹²²

Medvecký világháborút követő tevékenysége, az új hivatali szervek fordulat utáni első intézkedései nyomán magyar egyházi panaszok sora keletkezett a Felvidéken. Persián kormánybiztos ezért 1919. január 2-án tiltakozó jegyzéket intézett Vix alezredeshez, a Budapesten székelő katonai misszió vezetőjéhez. A jegyzék az 1918. november 13-án aláírt belgrádi katonai konvencióra hivatkozva mindenekelőtt az északi egyházi részek gyakorlati elszakítottóságát sérelmezte. A konvenció előírásai alapján ugyanis az állami és egyházkormányzati adminisztrációnak a katonai megszállás alatt is magyar kézben kellett volna maradnia, de a megszállók nem vették figyelembe a konvenció ezirányú rendelkezéseit, sőt, a szigorú határzár következtében a felvidéki egyházmegyéek hatóságai, főpásztorai teljesen elszigetelődtek az egyházi ügyek kormánybiztosától, a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól, valamint az esztergomi érsekség felvidéki részei saját főpásztoruktól is.¹²³ Vix január 12-én született válasza Persián beszámolója szerint kijózanító erővel hatott, eloszlatta azokat az illúziókat, melyeket a megszállás pusztán

¹²⁰ PL Csernoch 1918 Cat. D/c 4893. sz. Medvecký levele Csernochnak, 1917. szeptember 15.

¹²¹ Uo. Radnai levele Csernochnak, 1917. október 28.

¹²² Uo. Csernoch Medveckýnek, 1917. november 20.

¹²³ PIL 704. f. 12. 6e.

katonai jellegére vonatkozóan még sokan tápláltak. A katonai misszió vezetője közölte, hogy a panaszokat nem hajlandó vizsgálat alá venni, hiszen azok orvoslása már egy másik állam szuverenitását érintenék. Az antant budapesti képviselője tehát – értelmezte Persián a válasziratot – a megszállt területeket már 1919 januárjában de facto elszakítottnak tekintette Magyarországtól.¹²⁴

A kormánybiztos, Vix közlésének vétele után rögtön a Budapesten tartózkodó Csernoch Jánoshoz sietett a további egyházpolitikai lépések megbeszélésére. A hercegprímást a felvidéki ügyeket tekintve ekkor már látható csüggedésben találta. Nem lepte őt meg Vix válasza, maga is úgy vélekedett, hogy elhatározott dologról van szó, amellyel szemben valószínűleg hiábavaló minden igyekezet. Az egyetlen mód az lett volna a katasztrófa elkerülésére – fejtette ki –, ha a szlovák nép Magyarország mellé áll. Szerinte egyedül Hlinka lett volna alkalmas arra, hogy a szlovákokat ez irányba hangolja. Próbálta is vele felvenni a kapcsolatot, de az együttműködésből semmi nem lett, mivel a szlovák politika más utat választott. Reális lehetőségnek tekintette, hogy Róma az engedékeny politika útjára lép az utódállamokkal szemben. Úgy vélte, Románia esetében arra számít a Szentszék, hogy sikerül megnyerni az ország vezetését a katolikus-ortodox egyházi unió számára. Erdély annektálásával megnő a katolikus lakosság száma, ezzel együtt az intelligencián belül erőviszonybeli eltolódás megy végbe a katolikusok javára, s ez a körülmény Róma felfogása szerint Romániát közelebb fogja vinni a pápa primátusának és a katolikus hitelveknek az elfogadásához. A délszláv állam esetében hasonló a helyzet, ahol az odacsatolt katolikus szlovének, horvátok mellett Délvidék magyarjaira és a különösen buzgó bunyevácokra vár fontos szerep. Csehszlovákiában más a motiváció. Itt a Szentszék számítása szerint – vélte a hercegprímás – csak az egyházukhoz és vallásukhoz hűséges szlovák nép tudja megakadályozni, hogy az országban úrrá legyen a huszita mozgalom: „A tót nép meg fogja akadályozni, hogy Husz János herezise államvallássá legyen Csehszlovákiában.” E megfontolás következtében a Szentszék támogatni fogja a szlovák katolikusok törekvéseit.¹²⁵ Csernoch biztosra vette, hogy a Dunáig terjedő rész megszállásával hosszú távon kívánják őt elzárni papságától és uradalmaitól, sőt akár még a Duna jobb parti részéből is rátehetik kezüket egy 10 km-es sávra, a dorogi köszénmedence birtoklása miatt. Ebbe a sávba Esztergom is beletartozott. Egyik felvidéki papja nyugtatólag jegyezte meg felvetéseire, hogy a politikai határok változása nem vonja szükségszerűen maga után az egyházmegyei határok megváltozását

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Uo.

is, így van rá esély, hogy az északi főegyházmegyei részek fennhatósága alatt maradjanak. Például mikor Nagy Frigyes, porosz király Ausztriától Szilézia nagyobb részét elvette, a boroszlói érsek joghatósága az osztrák területen továbbra is fennmaradt. „Az más világ volt – válaszolta a hercegprímás – ma az egyház jogaival keveset törődnek.”¹²⁶

Persián, a Csernochál való találkozóból levonta a következtetést: a felvidéki egyházi helyzet javítása érdekében a Vatikánnál kell latba vetni minden energiát. Ezért két nappal a beszélgetés után diplomáciai jegyzéket intézett Valfré di Bonzo pápai nunciushoz Bécsbe, melyben tudósította a magyar kormány és egyház sérelmeiről, egyben kérte a Szentszék segítségét a jogsértő állapot megszüntetéséhez. A jegyzékben kifejtette, hogy nem csupán a magyar államot akadályozzák abban, hogy a belgrádi katonai konvenció által érintetlenül hagyott kérdésekben, így az egyházi ügyekben is a szuverenitását gyakorolja, hanem az illetékes egyházi főhatóságok jurisdictióját is ellehetetlenítik a megszállt területeken. Békeszerződés nélkül deklarálnak Csehszlovákia szuverenitása alá tartozónak egy olyan területet, amely jogszerűleg a magyar állam része.¹²⁷

1919 januárjában, Persiánhoz hasonlóan Medvecký egyházügyi referens is a felvidéki magyar püspökök kérdésének megoldását tartotta a legsürgetőbb egyházpolitikai feladatnak. A teljhatalmú szlovák miniszterrel, Vavro Šrobárral való konzultáció értelmében a referens január 18-án felkereste Masaryk elnököt. Medvecký radikális javaslatot terjesztett elő a püspökök ügyének megoldására: mivel ténykedésük csehszlovák állami és egyházi érdekeket sért, sürgősen el kell őket távolítani az ország területéről.¹²⁸ Az óvatosabb Masaryk felhívta a túlbuzgó pap figyelmét, hogy a szlovák katolikusok nevében mindenekelőtt a nunciust kell felkeresni Bécsben, közölve, hogy szükséges e püspökök távozása, ezzel együtt helyükre szlovák ordináriusok kinevezése. A referens emellett megbízást nyert az elnöktől, hogy tolmácsolja a nunciusnak állama érdeklődését a Szentszékkel való hivatalos diplomáciai kapcsolatok felvételére, valamint közölje azt is, hogy az egyház és állam szétválasztásának kérdésében Prága az amerikai modellt kívánja követni.¹²⁹ Két napra rá, 1919. január 20-án a referens már Bécsben volt, ahol először a nunciatúra uditoréja, Klemens Micara fogadta. A kétórás megbeszélésen, a szlovákiai egyházi szituáció ismertetése után Medvecký felvetette Micarának, hogy a Szentszék minél előbb hozza meg a szükséges lépéseket a csehszlovák részről nem

¹²⁶ Haiczl Kálmán: Egyháztörténelmi emlékek a cseh megszállás korából. Esztergom, 1940. 4. p.

¹²⁷ PIL 704. f. 12. őe.

¹²⁸ Karol Medvecký: Z mojich rozpomienok k šest'desiatinám. Trnava, 1935, 105. p.

¹²⁹ Juraj Dolinský: Cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1918-1945. Dobrá kniha, 1993, 27. p.

szívesen látott ordináriusok eltávolítása érdekében, illetve hogy a Felvidéken található szerzetesrendek kolostoraiból önálló provinciákat hozzon létre. A Valfré di Bonzoval való délutáni találkozón mindezt megismételte, ahol a szlovák egyházi igények memorandum formájában is átadásra kerültek.¹³⁰

1918 végén az Osztrák-Magyar Monarchia bukásának következményeként a Szentszéknek át kellett értékelnie a térséggel kapcsolatos politikáját. A Monarchiával való korábbi szoros kapcsolatok, az új államalakulatok forradalmi jellege, egyházellenes, szekularizációs megnyilvánulásai ellenére a Vatikán az új államok, köztük Csehszlovákia megalakulását nyitottan fogadta. Már 1918 novemberében de facto elismerte az utódállamokat, és megbízta a bécsi nunciust, hogy baráti kapcsolatokat alakítson ki velük. Valfré di Bonzo úgy ítélte meg – Persián is ezt tapasztalta a vele való találkozón – hogy a magyar püspökök pozíciója Szlovákiában hosszú távon tarthatatlan, az egyházi igazgatás szlovakizálása, a szlovákiai katolikus egyház számára valamiféle önálló szervezet kialakítása pedig a határok megszilárdulása esetén elkerülhetetlen. A bécsi nunciatúra kilincset egymásnak adó szlovák delegációk, pap politikusok folyamatosan arról győzködtek a Vatikán diplomatáját, hogy az egyház zűrzavaros helyzete a Felvidéken lehetetlenné teszi a hatékony pasztorációt, elbizonytalanítja a szlovák hívők tömegeit, és az egyház elleneségeinek okot szolgáltat az ártalmas agitációra.¹³¹ Valfré, a januárban Gasparri államtitkárnak írt levelében mindezekre tekintettel a szlovákkérdés megfontolását javasolta azzal érvelve, hogy a mélyen hívő és az egyházzal szemben hűséges szlovákság megfelelő vezetés alatt a Szentszék nagy támasza lehet az egyház jogaiért folytatott küzdelemben.¹³² A szlovák területek szerint elvesztek Magyarország számára, így a népszerűtlen püspökök maradása az egyház szempontjából negatív következményekkel járhat. A csehszlovák állam a fennálló állapotokat az egyház kompromittálására használhatja fel a közvélemény előtt, s erősödhet azon törekvése, hogy a főkegyúri jogokat a maga kezébe vegye. Minél hamarabb, még ha csak ideiglenes jelleggel is, de változásokat kell eszközölni a Felvidék egyházi igazgatásában. A nuncius konkrét elképzelést is felvázolt: a kassai püspök apostoli delegátussá és apostoli vikáriussá kinevezve megbízást nyerne a csehszlovák kormánnyal való tárgyalásokra, és az összes felvidéki püspökség egyházi igazgatása feletti felügyeletre, lényegében tehát

¹³⁰ Letz: i. m. 47. p.

¹³¹ Letz: i. m. 47. p.

¹³² Archivio della S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinarii, Citta del Vaticano (AA. EE. SS.), pos. 1275, fasc. 511, Valfré Gasparriak 1919. január 22. In: *Renovatio spiritualis*. Szerk. M. Rydlo. Bratislava, 2003, 87. p.

a felvidéki egyházi viszonyok konszolidálására.¹³³

Nem sokkal később a Vatikánban a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja¹³⁴ tárgyalta a szóban forgó kérdést, melynek során a bíborosi testület Fischer-Colbrie Ágoston említett funkciójába való kinevezésének támogatása mellett döntött. Gyakorlati intézkedésre mégsem került sor, mivel Csernoch János erőlesen tiltakozott a tervvel szemben. Az ország és egyház integritásáért küzdő hercegprímás azzal érvelt a nuncius előtt, hogy egy ilyen intézkedés rendkívül kedvezőtlenül érintené a magyar érdekeket a békekonferencián. A szlovák területek egyházi ügyeinek elhatároló jellegű megoldásával súlyt nyerne az a törekvés, amely a megszállott területek Magyarországtól való elszakadására irányul. A csehszlovák diplomácia így a békekonferencián magyar szempontból hátrányos módon egy fontos érvet kapna ajándékba, és az egyházi intézkedés szinte prejudikálná a konferencia későbbi döntését. Arra kérte ezért a nunciust, hogy amíg a békekonferencia nem hoz végleges döntést Csehszlovákia határait illetően, semmiféle újítás ne történjék, maradjon meg a fennálló egyházi berendezkedés.¹³⁵ A külpolitikai összefüggések mellett egy ilyen intézkedés természetesen sértette volna az érsek egyházmegyei és metropolitai joghatóságát, illetve az egész országra kiterjedő prímási jogait is.

Batthyány, nyitrai püspök februári bécsi tartózkodása során szintén tiltakozott a nunciusnál Fischer-Colbrie tervezett kinevezésével szemben. Kijelentette, hogy delegátusra nincs szükség a Felvidéken, és nem szabad „felülni a csehek erőszakoskodásainak.” Egyébként sem lenne hajlandó engedelmeskedni egy ilyen delegátusnak, különösen ha az Fischer-Colbrie, aki „nem őszinte ember, hanem egy módfelett ambíciózus törtető, aki mindenáron érvényesülni és szerepelni akar.”¹³⁶ A maradék kompetenciája felett őrködő, és talán a kassai püspök népszerűségére, tekintélyére is féltékeny Batthyányt Valfré azzal nyugtatta, hogy Fischer-Colbrie nem kapna jurisdictiót a többi püspök fölé, csak közvetítő szerep jutna neki a felsőmagyarországi ordináriusok és a csehszlovák kormány között, mivel ez utóbbi sem Csernochkal, sem a többi ottani püspökkel nem hajlandó tárgyalni.¹³⁷

A magyar egyház kérését – melyet a magyar köztársasági kormány diplomáciája is

¹³³ AA. EE. SS., Austria, fasc. 511, pos. 1275, 1919. január 22. In: Renovatio... 96. p.

¹³⁴ A Szentsek a szeretágazó egyházkormányzati feladatok ellátására számos hivatalt, kongregációt működtetett. A Pápai Államtitkárság volt politikai kérdésekben a legfontosabb tényező, élén a bíboros államtitkárral. A Szentsek külpolitikája is feladatkörébe tartozott. A diszmembrációval rajta kívül leginkább a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja foglalkozott.

¹³⁵ PL Csernoch 1919 Cat. D/c. Csernoch levele ismeretlennek, 1919. február 6.

¹³⁶ PL Csernoch 1919 Cat. D/c 1439. sz. Batthyány levele Csernochnak, 1919. február 16.

¹³⁷ Uo.

támogatott – a Szentszék respektálta, és a valóban képlékeny közép-európai helyzetre tekintettel várakozó álláspontra helyezkedett. Döntő lépések meghozatalától a csehszlovák kormány nem szívesen látott radikalizmusa is visszatartotta, melyről hamarosan újra meggyőződhetett. Vavro Šrobár a Prágában tartózkodó nunciusnak február végén egy ultimátumszerű memorandumot nyújtott át, melyben a kormány nevében azonnali egyházi intézkedéseket követelt a Felvidéken, ellenkező esetben kilátásba helyezte az egyházi birtokok szekularizációját. A levél tartalmazta azon papok listáját is, akiket a kormány szívesen látott volna a szlovákiai egyházmegyéék élén.¹³⁸ A következő hónapok számos egyházellenes intézkedést hoztak a Felvidéken, melyek a katolikus iskolák (gimnáziumok államosítása), az egyházi birtokok (zárlat alá helyezés) és a felvidéki püspökök (kiutasítások) helyzetét is érintették. Mindez a Szentszék felzúdulását eredményezte, melynek hatására megerősödött azok tábor a Kúriában, akik bizalmatlanul tekintettek a háború utáni változásokra, és akikben megvolt a hajlandóság a magyarok által hangoztatott „huszita cseh veszély” érvének meghallgatására. A Szentszék 1919 márciusa és augusztusa között a Tanácsköztársaság miatt sem vállalkozott komolyabb döntésre a Felvidék egyházi igazgatásában, s a békeszerződés hiányára hivatkozva megszilárdította kiváró álláspontját. A Tanácsköztársaság bukása után sem kívánt valamiféle egyházkormányzati intézkedéssel a békekonferencia döntése elé menni, ezért a békeszerződés aláírása előtt elutasított minden érdemi tárgyalást.

II. 4. A magyar főpapok kiutasítása

A Šrobár féle minisztérium a magyar időben kinevezett állami és egyházi funkcionáriusoktól hűségfogadalom letételét kívánta meg. A 64/1918.sz. törvény 2. paragrafusának ígérete szerint megmaradhatnak hivatalaikban, ha a Csehszlovák Köztársaság iránti engedelmisségi fogadalmat leteszik, és ha a kormány meghatalmazottja úgy találja, hogy egyébként is megfelelnek feladataiknak.¹³⁹ 1919.

¹³⁸ AA. EE. SS., Austria, fasc. 520, pos. 1320, 1919, március 1. In. Renovatio ... 97.

¹³⁹ Pálesch Ervin: Cseh-szlovák törvények és rendeletek gyűjteménye. I. kötet, 1918-1919. Prešov, 49. p.

január 4-én a nyitrai cseh katonai parancsnok Batthyány püspököt szólította fel, hogy az előírt fogadalmat letegye, ellenkező esetben egyházmegyéjét nem kormányozhatja tovább. Miután a katonatiszt teljesítette a püspök kikötését, hogy a fogadalom szövegéből kihagyjanak mindent, ami magyar érületével nem egyeztethető, és engedélyt kapott arra is, hogy káptalanjával együtt az esküt magyar nyelven tegye le, január 6-án sor került a fogadalomtételre. Szövege a következő volt: „Ígérem, hogy nyitrai püspöki joghatóságom tartama alatt az ezzel egybekötött kötelességeimet híven és lelkiismeretesen fogom teljesíteni. Fogadom, hogy ameddig a csehszlovák hadsereg által megszállott területen lakom, semmit el nem követek ami a Csehszlovák Köztársaság érdekeivel ellenkezik.”¹⁴⁰

Batthyány a fogadalomtétel után – korábbi lemondó nyilatkozata és meghurcoltatása ellenére – kísérletet tett arra, hogy a csehszlovák kormány hozzájárulásával megtartsa püspöki stallumát. A lemondó levélről egyébként csak január végén tudta meg, hogy Persián azt nem továbbította a Szentszék felé.¹⁴¹ Január 14-én felhívást intézett egyházmegyéje plébánosainak, melyben a megszállással szembeni „helyes magatartásra” szólította fel a klérust, a cseh bevonulás rendteremtő jellegét domborítva ki. „Mikor a rendtelenség, fosztogatás oly gyászos mérveket öltött és az élet és vagyonbiztonság már-már teljesen megszűntnek látszott annyira, hogy a rendezett társadalmi élet helyreállítására nem maradt erőnk, e súlyos helyzetünkben olasz tábornokok vezénylete alatt szervezett hadsereg jön segítségünkre. Nem azért, hogy az országnak valamely részét ellenséges módon elfoglalja vagy kifossa, hanem oly céllal, hogy a rendet, nyugalmat és igazságosságot ismét helyreállítsa.”¹⁴² Felkérte ezért plébánosait, hogy saját hatáskörükben használják fel minden befolyásukat arra, hogy az említett hadsereg ezt a célt minél teljesebben elérhesse, s a lakosság tartózkodjék minden ellenséges cselekedettől.¹⁴³

A következő napok, hetek fejleményeihez azonban már képtelen volt elfogadólag viszonyulni. 1919. január 21-én Zsolnán került sor a Hlinka vezette szlovák papi tanács ülésére, melyen hozzátétőleg száz pap vett részt a nyitrai, besztercebányai, kassai, szepesi és esztergomi egyházmegyékből. Jelen volt Šrobár miniszter és Medvecký referens is, aki így beszámolhatott a Masaryk elnökkel és a nunciussal folytatott tárgyalásairól. A papi tanácskozás mindenekelőtt arról folyt, hogyan helyezkedjen el a felvidéki katolikus egyház Csehszlovákia keretei között. Felmerült ennek kapcsán az egyházi autonómia

¹⁴⁰ PL Csernoch 1919 Cat. D/c 1439. sz.

¹⁴¹ PL Csernoch 1919 Cat. D/c 1439. sz. Batthyány levele ismeretlennek, 1919. február 17.

¹⁴² PL Csernoch 1919 Cat. D/c 1439. sz. Batthyány felhívása, 1919. január 14.

¹⁴³ Uo.

kérdése is, mely szerint az új államban az egyház megalakítaná a maga önkormányzati szervezetét ami aztán átvinné az egyházi vagyon kezelését, az iskolákat és az egyházi állások betöltésére vonatkozó bizonyos jogköröket. Hosszú és viharos vita zajlott az istentiszteleti nyelv, cölibátus, kongrua, iskolaügy kérdéseiben, végül a Tanács kidolgozta javaslatát a szlovákiai egyházi igazgatás ideiglenes megoldására, az egyházi autonómiára vonatkozóan.¹⁴⁴

A nyitrai püspököt a zsolnai papi gyűlés kihozta béketűréséből. Körlevelet intézett papjaihoz, melyben az engedélye nélkül tartott, s az egyházi törvénykönyv 2331. és 2344. kánonjai értelmében tilos összejövetelnek a vallási életet érintő határozatait és az ott megállapított egyházi autonómia rendelkezéseit törvénytelennek, jogilag érvénytelennek nyilvánította. Egyidejűleg megtiltott egyházmegyéje területén minden hasonló gyűlést, kijelentve, hogy eo ipso személyes interdictum (az istentisztelet végzésének és a szentségek kiszolgáltatásának tilalma) sújt minden papot, aki tilalma ellenére e tanácskozásokat folytatná és azokon részt venne. Ez vonatkozott más egyházmegyék papjaira is, amíg e célból a nyitrai püspökség határain belül tartózkodnak.¹⁴⁵ A nyitrai püspök felháborodásához hozzájárult az a hivatalos levél is, melyet Medvecký küldött számára a papi gyűlés után, január 27-én. Tudomására hozta a püspöknek, hogy megalakult a szlovák katolikus autonómia végrehajtó bizottsága, amely tekintettel az egyházmegyei birtok veszélyeztetettségére, saját felügyelete alá vonja azokat. Az autonómia-bizottság nevében felszólította Batthyánt, hogy „szíveskedjék abbahagyni a birtokok minden további kizsákmányolását“, és az eddigi károk enyhítésére tíz napon belül fizessen 1,5 millió korona kauciót. Ha mindezt nem teljesíti, magatartását a csehszlovák állam ellenséges cselekedetnek fogja minősíteni.¹⁴⁶ Batthyány a kaució fizetését megtagadta, majd megírta említett körlevelét. Csernochnak a következőket jelentette: „Jellemző, hogy ezek a Zsolnán gyűlésező egyházfiai magukról azt mondják, hogy ők proletárpapok. Én inkább azt mondom, hogy a nemzetiségi eszméktől elszédített bolondok.“¹⁴⁷

Bár Batthyány szigorú fellépése a papi tanáccsal szemben bizonyára hozzájárult székhelyéről való eltávolításához, de a nyitrai püspök – és hozzá hasonlóan a többi felvidéki főpásztor – semmiképpen sem jöhetett szóba partnerként a felvidéki egyház szlovákosításában. Főpásztori hatalmuk akadályt jelentett a nemzeti szempontú átalakítás

¹⁴⁴ Alkotmány, 1918. december 28.

¹⁴⁵ Salacz: i. m. 12. p.

¹⁴⁶ PL Csernoch 1919 Cat. D/c. 1439. sz. Szlovák nyelvű felszólítás.

¹⁴⁷ PL Csernoch 1919 Cat. D/c 1439. Batthyány Csernochnak, február 9.

útjában. A hangadóvá vált szlovák papi körök elképzelései ezen a ponton találkoztak a kormány szándékaival, így közös célként – Fischer-Colbrie Ágoston kivételével – a felvidéki főpásztorok lemondatását kívánták. Magát a nyers kiutasítást egyébként Hlinka nem támogatta: „Ha ma ezt velük csináljuk meg, lehet, hogy holnap meg ők velünk” – jelentette ki.¹⁴⁸ Mivel Csernoch tiltakozása nyomán 1919. februárjában meghiúsult az apostoli delegátus kinevezésére irányuló javaslat, és a Szentszék ezután nem mozdult, Beneš maga vette kezébe az ügyet, radikális lépésre szánva el magát. Párizsban, a békekonferencián tartózkodó külügyminiszter március közepén utasítást küldött Batthyány és Radnai püspökök országból való kiutasítására. Az erődemonstrációval egyetértő Šrobár rögtön levelet fogalmazott a nevezett püspökök felé, közölve, hogy tevékenységük veszélyezteti a Csehszlovák Köztársaság érdekeit: „Ezért felhívom önöket, hogy annak területét a levél kézbesítésétől számított 24 órán belül hagyják el.”¹⁴⁹

A nuncius számára Bécsbe küldött, intézkedést indokló levélben a kormány két hasonló történelmi példára mutatott rá. Egyrészt a spanyol püspökök lecserélésére amerikaiakra, mikor az USA elfoglalta a Fülöp-szigeteket, és a német püspökök eltávolítását Elzász francia okkupációja után.¹⁵⁰ Az akció gyakorlati végrehajtására J. Dřimal a 35. gyalogezred cseh tisztje kapott megbízást, aki hamarosan hozzá is látott annak lebonyolításához.

Radnai Farkas beszercebéányai püspök 1919 elején, még Beneš döntését megelőzően kérdést intézett Szlovákia teljhatalmú miniszteréhez, hajlandó-e az ottani papságnak kongruáját és korpótlékát folyósítani. A tagadó válasz megérkezése előtt a barsszentkereszti püspöki kastélyt cseh katonacsapat foglalta el, akik eleinte „vendégként” viselték magukat, de hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a püspök őrizetének céljával érkeztek. A kastély kulcsait magukhoz vették, majd alapos házkutatást tartottak. Az épület kapuját csak akkor nyitották ki, mikor a püspök sétálni indult a kertbe, majd visszatérte után újra bezárták. A házbeli életét sok mással is keserítették: a püspöki asztalra szánt ételeket, amíg azokat a konyhából az ebédlőbe szállították, ellopták, sőt Krisztus feszületét is gyalázkodásuk céltáblájává tették. A felháborodott Radnai ezek után a barsi zsupánhoz, Martin Mičurához intézett tiltakozó levelet, a püspöki helynök, Gürtler Károly nagyprépost pedig Csernoch útján a bécsi nunciushoz fordult panasszal. Ezenkívül a káptalan a teljhatalmú miniszternél tiltakozott, de egyik

¹⁴⁸ Medvecký: Z mojich rozpomienok ... I. m. 113. p.

¹⁴⁹ Biskupský archiv Nitra, fond PLO. 1919. március 28. Šrobár felszólítása.

¹⁵⁰ Letz: i. m. 48. p.

megmozdulás sem hozott változást.¹⁵¹

1919. március 23-án Medvecký referens jelent meg a rezidencia kertjében, s ekkor Radnai sérelmekkel teli papjának megadatott az elégtétel pillanata. Vádló kifakadásokkal fűszerezve közölte, hogy a püspök, Grosch Adolf irodaigazgatóval együtt mielőbb el lesz távolítva, majd átadta a Šrobár-féle 24 órás ultimátumot tartalmazó levelet. A katonák parancsnoka a közlekedési nehézségekre tekintettel ezt az időtartamot némileg meghosszabbította. A püspököt és kancellárját március 25-én, Radnai születésnapján szállították katonai kísérettel Párkányba, ahol a hídon át Esztergomba távozott. Mindössze egy kis útipoggyászt vihetek, illetve a püspök 5000, a kanonok 3000 koronát.¹⁵² Az intézkedés a szemináriumot sem került el. Megtagadták a papneveldétől a működési támogatást, ami eddig a Vallásalapból járt, és csak azzal a feltétellel voltak hajlandók folyósítani, ha az intézmény előjárói és tanárai helyüket elhagyják. Mikor ez megtörtént, a szemináriumi hallgatókat a gimnazista papnövendékek kivételével az olmtützi szemináriumba vitték.¹⁵³

Március 26-án Medvecký a nyitrai püspököt kereste fel, tudomására hozva, hogy bizonyítékok tanúsítják, miszerint Batthyány a köztársaság ellensége. A zsolnai gyűlés határozataival szemben kiadott circularéját említette, illetve azt, hogy még most is magyarul levelez plébánosaival, és magyar településneveket használ. Másnap Batthyányt katonai különítmény kísérte Pozsonyba, ahol egy éjszakára a ferences zárdában szállásolták el, majd a következő nap reggelén holmiját a híd közepéig vitték, s a püspököt átadták a magyar határőrségnek. Batthyány innen öccséhez, a felsőlendvai (Vas vármegye) kastélyba távozott.¹⁵⁴

Báthy László nagyszombati érseki helynök a Brünnből való hazatérés után viszonylagos nyugalomban még pár hónapig tudta járni a „tojástáncot”, de 1919. elején letartóztatták, majd márciusi kiutasításáig a spielbergi börtönben, azután pedig egy barakkban kellett raboskodnia.¹⁵⁵

A szepesi egyházmegye püspöke, Párvy Sándor már jó ideje nagybetegen feküdt Budapesten, ahol 1919. március 24-én elhunyt.

A nyitrai, besztercebányai, szepesi egyházmegyét, az esztergomi érsekség északi területeit Batthyány, Radnai és Báthy kiutasítása, valamint Párvy halála után egy ideig

¹⁵¹ Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár (VÉFL) Csizsárik hagyaték. Gürtler Károly jelentése, 1920. december 19.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ Uo.

¹⁵⁴ PL Csernoch 1919 Cat. D/c 1439. sz. Batthyány levele Csernochnak, 1919. április 1.

¹⁵⁵ Salacz: i. m. 11. p.

püspöki helynökök irányították, de a cseh kormány ezek működését is kifogásolta, és eltávolításukat kérte a Szentszéktől.¹⁵⁶ Besztercebányán Gürtler József, majd Kohuth János vezette az adminisztrációt. Kohuth vikárius az egyházmegye leggazdagabb javadalmára, a bajmóci oltárnokságra iktatta be az eddig Bacuron sýnlődő Medvecký referent, miután az oltárnokság addigi titulárisát, Rudnay Alajost évi hatezer korona nyugdíj engedélyezése mellett eltávolították.¹⁵⁷ Nyitrán Jeszenszky Alajos, majd Kondor István vikáriusok tevékenykedtek, míg Csernoch érsek nagyszombati helynökké Osvald Richárd ottani kanonokot nevezte ki.¹⁵⁸ Párvy püspök halála után a szépesi káptalan Kheberich Márton nagyprépostot választotta káptalani helynökké, de Medvecký hamarosan a testület tudomására hozta, hogy a kinevezést a kormány provokációnak tekinti, és egyben a vikárius lemondását követelte: „Eme tény ellen, mint amely a provokációnak minden kellékét viseli, a legerélyesebben protestálok. Egyben pedig kijelentem, hogy amennyiben önök nyolc napon belül nem fognak arról értesíteni, hogy oly férfit választottak helynökké aki a szlovák közönség előtt nincs diffamálva, úgy ezeknek következményeit a tisztelendő káptalan és nevezetesen a szóban forgó kihívólag választott férfiú fogja viselni. A kormány ugyanis nem engedheti, hogy területünkön olyan férfiak viseljenek nagyjelentőségű és befolyásos hivatalokat, kik a múltban teljes szívből értettek egyet az egyházmegyei kormányzat elnyomó rendszerével.”¹⁵⁹ A kényszerhelyzetben Kheberich lemondott, majd helyére a Medvecký által javasolt Štefan Mišíköt választották. A 76 éves Mišík azonban júniusban meghalt, ami után négy nappal megérkezett a referens újabb kívánsága a kinevezendő személyre vonatkozólag. A káptalan teljesítette Medvecký óhaját, és a csehofil Marian Blahát, a Szent Adalbert szlovák irodalmi társulat székesmegyei igazgatóját, későbbi besztercebányai püspököt nevezte ki helynökké.¹⁶⁰

A kiutasítások után az egyházmegyes főpásztorok közül Szlovákiában csupán Balás Lajos rozsnyói és Fischer-Colbrie kassai püspök maradt. A rozsnyói ordinárius rendkívül visszafogottan viselkedett, hogy ne adjon okot személye elleni beavatkozásra. 1920. szeptember 18-án bekövetkezett haláláig kormányozhatta is jelentős részben magyar lakosságú egyházmegyéjét, bár a megszállók közben őt is meghurcolták. A Tanácsköztársaság idején Balás püspök fogadta a Rozsnyóra érkező Vörös Hadsereget,

¹⁵⁶ Salacz: i. m. 13. p.

¹⁵⁷ VÉFL Csiszárik hagyaték. Gürtler jelentés, 1920. december 19.

¹⁵⁸ Dolinský: i. m. 30. p.

¹⁵⁹ VÉFL Csiszárik hagyaték. Kheberich Márton jelentése, 1919. augusztus 5.

¹⁶⁰ Uo.

amit a visszatérő csehszlovák hatóságok kihasználtak ellene, megvádolva, hogy összejátszott a magyar kommunistákkal. Ügyének tisztázására gyalogosan – egyesek szerint puskatussal nőgatva – kísérték a 6 km-re fekvő Betlérbe, ahol a cseh katonai parancsnokság székelt, majd vissza székhelyére. A parancsnok ugyan bocsánatkéréssel engedte el a püspököt, de a hatvanas éveiben járó, magyar dzsentrí származású főpap egészségének hirtelen romlásához és halálához ez a meghurcoltatás nagymértékben hozzájárult. Az egyházmegye szlovák nemzetiségű papsága Balás püspököt egyébként nem támadta olyan élesen, mint a nyitrai, besztercebányai és szepesi ordináriusokat.¹⁶¹

Kassa püspöke,¹⁶² annak ellenére hogy a csehszlovák kormánykörök részéről számos támadás érte, múltbeli toleráns nemzetiségi politikájára tekintettel, illetve mert a Szentszék határozottan kiállt mellette, 1925-ben bekövetkezett haláláig a helyén maradhatott. A csehszlovák hadsereg 1919 januárjáig a Felvidék keleti területeit is megszállta, de 1919. tavaszán-nyarán a Tanácsköztársaság hadserege egy időre visszafoglalta Kassát. E rövid intermezzo idején Fischer-Colbrie – Balás Lajossal ellentétben – nem várta be székhelyén az egyház ellen sokszor durván fellépő vörös katonákat, hanem elhagyta a várost. Eredetileg barátjához, Majláth Gusztáv erdélyi püspökhöz szeretett volna eljutni, de mivel az utazás a bolsevik csapatok országon belüli mozgása miatt veszélyes lett volna, végül a zsolnai ferenceseknél húzta meg magát. A bolsevik veszély elmúltával júliusban tért vissza székhelyére, ahol újra a csehszlovák hatóságok rendezkedtek be. Az új államhatár kettészelte egyházmegyéjét. 1918 előtt a kassai püspökséghez 197 plébánia tartozott – melyek közül kb. 70 volt magyar jellegű –, de a határváltozás következtében a székhellyel együtt ebből átkerült 157 Csehszlovákiához, köztük 15-20 magyar nyelvű plébániával. 1918 után hozzávetőleg 90 településen kizárólag a szlovák volt a prédikáció, az imák és egyházi énekek nyelve, a többi nagy része is szlovák többségű volt, de ezekben tartottak magyar istentiszteleteket is. Az egyházmegye tehát alapvetően szlovák jellegűvé vált.¹⁶³

Szlovákia területén a passzív, és 1920-ban elhunyt Balás mellett Fischer-Colbrie lett az egyetlen hivatalban maradó, dualizmus időszakában kinevezett főpásztor, aki nem szlovák származása ellenére is jelentős tekintéllyel bírt – még a szlovák nemzeti

¹⁶¹ Salacz: i. m. 13.

¹⁶² A felvidéki Zselizén született Fischer-Colbrie Ágoston családja német-osztrák eredetű volt, önmagát magyarnak vallotta. Felszentelése után, 1888-ban a teológia doktorává avatták, ami után az esztergomi érsekség papjaként különböző méltóságokat szerzett, majd Bécsben fokozatosan császári udvari káplán, az Augustineum tanulmányi igazgatója, a Pázmáneum rektora és az egyetem hittudományi karán a dogmatika helyettes tanára lett. 1904-ben Bubits Zsigmond mellé koadjutorrá nevezetett ki, 1906-tól a kassai egyházmegye apostoli adminisztrátora, majd Bubits halála után, 1907-től püspöke volt.

¹⁶³ Andrej: i. m. 47. p.

mozgalomban aktív papok előtt is. Személyének különleges megítéléséről a szlovák papi tanács már említett november 28-i határozata tanúskodik, amely egyedül az ő eltávolítását nem követelte. Maga Hlinka is kiállt a helyén maradása mellett, megakadályozva ezzel a cseh kiutasítási szándék végrehajtását.¹⁶⁴ Ennek ellenére a kassai püspök elítélte a Papi Tanács kánonellenes módszereit, s az egyház kedvezőtlen szlovákiai helyzetéről XV. Benedeket is informálta.¹⁶⁵ Az új szlovák püspökök 1921-es kinevezése után is ő maradt a Felvidék katolicizmusának első számú képviselője, megnyilatkozásai mind belföldön, mind a Vatikán előtt súlylyal bírtak.

Fischer-Colbrie 1918 előtt az egységes magyar politikai nemzet feltétlen hívének számított, de az idea érvényesítését nem a felülről kikényszerített magyarosítás útján képzelte el. A szlovák hívők és papok igényei iránt kezdetektől maximális megértést, jóindulatot tanúsított.¹⁶⁶ Meggyőződése volt, hogy a vallás tanait csupán az anyanyelv útján lehet hatékonyan terjeszteni, ezért maga is gyakorta tartott szlovák prédikációkat, híveivel azok anyanyelvén beszélt. Rendelkezéseivel megőrizte a szlovák istentiszteleti nyelvet nemcsak a nemzetiségi településeken, hanem a többségében már magyar lakosságú Kassa székesegyházában is. Ezenkívül lehetővé tette, sőt támogatta a szlovák vallásos folyóiratok és könyvek kiadását a Szent Adalbert Társulaton keresztül, melynek ő is tagja lett. Körleveleiben híveit úgy a Szent István, mint a Szent Adalbert Társulathoz való belépésre biztatta, s elrendelte, hogy a kassai szeminárium papnövendékei tanulják a katekizmust szlovákul is.

Már működésének elején meggyűlt a baja a kormánypolitikát képviselő, elődje, Bubics Zsigmond „nemzetibb” magatartását helyeslő kassai körökkel, melyek kinevezése idején Bécs küldöttét, ebből következően a magyarok ellenségét látták benne. Terjesztették róla, hogy a magyar nyelvet sem bírja tökéletesen, s hamarosan pánszlávizmussal is megvádolták. 1906-ban a Kassai Őr állította, hogy Fischer-Colbrie már az esztergomi szemináriumban sem magyar körökben érezte igazán jól magát, inkább a Martin Kollár vezette szlovák egyesület rendezvényeit látogatta. Ez utóbbira tanúbizonyság saját életrajzi feljegyzése is, miszerint a szlovák nyelv alapjait – nyilván e céllal ment a szlovák papnövendékek közé – a szemináriumban sajátította el. Nyelvtudását később a Kassán és annak szlovák környékén teljesített pasztorációs

¹⁶⁴ Szviezsényi: i. m. 15. p.

¹⁶⁵ Marián Čížmar: Hlasal radostnú zvest' chudobným. Levoča, 1998, 77. p.

¹⁶⁶ Andrej i. m. 54. p.

tevékenységgel, valamint olvasással tökéletesítette.¹⁶⁷ Szlovák papjai örömmel fedezték fel rezidenciájában tett látogatásaik során, hogy szlovák könyvek is hevernek dolgozósobájának asztalán.

1918 után a Kassai püspök alkalmazkodni próbált az új politikai viszonyokhoz, bár azokkal megbékélni sohasem tudott. A nyelvi kérdésben vallott meggyőződéséből ekkor már nem a szlovák, hanem a magyar papok és hívek védelme fakadt. Helyzetéből adódóan Magyarország integritása mellett nyíltan nem állhatott ki, attól viszont nem riadt vissza, hogy bírálja a csehszlovák államhatalom egyházellenes törekvéseit.¹⁶⁸ A püspök időnként igazán merészen nyilatkozott. 1919. október 28-án a csehszlovák állam megalakulásának első évfordulóját ünnepelték a városban, ezért hivatalos felkérést kapott, hogy tartson ünnepi misét a székesegyházban. Fischer-Colbrie a felkérést elutasítva a város polgármesterének megjegyezte, hogy ebből az alkalomból inkább rekviemet tartana. A kormánykörök az évfordulás esettől függetlenül is rossz szemmel nézték tevékenységét, és államellenesség vádjával az eltávolítását célozták meg. 1920 augusztusában a sajtón keresztül szólították fel a „felvidéki katolicizmus rossz szelleme”-ként aposztrofált püspököt a lemondásra, szemére vetve, hogy egyházi ünnepen a magyar himnuszt énekelték, továbbá, hogy vegyes nyelvű környezetben még mindig magyarul prédikál, és hogy 1919-ben gyáván Zsolnára menekült a bolsevikok elől.¹⁶⁹ Medvecký referens a nyugdíjba vonulását szorgalmazta,¹⁷⁰ kijelentve, hogy a püspök már gyöngye, nincs sem akarata, sem ereje, hogy egyházmegyéje összetett problémáin úrrá legyen.¹⁷¹

Fischer-Colbrie hallgatott, de védelmében talán sokak számára meglepő módon éppen Andrej Hlinka lépett a nyilvánosság elé. 1920-ban fogalmazta meg a következőket: „Mi Fischer-Colbrie püspök politikájával nem mindenben azonosulunk, mivelhogy szlovák néppárti politikánk kárára a magyarul érző, gondolkodó keresztényszocialistákat támogatja.”¹⁷² De tekintettel a szociális és lelkipásztori tevékenységére teljes bizalmat szavazunk neki, és bármiféle támadással szemben megvédeni őt kötelességünknek érezzük.”¹⁷³ Hlinka 1923-ban, a püspök 60. születésnapjára készült köszöntőjében szintén elismerő szavakkal illette őt: „Nem az egyszerű, hétköznapi püspökök közül való, de

¹⁶⁷ Andrej: i. m. 64. p.

¹⁶⁸ Mária Mihoková: Košický biskup ThDr. Augustín Fischer-Colbrie 1863-1925. Košice, 1996, 26. p.

¹⁶⁹ Esti Újság, 1920. szeptember 19.

¹⁷⁰ Slovenský východ, 1920. október 1.

¹⁷¹ Čižmár: i. m. 78.

¹⁷² A háború előtt már létezett keresztényszocialista mozgalom újjászervezése 1919 elején indult meg két központban, Pozsonyban és Kassán. A Kassai csoport Fischer-Colbrie püspök támogatásával és közreműködésével jött létre.

¹⁷³ Slovák, 1920. december 18.

a Szent Ágostonok, Szalézi Szent Ferencek sorából. Már 18 éve Kassán tevékenykedik ... Soha nem volt rá jellemző a nemzeti ellenségeskedés, sovinizmus. Utasította papjait, hogy a népet saját nyelvén tanítsák, hogy a katekizmus a szlovákok között szlovácul, a magyarok között magyarul legyen ... Szenvedtek a szlovákok a nyitrai püspökségben, magyarosították őket Besztercebányán, üldözték Szepesben. Mit várhattunk volna Kassától? ... Ő viszont biztosította, hogy a kassai szlovákok bizonyos napokon anyanyelvükön énekelhessenek, imádkozhassanak.”¹⁷⁴

A püspökét ért támadásokkal szemben a kassai káptalan is tiltakozott. Levelet írtak a prágai nunciusnak, tájékoztatva őt a kormányreferens kirohanásairól. Nincs joga ily módon fellépni egy törvényes főpásztorral szemben – jelentették ki – különösen mivel maga is pap. Annak eldöntésére, hogy ki alkalmas egy püspöki székbe, kizárólag az Apostoli Szentszék hivatott. Felsorolták az okokat, melyek miatt a püspök politikai támadások keresztútjába került: védelmezi egyházát a huszita törekvésekkel szemben, akadályozza az állam és egyház elválasztását, kiáll a magyarok mellett.¹⁷⁵ A káptalan tiltakozó levelét 250 kassai egyházmegyes pap írta alá. Mivel a püspök a támadások ellenére továbbra is a helyén maradt és mellé állt a Szlovák Néppárt is, hamarosan elhalkultak a bíráló, lemondását követelő hangok.

¹⁷⁴ Slovák, 1923. október 16.

¹⁷⁵ Čižmár: i. m. 79.

III. A magyar püspökök kiutasításától az új szlovák ordináriusok felszenteléséig

III. 1. Egyházpolitikai törekvések a trianoni békeszerződés előtt

A felvidéki főpásztorok kiutasítása után, 1919 áprilisában a szlovák katolikus autonómia-bizottság kinyilvánította óháját az elárvult püspökségek betöltésére. Szepes, Besztercebánya és Nyitra élére, illetve Nagyszombatba szlovák főpásztor kinevezését sürgették. A papokból és laikusokból álló testület személyi javaslatot is tett. A bizottsági jelöltválasztás során Hlinka 53, Karol Kmeťko 53, František Jehlička 53, Jozef Buday 51, Pavol Jantausch 30 szavazatot kapott. Az eredményt Šrobárhoz vitték, hogy tervezett Római látogatásán a három legtöbb voksot elnyerő papot püspöki székre javasolja.¹⁷⁶

A következő kísérletre a cseh és szlovák papi körök által létrehozott „Papi Egység” (Jednota katolického duchovenstva) nevű szervezet vállalkozott. 1919. május 19-én a Jednota végrehajtó bizottsága római delegáció kiküldetéséről határozott. A küldöttséget Marián Blaha (a párizsi békekonferencián mint kormány megbízott vett részt), Vojtech Sanda (a prágai egyetem teológiai karának dékánja), František Kroiher (parlament képviselő) és Alois Kolísek (egyetemi tanár, parlamenti képviselő) alkották. A kiutazást az iskolaügyi miniszterrel való egyeztetés és kormányülés előzte meg.

1919. július 1-jén Rómában, a Tedeschini helyettes államtitkárral való megbeszélés után a csehszlovák papi delegáció egy memorandumot adott át, melynek első pontja a püspökkérdéssel foglalkozott, benne az ígénnel, hogy új főpásztorokat nevezzenek ki, akik őszinte hívei a csehszlovák eszmének és a nyelvet is ismerik. Huyn prágai érsek, Skrbenský olomouci érsek, Klein és Gross cseh püspökök, illetve Batthyány, Radnai és Balás püspök egyházi elmozdítását kívánták, akik széke az erőszakos állami fellépés ellenére kánonjogilag még nem üresedett meg. Fischer-Colbrie Ágostonról a memorandum tisztelettel szólt. Kérlelmezték továbbá az esztergomi érsekség diszmembrációját, ezzel együtt új egyházmegye kialakítását Pozsony vagy Nagyszombat

¹⁷⁶ Letz: i. m. 48.

központtal. A prágai érseket primási joghatósággal kívánták felruházni, s ez a joghatóság az elképzelés szerint kiterjedt volna egész Csehszlovákia területére. A prágai érsek a primási cím elnyerésével így az egész ország egyházát összefogó méltósággá vált volna. A jogkör előképeként Szent Metód funkciójára hivatkoztak, aki annak idején mint a térségbeli szlávok apostola tevékenykedett. A további pontok az anyanyelv istentiszteletek keretében való növelését, illetve a cölibátus intézményének felülvizsgálatát, reformját kívánták.¹⁷⁷

XV. Benedek fogadta a küldöttséget, s közölte velük, hogy hiányoznak az arra utaló bizonyítékok, miszerint a szóban forgó püspökök főpásztori kötelességeik ellen cselekedtek volna. A liturgia kérdését át kell tanulmányoznia az illetékes szentszéki hivatalnak, a cölibátus ügyéről pedig nem nyilatkozott. Alapvetően elutasító álláspontja ez utóbbi kérdésekben általánosan ismert volt. A püspökkinevezések ügyét illetően a küldöttség további tárgyalások ígéretével távozott.¹⁷⁸ A nuncius az álláspontok tisztázása érdekében beszélni szeretett volna a Szlovák Néppárt tekintélyes papi képviselőivel, Hlinkával, Kmetľkoval és Jehličkával, de a csehszlovák kormány nem engedélyezte számukra a Bécsbe való kiutazást.¹⁷⁹ Valfré di Bonzo mindenesetre a Šrobár miniszternek 1919. május 21-én írott jegyzékében elutasította a katolikus autonómia-bizottság kompetenciáját kinevezési ügyekben, sőt az egyházi autonómia ilyen formában való létjogosultságát is.¹⁸⁰

A magyar hercegprimás eközben mindent elkövetett, hogy az egyházkormányzat folyamatosságát, s ezzel együtt a felvidéki területekre vonatkozó kompetenciáját a lehetőségekhez képest továbbra is megőrizze. A kiutasított Báthy László nagyszombati érseki vikárius helyére 1919 tavaszán – ahogy már említettem – Oswald Richárd nagyszombati kanonokot nevezte ki. Oswald régóta közismert, nemzeti túlzásoktól mentes szlovák egyházi ember volt, akinek hatásköre most nemcsak a régi nagyszombati vikariátus területére, hanem az esztergomi főegyházmegyének cseh megszállás alá került egész részére kiterjedt. A primás nem ruházta őt fel teljes joghatósággal, ezért Csemoch szándékai szerint az Esztergomból érkező utasítások szerint kellett dolgoznia. A csehszlovák hatóságok nyomása, a teljes anyagi kiszolgáltatottság mellett – az érseki birtokok már zárlat alatt voltak – azonban ez az elvárás gyakorlatilag kivitelezhetetlennek

¹⁷⁷ Ua. 49. p.

¹⁷⁸ Ua. 50. p.

¹⁷⁹ Dolinský: i. m. 33. p.

¹⁸⁰ J. Kramer: Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918-1929. Bratislava, 1962. 33. p.

bizonyult.¹⁸¹ A magyar egyházi adminisztráció pusztán elméletivé vált, a szigorú határáron az egyházi hatóságok által küldött papok, papnövendékek, tanítók és egyéb egyházi alkalmazottak átlépése ellehetetlenült.

Csernoch a békeszerződés megszületése előtti időszakban rendszeres szentszéki felterjesztései, egyházpolitikai kezdeményezései útján nyomatékosította álláspontját. A bolsevizmus bukása utáni új magyarországi politikai helyzet okán ismételten szükségesnek látta nézetei összefoglalását, ezért szeptember 4-én részletes memóriálét küldött XV. Benedeknek az egyházjogilag ugyan magyar adminisztráció alá tartozó, de az utódállamok által katonailag annektált egyházmegyék helyzetéről. Hírül adta a pápának, hogy a bolsevizmus bukása után az egyház Magyarországon sértetlenül visszanyerte régi joghelyzetét, s hogy az új kormányzat az egyház iránt őszinte jóindulatot tanúsít. A katolicizmus óriási anyagi és erkölcsi veszteséget szenvedett az előző hónapokban, de a megpróbáltatást öröndes keresztény ébredés követte. Már a bolsevizmus idején erősen fellendült a katolikus hitélet, feltűnően sokan tértek meg az egyház kebelébe, amely szilárdan állott a terror idején is. Reményét fejezte ki, hogy a Tanácsköztársaság bukásával, a békekonferencia meghívja a kormány képviselőit és megindítja a tárgyalást az ország jövőjéről.

A bolsevizmus bukásán kívül a primásnak egyéb örömteli közölnivalója nem akadt. A fennálló nagypolitikai konstellációban Magyarország jövőjére sötétben, minden maradék illúzióját elvesztve tekintett. Úgy vélte, hogy a békekötés a győztesek diktátuma lesz a legyőzöttekkel szemben, s a szépen hangzó elvek a népek önrendelkezési jogáról csak az ellenség erkölcsi erejének gyöngítésére hangzottak bele a világba. Magyarország legyőzött fél lett, s nincs más hátra számára, mint az erőszak előtt meghajolni. A népek megkérdése nélkül szállták meg az országot a csehek, románok és jugoszlávok, miután egy „naiv magyar kormány” az ország ügyét fenntartás nélkül a békekonferencia ügyére bízta.¹⁸² Magyarországnak ilyen körülmények között nem sok reménye maradt területei megőrzésére, a területi változások pedig egyházi kérdések sorát – egyházmegyék és provinciák határai, egyházi jogi személyek birtokai, világi papság és szerzetesek hovatartozása, iskolák helyzete – fogják felvetni, s ezek az egyházi ügyek valószínűleg az egyes államok és az Apostoli Szentszék között kötendő külön szerződésekkel szabályoztatnak majd.¹⁸³

¹⁸¹ Salacz: i. m. 11. p.

¹⁸² PL Csernoch 1919 Cat. D/c. Csernoch emlékirat a Szentszéknek, 1919. szeptember 4.

¹⁸³ Uo.

Csernoch János igyekezett a Szentszéket meggyőzni, hogy a propagandisztikus állításokkal szemben a magyarellenesség nem jellemző a szlovák népre. „Csehtórorszában a magyarok és tótok között nincs komoly antagonizmus. A tótokat Magyarországon egyházilag nem nyomták. Sőt újabban a cseh garázdálkodás miatt a magyar és a tót katolikusok között megnyilvánul a közös védelem szükségességének érzése. A tót és magyar nép mindig megértene egymást és egymás jogait tisztelné. De sajnos Tórorszában azok vezetnek, akik a csehekkel tartanak, s ezeknek vad nemzetiségi fanatizmusát és erőszakosságát magukévá tették.”¹⁸⁴ Csernoch, amikor a szlovákságot leveleiben jellemezte, általánosan elterjedt sztereotípiákat – „jó tótok”, „galambszelidségű nép” – alkalmazott. Szlovák származásúként nyilván nem a „kedélyes fölényérzet”, pláne nem a „rátarti lenézés”¹⁸⁵ mondatta vele e szavakat, s mint minden általánosító népi karakter leírásban, bizonyára ebben is volt több-kevesebb igazságtartalom. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a primás közvetlen értelemben már évtizedek óta elszakadt szülőföldjétől, s ez alatt a szlovákság általa kevéssé, vagy egyáltalán nem érzékelt attitűdbeli változásokon ment keresztül.¹⁸⁶ A világháború előtt és alatt – nem is beszélve a fordulat időszakáról – megnőtt a magyarokkal szembeni idegenkedés, sőt a magyarellenesség foka. Papjainak lojális megnyilatkozásaiból, főpásztori útjainak szervezett és „hivatalos” tapasztalataiból nehezen lehetett erre következtetni.

A csehszlovák kormányzat törekvéseiből, a szlovák klerikálnacionalista megnyilvánulásokból szeptemberi levelében levonta a következtetést: arra törekednek majd, hogy a kívánt új egyházmegyei körülírás során az egy tömbben, és jórészt a főegyházmegye területén élő magyarokat több szlovák egyházmegyébe szórják szét, és így mindenütt minoritássá tegyék. A püspökkinevezéseknél pedig gondjuk lesz rá, hogy dühöngő nacionalisták neveztesse ki, akik a magyarokkal elbánának. „Már most, a megszállás idején erőszakosságok egész sorozatát követik el a csehek, amikor pedig a politikai okosság még óvatosságot követelne. Mit várhatnak tehát a leigázott – szerintük felszabadított – népek, ha majd véglegesen a csehek uralma alá jutnak? Egymásután elbocsátják, elűzik a nekik nem tetsző püspököket és papokat, a püspöki javadalmakat és katolikus alapítványi vagyonekat lefoglalják, önkényesen az illetékes egyházi hatóságok

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ Mindkét kifejezés Zeidler Miklóstól származik, aki szlovákokkal kapcsolatos magyar magatartásmódokat jelzett vele: Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Budapest, 2002, 81. p.

¹⁸⁶ Ehhez hasonló példaként említjük, hogy a Szlovákiában maradt kisebbségi magyarság is változásokon ment át 1918 és 1938 között, melyről az elszakadás korabeli állapotokat ismerő, Felvidékről származó anyaországbeliek kevéssé vettek tudomást.

meghallgatása nélkül állapítják meg egyes plébániák istentiszteleti nyelvét, készítik elő a papnevelést egy Pozsonyban létesítendő központi papnevelde keretében, a katolikus iskolákat elállamosítják, a tanárokat és tanítókat elűzik, a papságra racionalista és huszita befolyást gyakorolnak. A pozsonyi egyetem mellett katolikus teológiai fakultást állítanak, amelynek tanárait egyházi ingerencia nélkül az állam akarja kinevezni, s mint illetékes helyről értesülők, az első tanárok kizárólag haladó szellemű cseh papok lesznek.¹⁸⁷ A magyarországi polgári demokrácia és a Tanácsköztársaság bukása után a két állam ideológiája közti különbséget Csernoch újra magabiztosan hozhatta elő: „Már a katolikus tót népnek tót nacionalista papvezetői ellen is megindították a hajsztát, mert ezek a katolikus érdekeket védelmezní merik és nem tűrik a népnek vállaltalanítását.”¹⁸⁸

Ilyen veszedelmek láttán a hercegprímás arra kérte a Szentszéket, hogy fogadja kritikusan a cseh részről jövő proposíciókat az egyházmegyék új körülírása, a papnevelés rendezése és a püspökök kinevezése tárgyában. A szlovák katolikusokat nem szabad a cseh radikálisoknak kiszolgáltatni, a magyarokat pedig védeni kell a régi, vagy önálló magyar diocesisek keretében.¹⁸⁹ Ha az új országhatárok megvonásánál egyes területrészek Magyarországtól elszakadnak, az egyházmegyei felosztás akkor is maradjon változatlan. Nincs egyházjogi alapja az olyan követelésnek, hogy az egyházmegyék megosztassanak azért, mert különböző nyelvű és nemzetiségű hívek laknak a területén, még ha azok különböző államok szervezetébe is tartoznak. Bizonyítja ezt a prágai, olomützi és breslaui egyházmegyék példája, ahol az egyházmegyei terület egy része 1918 előtt Németországhoz, másik része Ausztriához tartozott. Magyarország esetében az egyházmegyéknek az államhatárok szerint való körülírása azért sem indokolt, mert a politikai határok előreláthatólag nem követik az etnográfiai határokat, s igen nagy számú magyarjékú hívó kerül majd új államokhoz.

Milyenek voltak az egyházkormányzatra vonatkozó kilátások 1919. őszén a hercegprímás szerint? A legrosszabb verzió feltételezésével – a demarkációs vonal lesz Magyarország új államhatára – kezdte a fejtegetést. Ebben az esetben majdnem az összes egyházmegye területe megosztatik két, sőt három állam között. Csak Székesfehérvár, Veszprém, Győr, Szombathely, Eger (két plébánia kivételével) és Vác maradna egészében Magyarországon. Győr és Szombathely egy része Ausztriához kerülhet. Nyitra, Besztercebánya, Szepes, Erdély, Szamosújvár, Balázsfalva, Lugos egészen az új

¹⁸⁷ PL Csernoch 1919 Cat. D/c. Csernoch emlékirat, 1919. szeptember 4.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ Uo.

államokba esne, Esztergom, Rozsnyó, Kassa, Eperjes, Munkács, Szatmár, Nagyvárad, Csanád, Hajdudorog, Kalocsa, Pécs pedig államhatárral szelt egyházmegyévé válna. A székhely az esztergomi, hajdudorogi és kalocsai egyházmegye esetében Magyarországon maradna, másutt új államhoz kerülne. Ha ezek után azt az elvet fogadja el a Szentszék, hogy az egyházmegyéket az új országhatárok szerint kell szabályozni, akkor Magyarországon az egész régi egyházszervezeti rendet gyökerestül fel kell forgatni. Az egyházmegyek megbolygatása azt a veszélyt is magában hordozza, hogy az egyes államokon belül külön egyházmegyei beosztást követelnek majd a nemzetiségek is, ahogy ezt a németek már meg is fogalmazták Nyugat-Magyarországon, a Bácskában és a Bánátban. Ugyanezt kérik majd a Csehszlovákiába, Romániába és Jugoszláviába szorult magyarok, akiknek igen alapos a félelmük, hogy az új államok nemzeti fanatizmusa egyházi téren is leigázni törekszik a hazájától elszakadt magyarságot. Romániában a magyarság védelme az egyházkormányzat tekintetében biztosítva lesz, mert a magyarok római katolikusok, a románok pedig görögkeletiek vagy görögkatolikusok, így román püspököket nem helyezhetnek a magyarok fölé. Jugoszláviában viszont a magyarok, és a németek attól félnek, hogy szláv püspökök fogják őket kormányozni. A püspöki kinevezéseknél – javasolta a hercegprímás – a nemzeti fanatikusokat mindig mellőzni kell, a magyar és a német papnövéndékeket pedig nem szabad a szláv papneveldekbe szorítani, hanem biztosítani kell számukra, hogy magyar vagy német szemináriumba mehessenek.¹⁹⁰

A népek önrendelkezési jogára hivatkozva Csernoch kérte a pápát, hogy azok érvényesítéséért járjon közbe a szövetséges hatalmaknál: „Szentséged a katolikusokat örök hálára kötelezné, ha úgy Felsőmagyarországon, mint Magyarország egyéb megszállt részeiben is népszavazás elrendelését sürgetni kegyeskednék. A nép szabad akaratyilvántása nélkül a legégbekiáltóbb igazságtalanságokat fogják elkövetni a legszebben hangzó elvek örök csúfjára. Nem lehet béke a világon, ha hatalmi és gazdasági okokból teremtenek új államokat, és tönkretesznek egy ezeréves egészséges államszervezetet. A lelkek mélyén működő feszítőerők rövid idő alatt szétrombolják az erőszakosan létesített államokat, a megmaradó Magyarország népét pedig az elkeseredés kiszámíthatatlan ereje fogja marcangolni. A katolikusok egész Felsőmagyarországon annyira elkeseredtek a csehek erőszakos és vallásellenes politikája miatt, hogy népszavazás esetén majdnem egyhangúlag a csehek ellen nyilatkoznának. Ezt az

¹⁹⁰ Uo.

információt a tót nép katolikus vezéreitől vettem, akik közül többen eddig a cseh barátságot ápolták.”¹⁹¹

Valfré di Bonzo, bécsi szentszéki követ a maga értékelését is csatolta Csernoch kérelméhez, mielőtt elküldte volna Gasparri bíboros államtitkárnak Rómába. A Vatikán diplomáciai lehetőségeinek korlátozott voltát jelezte a következőkkel: „A jelenlegi politikai helyzetben semmiféle módját nem látom annak, hogy miképpen tudna a Szentszék közbenjárni a szövetséges hatalmaknál az esztergomi prelátus által felterjesztett magyar egyházpolitikai érdekek védelmében, különösen a ma csehszlovák közigazgatás alá tartozó volt magyar területek egyházi javait illetően.”¹⁹² Gasparri 1919. október 8-án Valfré kísérőlevelének szellemében adott választ Csernoch felterjesztésére: „Eminenciád bizonyára egyetért abban, hogy pillanatnyilag lehetetlen bármit is tenni, ugyanis mind a mai napig semmit sem lehet tudni a magyar nemzet sorsának végleges alakulásáról és a béketárgyalások eredményeiről, de azoknak a következményeknek a milyenségéről sem, amelyek a katolikus egyház érdekeit fogják érinteni.”¹⁹³

Rott Nándor, veszprémi püspök még 1919 augusztusában járt Rómában. Hazatérte után a püspöki konferencián elmondta, hogy a pápa kétszer fogadta őt hosszabb kihallgatáson, majd Gasparri államtitkárnál, Tedeschini helyettes államtitkárnál és Cerretti bíborosnál, a rendkívüli ügyek kongregációjának titkárnál tett látogatást. Mindannyiuk előtt kifejezte a püspöki kar óhaját, hogy a magyar katolikus egyház adminisztratív egysége változatlanul maradjon fenn az ország határainak esetleges változása dacára is. Rott véleménye szerint az újonnan alakuló államok politikai nyomása miatt a Szentszék hosszú távon aligha teljesítheti ezt a kívánságukat, azt azonban megígérték Rómában, hogy az egyházmegyei beosztásban a békekötés után hat hónapig semmi változás nem történik. Arról is biztosították a püspököt, hogy amikor az új rendezés ügyében a tárgyalásokat megindítják, az összes érdekeltet meghallgatják majd.¹⁹⁴

Rott beszámolójához Fetser Antal győri püspök és a prímás is hozzászolt, mindketten a bécsi nunciátúra magyar egyház iránti „csekély megértését” emelve ki. A győri püspök szerint a nuncius nem ellenezi a Nyugat-magyarországi területek elszakítását a győri és szombathelyi egyházmegyéktől, a prímás pedig közölte, hogy a nunciátúra Felső-Magyarországon is megbolygatni akarta a status quot azzal, hogy

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Eördögh: i. m. 88. p.

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ PL Püspökkari jegyzőkönyvek, 1920. március 17.

Fischer-Colbrie kassai püspököt egész Szlovákia területére szóló jurisdictióval kívánta felruházni. Csak az ő fellépésének köszönhetően nem lett ebből semmi. A magyar egyházi vezetés mindezek láttán csupán abban reménykedett, hogy a bécsi nunciátúra „rosszindulata, barátságtalan lépései” nem felelnek meg az államtitkárság intencióinak.¹⁹⁵

Az államtitkárság vezetője, Gasparri bíboros az egyházmegyék államhatárokkal történő harmonizációját, a megüresedett egyházmegyék élére új püspökök kinevezését a nemzetközi helyzet stabilizálódása esetén megalapozott igénynek tartotta. Mivel azonban a Szentszék nem kívánt – a magyar egyháznak tett ígérete értelmében sem – a békekonferencia döntésének prejudikálni, a békeszerződés aláírása előtt elutasított a kérdésről minden hivatalos tárgyalást. A magyar reményeket az ország határainak megőrzésére egyébként irreálisnak ítélték. Ha extrém esetben – vélekedtek – ez mégis bekövetkezne, Szlovákia akkor is széleskörű autonómiával bírna, a püspökségek élén saját főpásztorokkal, így a magyar püspökök visszatérése mindenképpen lehetetlenné válna.¹⁹⁶

A magyar állam, külpolitikai érdekeiből fakadóan lassítani, akadályozni igyekezett az utódállamok egyházi konszolidációját. 1920. január 19-én a magyar kormány, gróf Somssich József külügyminiszter útján a magyar kérdéssel összefüggő, de az egyetemes egyházat fenyegető veszélyekre hívta fel XV. Benedek figyelmét. A cseh huszitizmus a román és szerb ortodoxiával, később az orosz bolsevizmussal szövetségre lépve aláássa a térségben a katolicizmus tekintélyét, a lakosság vallásos hitét. Magyarország – történelmi küldetéséhez híven – csak akkor tudja a nyugati kereszténység érdekeit a múlthoz hasonlóan védelmezni a térségben, ha nem nélkülözi ehhez az erkölcsi és anyagi erőforrásokat. Az ország integritását ezért nem hatalmi fokmérőnek, hanem katolikus érdeknek kell tekinteni. Somssich arra kérte a pápát, hogy nemcsak pártatlan szuverenitással, mint a jog és igazság védője szegődjék a magyar érdekek oltalmára, hanem a nemzet keresztény érdemeit méltányolva, és az egyház érdekeit szem előtt tartva lépjen fel védelmében. „Ha pedig, amit Isten ne engedjen, Szentséged atyai jóindulata, szent ügyünk védelmére irányuló támogató készsége egyelőre eredménytelennek bizonyulna, és ha bennünket minden jog és igazság ellenére országunk valamelyik részétől megfosztának, engedje Szentséged, hogy azok a lecsatolt részek legalább

¹⁹⁵ Gergely: i. m. 12. p.

¹⁹⁶ AA. EE. SS. Rapporti sessioni S. C., fasc. 73, sessione 1227. In. *Renovatio ...* I. m. 99. p.

abban az egységben maradjanak meg, amelybe őket Szentséged boldog emlékü elődeinek kormányzati bölcsessége fűzte.”¹⁹⁷

Somssich hitvédelmi érveit egyházjogi szempontokkal kiegészítve Csiszárík János címzetes püspök próbálta még szilárdabb alapokra helyezni. A Monarchia szentszéki nagykövetségének egykori kánonjogi tanácsosa a magyar kormány vatikáni diplomáciájának egyik kulcsfigurája volt, s ő lett az 1920 júliusában felállított szentszéki magyar követségnek is a kánonjogi tanácsosa.¹⁹⁸ Csiszárík külügyi tevékenysége egyébként remek példája az állami és „egyházi” külpolitika korszakbeli összefonódásának.¹⁹⁹ Az egyházpolitikai kérdésekben a két érdekelt tényező nem cselekedett egyeztetés nélkül, fellépéseikre összehangoltan, sokszor közösen került sor. Mivel mindkettő törekvésének tengelyében a revízió állt, szoros külpolitikai együttműködésre törekedtek.²⁰⁰ Ugyanez sokkal kevésbé mondható el a csehszlovák diplomáciáról, ahol Beneš szinte kizárólagos dominanciára törekedett. Itt jegyzem meg, hogy a tanácsosi posztot Csiszáríktól 1920 szeptemberében Serédi Jusztnián bencés szerzetes vette át, aki ekkor a Szent Anselm római bencés egyetem kánonjogi professzora volt, s egyben a szentszéki kodifikációs bizottság tagja. A magyar püspökök, vatikáni ügyeik intézésével ún. ágenst bíztak meg, s 1920 őszén a püspöki konferencia felhatalmazására Csernoch hercegrímás Serédit kérte fel a magyar ordináriusok római ágensének. „Magyarországon élte át a forradalmat és nem csupán az események jogi vetületét ismeri, hanem tisztában van azok politikai részleteivel is” – ajánlotta őt Csernoch Gasparrinak az összekötő feladatra. Mint Gasparri bizalmasa, Serédi rengeteget segíthetett a magyar ügynek.²⁰¹

Csiszárík a külügyminisztériumnak készített elemzésével elsősorban arra hívta fel a politikusok figyelmét, hogy a Vatikán egyetemes, azaz nemzeti érdekek felett álló egyházpolitikát folytat. Bármiféle „részhajlásra” csak abban az esetben vehető rá, ha a meggyőződése az, hogy ez a részhajlás az egyház egyetemes érdekeit szolgálja. Ha ez a feltétel nem áll fenn, fölösleges minden erőfeszítés.

Nem lehet kétség tárgya – fogalmazott – hogy az elszakított területeken, elvonatkoztatva minden nemzeti érdektől, tisztán a katolicizmus szempontjából, a „ius particulare Hungaricum”-on nyugvó egyházi állapotok fenntartása látszik

¹⁹⁷ VÉFL Csiszárík hagyaték. Somssich levele XV. Benedeknek, 1920 január 19.

¹⁹⁸ Gergely: i. m. 13. p.

¹⁹⁹ Gergely Jenő: A magyarországi katolikus egyház és a külpolitika. In: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Szerk. Pritz Pál, Budapest, 2006.

²⁰⁰ Gergely: A magyarországi katolikus egyház és a külpolitika. I. m.

²⁰¹ Gergely: A katolikus egyház története ... I. m. 13. p.

a legkívánatosabbnak. Ha e területeken a katolikusok számára az évszázados, egyházi adminisztrációba és a nép egész életébe belegyökerezett egyházi szokásjogok (kegyuraság intézménye, egységes liturgia, kongrua, papság jogi helyzete stb.) fenntarthatók volnának, ez a csehek modern huszitizmusával, a románok és szerbek barbár ortodoxiájával szemben kitűnő védőbástya lenne. Egy új egyházi beosztással számos eddig élvezett előny az egyház számára kockára kerülne. „Amennyire teljes a homogenitás az egyházi élet egész vonalán az elszakadó és megmaradó területeken, épp olyan nagy a discrepantia a felvevő államokhoz hasonlítva. Kilencszáz éven keresztül a magyar állam és a magyar főkegyúr-király favorizálásával szerzett előnyös helyzetéből a katolikus egyház a cseh, román és szerb uralom alatt sokkal többet menthetne meg magának, ha az egyházmegyék eddigi beosztása megmaradna. A legtöbb egyházmegye két állam területére terjedne, s a papságnak és híveknek ellenálló és saját jogait, évezredes kiváltságait megmenteni törekvő energiájukat rendkívüli mértékben fokozná az a tudat, hogy a velük egy egyházmegyéhez tartozó magyar állampolgárok háborítatlanul, sőt a keresztény politikának tetters támogatásával élvezik régi jogállásukat. Kánonjogi akadály ennek nincs, és a történelem, sőt a jelenlegi egyházi beosztás is nem egy példát mutat arra, hogy az egyházmegyei circumscriptionnak nem kell politikai határokkal egybeesniük.“²⁰²

Az utódállamok természetesen éppén a Csizárik által megörzendőnek tartott „centrifugális hatások“ miatt törekedtek a szelt egyházmegyék diszmembrációjára, a Szentszék pedig valóban az egyetemes katolikus szempontokat kívánta elsősorban érvényesíteni, még ha azok adott esetben valamelyik fél rovására is mentek.

A fejezet összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a püspökök erőszakos kitoloncolása után a Szentszék a Felvidék egyházpolitikai kérdéseiben rezervált álláspontra helyezkedett. Az államhatárok konszolidációjáig tartózkodott minden hosszútávú egyházkormányzati határozat meghozatalától – a magyar állam és egyház célja éppén ez volt –, és ígéretet tett a hercegprimásnak, hogy a magyar püspöki kar megkérdése nélkül ezután sem fog változtatásokat életbe léptetni azokban a kérdésekben, melyekben a magyar egyház érdekelt félként van jelen.

²⁰² VÉFL Csizárik hagyaték, Csizárik János elemzése, é. n.

III. 2. Revízió, szlovákpolitika, katolikus egyház. Egy autonómia-terv a Horthy-korszak elejéről

A megszállt területek visszaszerzésének kérdésével a polgári rendszer és a Tanácsköztársaság országmentési kísérleteinek kudarca után az ellenforradalmi kormányok is intenzíven foglalkoztak. A Horthy-korszak elejének külpolitikai törekvései mögött az a megfontolás állt, hogy az elveszített területeket minél hamarabb vissza kell szerezni, mielőtt megszilárdulna a nemzetközi rendszer, és az utódállamok nemzetiségi politikája elsorvasztaná a magyar kisebbségeket.²⁰³ Az 1919-től 1921-ig tartó időszakban tervek sorát dolgozták ki, melyek többnyire gyors, katonai jellegű megoldással számoltak.²⁰⁴ A sok esetben kalandor jellegű elképzelés mellett a nemzetiségi minisztérium, illetve annak tót főosztálya átgondoltabb koncepciót képviselt. A Nemzeti Kisebbségi Minisztériumot a Friedrich-kormány állította fel, melynek irányításában szinte kizárólag nemzetiségi származású, de a magyar állameszmét valló emberek vettek részt.²⁰⁵ Vezetője a sváb származású Bleyer Jakab volt, míg a német főosztályt Steuer György, a rutént Kutkafalvy Kutka Miklós, a tót főosztályt pedig a szlovák Szviezsényi Zoltán vezette. Bleyer és Szviezsényi egy katonai akciót a Felvidéken csakis átfogó nemzetiségpolitikai rendezés és a szlovákokkal való kiegyezés mellett vélt elfogadhatónak, mégpedig a réginél nagyvonalúbb, autonómiáig elmenő nemzetiségi jogok alapján.²⁰⁶

A minisztérium álláspontja szerint egy tisztán katonai beavatkozás, amely csupán az integritás helyreállítását célozná a szlovákság megnyerése és helyzetének valódi rendezése nélkül, csak elidegenítené őket a magyarságtól, főleg mivel tartani lehet a hazafias túlszáoktól, a katonai alakulatok megtorló jellegű kegyetlenkedéseitől.²⁰⁷ A minisztérium ezzel lényegében felújította a Károlyi időszak autonómia kísérleteit. „A Felvidék kérdése elsősorban tót kérdés – vélte Bleyer miniszter –, s ha az ottani tót népet meg tudjuk nyerni magunknak, úgy az ott élő magyarság és németiség ipso facto velünk

²⁰³ Zeidler Miklós: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között. In: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk. Romsics Ignác, Budapest 2005, 169. p.

²⁰⁴ Ezek mögött többnyire a Területvédő Liga, illetve annak fiókszervezete a Felvidéki Liga, valamint a Tót Központi Iroda állt. A szervezkedések, felvidéki propaganda akciók mindenekelőtt Bulissa Károly eperjesi ügyvéd és Mészáros Gyula egyetemi tanár nevéhez fűződtek.

²⁰⁵ Tilkowszky Loránt: Területi integritás és területi autonómia. A magyar kormány 1920. évi felvidéki szlovák autonómia-terve. Századok, 2000/3.

²⁰⁶ Bellér Béla: Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Budapest, 1975, 54. p.

²⁰⁷ Ua. 55.

jön. Politikai szempontból is a tót jelleget kell a mozgalomnak elsősorban kidomborítani, mert hiszen ellenségeink lépten-nyomon be akarják bizonyítani, hogy tót kérdés nincs, s hogy az egész dolog magyar pénzen szított irredentizmus. Minthogy a tót nép kétségtelen jeleit adta és adja a magyar állameszméhez való hűségének, nekünk már ezért is tót nacionalista alapon kell tartanunk a kérdést, s azt a nagy morális erőt amit a tótságna a magyarsághoz való húzása képvisel nem szabad kiaknáztatlanul hagyni.“²⁰⁸

A magyar politikában és közvéleményben erősen tartotta magát a nézet, hogy a szlovák katolikus klérus, s egyáltalán a szlovák társadalom pozitívan viszonyul Magyarországhoz, keretei közé visszavágyik, vagy legalábbis megnyerhető ezirányban. Az ellenforradalmi rendszer monarchista és keresztény jellege pedig a feltevés szerint még inkább erősíti ezt a viszonyulást. A kormányzat – a köztársaság vezetéséhez hasonlóan – számolt az egyház és a katolicizmus szlovákok közötti tekintélyével, erejével, s bízott abban, hogy a szlovák papság fokozhatja a nép magyarbarát tendenciáit. A várakozás nem volt teljesen megalapozatlan. A Hlinka párt képviselői valóban nagyobb szimpátiával viseltettek egy keresztény monarchiával, mint egy szekularizált polgári demokráciával szemben, ráadásul olyan szlovák értelmiségiek is a párthoz tartoztak, akik magyar időben állami és közalkalmazottak voltak, így az új rendszer áldozatainak számítva csehszlovák szempontból politikailag megbízhatatlannokká váltak. Az idő ugyanakkor nem a magyar elképzeléseknek dolgozott. A Néppárt köreiben a nemzeti öntudat egyre markánsabban tükröződött, szemben a halványuló magyar kötődésekkel. A nacionalista arculatú szlovák politikai katolicizmus megnyerésének pedig nem volt valódi realitása. Hlinka a magyarbarátnak számító papokról a következőket írta: „Én megértem őket. Neveltetés, múlt, tradíciók, érdekek – és nem okvetlenül a személyes érdekeik, hanem a katolikus hívőké – vezették őket az ellenséges táborba. Nem mindenkinek jutott ki 33 hónap börtön, nem mindenki akar állandó sértések és gyanúsítások célpontja lenni. Amint valaki csatlakozik az ellenséges táborhoz, rögtön bocsánatot nyer összes korábbi vétke.“²⁰⁹

A nemzetiségi minisztérium az integritás helyreállítását nem tartotta kivitelezhetőnek a szlovákság valódi jogokkal, előnyökkel való megnyerése nélkül, s ez volt az uralkodó vélemény a magyar katolikus egyházi körökben is.²¹⁰ Szviezsényiék keresték az összeköttetést a szlovák „vezérférfiakkal”: „Eltékintve a magánérdekből

²⁰⁸ MOL K 64 I. cs. 1919-20. 7. tétel.

²⁰⁹ Sidor: i. m. 357. p.

²¹⁰ Bellér: Az ellenforradalom ... I. m 53. p.

csehofil vezérektől, igen súlyos nevű tót politikusokkal hoztuk létre a közvetlenebb kapcsolatot és tettük hajlandóbbá a magyar álláspont honorálására. Ennél a kényes kérdésnél igen nagy tapintatra van szükség, mert ellenkező esetben elkedvetlenedve vonulnak vissza, vagy lesznek érdekeinkkel ellenkező álláspont képviselői. Így történt dr. Jehlicska Ferenc esetében is, aki a tótság egy tekintélyes rétegének volt elismert kiválósága. Jehlicskát sikerült ügyünknek megnyerni, s a magyar barátság lelkes apostola lett.²¹¹ Szviezsényi tanácsára a magyar kormány 1919 novemberében kezdeményezett tárgyalásokat a befolyásosnak tartott szlovák pap-politikussal a Magyarországon belüli szlovák autonómia elve alapján, s Friedrich utasítására Budapestre hívták őt. A teológiai professzor rokonszenvesnek találta a keresztény-kurzust, illetve hogy a Friedrich kormány a királyság helyreállítására gondol. A tárgyalások eredményeként december 13-án – már a Huszár-kormány idején – létrejött a Jehlička vezetése alatt álló Magyarbarát Tót Néppárt (Uhorsko-slovenská ľudová strana), amely a csehellenes propaganda mellett Magyarország integritásának eszméjét hirdette, s tekintettel volt a szlovák nacionalizmus érzékenységre is.²¹² A pártalalakulással kifejezésre juttatták, hogy a szlovákok Magyarországon belül keresik jogaik érvényesülését, ahol nem fenyegeti őket az elnemzetietlenítés, míg a csehek részéről igen.²¹³ Jehlička ettől kezdve aktívan bekapcsolódott a csehszlovákellenes propaganda terjesztésébe.

František Jehlička idáig vezető útját érdekes és titokzatos politikai pálfordulatok tarkították. Az 1879-ben, tanár és orgonista apa fiaként Jókúton (Kúty) született későbbi tudós tanár 1902-ben végezte el a Pázmáneumot, s a szlovák politikai életbe már diákként bekapcsolódott.²¹⁴ Az 1906-os választásokon Bazin (Pezinok) képviselőjeként jutott a parlamentbe, ahol a szlovákság érdekében, öntudatos nemzeti szellemben emelt szót. Még ebben az évben bekövetkezett azonban első politikai fordulata: hathetes betegszabadságra ment, melynek letelte után nem tért vissza az országgyűlés padjaiba. Ettől kezdve vádolták őt szlovák részről árulással, magyarónsággal. A tudományos karriernek szentelte magát, s 1915-ben Csernoch János hercegprímás segítségével meg is szerezte az erkölcsstan rendkívüli egyetemi tanári állását a budapesti egyetemen. 1918 őszén jött újabb fordulata, amikor a Felvidékre hazatérve eddigi magatartásáért

²¹¹ MOL K 64 I. cs. 1919-20. 7. tétel.

²¹² Boros Ferenc: Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918-1921-ben. Budapest, 1970, 156. p.

²¹³ Tilkovszky: Területi integritás... I. m.

²¹⁴ Jehlicska élettörténetéhez mindenekelőtt Miroslav Michela tanulmányát használtam: František Jehlička politikai pálfordulatai 1918-1920-ban. In. Pro Minoritate 2005/Tél.

nyilvánosan mentegetőzött, s a csehszlovák állam építése mellett foglalt állást. Andrej Hlinka közeli munkatársaként közreműködött a szlovák Néppárt kiépítésében és politikai programjának megteremtésében. Képviselői mandátumot kapott az ideiglenes csehszlovák nemzetgyűlésben, valamint kormánybiztos lett a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemen. 1919 augusztusában Hlinkával együtt Párizsba ment, hogy a békekonferencia előtt a szlovákok jogaiért, autonómiájáért emeljenek szót. Itt átadtak egy Jehlička fogalmazta memorandumot is, amely számos elemében feltűnően emlékeztetett a háború utáni magyar érvelésre, többek között a népszavazás igényének hangsúlyozásával.²¹⁵ Ez a hasonlóság felveti a gyanút, hogy a politikus talán már ekkor magyar szolgálatban állt. A Benešék által Párizsban teljesen ellehetetlenített akciót a cseh és szlovák politika, a Hlinka rossz szellemeként aposztrofált Jehličkának tudta be, aki Párizsból távozva nem is tért vissza hazájába. Ettől kezdve még élesebben támadta a cseheket, és az említett módon bekapcsolódott a magyar revizionista politikába.

Közvetlenül a Magyarbarát Tót Néppárt megalapítása után, december 15-én a szlovák nemzetnek címezve kiáltványt tett közzé, amely áttekintette a múlt magyar-szlovák kapcsolatait. Egyik részlete így fogalmaz: „Ezer esztendőn át éltünk mi szlovákok Magyarországon Szent István koronája alatt, testvéri szeretetben a magyar nemzettel. A kötelék amely összefűzött oly erős volt, hogy semmi sem téphette szét: sem a jósors, sem a balsors, sem árulás, sem külső ármány. A szlovák és a magyar megkedvelték egymást és együtt harcoltak a törökök és tatárok ellen, s ebben a lezajlott világháborúban is minden csatatéren közösen ontották véréket a haza oltalmára.”²¹⁶ A kiáltvány elismerte a szlovákság múltbeli sérelmeit, de hozzátette, hogy ez nem indokolhatja az elszakadást. A magyarok különben is megbánták már, hogy el akarták magyarosítani a szlovákokat, és ma már készek megadni az autonómiát: „Igaz, hogy az újabb korban, 1848 után visszavonás támadt közöttünk nyelvi kérdések miatt. Igaz, hogy az utolsó évtizedek sovinizmusa éket vert a magyar és a tót nép közé. Igaz, hogy a sovinizmus folytán a hárommillió tót nemzetiségnek egyetlen egy tót nyelvű iskolája nem volt és hogy a mi tót anyanyelvünk nemcsak az iskolából és a hivatalokból volt kiközösítve, hanem még a templomból is kezdett lassankint kiszorulni. Ez minékünk tótoknak nagyon fájt. Ez szolgáltatott okot jogos panaszokra, azonban arra mégsem volt elegendő, hogy Magyarországtól elszakadjunk. Meg kellett volna egyeznünk a magyarokkal, de nem elszakadni tőlük. És a magyar nemzet 1918-ban ki akarta venni szívünkéből a tövist,

²¹⁵ Uo. 34. p.

²¹⁶ VÉFL Csiszárik hagyaték. A Magyarbarát Tót Néppárt kiáltványa a tót nemzethez.

békejobbot nyújtott nekünk. Ám éppen akkor avatkozott bele sorsunkba a cseh ármány és elszakított bennünket ősi magyar hazánktól. Tehát nem mi szakadtunk el, hanem erővel elszakítottak minket Magyarországtól. Történt pedig ez anélkül, hogy megkérdeztek volna bennünket, történt akarattunk és legfőbb életérdekeink ellenére. Elválasztva a magyaroktól odacsatoltak minket a kapzsi, erőszakos, Istentől elrugaszkodott cseh nemzethez, amely bár fajilag rokon, de szokásaival, jellemével, meggyőződésével nekünk tótoknak teljesen idegen.”²¹⁷

Az 1928-ban megjelent „Tíz csapás” című pamfletjében a cseheket olyan „lelki kolera” terjesztőiként jellemzi, amely ateizmussal, huszitizmussal, a valláserkölcs tagadásával, egyházellenességgel fertőzi meg a szlovák népet: „A keresztény búzába, melyet Szent István és Szent Adalbert vetettek, huszita konkolyt kevernének.”²¹⁸ Többi írásához hasonlóan itt is elsősorban hitvédelmi megfontolásokkal indokolta magyarbarátságát, csehellenes érvelését a vallási kérdéssel kapcsolta össze.

A minisztérium autonómia-konceptióját illető tárgyalások 1919 végén intenzíven folytak, melyeken Jehlička megfogalmazta kívánalmait: legyenek saját szlovák püspökeik, hivatalnokaik, bíráik akik hűek ugyan a magyar államhoz, de egyben a szlovák nációhoz is. Önkormányzatot óhajtott, de úgy, hogy általa ne gyengüljön a közös állam egysége ereje. Ez az álláspont – fejtette ki – az egész szlovák nép akarata, nem számítva azt a néhány hitvány turócszentmártoni és szakolcai árulót, akik a szlovákokat a cseh zsarnoknak egy tál lencséért eladták. A szlovák többség ezekkel szemben oda fordulna, ahol új fényben ragyogott fel a szent kereszt, a kereszténység újraéledt, ahol megint igazság fog uralkodni és a szlovákok jogai biztosítva lesznek, s ahol nem fekete huszita lobogók hanem piros-fehér-zöld Máriás zászlók alatt vonulnak a hadak.²¹⁹

December 31-én a Tvrďy Jenő zsolnai ügyvédnek, Hlinka barátjának írott levelében azt fejtegette, hogy Horthyt is megnyerte a szlovák autonómia ügyének, továbbá, hogy a magyarok megszabadultak a zsidóktól, s egy Szent István tradícióján nyugvó, keresztény szellemű királyságot akarnak teremteni, melyben a szlovákoknak „különleges gyűlése”, autonómiája lesz. Ő Hlinkát tartja vezérének, ezért ne vonják meg tőle a bizalmat.²²⁰ Jehlička előszeretettel hangoztatta ebben az időben, hogy külföldi tevékenységét Hlinka áldásával végzi. Csernochnak is azt írta, hogy megbízása van tőle, miszerint nevében cseh ellenes politikát folytasson, és a magyarokkal megegyezést

²¹⁷ Uo.

²¹⁸ Jehlicska Ferenc: Tíz csapás. Adatok nélkül.

²¹⁹ VÉFL, Csizsárik hagyaték. A MBTN kiáltványa.

²²⁰ MOL, K 26.1921 – XXXVIII – 13. Jehlička levele Tvrďy Jenőnek, 1919. december 31.

kössön.²²¹ Sajnos nem tudjuk, hogy ebben az állításban mennyi az igazság, annyi mindenesetre bizonyos, hogy kapcsolatban volt Hlinkával. Az viszont valószínűleg az ő túlzó állítása volt, hogy egyenesen az exponenseként működik. A szlovák politika és közvélemény ekkor már egyre növekvő távolságtartással viszonyult hozzá, a többség szemében a nemzetáruló magyarbérenc prototípusává vált, vagy nem is vették őt komolyan. Jehlička panaszosan említette fel egy helyütt, hogy szlovák oldalon a legnagyobb bizalmatlansággal és fenntartással fogadnak minden hivatalos helyről jövő magyar közeledést, mert nem bíznak annak őszinteségében, a kormányzat ígéreteinek komolyságában. A nemzetiségi politikusok – mármint a hozzá hasonlók – a bizalmatlanság két malomköve között őrlődnek: árulónak feltüntetve a magyarok, és renegátnak saját fajuk előtt.²²²

A szlovák autonómia-tervezetet 1920. január 9-én fogadta el a minisztertanács. Az önkormányzat ennek alapján kiterjedt volna a közoktatás, közművelődés, népjólét, közigazgatás, igazságügy és az egyház területeire is. Tulajdonképpen a részállamiság, társországi státusz határáig nyúlt, mellyel a szlovákok hasonló jogállásra tettek volna szert, mint a horvátok a kiegyezés kori Magyarországon.²²³ Az esztergomi főegyházmegye kapcsán a tervezet úgy rendelkezett, hogy Szlovenszko területi elhatárolásának megfelelően, diszmembráció útján egy magyar jellegű esztergomi és egy szlovák jellegű nagyszombati egyházmegyére válik szét. Az így létrejövő hat szlovák püspökség – nyitrai, besztercebányai, szepesi, rozsnyói, kassai, nagyszombati – élén egy szlovák érsek állna. A szlovák főpásztorokat az apostoli uralkodó – a hat püspök által benyújtott listáról, a Szentszékkal való tárgyalások után, az esztergomi hercegprímás meghallgatását követően, és a szlovák miniszter ellenjegyzésével – nevezné ki.²²⁴ Az autonómia-tervet – eredmény nélkül – a magyar béke delegáció is felhasználta Párizsban.²²⁵

Jehlička Csernoch primásnak írt levelében is összefoglalta nézeteit. Ugyanarra a gondolatmenetre épített, mint a nyilvánosságnak szánt szövegekben, de propagandisztikus felhangok, retorikai fogások nélkül. Csernoch Jánossal mint szlovák a szlovákkal tárgyalhatott. Kérdődik a levélből, hogy az 1918 előtti nemzetiségpolitika hatásai benne sem múltak el nyomtalanul, s maradtak kétségei a visszakerülés esetén várható magyar

²²¹ MOL K 64 I. cs. 1919-20. 7. tétel. 5147/203. Jehlička levele Csernochnak, 1920. július 19.

²²² Uo.

²²³ Bellér: Az ellenforradalom ... I. m. 59. p.

²²⁴ PL Csernoch 1920. Cat. D/c. 720.

²²⁵ Boros: i. m. 158. p.

magatartást illetően. Éppen ezért Csernochot a szlovák igények iránti maximálisan megértő politika támogatására, a kormány befolyásolására ösztönözte. Jehlička és a hercegprímás között gyakori volt a levélváltás ebben az időszakban, ami többnyire szlovák nyelven folyt. A szóban forgó levél éppen magyarul íródott, Jehlička magyarázata szerint azért, hogy a primás esetleg a magyar kormánynak is megmutathassa azt. Leírta levelében, hogy meggyőződése szerint a szlovák katolicizmus menthetetlen, ha a csehszlovák republika megmarad. Még az autonómia sem segítene, mert akkor is jelen lenne a csehek mételyező példája és az az ezer eszköz és út, melyen a cseh hitetlenség és romlottság mérge Szlovenszkrét elárasztaná. Egyedüli segítség: ki a csehekkel, különben Husz, Luther és az állam megássák a szlovák katolicizmus sírját. Jehlička amellet volt, hogy a Felvidék visszakerüljön Magyarországhoz, de a béke érdekében feltétlenül szükségesnek tartotta a szlovák önállósági aspirációk kielégítését. Ezek az aspirációk már a háború előtt is megvoltak, mióta pedig megérezték annak áldásait, hogy anyanyelvükön tanulhatnak, általánossá váltak. Ezzel számolnia kell a magyar kormánynak is, és rá kell lépnie a kiegyezés útjára.²²⁶

A felvidéki autonómia-tervezetet Csernoch János helyesléssel fogadta, a főegyházmegye diszmembrációjának – persze Magyarországon belüli – feltételezése mellett is.²²⁷ Politikai csapongásai és egzaltáltága ellenére Jehlička támogatását ajánlotta 1920-ban Teleki Pál külügyminiszternek: „Viselkedése mindenestre gondolkodóba ejt és óvatosságra int. Mégis igen fontosnak tartom, hogy Jehlicskát és általa a tót néppártot mi a magyar állásponttól el ne idegenítsük. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Felső-Magyarország nincs a birtokunkban, s azt vissza kell szerezniünk. Ezért minden megnyerhető elemnek támogatását biztosítanunk kell. Márpedig Jehlicska és Hlinka a tótok között nagy befolyással bírnak. Ha maga a tót nép hajlandó is olcsóbb feltételek mellett Magyarországhoz visszajönni, a vezérek befolyását nem szabad kevésre becsülni, s esetleg egy merész elhatározással az ügy sikerét veszélyeztetni. A tótok között igen sokan vannak, akik valóságos tót autonómia (törvényhozási) nélkül nem hajlandók a magyar megoldást elfogadni. Az autonómia hangoztatása a legélesebb fegyver a csehek ellen. Ez a fegyver úgy hatásos, ha rá tudunk mutatni, hogy magyar részről az autonómiát beígérték. Másrésztől a lengyeleknél és a szövetséges hatalmaknál is a tótok autonómiája az a jelszó, amellyel a cseh-tót megoldás lehetetlenségét lehet megvilágítani. Nézetem

²²⁶ MOL K 64 I. cs. 1919-20. 7. tétel. Jehlička Csernochnak, 1920. július 19.

²²⁷ Szviezsényi közli, hogy a tanácskozások egyik színhelye a hercegprímás budapesti palotája volt. MOL K26 1921 – XXXVIII – 13.

szerint ezért nem vétünk Magyarország érdekei ellen, ha a tényleg tót többségű terület részére az autonómiát a legszélesebb hatáskörrel megígérjük, amennyiben az az államegységgel összefér. Természetesen a területen lakó magyarok és németek számára a kisebbségek jogát ki kell kötni. Mivel a tót többségű területen is a vezető elem magyar, s a született tótok között nagyszámú a teljesen magyar ideológiájú intelligencia, a jövőben szlovenszói parlamenttől biztosra vehetjük, hogy az Magyarországhoz sokkal szorosabban csatlakozik, nem veszi igénybe mindazt a szabadságot amelyet most mi megígértünk ... Ezért a legkomolyabb megfontolás után csak javasolhatom Excellenciának, hogy Jehlicskáék óhajait teljesíteni és őket anyagilag támogatni méltóztatssék. Alig hiszem, hogy most egy elutasító magatartásért a felelősséget bármely politikus vállalni merné. Most a legfontosabb kérdés az elveszett területek visszaszerzése. Minden más szempont másodrendű.²²⁸

Csernochnak az ígért betartására vonatkozó megjegyzése is jelzi, hogy a felek a tervezetet nem tekintették rögzített megállapodásnak, hanem inkább olyan maximumnak, amelynek elérése a szlovákok érdekvényesítő képességétől függött Magyarország keretei között.²²⁹ A minisztérium szerint is inkább propagandáról volt szó, mint életképes törvényről.²³⁰

Jehlička magyarbarát fordulatának valódi okait nehéz teljes bizonyossággal megállapítani, de igazából nincs okunk, hogy kétségbe vonjuk a papi mivoltából fakadó egyházféltés illetve a nemzetféltés motivációját, ami az antiklerikális, csehszlovakista, autonómiát elutasító, Szlovákiát „gyarmatosító” utódállam helyett nála a keresztény kurzus Magyarországnak választásához vezetett. Még akkor sincs, ha figyelembe vesszük politikai ellenlábasainak kritikáit, melyek mindenekelőtt túlzott becsvágyában, csehszlovákiai ambícióinak teljesületlenségéből fakadó csalódottságában, a magyar támogatással remélt szlovákiai karrierlehetőség vágyában fedezték fel „köpönyegfordításának” elsődleges okait. Ezekkel a befektetés szándékával született állításokkal szemben hozható fel, hogy az autonómiát célzó tárgyalásokon határozottan képviselte a szlovák nemzet érdekeit, a tervezetből nem lehetett kihagyni az általa támasztott követeléseket. Bleyer Jakab jelentette ki, hogy a minimumra igyekeztek ugyan redukálni a szlovákok kívánságait, de a megegyezést nem lehetett olcsóbban

²²⁸ MOL K 64, 2. cs. 41. tétel, 179/res/1920. Jehlička Telekinek, 1920. június 23.

²²⁹ Michela: i. m. 37. p.

²³⁰ MOL K 26 1921 – XXXVIII – 13.

megcsinálni.²³¹ Ez Jehlička határozottságának is köszönhető volt. A Bleyerékkal folytatott tárgyalásokon határozottan kijelentette, hogy a magyar kormány jól tenné, ha elfogadná propozícióit, mert enélkül lehetetlen a szlovákságot megnyerni, továbbá, hogy Budapest rosszul teszi, hogy még mindig azokra a sovínisztákra és szlovák renegátokra hallgat, akik a Felvidéken úgy magukat, mint a magyar állameszmét lejáratták.²³² Prága uniformizáló, csehszlovákista politikájának elutasításához erős egyházi elkötelezettsége járult, melyek eredője – akár személyes becsvágyával is társulva – egy olyan keresztény Magyarország iránti vonzalom lett, melynek keretei között reményt látott a keresztény értékek és a nemzetiségi tolerancia érvényesülésére. A magyar politika egyébként minden szlováktól ilyen felismerést várt, ezt tartotta természetesnek.

A trianoni békeszerződés megszületésével a Magyarországon belüli szlovák autonómia terve elveszítette maradék esélyeit is, így ettől kezdve Budapest a szlovákok Csehszlovákián belüli autonómiájának támogatására koncentrált. Ez az autonómia-forma a magyar külpolitika szemszögéből a revízió előszobájává, a területi integritás helyreállítását megelőző mérföldkövé lépett elő. A koncepció feltételezte, hogy a szlovák autonomista mozgalom segítségével, a szlovák sérelmek kihasználásával lehetőség van a nemzetiségileg megosztott, belső problémákkal küzdő Csehszlovákia felbomlasztására.

III. 3. Csehszlovákia egyházpolitikája az új állam első éveiben

XV. Benedek pápa 1918 novemberében kinyilvánította, hogy az egyház elismeri a törvényes politikai és határváltozásokat a háború utáni Európában. Ezzel lehetőség nyílt Csehszlovákia számára a diplomáciai kapcsolatok felvételére, melyre az új állam kezdetektől törekedett. A külügyminisztérium egyik hivatalnoka mindeerre így emlékezett: „A rendezetlen egyházi viszonyok alapul szolgáltak Magyarországnak, Németországnak és Olaszországnak számára, hogy országunkkal szemben ellenséges, sőt felforgató propagandát fejtsenek ki. Masaryk elnök és dr. Beneš már a háború alatt elhatározták a kapcsolatok kiépítését a Vatikánnal, még ha ez a pápa szellemi autoritásának elismerését is jelentette.

²³¹ Tilkovszky: Területi integritás... I. m.

²³² MOL K 64 I. cs. 1919-20. 7. tétel. 1920. július. 19.

Amint a liberális Franciaország a pápasággal való diplomáciai kapcsolatok felvétele mellett döntött, ugyanezt tette Csehszlovákia is.²³³

A Szentszék 1919 októberében Klemens Micara személyében pápai delegátust küldött Prágába, egyelőre a csehszlovákiai püspökségekhez delegálva őt, majd 1920-ban, a békeszerződések megszületése után nunciussá nevezte ki.²³⁴ Micara eredetileg a bécsi nunciatúra uditoréja volt, így a térség viszonyait monarchiabeli ténykedéséből kifolyólag jól ismerte. A vatikáni csehszlovák követ Kamil Krofta, a Károly Egyetem történész professzora lett. Krofta ezután rendszeres megbeszéléseket folytatott Gasparri szentszéki államtitkárral, egyelőre a természetes módon megüresedett szepesi püspökség betöltése ügyében.²³⁵ A megegyezést nehezítették azok az igények, melyeket Prága a főkegyúri jog kapcsán támasztott. Bár a réalpolitikus Beneš külügyminiszter nem tette magáévá környezetének jogászai köre által képviselt álláspontot, miszerint a szuverén államhatalomból származó főpapkinevezési jog a monarchia bukása után teljes mértékben a kormányra ruházódott, ő is tartotta magát a széleskörű állami beleszólás követelményéhez. Így kívánta biztosítani, hogy a püspökségek a kormány iránt feltétel nélkül lojális főpapokkal legyenek betöltve. Ennek megfelelően utasította el az ellenzéki pozícióba helyezkedő Szlovák Néppárt vezérének, Andrej Hlinkának püspöki jelölését is, aki nem felelt meg az elvárásnak, miszerint egy püspöknek nem szabad szembehelyezkednie a csehszlovák államgondolattal, és a kormány centralisztikus törekvései iránt is megértéssel kell lennie.²³⁶

A Vatikán határozottan kitartott álláspontja mellett, hogy az uralkodó főkegyúri joga személyre, illetve méltóságra ruházott privilégium volt, ami a monarchia bukásával a Szentszékre szállt vissza. Készséget mutatott viszont a kormány negatív véleményének elfogadására a jelöltek kiválasztásánál, tehát az esetleges politikai kifogások figyelembevételére. Rövid huzavona után ezt a megoldást Prága is elfogadta.

Az I. világháború utáni Csehszlovákiát – különösen az első években – meglehetősen erős antiklerikalizmus jellemezte, melynek az ún. történelmi országrészekben politikai-társadalmi előzményei voltak. A cseh nemzeti mozgalom a monarchia idején nemcsak osztrákellenes, de jellemzően antikatólikus is volt, s a viszonyt az I. világháború még tovább rontotta, mikor a püspöki kar – tagjai főként

²³³ Archiv Národního Muzea Praha (ANM), fond Jelen I.

²³⁴ Prágai apostoli nunciások a korszakban: Klemens Micara (1920-1923), Francesco Marmaggi (1923-1927, 1925 és 1927 között nem volt Prágában), Pietro Ciriaci (1928-1934), Saverio Ritter (1935-1939).

²³⁵ Renovatio... I. m. 89. p.

²³⁶ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR Praha (AMZV) PZ Vatikán. Krofta követ jelentése, 1920. szeptember 24.

német-osztrák arisztokraták – az utolsó pillanatig kiállt a monarchia és a dinasztia mellett. Az új hatalom 1918-ban így jelentős társadalmi támogatottsággal a háta mögött tűzhetette ki a célt, hogy a Habsburg uralommal együtt rázza le a vele szorosan összefonódó formákat, a németesítés és a dinasztia szolgálatát vállaló reakciós katolicizmust is. Masaryk 1918-ban az egyház kérdéséről így nyilatkozott: „Az egyházi életben a teljes szabadságnak kell érvényesülnie. Nem lehet szó államegyházzal, mert az a hatalmat szolgálja. Engem kikiáltottak az egyház kegyetlen ellenfelévé. Tényleg az is voltam, de csak az osztrák és magyar egyház ellenfele. Az érsekeket, püspököket itt az állam választotta ki, és ezen alapult az én ellenérzésem. Meg vagyok róla győződve, hogy a vallás fontos kulturális tényező, és tudom, hogy az ember nem teljes hit nélkül. Az egyháznak és vallásnak megvan a maga fontos helye a társadalomban.”²³⁷

Az állam és az egyház elválasztását a Vatikán hajlandó volt tudomásul venni, ha az a mérsékelt észak-amerikai vagy brazil mintát követi. Ez a megoldás nem érintette az egyház belső életét, jogviszonyait, nem fenyegette birtokait sem. Az erősen beavatkozó francia modell viszont elfogadhatatlan volt a Szentszék számára.

A trón elleni harc Csehszlovákia megalakulása után az oltárral szembeni küzdelemmel folytatódott, s különösen az első évek során a politikában az antiklerikalizmus dominált. Ennek első komoly megnyilvánulására 1918. november 3-án, a fehérhegyi csata évfordulója kapcsán került sor. A szocialista pártok szónokai a prágai tömeggyűlésen a katolikus egyház bűneit hangoztatták, különösképpen részvételét a Habsburg elnyomásban, a cseh függetlenség elvesztésében. Bírálták a Vatikán történelmi szerepét is, a Hus korabeli és a fehérhegyi csata utáni csehellenes lépéseket. A tömeg a gyűlés után az anarchista Franta Sauer vezetésével az Óváros térre vonult, ahol a nap kicsúcsosodásaként ledöntötték Szűz Mária oszlopon álló szobrát. Ez az esemény volt a kezdőhangja annak az antikatólikus hullámnak, amely különösen 1918 és 1920 között csapott magasra. Az állami rendeletek, törvények fémjelezte intézkedéssorozat az egyház politikai és társadalmi szerepének minimalizálását célozta.

Az egyház számára tetézte a problémát, hogy Csehországban – a háború utáni Európa más országaihoz hasonlóan – a katolikus egyházat megreformálni szándékozó mozgalom ütötte fel a fejét. Megalakult a Papi Egység (Jednota katolického duchovenstva) nevű szervezet, melyet kezdetben a prágai érsek és a nuncius is elismert. Az egylet viszont csakhamar a patronátusi jogok eltörlését követelte, valamint az egyházi

²³⁷ Cyril Hišem: Cirkev v novozvíkutej Československej republike. In: Cirkev v české a slovenské historii. Szerk. P. Zubko, Olomouc, 2004, 13. p.

jövedelmek igazságos elosztását, a püspökök választását a papság és a hívek részéről, a papság fizetését és nyugdíját a szolgálati évek számától függően, az anyanyelv bevezetését a liturgiába, a papi nőtlenség megszüntetését, az egyházi közigazgatás demokratizálását és az egyházi előírások eltörlését a ruházatkódásra és a szakállviselésre vonatkozóan.²³⁸ Követeléseiket tompított formában 1919 júliusában Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak is megküldték, aki XV. Benedek pápa elé terjesztette. A Szentszék az igényeket áttanulmányozva kijelentette, hogy minden legitim kívánságot teljesít, de ami azon kívül van, nem jöhet számításba. Az állásfoglalásra a szervezet radikalizálódással válaszolt.²³⁹ Papjainak egy része az elszakadás, önálló nemzeti egyház létrehozásának útjára lépett, akik 1920-ban megalapították a csehszlovák nemzeti, másnéven huszita egyházat. Az ezt követő, katolikus egyházból való kilépési hullám a cseh részekben volt a legerősebb, Morvaországban és Sziléziában jóval gyengébb, Szlovákiát pedig szinte egyáltalán nem érintette.²⁴⁰ A huszita egyház tagjainak száma 1930-ig 793 000-re növekedett, a felekezet nélküliek száma 854 000-re, a protestantizmushoz pedig hozzávetőleg 150 000-en csatlakoztak. 1924-ig az egyházat 288 pap hagyta el, ebből 218 esett a cseh egyházmegyékre, 65 Morvaországra, Szlovákiára viszont csak 5.²⁴¹ A katolikus egyházhoz 1930-ban Csehszlovákia lakosságának 73,5 százaléka tartozott.

A fordulat idején a cseh hierarchia rezignáltan szemlélte az eseményeket. A monarchia bukása, az antiklerikális politikai hullám olyannyira sokkolta a felsőklérust, hogy bármiféle érdemleges védelmi akció szervezésére évekig képtelennek mutatkozott. A prágai érsek, Paul de Huyn 1918 októberének végén Cheb városában vett részt vizitáción, ahol megbetegedett. Felgyógyulása után Bécsbe távozott, és a nuncius tanácsára nem is tért többé vissza székhelyére. 1919 júniusában lemondott székéről. Az olmtützi érsek, Lev Skrbenský szeptember 19-én szintén lemondott. A főpapok között rendhagyónak számított a Hradec Králové-i püspök Josef Doubrava magatartása, aki október 30-án utasítást adott ünnepi Te Deum tartására Csehszlovákia megalakulásának tiszteletére. Doubrava 1919 júniusától időlegesen a prágai érsekséget is adminisztrálta.²⁴² Hamarosan új, cseh származású metropoliták kerültek a megüresedett székekre: prágai

²³⁸ Adriányi Gábor: A katolikus egyház története a 20. században Kelet-, Közép-Kelet és Dél-Európában. Kairosz Kiadó, 2005, 151. p.

²³⁹ Ua. 152. p.

²⁴⁰ Dolinský: i. m. 41. p.

²⁴¹ Miloš Trapl: Politický katolicismus v nástupnických státech Rakousko-Uherské monarchie v letech 1918-1938. Olomouc, 2001, 28. p.

²⁴² Ua. 18. p.

érsekké a Szentszék még 1919-ben Frantisek Kordáčot, olomützi érsekké Antonín Cyril Stojant nevezte ki. Mindketten részt vettek a politikában: Kordáč a forradalmi nemzetgyűlés tagja volt, míg Stojan már 1897-től parlamenti képviselő.²⁴³

A cseh politikai katolicizmus irányváltását Ján Šrámek, cseh pap-politikus magatartása jelezte, aki már 1918 nyarán az önálló állam mellett nyilatkozott. Létrehozta a Csehszlovák Néppártot (lidákok), melynek fő igyekezete a kezdeti időszakban önmaga szalonképessé tételére irányult. Politikai megnyilvánulásaival a párt minduntalan hazafias és demokrata alapállását hangsúlyozta. 1921-ben, IV. Károly magyarországi visszatérési kísérletekor támogatták a csehszlovák katonai mozgósítást, amivel kinyilvánították, hogy véglegesen szakítottak a Habsburg-párti legitimizmussal. Növekvő népszerűségüket választási eredményeik is tükrözték, 1920-ban a lidákok Csehországban 8,6 %-ot, Morvaországban és Sziléziában 27,1%-ot értek el. A szlovák Néppárttal (ludákok) együtt a parlamentben jelentős súlyuk volt, ami nagymértékben hozzájárult az egyházellenes kurzus enyhüléséhez.²⁴⁴ Hlinka néppártja 1925-ben Szlovákiában 34%-os eredményt ért el, s elsőségét az országrészben 1938-ig megőrizte. A két országrész katolikus pártjának viszonyában azonban a feszültség is jelen volt: a lidákok határozott csehszlovák politikát folytattak, ezzel szemben a ludákok egyértelműen kiálltak a szlovák nemzeti különállóság mellett.

A kormány hamar rájött, hogy nem engedhet meg magának hosszú távon erős egyházellenes magatartást. Egyrészt, mivel az a vallásos szlovákokat veszélyesen radikális ellenzéki pozícióba lökheti, másrészt, mert Šrámek pártja számottevő politikai tényező lett, végül mert a csehszlovák külpolitikának szüksége volt a Vatikán barátságára, az országon belüli egyházpolitikai kérdések rendezésére. Éles egyházellenességével Prága ténylegesen akkor szakított, mikor Šrámek tagjává vált a legbefolyásosabb politikusokból álló, kulisszák mögötti ötagú hatalmi csoportosulásnak, az ún. „Pětka”-nak, és a Csehszlovák Néppárt belépett Beneš 1921-es kormányába. Šrámekék ettől kezdve, egy periódus kivételével mindig megtalálták a módját annak, hogy a párt a kormányzat részese lehessen. A kormánykoalíciónak a stabil kormányzáshoz szüksége is volt a katolikus párt támogatására, mert a lidákok nélkül nem lehetett kormánytöbbséget kialakítani. A Szentszék nagyra értékelte azokat az eredményeket, melyeket Šrámekék kiharcoltak a kormányzattal szemben, s az egyház helyzetének fokozatosan javuló tendenciáit figyelembe is vette csehszlovák-politikájában. Kadlec cseh történész

²⁴³ Ua. 32. p.

²⁴⁴ Ua. 26. p.

összefoglalásában a két világháború közti legfontosabb eredmények a következők voltak: „A katolikus politika figyelemreméltó sikereket ért el. Mindenekelőtt megakadályozták az állam és egyház elválasztását, továbbá bebiztosították az egyházi emberek anyagi helyzetét a kongrua által, megvédték az egyházi vagyont a parcellázástól, megvédték az egyházi iskolákat, elértek, hogy megmaradjon a kötelező iskolai vallásoktatás, elismertették a hadseregbeli pasztoráció létjogosultságát, megmaradtak az egyházi ünnepek, kivonatták a forgalomból a katolicizmust sértő tankönyveket, megakadályozták a kötelező polgári házasság és anyakönyvezés bevezetését.”²⁴⁵

Az állam iránti feltétlen hűséggel párosult nacionalizmus a csehszlovák néppárt jellemző vonásának számított végig a korszak során. A csehszlovák köztársaság talaján állva szorosan együttműködtek a hatalommal, így Beneš gyakran igénybe is vette a pártelnök segítségét vatikáni politikájában. Šrámek 1923, 1926, 1928 és 1934 során is tárgyalásokat folytatott a pápai állammal, igyekezve elfogadtatni Beneš azon egyházpolitikai törekvéseit, melyek nem álltak ellentétben a katolicizmus érdekeivel. A Szentszék egyébként alapvetően nem a lidákokon keresztül érvényesítette akarátát Csehszlovákiában, hanem elsősorban a nunciuson keresztül, ami mellett gyakran a Kúria tisztségviselői, vagy maga a pápa is megnyilvánultak. Benešsel rendszeresen folytattak közvetlen tárgyalásokat.

Most pedig térjünk vissza az események közvetlen vonalához! A trianoni békeszerződés aláírására, ezzel Szlovákia határainak definitív kijelölésére 1920. június 4-én került sor. Mivel a Szentszék korábban erre az aktusra hivatkozott az egyházkormányzati rendezés feltételeként, sokak számára most úgy tűnt, hogy az ügy elmozdulhat a holtpontonról. Június 8-án Krofta egy jegyzéket adott át az államtitkárságon, melyben tárgyalások megindítását kérelmezték, most már nemcsak a szepesi püspökséget, de az egyházi kérdések egész komplexumát illetően. A Szentszék jegyzékre adott választ azonban újra nemzetközi fejlemények késleltették. A szovjet – lengyel háború során, 1920 nyarán a Vörös Hadsereg már Varsó előtt állt, amit a magyar külpolitika igyekezett kihasználni, s felajánlotta katonai segítségét az antantnak. Egy ideig a francia politika nem is zárkózott el a magyar részvétel elől, ami Budapest számításai szerint Magyarország térségbeli megerősödését, az új határok kiigazítását vonhatta volna maga után. Ugyanakkor a trianoni békeszerződéshez mellékelte Millerand-féle kísérőlevél is bizonyos optimizmust eredményezett Magyarországon.²⁴⁶

²⁴⁵ Idézi: Jiří Koníček: Mgr. Jan Šrámek – kněz a politik. In. Cirkev v české a slovenské... 89. p.

²⁴⁶ Gergely: A katolikus egyház ... I.m. 18. p.

A határok bizonytalanságát érzélve a Vatikán egyelőre inkább kívárt. Ilyen körülmények között nagyon aktuálissá vált, hogy a hercegprímás végre személyesen is Rómába utazzon. A püspöki kar már márciusban felkérte erre Csernochot, de az útra még három hónap elteltével sem került sor. A kormány részéről ezért Teleki Pál, frissen kinevezett miniszterelnök lépett fel sürgetőleg: „Mikor óhajt Eminenciád Rómába menni? Azt hiszem ugyanis, hogy ez mérhetetlen fontosságú és most már igen sürgős is volna... Ha Eminenciád most elhatározná lemenetelét, teljes súllyal léphetne fel a szomszédok ellen.”²⁴⁷ Teleki levelére Csernoch pozitívan válaszolt: „Rómába elmegyek, amint Serédi Jusztinián”²⁴⁸ bencés visszaérkezik, akinek a napokban meg kell jönnie. Serédi bizalmas embere Gasparri bíboros államtitkárnak. Az ő útján az összes általam tárgyalandó kérdéseket a római kúriánál már fölvettem. Mivel igen sok fontos és nagyhorderejű ügyet kell letárgyalnom Rómában, Csiszárík János püspök úr segítségét nagy örömmel venném, mert az ő kellő tájékozottsága, tapintatos és finom fellépése nagyban előmozdíthatja ügyeink sikerét.”²⁴⁹

A hercegprímás júliusban utazott el, hogy a felmerült egyházpolitikai kérdések megoldását a Vatikánban személyesen mozdítsa elő. Tíznapos tartózkodása alatt (július 6 –16) a pápánál való kétszeri audiencián, és az illetékes bíborosokkal folytatott tárgyalásokon megismételte a magyar egyház írásban már felterjesztett álláspontját: az államhatárok változása miatt eszközlendő esetleges egyházpolitikai lépések előtt a magyar püspököket hallgassák meg, és ezek a változások minél inkább kitolassanak.²⁵⁰ XV. Benedek fájdalmit fejezte ki a prímás előtt az „ösi Magyarország és ösi egyházszervezetének” erőszakos megbontása miatt, de nem akart túlzott illúziókat ébreszteni a hercegprímásban. Közölte, hogy az új helyzet által érintett egyházmegyék diszmembrációja nem lesz elkerülhető, mert „az egymással szembenálló országok ellenséges érzülete sokkal élesebb és nagyobb, semhogy az állami hovatartozás tekintetében egymástól elválasztott egyházmegyei részek változatlan

²⁴⁷ PL Csernoch 1920 Cat. D/c Teleki levele Csernochnak, 1920. június 22.

²⁴⁸ Serédi az utóda lesz majd Csernochnak a hercegprímási székben. Hozzá hasonlóan ő is a Felvidéken született, de magyar környezetben, Deákin (1884), Szapucsek György néven. 1901-ben lépett a bencés rendbe, 1904-től teológiai tanulmányokat végzett Rómában a St. Anselmen. Megismerkedett Gasparrival, aki államtitkársága előtt a kánonjogi kodifikációs bizottság elnöke volt. Gasparri meghívta a bizottságba, amelynek konzultora volt 1908-1918 között. 1915-ben a Vatikánba vonult (az olasz hadbalépés miatt), ahol Gasparri vendége volt, nála is lakott 32 hónapig. Részt vett a Corpus Iuris Canonici szövegezésében és ő állította össze a forrásokat. 1917 decemberében tért haza. 1918 elejétől tábori lelkész, nyáron leszerelt. 1920 októberében visszatért Rómába, mint az egyház jog tanára, a kodifikációs bizottság tagja és rendi ügyvivő. 1927 novemberétől esztergomi érsek, decemberétől bíboros. 1945-ben hunyt el Esztergomban.

²⁴⁹ PL Csernoch 1920 Cat. D/c Csernoch levele Telekinek, 1920. június 23.

²⁵⁰ PL Püspökkari jegyzőkönyvek, 1920. október 27.

egyházkormányzati összetartozásának teherpróbáját megbírná.”²⁵¹

A pápa a boroszlói analógiát nem tartotta követhetőnek, mivel véleménye szerint ez a megoldás más időben és lényegesen eltérő körülmények között volt csak működőképes.²⁵² Leszögezte viszont – ez volt a megbeszélés leglényegesebb hozadéka –, hogy a békeszerződés ratifikációja után hat hónapig nem kezd tárgyalásokat az új egyházmegyei beosztás ügyében, bár – tette hozzá – az utódállamok ezt folyton sürgetik. A katolikusok nagy hátránya nélkül sokáig nem állhat ellen a sürgetésnek, egyelőre azonban húzza-halasztja a tárgyalást. Eddig például még apostoli adminisztrátorok beállítását is megtagadta. Amint a tárgyalások megindulnak, az érdekelt magyar püspökök természetesen meghallgattatnak, s módjukban lesz észrevételeiket és tanácsaikat a Szentszékekkel közölni. A hercegprimás javaslattal állt elő: abban az esetben, ha a diszmembráció elkerülhetetlenné válnék, az esztergomi egyházmegye tartozékát képező másfél száz magyar nyelvű plébániát külön püspökségbe szervezzék, ha pedig ez sem lenne keresztülvihető, akkor utasíttassanak a jövődöbéli püspökök, hogy külön vikáriust nevezzenek ki a magyarok lakta területek részére, és külön szemináriumban gondoskodjanak a magyar klérus neveléséről.

Gasparri államtitkár, Tedeschini és Cerretti kuriális bíborosok a Szentatyához hasonlóan nyilatkoztak. Cerretti érsek, a rendkívüli ügyek kongregációjának titkára közölte, hogy a csehek nagyon sürgetik a pozsonyi teológiai fakultás felállítását, már a szervezeti szabályzatot is Rómába küldték, melyet Bisletti bíbornok bírál felül a kánonjogi alkalmasság szempontjából. A magyar primás ellenezte a fakultás felállítását azzal az indoklással, hogy most is nevel papokat Esztergomban az egész főegyházmegye részére, sőt hajlandó a szlovák területek szükségleteire külön szemináriumot felállítani.²⁵³

Csernoch a politikai realitásokkal, a magyar érdekek érvényesítésének korlátozott lehetőségeivel maga is tisztában volt. Tudta, hogy a Szentszék az utódállamok részéről erős nyomás alatt áll, és hogy a szelt egyházmegyéek diszmembrációja az államhatárok megszilárdulása esetén hosszú távon nem lesz elkerülhető. A lehetőség csupán annyi, hogy azt minél inkább kitolják. A vatikáni álláspont ennek fényében nem is sújtotta le, inkább a tapasztalt jóindulatot és megértést, illetve a konkrét ígéretet értékelte: az ismeretes hat havi terminust most már nem a béke aláírásától, hanem ratifikációjától számították. „Szívből szeretnénk rajtunk segíteni. A cseheket nem szívélük.

²⁵¹ MOL K 105 Vatikán 35. cs. 7/pol. 1920.

²⁵² VÉFL Csizsárik hagyaték Cs. 6. b.

²⁵³ MOL K 105 Vatikán 35. cs. 7/pol. 1920.

Belejátszanak ebbe a cseheknek huszita és szkizmatikus velleitásai. Ugyanígy vannak hangolva a jugoszlávok irányában, részbeni szkizmatikus hajlandóságuk, de könnyen érthető nemzeti és politikai averzióból is. Másképpen áll a románokkal. Ezeknek különösen a kisebb prelátusok sorában sok a barátjuk. Már azért is, mert a románok évek óta úgy állítják be a dolgot, hogy az olaszok a rómaiak utódainak és ezzel fajtestvéreiknek tekintsek őket. Ehhez a körülményhez aztán még sok egyéni rokonszenv is járul, amelyet azok a görögkatolikus papnövendékek tudtak évtizedek folyamán széles pápi körökben szerezni, akik a római De propaganda Fide intézetben nevelkedtek.²⁵⁴ „Futnak az unió illúziója után” – mutatott rá fél évvel később, az 1921. februári püspöki konferencián a szentszéki román politika egyik meghatározó motivációjára Széchenyi Miklós nagyváradi latin szertartású püspök.²⁵⁵

1920. július 20-i levelében Csernoch Teleki Pál miniszterelnöknek számolt be római útjának külpolitikai vetületeiről: „A pápa Őszentsége világosan kifejtette azt a nézetét, hogy Magyarország területi körülhatárolását nem tekinti még véglegesen elintézettnak. Nem is történik végleges egyházi intézkedés, míg a teljes konszolidáció el nem következik. A pápa nagy megelégedéssel venné, ha Magyarországnak sikerülne a békepontok enyhítését kieszközölni.”²⁵⁶ A Vatikánban ismerték a Millerand-féle kísérőlevelet, melynek okán – vélte a primás – lehetségesnek tartják, hogy nem jelentéktelen határkiigazítások is fognak eszközöltetni.²⁵⁷

A békeszerződés aláírása után felgyorsult a Vatikán és a magyar állam közötti diplomáciai kapcsolatok rendezésének folyamata. 1918 előtt nem volt közvetlen kapcsolat a két fél között, hiszen ilyen viszony addig csupán a közös külügyminisztériumon keresztül létesülhetett. Gyakorlatilag 1526 óta nem létezett hivatalos magyar szentszéki képviselő, ami azt is jelentette, hogy a magyarországi egyházpolitikai események évszázadokon keresztül a bécsi pápai külképviselő értékeléseiben jutottak el Rómába, úgy a Vatikán Államtitkárságára, mint a Szentszék különböző dikasztériumaiba, „ahol ezeket értékelve alakult ki rólunk a sajnos nem mindig autentikus image.”²⁵⁸ Magyarország első szentszéki követének a kapcsolatok létrehozásában érdemeket szerző exkülgügyminisztert, gróf Somssich Józsefet nevezték ki, aki 1920. július 3-án kapta meg a rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter rangot, megbízólevelét pedig július 26-án

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ PL Püspökkari jegyzőkönyvek, 1920. október 27.

²⁵⁶ PL Cat. C. 1920/ 1483. Csernoch levele Telekinek, 1920. július 20.

²⁵⁷ MOL K 105 Vatikán 35. cs. 7/pol. 1920.

²⁵⁸ Csiszárik hagyaték, Csiszárik János jelentése é. n.

nyújtotta át XV. Benedek pápának.²⁵⁹ Az első budapesti apostoli nuncius, Lorenzo Schioppa kinevezésére 1920. augusztusában került sor, aki megbízólevelét október 6-án adta át Horthy Miklós kormányzónak.²⁶⁰ Rezidenciája a Dísz tér 4-5. alatti épület lett, mellette a Sándor palotával, közelében a külügyminisztériummal és a hercegprímási palotával.²⁶¹

A Vatikán Államtitkársága 1920 augusztusában diplomáciai instrukciókkal látta el a Magyarországra frissen kinevezett nunciust, Lorenzo Schioppa érseket, felvázolva számára azt a politikai szituációt is, melybe az ország és az utódállamokhoz került magyar egyházrészek kerültek. Trianon – szólt az ismertető – Magyarországot nagymérvű területi áldozatokra kényszerítette, ami fájdalmas nyomot hagyott a magyarság lelkében. Erdélyt Romániának ítelték, Szlovákiát a rutén autonóm területtel a Csehszlovák Köztársaságnak, a németajkú Nyugat-Magyarországot Ausztriának, és Bánátot felosztották Románia és Jugoszlávia között. Az ország eredeti területének csupán az egyharmadát tarthatta meg, kirekesztve belőle a magyar lakosság jelentős hányadát. Egyes egyházmegyéket teljesen bekebeleztek a környező országok, másokat pedig szétdaraboltak a határok. Ugyanilyen sorsra jutottak a püspöki, káptalani, szemináriumi és egyéb egyházi javadalmak. „Ez a trianoni béke teremtette helyzet. Csernoch kardinális, az ország primása nem szűnt meg kérelmezni a Szentszéket, hogy az ne eszközöljön semmiféle változást az ország testéből kihalított egyházmegyék egyházkormányzatát illetően, és hogy ne tekintse véglegesnek a békeszerződésben foglalt területi módosításokat. A szomszédos országok már határozottan követelték a Szentszéktől a békeszerződésben nekik ítélt egyházmegyei területeknek a magyarországi megyéspüspökök joghatóságától független, önálló adminisztrációját. A Szentszék azonban mindeddig tartózkodott bármilyen határozat meghozásától és ígéretet tett Csernoch bíborosnak, hogy a magyar püspöki kar megkérdezése nélkül nem fog változtatásokat életbe léptetni azokban a kérdésekben, amelyekben ez utóbbi érdekelve lehet.”²⁶²

Schioppa a Magyarországra kényszerített békefeltételeket „az antant könyörtelen ultimátumának” minősítette, de a revíziós reményeket ennek ellenére is irreálisnak vélte. „Ami Horthy kormányzónak a nyugati külpolitika Magyarország iránti szimpátiájába

²⁵⁹ Gergely: A katolikus egyház ... I. m. 13. p.

²⁶⁰ Budapesti apostoli nunciusok a korszakban: Lorenzo Schioppa 1920-1925, Cesare Orsenigo 1925-1930, Angelo Rotta 1930-1945. A Magyar Királyság Szentszéki követei: Somssich József 1920-1924, Bornemisza Gyula 1924-1925, Balásy Antal, ideiglenes ügyvivő 1925-1926, Nagy Elek 1926-1927, Barcza György 1927-1938, Thierry Heribert, ideiglenes ügyvivő 1938-1939, Apor Gábor 1939-1945.

²⁶¹ Gergely: A katolikus egyház ... I. m. 13. p.

²⁶² Eördögh: i. m. 89. p.

vetett hitét illeti, a közelmúlt eseményei azt igazolják, hogy ezen a ponton a magyarok túlzottan áltatják magukat: elsőként gondolok a békeszerződés ratifikálását indokolatlan szigorral sürgető ultimátumra ... Másodszor a rapallói megegyezésre – az Olasz Katonai Misszió budapesti képviselőjének szüntelenül szimpátiát tanúsító kijelentései ellenére – amelyet egyáltalán nem lehet elkönyvelni formális olasz és magyar baráti aktusként. Végül pedig megemlíteném azt a tényt, hogy a közvélemény csupán tegnap értesült az újságokból az antant ama követeléséről, amely szerint Magyarországnak azonnal át kell adnia nyugati területeit Ausztriának, ami érzékeny antantellenes sajtóreakciókat váltott ki, valamint fenyegetőzéseket az Ausztriával megkezdődött kereskedelmi kapcsolatok megszakítását illetően. Mindez elég világosan igazolja, hogy mennyire kevésbé megalapozottak a magyar politikusok által táplált remények az antant szimpátiáját illetően.”²⁶³

A Vatikán diplomáciája az antant hajthatatlanak tűnő magatartása ellenére egyelőre kivárási álláspontot helyezett. A várakozás a szent egyházmegyéket diszmembrációjára vonatkozott, a teljes egészében Csehszlovákiához került püspökségek rendezését illetően viszont nem kívánt tovább késlekedni. A csehszlovák kormány tárgyalásai Micara nunciussal 1920 szeptemberében újultak meg a szepesi, besztercebányai és nyitrai püspökségek betöltése ügyében, melyek területe teljes egészében Szlovákiában feküdt.²⁶⁴ Az utóbbi kettő a magyar álláspont szerint jogilag továbbra is betöltött volt, ezért a kormány tiltakozott a tárgyalások ellen. Sokat azonban már nem lehetett tenni a határozott kinevezési szándékkal szemben. Somssich követ 1920. december 8-án jelentette, hogy biztos információi szerint a püspöki kinevezések a legközelebbi consistoriumon megtörténnek. „Az államtitkár megismételte előttem tegnapi kijelentését, hogy a Szentatya nem kívánja elhatározását megváltoztatni. Batthyány érseki címet kap, s illő nyugdíjról a nyitrai egyházmegye terhére gondoskodás történik. Hangsúlyoztam, hogy a Szentszék eljárása a lehető legrosszabb benyomást fogja nálunk kelteni, és az egyház autoritására is nagyon kártékonyan fog hatni. Gasparri és Cerretti, akinél szintén voltam, a kérdés ezen oldalát könnyen veszik és ama reményüknek adtak kifejezést, hogy a közvélemény majd meg fog nyugodni. Csak Tedeschininél találtam megértésre, aki érdekünket melegen, de eredménytelenül védelmezte.”²⁶⁵

²⁶³ Eördögh: i. m. 92. p.

²⁶⁴ AMZV/PZ – Vatikán 1920. Kirofta jelentése, 1920. november 6.

²⁶⁵ MOL K 63, 296. cs. 34. tétel, 3951. sz. Somssich jelentése, 1920. december 8.

1920. december 16-án került sor a három új szlovák püspök XV. Benedek általi prekonizációjára. Nyitra élére Karol Kmeťko, Szepesre Ján Vojtaššák, Besztecebányára pedig Marián Blaha került. A püspökök felszentelésére 1921. február 13-án került sor Nyitrán a piaristák templomában, az ünnepi szentmisét Micara nuncius celebrálta. Ezzel megtörtént az első nagy mérföldkövet jelentő lépés a szlovák egyházi igazgatás magyarországi jurisdictiótól való végleges elszakítására. Hlinka a nevezetes eseményt így kommentálta: „Az egyház már sok ilyen ünnepi eseményt látott, de a szlovák katolicizmus még egyet sem. Sok diplomáciai egyezkedés, kérelem, utánajárás után végre megértük, hogy saját püspökeink lehetnek. Ezer éves szomorúság után végre megadatot, hogy a szlovák katolicizmus bölcsőjében nyilvánosan énekelhetjük a magyar időben betiltott éneket: Nyitra, Nyitra ki valamikor Svätopluk székhelye voltál...”²⁶⁶

A magyar–szentszéki viszonyban átmeneti feszültséget okozott, hogy a kiutasított felvidéki ordináriusok lemondását a Kúria szorgalmazta, illetve hogy a szlovák püspöki székeket a hercegprímás megkérdése nélkül töltötték be. Csernoch bíboros a budapesti nunciussal közölte, hogy ezek után a csehszlovák kormány aligha fogja teljesíteni anyagi kötelességeit – ti. az esztergomi érsekség és a székesfőkáptalan anyagi kárpótlását az elkobzott birtokokért és egyéb vagyonért –, mivel célját enélkül is elérte.²⁶⁷ XV. Benedek pápa magyar püspököknek szóló latin nyelvű levele az észrevételekre született válasznak tekinthető, amely az 1921. februári magyar püspöki konferencián felolvasásra is került. A pápa arra intette a főpásztorokat, hogy ne törekedjenek minden áron az addigi állapotok fenntartására, és főként ne az elcsatolt részekben lévő anyagi javaik maradéktalan megőrzésére.²⁶⁸ „Ti pedig, Kedves Fiaiink és Tisztelendő Testvéreink, nem annyira a múltakról emlékezzetek és azokat keressétek, hanem a jelen bajok orvoslására törekedjete. Figyelmetek és gondoskodástok arra irányuljon, hogy a keresztény erkölcsök a régi fényben ragyogjanak.”²⁶⁹ Az egyházi vagyonügynök, mint a pápai intésből is látható, jelentős szerepe volt a diszmembráció kérdéskörében. A következőkben ezért ezzel a tényezővel ismerkedünk.

²⁶⁶ Význam posviacky prvých slovenských biskupov. In. Pamätná kniha vysviacky slovenských biskupov, Trnava, 1921, 7. p.

²⁶⁷ Gergely: A katolikus egyház ... I. m. 19. p.

²⁶⁸ Uo.

²⁶⁹ PL Cat. A. 479/1921. Róma, 1921. január 22.

IV. Esztergomi egyházi birtokok Szlovákiában

IV. 1. Az esztergomi főegyházmegye javadalmasai és a trianoni államhatár

Az ország első világháború utáni területvesztéseivel a magyar katolikus egyház birtokvagyonra is jelentős mértékben megcsappant. A Trianon előtti Magyarországon ennek összterjedelme közel járt a kétmillió kat. holdhoz, ami a békeszerződéssel egymillió hold alá csökkent. Földrajzi elhelyezkedésükből adódóan a veszteség különböző mértékben sújtotta az egyes püspökségeket, érsekségeket, székeskáptalanokat, társaskáptalanokat, reális apátságokat, szemináriumokat, szerzetesrendeket, oktató-nevelő intézményeket és más egyházi jogi személyeket. Az alábbi kimutatás az ország egyházi javadalmasainak veszteségeit foglalja össze:

Érsekségek és püspökségek	Terület régi állapot szerint kat. hold.	Magyaro. maradt	Csehszl. került	Román. került	Jugoszl. került	Ausztr. került
Egri érsekség	40 546	40 546				
Esztergomi érsekség	88 803	37 488	51 315			
Gyulafehérvár - fogarasi görög katolikus érsekség	3 335			3 335		
Kalocsai érsekség	81 705	66 387			15 318	
Besztercebányai püspökség	28 281		28 281			
Csanádi püspökség	14 263	6 836		7 427		
Erdélyi püspökség	12 510			12 510		
Győri püspökség	17 024	17 024				
Kassai püspökség	7 281	6 127	1 153			
Nagyvárad püspökség	195 661	12 456		183 205		
Nyitrai püspökség	23 008		23 008			
Pécsi püspökség	26 590	26 590				
Rozsnyói püspökség	7 209	414	6 795			

Szatmári püspökség	27 670	27 629		41		
Székesfehérvári püspökség	7 434	7 434				
Szepesi püspökség	25 932	1 657	24 274			
Szombathelyi püspökség	4 750	4 750				
Váci püspökség	24 627	24 627				
Veszprémi püspökség	54 333	54 333				
Eperjesi gö. kat. püspökség	1 138		1 138			
Munkácsi gö. kat. püspökség	3 582	3 509	73			
Nagyváradai gö. kat. püspökség	139 328			139 328		
Hajdúdorogi gö. kat. püspökség	1 803	10		1793		
Káptalanok						
Egri főkáptalan	105 184	105 154				
Esztergomi főkáptalan	53 169	22 182	30 987			
Esztergomi papnevelő	6 822	1 709	5 112			
Budapesti Központi Szeminárium	9 455	8 889	566			
Kalocsai főkáptalan	20 592	20 592				
Besztercebányai káptalan	4 985		4 985			
Csanádi káptalan	4 297			4 297		
Erdélyi káptalan	3 258			3 258		
Győri káptalan	14 516	11 302	255			2 959
Nagyváradai latin szertartású kápt.	79 013	22 878		56 135		
Nyitrai káptalan	8 470		8 470			
Pécsi káptalan	20 069	20 069				
Kassai káptalan	3 000	3 000				
Rozsnyói káptalan	2 760		2 760			
Szatmári káptalan	13 099	13 099				
Székesfehérvári káptalan	11 837	11 837				
Szepesi káptalan	6 318	1 848	4 469			
Szombathelyi káptalan	6 598	6 598				
Váci káptalan	3 365	3 365				
Veszprémi káptalan	51 573	51 573				

Nagyszombati társaskáptalan	106		106			
Pozsonyi társas káptalan	3 457		3 457			
Eperjesi gö. kat. káptalan	1 119		1 119			
Apátságok és prépostságok						
Vaskaszentmártoni apátság	1 741	1 741				
Pecőli apátság	70	70				
Felsőörsi prépostság	3 013	3 013				
Csatári apátság	471	471				
Szentjobbi apátság	2 234			2 234		
Nagyvárad i. szertartású kisprépostság.	3 446	3 355		91		
Nagyvárad i. szertartású nagyprépostság	7 003	1 921		5 081		
Murakeresztúri apátság	678	675			3	
Pápoci prépostság	2 827	2 827				
Hatvani pr.	304	304				
Pozsonyi pr.	584		584			
Rátóti pr.	2 568	2 568				
Egervári pr.	1 814	1 814				
Lekéri apátság	674		674			
Kapornaki apátság	4 330	4 330				
Szerzetesrendek						
Csornai premontrei rend	12 957	12 657	300			
Jászóvári premontrei rend	38 463	11 157	21 706	5 599		
Piarista rend	24 837	24 837				
Pannonhalmi Szent Benedek r.	64 091	59 865	4 226			
Cisztercita rend	50 227	48 396	1 455			376
Irgalmas rend	308	42	66	120	80	
Domonkos rend	436	268	158			10
Kapucinus rend	51	46	5			
Ferences rend	253	161	44	48		
Minorita rend	2 617	220	373	2 018	5	
Szervita rend	11	11				
Bazilita rend	2 674	1 057	1 617			

Forrás: Prímási Levéltár, Felvidéki birtokügyek, 2. doboz

Az esztergomi érsekség mint javadalmas intézmény dotálásáról az uralkodók Szent István óta bőkezűen gondoskodtak. Az érseki birtok egyrészt a korai alapítás okán – a későbbi alapítású egyházmegyéknek már nem jutott ilyen bőséges javadalom – másrészt a primási méltósághoz kötődő megkülönböztetett uralkodói kegyből adódóan az ország legnagyobbjai közé emelkedett. Az évszázadok során emellett az ingatlanvagyon forrásai a tehető családok magánadományozásai és az érsekek vásárlásai, szerzeményei is voltak.²⁷⁰ Az első világháború végén az érseki birtokvagyon összerjedelme így már 88 803 kat. holdat tett ki, melyek Bars, Esztergom, Hont, Komárom Nógrád, Nyitra, Pozsony és Trencsén megyében helyezkedtek el, és az esztergomi, érsekújvári, gútai, nagysallói, drégelyi, verebélyi valamint a pozsonyi uradalmi kerületeket szervezték meg rajtuk. A drégelyi uradalmat és az esztergomi néhány települését leszámítva valamennyi Csehszlovákiához került. A Trianon általi veszteség így az érsekség vagyonából 51 315 kat. holdra rúgott, amely vármegyéenként a következő települések határába tartozó földeket jelentette:

1. Esztergom vármegye

Bart (hivatalosan ma: Bruty)	728 kh
Bűcs (Búč)	1 587 kh
Dunamocs (Moča)	898 kh
Érsekkéty (Kvetná)	726 kh
Farnad (Farná)	1 307 kh
Kéménd (Kamenín)	1 086 kh
Kural (Kuraľany)	423 kh
Magyarszőgyén (Svodín)	1 135 kh
Muzsla (Mužla)	3 367 kh
Nagyölved (Veľké Ludnice)	1 979 kh
Németszőgyén (Svodín)	316 kh
Párkány (Štúrovo)	212 kh

3. Hont vármegye

Ipolyhidvég (Ipeľské Predmostie)	631 kh
Füzesgyarmat (Hontianska Vrbica)	466 kh
Szete (Kubáňovo)	772 kh
Bajta (Bajtava)	667 kh
Garamkövesd (Kamenica n. Hr.)	1 146 kh
Leléd (Lelá)	593 kh
Ipolyszalka (Salka)	705 kh

2. Komárom vármegye

Bajcs (Bajč)	6 257 kh
Hetény (Chotín)	2 523 kh
Imely (Imeľ)	449 kh
Kürt (Strekov)	1 863 kh
Martos (Martovce)	903 kh
Naszvad (Nesvady)	3 651 kh
Perbete (Pribeta)	1 372 kh
Udvard (Dvory n. Žitavou)	998 kh
Gúta (Kolárovo)	3 138 kh
Keszegfalva (Kameničná)	3 138 kh
Szímő (Zemné)	316 kh

4. Bars vármegye

Barslédec (Ladce)	470 kh
Garamsztyörgy (Jur. n. Hr.)	661 kh
Hölvény (Hulvinky)	448 kh
Nagysalló (Tek. Lužany)	714 kh
Aha (Horný Ohaj)	173 kh
Barscseke (Čaka)	397 kh
Verebély (Vráble)	250 kh

²⁷⁰ PL Felvidéki birtokügyek, 5. doboz.

5. Nyitra vármegye

Nagycétény (Veľký Cetin)	381 kh
Nyitraegerszeg (Jelšovce)	54 kh
Nyitranagyker (Milanovce)	6 kh
Úzbég (Zbehy)	579 kh
Érsekújvár (Nové Zámky)	992 kh
Tardoskedd (Tvrdošovce)	1 472 kh
Kinorány (Chinorany)	78 kh

6. Pozsony vármegye

Alsószzerdahely (Dol. Streda)	65 kh
Vága (Váhovce)	319 kh
Zsigárd (Žiharec)	604 kh
Nagyszombat (Trnava)	63 kh

7. Trencsén vármegye

Ribény (Rybany)	46 kh
-----------------	-------

Az elszakadt területen voltak a legértékesebb birtokok, különösen Esztergom és Komárom megyében, valamint kisebb részben Bars megyében. Itt húzódtak azok a puszták, melyeket Csernoch jelentős anyagi ráfordítással mintagazdaságokká fejlesztett. Az intenzív gazdálkodási formák alkalmazásában elsősorban Bajcs, Farkasd-pusztá (ma Bajcs része), Anyala (Aňala), Bálványszakállas (Keszegfalva része), Lándor (Komárom része) és Kavalhát (Keszegfalva része) jeleskedett.²⁷¹ Az északabbi területeken a más adottságokból fakadóan az erdőgazdálkodás dominált. A pozsonypüspöki és a nagysallói erdőgazdaság is Csehszlovákiához került, mindkettő egyaránt majd 3000 kh erdőterületet igazgatva.

Az *esztergomi székesfőkáptalan* a 12. században jutott önálló birtokjoghoz, addig az érsektől kapta az ellátásához szükséges javakat. A káptalan az idők folyamán szintén tekintélyes vagyona tett szert, melynek forrásai az érseki birtokokhoz hasonlóan királyi adományozás, magánadományozás és önálló vagyonszerzés egyaránt voltak. Az esztergomi érseki székhely kiváltságos helyzete a káptalani adományozásokban is megmutatkozott, mivel többször előfordult, hogy nemcsak a koronázó érsek, hanem annak tanácsadó és kíséret testülete a káptalan is részesült koronázási ajándékban, új birtokadományban. A főkáptalan javadalmának a stallumok száma szerint külön vagyonosságai voltak, tehát külön vagyona volt a nagyrépostnak és minden kanonoknak. Eszerint huszonkét kanonoki javadalom, praebenda létezett, ezenkívül a Lábathlani-féle és a Bakócz Kápolna alapítványi birtokaiból kialakított két praebenda, illetve az egész káptalannak, mint testületnek külön praebendája, összesen tehát huszonöt. A birtokokat egységben kezelték, s a jövedelmet az egyes kanonokoknak évente meghatározott kulcs szerint osztották ki. Nagyobb jövedelemrész az előkelőbb méltóságoknak, kisebb az alacsonyabb rangúaknak járt. Ezt a felosztási kulcsot Serédi prímás 1932. januárjától hatályon kívül helyezte, mivel a trianoni birtokvesztés miatt olyan csekély jövedelem állt rendelkezésre, hogy a kulcs betartása mellett a legalacsonyabb rangúak, a

²⁷¹ Dóka Klára: Egyházi birtokok Magyarországon a 18.-19. században. Budapest, 1997, 135. p.

mesterkanonok már nem kaphattak annyit, ami a fenntartásukhoz szükséges volt, így ettől kezdve az összes kanonok egyenlően részesedett a jövedelemből. Ebben az időszakban – éppen a jövedelmek csökkenése miatt – a huszonkét kanonoki stallumból már csak tizenkettő volt betöltve.²⁷²

Az első világháború végén a káptalan 53 169 kat. hold földbirokkal rendelkezett, melyből 30 987 hold került csehszlovák területre. A huszonkét igazgatási kerület birtokai hét megyében – Esztergom, Bars, Hont, Komárom, Nógrád, Nyitra, Somogy – feküdtek melyek közül Somogy kivételével mindenhol érték veszteségek a káptalant. Esztergom megyében a Duna bal partján volt megszervezve a nánai és a köhídgymarmati kerület, melyekhez Nána (Párkány része), Ebed (Obid), Kicsind (Malá), Kistata (Köhídgymarmat része), Libád (Lubá) és Bars megyéből Garamdamásd (Damáša) tartoztak. Komárom megyében a Duna bal partján, sík területen Szentmiklóson (Udvard része), Izsán (Iža), Agyagason (Martos része) voltak a főkáptalan gazdasági központjai, s hozzájuk tartozott még Csúz (Dubník), Kofánkút (Csúz része) és Őrs (mai Őrsújfalú – Nová Stráž) is. Hont megyében a Csehszlovákiához került részen Kiskeszi (Malé Kosihy), Páld (Pavlice), Helemba (Chl'aba), Szebelléb (Sebechleby), Németi (Hontianske Nemce) és Gyerk (Hrkovce) uradalmi voltak három kerületbe szervezve. Bars megyében Besenyő (Bešeňov), Taszár (Tasáre), Kovácsi (Kozarovce), Nemcsény (Nemčiňany), Kisapáti (Opatová) kerületközpontokhoz szervezték Mikófalva (Slepčany), Vezekény (Plavé Vozokany), Zsemlier (Žemliare), Szlance (Slance), Lukova (Volkovce), Garamszentbenedek (Hronský Beňadik), Peszér (Psiare), Korlát (Garamszentbenedek része), Szalc (Selce), Kisvalkóc (Lukova része), Mártontag (Ebedec része), Ebedec (Obyce) uradalmait. Nyitra megyében Csehi (Nitrany), Pográny (Pohranice), Gerencsér (Nitrianske Hrnčiarovce) központú birtoktestek voltak, melyeket viszont haszonbérbe adtak.²⁷³ A főkáptalani birtokokról megállapítható, hogy itt az erdők az érseki gazdaságokhoz képest jóval nagyobb területet foglaltak el, de értékes fekete öntéstalajú földekkel is rendelkeztek, melyek elsősorban Esztergom, Komárom és Hont megyében, Kiskeszi, Ebed, Izsá, Kistata határában húzódtak.²⁷⁴

Az Oláh Miklós érsek által 1566-ban, Nagyszombatban alapított *Esztergomi Szeminárium* birtokai a többi papneveldéhez hasonlóan célvagyonok voltak, bevételeit az intézmény fenntartására fordították. A javak kezelése a főkáptalan hatáskörébe tartozott.

²⁷² PL Cat. D/c. 570/1934.

²⁷³ Dóka: i. m. 79. p.

²⁷⁴ Uo.

A papnevelő birtokterülete érintetlenül 6 822 kat. hold volt, melyből 5 112 kat. hold került Csehszlovákiához. A felvidéki birtokok közül a széplakapáti (Krásna nad Hornádom) rendelkezőség községei Abaúj megyében voltak, ide tartozott Garbóc (Bohdanovec), Felsőolcsvár (Košické Olšany), Alsóhutka (Nižná Hutka), Beszter (Byster), Szilvásapáti (Vyšné Opatské) valamint Lebenye (Alsóhutka része) és Teleki (Szilvásapáti része) puszták. A csiffári (Čifare) kerület Bars megyében feküdt, ahová a központon kívül Mellek (Meľek) és Alsórákonca (Rykynčice) tartozott. A kicsindi kerület is elszakadt, míg Magyarországon a tokodi és táti körzet maradt.²⁷⁵

A budapesti *Központi Papnevelde* birtokait I. Ferenc 1802-es rendelete óta szintén a főkáptalan kezelte. Túlnyomó részük a trianoni Magyarország területén maradt – 9 455 kat. holdból 8 889 kat. hold –, így mindössze az 566 kat. hold nagyságú nyitrapereszlényi (Presel'any) birtok került Csehszlovákiához.

IV. 2. Zárlat az egyházi birtokokon. A brucki és marienbadi tárgyalások

Párkány 1919. január 6-i megszállásával megszakadt a rendszeres kapcsolat a Dunától északra fekvő birtokok intézőségei és az esztergomi jószágkormányzóság között, a javadalmak eddigi igazgatási módjának fenntartása így lehetetlenné vált. A gazdaságok irányítását átvették a megszálló hatóságok, kialakítva egy új, egyelőre ideiglenesnek szánt birtokigazgatási szervezetet. Azon püspökségek esetében, ahol a főpásztor a megszállás során eltávozott, eltávolított, vagy eleve nem a csehszlovák állam területén székelt, a birtokok irányítására gondnokokat bízta meg. A szlovák teljhatalmú minisztérium a szepesi, besztercebányai, nyitrai püspökségek, a pannonthalmi bencés rend és az esztergomi érsekség vagyonára is ilyen gondnokot nevezett ki. Ellenőrző szervként egy központi kuratóriumot állítottak fel Pozsony székhellyel.²⁷⁶ A kuratórium és a gondnokok a javadalmakat figyelmen kívül hagyva intézkedtek: gazdatiszteket helyeztek át, állatállományt cseréltek az uradalmak között, alkalmazottakat vettek fel vagy bocsátottak

²⁷⁵ Dóka: i. m. 80. p.

²⁷⁶ Peter Zubko: Otázka cirkevných majetkov na Slovensku. In: Modus vivendi v histórii katolícké cirkve v Československu. Sborník mezinárodní konference konané v Olomouci. Olomouc, 2005. 45. p.

el.²⁷⁷ A primási és káptalani jószágigazgatóságnak ettől kezdve semmiféle rendelkezési joga nem volt. Ez az irányítási rendszer csupán néhány hónapig állt fenn, mivel a Tanácsköztársaság hadjárata következtében megszűnt a kuratórium és a gondnokok tevékenysége, amit a csehszlovák joghatóság felújítása után már nem is állítottak vissza.

A teljhatalmú miniszter 1919. augusztus 11-i rendelete állami zárlatot foganatosított a szóban forgó egyházi birtokokon, létrehozva irányításuk új szervezetét is. Šrobár rendelete a csehszlovák földreform folyamatába illeszkedett, melynek alaptörvénye a nagybirtokok lefoglalásáról rendelkező, 1919. április 16-án kelt 215/1919 sz. törvény volt. Ennek értelmében lefoglalásra kerültek a 150 hektárt meghaladó mezőgazdasági, illetve a 250 hektárt meghaladó vegyes jellegű (szántó, erdő, legelő) birtokok.²⁷⁸ Mindez tulajdonosváltást nem jelentett, az eredeti birtokos tulajdonjoga a parcellázásig, földosztásig – amire akár csak hosszú évek után került sor – továbbra is fennállt. A zárlat a tulajdonosok rendelkezési lehetőségének megszüntét jelentette birtokaik felett.

A 6525/19. szám alatt kelt augusztus 11-i jogszabály a magyarországi székhelyű egyházi javadalmak – esztergomi érsekség, esztergomi székesfőkáptalan, váci káptalan, vallás és tanulmányi alap, esztergomi és pesti papnevelde, pannonhalmi bencés rend, a lekéri, jászói és zirci apátság – valamint a nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökségek ingó és ingatlan vagyonát helyezte zárlat alá. Igazgatásukat a pozsonyi székhellyel felállított „Római katolikus Egyházi Javak Központi Bizottságára” (Centrálna správa katolíckych cirk. veľkostatkov) bízta.²⁷⁹ Hamarosan a Pázmány Péter Tudományegyetem, a csornai premontrei rend és a győri káptalan vagyona is hasonló sorsra jutott.²⁸⁰ Mikor a nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökségeket a Szentszék szlovák főpásztorokkal töltötte be, lefoglalt egyházmegyei birtokaikat számukra visszaadták.

A zárlati intézkedés indoklása két jogforrásra hivatkozott: a csehszlovák állam 1918. évi 64. sz. törvényére, illetve az 1723: LXX. tc.-re. Az utóbbi jogszabályra a hivatkozás azért volt lehetséges, mivel az 1918. októberi 11. számú törvény értelmében a Csehszlovákia megalakulása előtti törvények az új ország területén érvényben maradtak. A 64. sz. törvény a szlovák teljhatalmú miniszternek ad felhatalmazást rendeletek kibocsátására, míg az 1723: LXX. tc. kimondta, hogy ha az egyházi javadalmas a templomok, javadalmi épületek és felszerelések karbantartását elhanyagolja, akkor a

²⁷⁷ PL Cat. A. 46/1921.

²⁷⁸ Šbirka zákonu a nařízení státu Československého. Ročník 1919. Částka XLIII. 289-290. p.

²⁷⁹ Zubko: i. m. 46. p.

²⁸⁰ Uo.

király, mint legfőbb kegyúr a birtokokból származó jövedelmet zárlat alá helyezheti, és a hiányok pótlására fordíthatja. Azt nem közölte a rendelet, hogy mely hiányok pótlására volt szükséges az intézkedés.

Esztergom cáfolta ez utóbbi törvényhely alkalmazásának jogszerűségét, leszögezve, hogy a példás gondosság jellemezte a korábbi időszakot. A gazdálkodás ügyeit közismerten szívén viselő Csernoch primás nemhogy mulasztást nem követett el, hanem még kölcsönök árán is biztosította az épületek, felszerelések karbantartását. Nagyszabású programot indított a primási uradalmak gazdasági rekonstrukciójára, s e modernizáló munkában azokon a birtokokon érte el a legnagyobb eredményeket, melyek határon túlra kerültek. A leglátványosabb fejlesztést Csernoch a bajcsi nagy komplexumon (lásd a függelék fényképeit) hajtotta végre, amely különösen szívéhez nőtt: „Primásunkat boldognak és elégedettnek – írta róla Hajdu István jószágkormányzó – igazán csak a bajcsi nyaralójában ismertük, amidőn ott 1914-től 1918-ig évenként nyáron át néhány csendes hetet szűkebb környezetével eltöltött. Talán akkor üdült és pihent, noha itt is éppen úgy dolgozott, mint esztergomi vagy budai palotájában. De a délutánokat kint töltötte gazdaságaiban és akkor volt igazán földesúr, akit minden érdekelt, még a béres gyerekek játéka is. Semminek sem volt szabad úri asztalára kerülni, ami nem uradalmaiból származott. Vadat magunknak kellett löni, halat magunknak fogni, gombát, gyümölcsöt, zöldséget magunknak szedni, és ő mindig velünk volt. Ő hűségesen kitartott Bajcs mellett, és csak Simor primás nyaralójában érezte magát igazán otthon és jól.”²⁸¹

Csernoch az érseki javadalmat 1913. elején vette át elődjétől, Vaszary Kolostól, aki nem bizonyult jó gazdának, az uradalom számos nehézséggel küzdött: pénztartalék nem volt, vetésre nem maradt gabona, állat kevés volt, a gépek elhasználódtak, ráadásul több száz ezer koronás számlatartozás is felhalmozódott. Az első esztendő minden igyekezete arra irányult, hogy a jó talajú és kedvező fekvésű birtokokat intenzív gazdálkodásra állítsák át, és minél jobban felszereljék. A primás 7 millió koronát költött állatok, gépek, műtrágya beszerzésére és építkezésekre, akinek gondos gazda mivoltát a harmincas évekből visszatekintve a Szlovák Néppárt politikusának, Karol Sidornak zárlatot bíráló parlamenti interpellációja is alátámasztotta, mely szerint Csernoch János a háború folyamán a primási birtokokba milliőkat investált.²⁸² A fejlesztési program éppen 1918-ra fejeződött be. Egyes uradalmi tisztek ekkor megpróbálták hízó sertéseket, gulyát,

²⁸¹ Hajdu István: A primási uradalmak Csernoch hercegprimás idejében. In. Képes Krónika, 1924. november 16.

²⁸² PL Felvidéki birtokügyek, 2. doboz.

birkanyáját áthajtani a komáromi hídon, de minden ilyen vagyonmentési kísérlet meghiúsult.

A csehszlovák kormány a zárlati rendelettel a már 1919. január eleje óta fennálló állapotot igyekezett legalizálni, mikortól gazdaságaikból a magyarországi egyházi intézmények sem jövedelmet, sem terményt nem kaptak. Az esztergomi érseknek és káptalannak csupán néhány bérlő fizetett még valamelyes részleteket a megszállás kezdeti szakaszában. A hercegprímást mindez anyagilag rendkívül érzékenyen érintette, hiszen legjelentősebb jövedelmi bázisának kiesésével a források előteremtése a különféle egyházi szervezetek, a budapesti és esztergomi nagy központi intézmények, a primási méltóságból fakadó költségek fedezésére nagyon megnehezült. Területileg jóval kisebb rész maradt Magyarországon az érsekségből, és a plébániák száma is sokkal kevesebb volt – a szlovákiai 404-el szemben 89 –, de Budapest miatt közel annyi hívó élt itt, mint a felvidéki részen, s ez jelentős anyagi terhekkel járt.

Az egyházi birtokok ügye szóba került a húszas évek elején zajló magyar-csehszlovák államközi tárgyalásokon is. A megbeszélés alapjait az 1921 márciusában megrendezett brucki találkozón fektették le, mikor megegyezés született, hogy a két ország kapcsolatainak részleteit négy bizottság – jogi, pénzügyi, közlekedési, gazdasági – keretei között tárgyalják meg. Az első királypuccs miatt megszakadt tárgyalások újrafelvételére az 1920. júniusi marienbadi találkozón került sor, mikor az egyes bizottságokhoz tartozó témaköröket is meghatározták.²⁸³ A katolikus egyházi ügyek a jogügyi bizottságba nyertek besorolást, ahol mindenekelőtt azt kellett tisztázni, hogy az egyházi kérdések képezhetik-e egyáltalán államközi megállapodás tárgyát. E téren különbözött a magyar és csehszlovák felfogás. A magyar kormány a bizottság tagjaként delegálta Csernoch érsek megbízottját, Lepold Antal kanonokot, aki az 1922. október 16-i prágai bizottsági ülésen kijelentette, hogy a magyar kormány – a csehszlovákkal ellentétben – az egyházi kérdéseket nem óhajtja az esetleges megegyezés pontjai közé felvenni, hiszen ezeket a trianoni békeszerződés nem érinti, elrendezésük kizárólag a Szentszék illetékességébe tartozik. Lepold az irányadó kánonokra hivatkozott, melyek szerint az egyházi szervezeten változtatni csak Róma jogosult (215. kánon), és diszmembráció esetén szintén ő osztja el a vagyont a régi és a belőle újonnan létesített egyházmegyeik között (1500. kánon). Ebből következően az arisztokrata és egyéb világi birtokok kapcsán meg lehet egyezni az államoknak, de az egyháziakról a Szentszék

²⁸³ M. Romportlová: ČSR a Maďarsko 1918-1938. Brno, 1986, 48. p.

kihagyásával nem. „Magyarország egyházi beosztása – érvelt a prelátus – a békeszerződés után is az marad, ami azelőtt volt, amíg a Szentszék másként nem intézkedik. Ugyanazok maradnak a javadalmak is, amíg javadalmuktól Róma részéről meg nem fosztatnak. A békeszerződés alapján nem lehet az egyházi beosztás megváltoztatását és a vagyon elosztását követelni, sőt a birtoklási jog nemcsak egyházi, de állampolgári magánjog is, amit véd a békeszerződés 250. cikkelye.”²⁸⁴

A hercegprímás is hasonló szellemben nyilatkozott, hangsúlyozva, hogy a magyar kormány szóba állhat ugyan Csehszlovákiával az ügyben, de ezt csak a Szentszék jogának fenntartásával teheti: „Az esztergomi érsekség nevében kijelentem, hogy a birtokok utolsó darabjához teljes tulajdonjoggal, teljes rendelkezési joggal ragaszkodom, a bizottság idegen hivatalnokait nem ismerem el. Minden személyi és üzemi változtatást, ami hozzájárulásom nélkül történt jogtalanoknak tartok, és követelem, hogy a birtokok kezelése újból visszaszálljon a javadalmasokra.”²⁸⁵

A tárgyaló magyar bizottság végül azzal a javaslattal állt elő, hogy először az érintett egyházi főméltóságok, a magyar és szlovák püspökök egymással tárgyaljanak, majd javaslataikat beszéljék meg saját kormányaikkal, végül az államok a Szentszékkel folytatnának párbeszédet. Az esetleges megegyezés után kerülhetne sor arra, hogy a kérdést államközi megállapodással szabályozzák. A csehszlovák bizottság tudomásul vette a magyar kormány álláspontját, és Róma illetékességét nem vitatva közölte, hogy ezután a problémát illetően mindkét fél maga intézze ügyeit a Szentszéknél.²⁸⁶ 1923 őszén a Magyar Nemzeti Múzeumban folytatódó bizottsági tárgyalásokon így már csak az alapítványok kérdéseiről esett szó, s az egyházi javak később sem képezték közvetlen kormányközi megbeszélések tárgyát.

²⁸⁴ PL Felvidéki birtokügyek, 3. doboz. Lepold feljegyzése.

²⁸⁵ PL Felvidéki birtokügyek, 3. doboz. Csernoch érsek nyilatkozata.

²⁸⁶ PL Felvidéki birtokügyek, 3. doboz. Lepold Antal levele, 1922. október 24.

IV. 3. A perindítás

1923 novemberében az egyházi birtokügy már egy másik budapesti helyszínen volt megbeszélés tárgya. Gajzágó László főkormány megbízott hivatalában értekezletre került sor az illetékes kultuszminisztériumi tisztviselők, jogászok és az egyházi érdekelték részvételével. Többek között ott volt Radnai Farkas volt beszercebányai püspök, Novák István volt eperjesi püspök, Burány Gergely csornai prépost, Lepold Antal esztergomi kanonok, Zimányi Mihály Jászóvárról, Bitter Illés Zircről, Gévay-Wolf Nándor helyettes államtitkár, Bleyer István helyettes államtitkár és Csizsárik János követségi tanácsos. A Gajzágó által vezetett hivatalt azért hozta létre a kormány, hogy a vagyoni sérelmet szenvedett magyar károsultak ügyeit koordinálja, számukra segítséget nyújtson. A kormány megbízott most tájékoztatni kívánta az egyházi érintetteket a pillanatnyi politikai és jogi helyzetről, felvetve a kérdést, kívánnak-e pert indítani a békeszerződés 250. cikke alapján a hágai vegyes döntőbíróságok előtt. A tanácskozássra már égető szükség volt, hiszen ez év december 31-ével járt le az a határidő, melyet a bíróság a perek benyújtásának végső időpontjául kiszabott.

A 250. paragrafus a magyar állampolgárok, intézmények utódállamokban elszenvedett vagyoni sérelmeit jogtalannak mondta ki. Eszerint a magyar állampolgárok azon „javai, jogai és érdekei”, melyek a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén fekszenek, nem eshetnek lefoglalás, felszámolás alá. Így például a román kormány egy magyar állampolgárnak Bukarestben lévő javait felszámolhatta, de nem tehetette ugyanezt Erdélyben fekvő javaival. Minden, 1918. november 3-tól a békeszerződés életbeléptéig hozott rendszabályt, amely kisajátítást, zár alá vételt, kényszerkezelést rendelt el, érvényteleníteni kellett, s a javakat abban az állapotban visszaadni tulajdonosának, melyben előtte voltak.²⁸⁷

Amikor a magyar békeküldöttség Párizsban a békefeltételek fentieket is tartalmazó első változatát átvette, a jogszabályt „oázisként” jellemezte a szerződés „sivatagában”, egyetlen olyan rendelkezésnek, amely megfelel a legyőzöttel szembeni méltányosság követelményeinek. Felhívták viszont a figyelmet arra, hogy a paragrafust ki lehet játszani olyan jogszabályok segítségével, melyek elvben a jogszabályt alkotó állam saját polgárait is vonatkoznak. Példaként a földreformot említették, amely a tapasztalatok szerint kifejezetten a magyarok ellen irányul. Továbbá a cikkely nem tartalmazott

²⁸⁷ Magyar Törvénytár, 1921. évi XXXIII. tc.

rendelkezést a jogtalan intézkedések által okozott károk megtérítéséről sem. Mindezek miatt javasolták, hogy a visszaadási kötelezettségből eredő vitás kérdésekben, valamint a kártérítéssel kapcsolatos kérdésekben döntőbíróági eljárásnak legyen helye.²⁸⁸

A magyar pontosítási igényre a békekonferencia 1920. május 6-án fogalmazta meg válaszjegyzékét. A döntőbírással kapcsolatban nem volt ellenvetés, így a 250. cikket kiegészítették azzal, hogy a viták eldöntésére vegyes döntőbíróságokhoz lehessen fordulni. A kárpótlási kötelezettséget viszont a kibővített paragrafus nem említette, de mivel a jogszabály a korlátozások előtti állapotban való visszaadást rendelte el, magyar értelmezés szerint ebből az következett, hogy ha a természetbeni visszaadás nem lehetséges, akkor az okozott károkért az utódállamok kártérítéssel tartoznak. A földreformokkal kapcsolatban a konferencia értelmezési kérdésnek jelentette ki, hogy az ilyen alakban eszközölt földtulajdon elvonások a 250. cikkben említett tilalmas rendszabályok közé sorolhatók-e.²⁸⁹ Mindezekből is látható, hogy a 250. paragrafus értelmezési lehetőségei tág teret kaptak.

Az említett értekezleten Gajzágó kormány megbízott felszólította a jelenlévő egyházi érdekelteket, nyilatkozzanak perindítással kapcsolatos álláspontjukról: fordulnak-e Hágához vagyonuk visszaszolgáltatása végett vagy sem. A jogorvoslati lehetőséget csak maguk a birtokosok vehetik igénybe, a magyar állam nem lehet felperes a bíróság előtt. Nincs olyan per, melynek látni lehetne a végkimenetelét, de veszíteni való tulajdonképpen nincs: „A békés megegyezésre a huszita liberális Csehszlovákiával, a görögkeleti Romániával és Szerbiával nem sok kilátásunk lehet. Az esetleges tárgyalások kedvező kimenetelét a perek csak gyorsíthatják, mert azok anyaga nem olyan lesz, amit az utódállamok szívesen hagynának in longum et latum Európa színe előtt tárgyalni.”²⁹⁰

Az egyház képviselői per iránti hajlandóságukat nyilvánították ki, így az értekezlet a kérdést igenlően döntötte el. 1923 decemberében a Magyar - Csehszlovák Vegyes Döntőbíróság elé ennek megfelelően kilenc magyar egyházi javadalmas keresete került, melyet a csehszlovák állam ellen nyújtottak be. A felperesek a következők voltak:

Csornai Premontrei Rend	300 kat. hold – 150 000 aranykorona érték
Zirci Cisztercita Rend	1 455 kat. hold – 251 000 aranykorona érték
Pannonhalmi Benedek Rend	4 226 kat. hold – 1 460 000 aranykorona érték

²⁸⁸ Danilovics Pál: A trianoni békeszerződés 250. cikkéhez. Magyar Jogi Szemle, 1927. április.

²⁸⁹ Uo.

²⁹⁰ PL Felvidéki birtokügyek, 2. doboz. Az 1923. novemberi értekezlet jegyzőkönyve.

Győri Káptalan	255 kat. hold – 150 000 aranykorona érték
Esztergomi Érsekség	51 315 kat. hold – 100 000 000 aranykorona érték
Központi Papnevelde	566 kat. hold – 200 000 aranykorona érték
Esztergomi Szeminárium	5 112 kat. hold – 6 500 000 aranykorona érték
Esztergomi Főkáptalan	30 987 kat. hold – 35 000 000 aranykorona érték
Radnai Farkas püspök	a kiutasítása utáni jövedelmeket perelte

A kereset céljaként azt az elvárást fogalmazták meg, hogy a döntőbíróóság által hozandó ítéletek hassanak a birtokok jogtalan állami kezelésének megszüntetése felé, ennek következtében kerüljenek azok vissza jogos tulajdonosaikhoz, és az elmaradt jövedelmekért kártérítést ítéljenek. Magyar felfogás szerint az egyházi birtokok tulajdonjoga nem lehetett vita tárgya a bíróság előtt, hiszen a telekkönyvekben változás nem történt, a lefoglalás és zárlat nem jelentett állami kisajátítást. Nem a tulajdonba-, hanem a birtokbahelyezést követelték a károsultak.²⁹¹ A keresetek között voltak jogilag egyszerűbb és bonyolultabb ügyek is. A győri káptalané például a kevésbé összetettek közé tartozott, hiszen a javadalmas egész joghatósági területe Magyarországon volt, csak a birtok feküdt a Csallóközben. A szerzetesrendek tevékenysége viszont a Felvidékre is kiterjedt, ami felvetette ottani házaik jogát a vagyonra. Esetükben a magyarországi rendi központ jogaival lehetett érvelni. Az esztergomi érsekséget tekintve hasonló volt a helyzet, mivel az igény az egyházmegyei birtokokra az adminisztratúra felállítása (1922) után Nagyszombatból is megfogalmazódott. A felperesek helyzetének különbözősége okán a bíróság az eseteket különválasztotta, abban viszont egységesen járt el, hogy egyházi jellegüket figyelmen kívül hagyva a felperesek, mint magánjogi peralanyok álltak a bíróság előtt.²⁹²

²⁹¹ Uo.

²⁹² Geöcze Bertalan: Nemzetközi magánjogi kérdések a vegyes döntőbíróóságok judikatúrájában. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1927, 28. p.

V. Vikariátus vagy apostoli adminisztrátúra? Érvek és érdekek az esztergomi érsekség ügyében.

V. 1. A felvidéki magyar katolicizmus önszerveződésének kezdetei

Gergely Jenő megállapítása szerint a régi Magyarország nemzetiségeinek többsége nem politikai, hanem egyházi-vallási keretek között vált nemzetté, Trianon után viszont az egyházak és a vallás a kisebbségi sorba került magyarság identitásának lettek hordozóivá. Az egyház a hatalommal szemben a nemzeti megmaradás egyik fő mentőváráként kínálkozott.²⁹³ A mentővárat 1918-ban ostrom alá vették, s főpásztoraihoz hasonlóan a magyar katolikus alsópapság is támadások kereszttüzébe került. A sajtó államellenességüket hangoztatta, az egyházat a magyar uralom pozícióinak védőbástyájaként állította be. Papi levelek, visszaemlékezések sora tanúskodik a hatalomváltás utáni megpróbáltatásokról, melyet a templomok légionisták általi rongálása, magyar istentiszteletek korlátozása, magyar ünnepek tilalma, egyházi emberek internálása, kiutasítása, papi járandóságok folyósításának elmaradása jelzett. Pozsonytól Nagykaposig a magyar papság hasonló tapasztalatokon esett át, ami igazolta előttük azt a negatív véleményt, melyet a csehszlovák egyházpolitikai szándékokról már a megszállás előtt kialakítottak. A „nemzetközi szabadkőművesség alkotásától” eleve rideg egyházüldözést vártak, melyet a középkori módszerektől eltérően „nem tűzzel-vassal, hanem jogfosztások sorozatával” szándékoznak majd végrehajtani.²⁹⁴ Az érsekség magyar papsága nem tudta elfogadni a haza elvesztését, s a de facto kiszakítást a magyar egyház keretei közül. Identitásukból, neveltetésükből fakadóan továbbra is Csernoch érsek papjainak tartották magukat, a nemzeti, vallási érzületüket sértő intézkedések pedig megadták számukra a lökést az önszerveződésre, a sérelmekkel szembeni állásfoglalásra.

A hercegprímás tiltakozott ugyan az atrocitásokkal szemben, de valójában nem sokat tudott tenni papjai érdekében. Leginkább Oswald vikáriuson keresztül próbált valamiféle hatást kifejteni, de a helynök bonyolult helyzetéből fakadó nehézségek miatt itt sem kecsegtetett különösebb siker. Időnként már úgy tűnt, hogy a kényszerhelyzetben vergődő vikárius éppen Csernoch intencióival szemben cselekszik. Az érsek 1920

²⁹³ Gergely Jenő: Esterházy János kereszténysége. In: Esterházy János Emlékkönyv. Szerk. Esterházy-Malfatti Alice-Török Bálint, Budapest, 2001. 143. p.

²⁹⁴ Haiczl: i. m. 13. p.

áprilisában kénytelen volt inteni őt, hogy a jövőben tartózkodjék olyan megnyilvánulásoktól, melyek Magyarországgal szemben Csehszlovákiát szolgálják. Az egyházi hatóságok nem politizálhatnak olyan területeken, mint például a „csehszlovák hazafiasság” kérdése, hiszen a hívek összetétele, álláspontja távolról sem egységes e tekintetben. „Az én tekintélyemmel és joghatóságom alatt – írta Oswaldnak kissé indulatosan Csernoch – nem lehet a magyar állameszme ellen állást foglalni. Múltóságod egyéni nézeteit nem bolygatom, de hivatalos állásfoglalásaiban tekintettel kell lennie rám, mindaddig amíg tőlem függ. Meg tudom érteni a passzív állásfoglalást, de a velem és irányommal való szembefordulást nem.”²⁹⁵

Medvecký kormányreferens részéről is nyomás nehezedett Oswaldra. 1920. augusztus 4-én levelet írt a helynöknek, melyben általánosnak nevezte a vikárius egyházkormányzatával szembeni elégedetlenséget. A kormány és a hívők véleménye szerint – közölte Medvecký – a vikariátus területén az eltelt két év alatt annak ellenére sem történt változás, hogy élén nemzeti meggyőződésű vezető áll. Pozsony, Nagyszombat, a kisvárosok és a jövedelmezőbb plébániák mind magyarokkal vagy magyarókkal vannak betöltve, míg a szlovák nép hűséges papjainak saját országukban, szlovák vikárius vezetése alatt is vándorbothoz kell nyúlniuk. Ezzel a közelmúlt egyik esetére utalt, mikor egy szlovák pap útlevelet kért tőle Amerikába, hogy „puszta életét mentse az éhenhalástól”, melybe az említett körülmények taszították. Felrótta, hogy a vikárius a klerikusokat ellenséges államba küldi tanulni (mármint Magyarországra) „a szlovák nemzet gyilkosainak keze közé”, továbbá, hogy az ellenség ünnepét – augusztus 20. – kell megülni, és hogy szlovák papok sínylődnek megfelelő plébánia nélkül, mert oda Horthy bérencei fészkeltek be magukat.²⁹⁶ Határozottan követelte plébániájuktól való megfosztását olyan papoknak, akik szlovák híveik nyelvét nem ismerik (Oltványi, Szili, Szőrényi, Blietz), vagy államellenes uszítók (Haiczl, Porubszky, Zachar, Várady, Vašák), és tisztességes elhelyezését arra érdemes szlovák papoknak (Sučan, Moyš, Lipka, Sándorfő, Ballay, Novák).

Osvald válasza az egyház törvényeihez való szigorú ragaszkodását mutatja. Levele rávilágít arra a feszültségre is, ami a kormány és annak szolgálatába szegődött papok, illetve a kormányzat politikájától a fordulat óta fokozatosan távolodó szlovák katolicizmus között fennállt. Oswald nem tapasztalta az említett „általános elégedetlenséget” a vikariátus területén, csak „jellemtelen papokat” látott, akik a

²⁹⁵ PL Cat. 1. 1920. 2487. sz. 1920. április. Csernoch levele Oswald vikáriusnak.

²⁹⁶ PL Cat. 1. 1920. 2487. Medvecký levele Oswaldnak, 1920. augusztus 4.

„referenshez járnak annak kegyeit keresve”, megkerülve törvényes feljebbvalóikat. Ő nem fogja engedni a papok közötti pártoskodást. Az, hogy valaki szlovák – vélekedett – születési adottság, ami önmagában nem érdemel jutalmat, megkülönböztetett javadalmazást. „Az esztergomi érsek az én törvényes ordináriusom, amíg a Szentszék másképp nem rendelkezik. Tiszteletben tartom az egyházi előírásokat és nem ismerek el forradalmi kivételeket. A törvény útján járok, amely megvéd engem akár a kormány említett általános elégedetlenségétől is. Máskülönb pedig ha a kormány úgy gondolja, hogy a vikárius és a papság csak az ő akaratának végrehajtója, szolgálója, akkor én nem vagyok megfelelő erre a tisztre, s örömmel távozom. Én a saját egyházi főhatóságomnak vagyok felelős, respektálok azt, és ezzel a felelősséggel összhangba tudom hozni a világi hatalom iránti kötelességemet is. Eddig is voltak és ezután is lesznek rosszakaróim, ellenségeim, akik közül egyik sem vádolhat azzal, hogy nem tartanám be az egyházi és világi törvényeket ... Egyes nagyratörő papok legyenek megelégedve szerényebb javadalmukkal, ahogy én is megelégedtem korábban a teplái plébániával, melynél szerényebbet nehéz elképzelni.”²⁹⁷

Medvecký referens, Haiczl Kálmán garamszentbenedeki plébánost az államellenes uszítók csoportjába sorolta, akihez 1919. augusztus 1-jén kopogtatott be a Bars megyei zsupán titkára, egy megfogalmazott lemondó levelet adva át neki. Haiczl tudta, hogy az aláírás megtagadása esetén kiutasítják vagy elhurcolják, ezért aláírta, de lemondását az érsek – akit szeptemberben sikerült felkeresnie – nem fogadta el. 1920-ban négyszer tartottak nála házkutatást, majd októberben letartóztatták, és hat hétig a pozsonyi fogházban, három és fél hónapig a pozsonyi toloncházban őrizték.²⁹⁸ Csak azzal a feltétellel engedték szabadon, ha újra és végérvényesen lemond a plébániájáról. Ennek megtörténte után felkereste Martin Mičura barsi zsupánt, közölve vele, hogy a hercegprímás utasítását fogja bevárni az ügyben. Erre a zsupán lezárta a beszélgetést: „Az uraknak a hercegprímához semmi közük, teljesen függetlenek vagyunk tőle.”²⁹⁹

Haiczl Csehszlovákia-ellenes tevékenységének vádja nem volt légből kapott. Erről tanúskodik Gyetven, kistapolcsányi káplán visszaemlékezése, amely az iróniát sem nélkülözve írta le saját meghurcolásának történetét egy lefűlt, Rudnay Béla vezetése alatt álló irredenta szervezkedéssel kapcsolatban. Az államellenesnek ítélt papok helyzetének szemléltetése céljával most részletesebben idézem a káplán élményeit.

²⁹⁷ PL Cat. 1. 1920. 2487. Oswald Medveckýnek, 1920. szeptember 8.

²⁹⁸ Haiczl: i. m. 8. p.

²⁹⁹ Haiczl: i. m. 10. p.

Összefoglalója szerint 1920. október 13-án a garamszentbenedeki apátság épületében ültek Haiczl Kálmán plébános vendéglátó asztalánál, ahol mindig „oázisra találtak a cseh impérium szaharájában.” Ott „nyugodtan és bátran szövögethették terveiket, megbeszélhették teendőiket és elsirathatták magyar fájdalmaikat”. Ez a nap különösen izgalmas volt, mivel hírt kaptak róla, hogy irredenta szervezetük vezetőjét, Budapest egykori főkapitányát, Rudnay Bélát letartóztatták, és vele együtt elfogták a lévai szervezet több emberét is. Tudták, hogy hasonló sors elé nézhetnek, ezért mikor a káplán hazament Kistapolcsányba, elégetett minden iratot, elrejtette a magyar trikolórt, melyek bűnjelként szolgálhattak volna. Másnap plébániájára várta a benedeki plébánost, de mivel késett, telefonon érdeklődött utána. Az ottani postán viszont már egy csehszlovák csendőr válaszolt. Hamarosan megtudta, hogy Haiczl letartóztatták: „A rózsafüzérszemeket sem fűzik pontosabban egymás mellé, mint ahogy elfogatásaink történtek. A detektívek kezében ott volt a kész lista, pontos rendszert tartva a letartóztatásoknál.” Gyetvent október 15-én éjjelkor hurcolták el. „Büszke öntudattal lépdeltem pribékjeim között, mert úgy éreztem nagy valaki lehetek, ha több mint száz csendőr van mozgósítva elfogatásomra. Három detektív a töltött revolver ravaszán tartott ujjal, három csendőr szuronyt szegezve testemnek kísértek ki a csendes, nyugodt, édes álmát pihenő tót faluból.” Aranyosmarótra, a kerületi csendőrségre vitték, ahol már ott találta egy piszkos, szalmazsákos ágyon az aranyosmaróti káplánt, Hanzlik Jánost is. Mindketten szlovákok voltak, így szlovákul beszélgettek.

Másnap személyvonattal, csendőri kísérettel Pozsonyba szállították őket. „A felszálló utasok be-bekacsintottak, voltak akik kaján kárörömmel néztek reánk, de ezek Prága vidéki köszörűsök lehettek, akik az új csehszlovák állam tartópilléreinek jöttek a Felvidékre, új erkölcsöket, demokratikus szellemet plántálni és busás állami pozíciókat betölteni. Mások könnyelábadt szemei a magyar vér üldöztetését és kálváriáját látva bennünk, mély sóhajtásokkal szemlélték minket. Ezek a mieink voltak.” Délben a „Bratislávának csúfolt Pozsony” állomásán állt meg a vonatuk. A szlovák propagandahivatalba, több óras, szidalmakkal tarkított kihallgatásra vitték őket. Arra voltak kíváncsiak, ismeri-e Rudnayt, járt-e Léván, kik a megbízható emberei, hogy áll a magyar irredentizmus. Gyetven tagadó, kitérő válaszokat adott, de visszaemlékezésében megjegyezte: „Valójában volt vagy 30 emberem, volt gépfegyverünk is, volt municiónk, és ki voltak jelölve azok az emberek, akik adott órában elvágják a telefonvezetékeket, s akik lefegyverzik a csendőrséget ... Ők mindent tudtak már, csak a bizonyíték hiányzott ellenem”. Másnap Hanzlikkal együtt a törvényszéki fogházba kerültek egy betörő, és

a volt esztergomi kommunista városparancsnok, Szabó István társaságába. A cella falának írásai között megtalálta Hock János nevét is. Közölték a káplánnal, hogy az ellenük felhozott vád: hazaárulás. „Hazaellenes cselekedetnek minősítették legszebb hazafiúi ténykedésünket, hogy Bars és Hont népét kívántuk visszaszerezni“ – jegyezte meg ironikusan.

A kistapolcsányi káplánt gyakran meglátogatták hívei a börtönben. Ők hozták hírül azt is, hogy október 18-án megmozdult érdekében a nép.³⁰⁰ A „magyar hűségéről ismert Kistapolcsány” és még négy falu népe Aranyosmarótra, a zsupáni hivatalba vonult, ahol a fenyegető fellépésre az ott talált riadt hivatalnok csak úgy tudta lecsendesíteni őket, hogy megígérte papjuk szabadon bocsátását. „Ebből semmi sem lett, mivel Micsura Márton előtt olyan veszedelmes ellenséggént szerepeltem, akit szabadon bocsátani kockázatos lett volna. Régi ismerősök voltunk mi még a régi választások óta, mikor mint ellenfelek állottunk egymással szemben. Én a falusi káplán, politikai agitációmmal a környék több mint 10 000 szavazatát nyertem meg a Hlinka-féle Néppárt részére. Budapestről kapott utasítás értelmében ezt a pártot kellett győzelemre vinni, mert ennek a programja egy volt a régi magyar néppárt programjával. Addig Micsura, a cseh zsoldban álló, magyarfaló zsupán a hivatalos közegek mozgósítása dacára is, alig 3 000 szavazatot számlálhatott össze a hivatalos kormánypárt számára.“

Végül a két papi vádlottat bizonyítékok hiányában felmentették, amit Gyetven annak tudott be, hogy a bírósági vádtanács tagjai szinte kizárólag a régi idők emberei voltak. A hatóságok mégsem engedték szabadon, egy pozsonyi toloncházban továbbra is őrizet alatt tartották. Itt érte az alábbi emlékezetes eset: „Elegáns, aranyzsinórzatú, tányérsapkás, nagybajszú rendőrtisztviselő nyitott ránk ajtót az őrzésünkkel megbízott rendőrrel. Szemei villámlottak, szája szinte habzott mikor megszólalt. Durva hangon tótul így szólt hozzám: - Emlékszel-e? Hirtelenében azt sem tudtam nekem szól-e a kérdés vagy másnak, de amikor ugyanezt kétszer ismételte meg, rám mutatott, s hozzátette: - Többet nem mondok. A melléte levő rendőrnek ezt mondta: - Ezt a gazembert már rég fel kellett volna akasztani. Bárcsak rajtam állna! Már magam előtt láttam a bitófámat, előtte hóhérként e rendőrtisztet, aki nem volt más, mint régi esztergomi kispaptársam, Kohutovics János, akit 1914 januárjában távolítottak el a papnevelőből másik három társával, pánszláv érzelmeik miatt. Reám azért haragudott, mert pánszláv működésének

³⁰⁰ Salacz Gábor írja, hogy a lakosság több helyütt kiállt papja mellett, így Balázs József szenici, Zaborovszky Béla eperjesi, Zsebráczky Géza és Feisz Hugolin bátfai papok meghurcolása esetében is. Salacz: i. m. 10. p.

egyik koronatanúja a vizsgálatnál én voltam. Izgalmas kezdett lenni toloncházi életem, mikor megtudtam, hogy ő Pozsonyban rendőrkapitány, és a toloncház is hatáskörébe tartozik. Csak azon csodálkoztam milyen nagylegény lett belőlük, s milyen kicsiny gyermekek voltak Esztergomban, s mennyire tagadták szláv érzelmeiket akkor. Nemhogy megköszönte volna jószágomat, hogy én segítettem hozzá ilyen magas álláshoz!“ Gyetven szabadulására 1921. január 29-én került sor, s a káplán visszatért Kistapolcsányba, ahol a nép örömmel látta, hogy az ő „kaplankójuk“ végre megjött. Az öröm nem tartott sokáig, mert márciusban megkapta a kiutasító végzést, melynek értelmében, többhónapos fellebbezési huzavona után, 1922 áprilisában a csendőrök áttették a határon.³⁰¹

Az Esztergom-egyházmegyei papság 1920 augusztusában kapta meg a nagyszombati vikárius 3385. számú rendeletét, amely tilalom alá helyezte Szent István ünnepének megtartását. Ezen a napon sem egyházi beszédet, sem énekes szentmisét nem volt szabad tartani. A rendelet betartását csendőrök is ellenőrizték. Ugyanebben a körlevélben Oswald figyelmeztette a papságot, hogy a „magyaronság gyanújának elkerülése végett“ vegyes nyelvű községekben a templomban és iskolában tartózkodjanak a magyar beszédek tartásától, és a társadalmi érintkezésben is a szlovák nyelvet használják, „nehogy kellemetlenségeik támadjanak.“ Ezenkívül megtiltotta, hogy Szűz Máriát továbbra is a Magyarok Védőasszonyaként (Patrona Hungariae) hirdessék.

A vikárius intézkedései nagy visszatetszést szültek. A komáromi esperesi kerület papsága tiltakozó levelet küldött Nagyszombatba, közölve, hogy ilyen rendelkezést csak a nemzetiségi fanatizmus és a magyarság izzó gyűlölete sugallhat. Nemzetiségi gyűlölködést a vallásba bevinni nem szabad, s a rendeletet a magyar híveknek kihirdetni nem lehet, mert legszentebb vallásos és nemzeti érzelmeit sérti.³⁰² Sajnálkoztak afölött, hogy a vikárius nem volt elég erős az egyházi kormányzat függetlenségét a politikai nyomással szemben megőrizni. A magyar papság a vikárius tilalma ellenére sok helyen tartott énekes szentmisét, amiért csendőri zaklatásban, bírságolásban volt része. Az ünnep magyar jellegét domborította ki, hogy a hívek ezen a napon hagyományos, nemzeti színekkel tarkított ruhákban vettek részt a misén. Egy alkalommal Haiczl 12 szőgyéni lánnyal együtt – ekkor már itt volt plébános – kísérték be, mert Szent István képét piros és fehér rózsával díszítették. A lányok bátran helyálltak, s a bíró kérdésére, hogy miért nem tettek a piros és fehér rózsák közé sárgát, röviden azt felelték: mert az nem szép.³⁰³

³⁰¹ PL Felvidéki birtokügyek, 4. doboz. 109 nap a csehszlovák igazságszolgáltatás kezében.

³⁰² PL Cat. D. 511/1920.

³⁰³ Haiczl: i. m. 76. p.

1921 augusztusában az egyházmegye területén működő járási főszolgabírák körrendeletet intéztek a plébániahivatalokhoz a következő szöveggel: „A róm. kat. egyházi ügyek kormánytanácsosának [Medvecký – RK] rendelete alapján felhívom Plébános Urat, hogy az 1921. augusztus 20-i Szent István napnak Szlovenszkó területén való ünneplése tiltva van. Tiltva van bármilyen ünnepélyes misének megtartása és prédikálás. E napon csak közönséges hétköznapi mise tartható. Az ez ellen vétőkkel szemben a rendelet alapján szigorú eljárás fog megindíttatni.”³⁰⁴ A csehszlovák hatóságok erőlyesen felléptek tehát a Szent István-kultusszal szemben, melyet a magyar nacionalizmus, a Kárpát-medencei szupremácia-igény kifejezőjének tartottak. Szent István személye magyar történelmi és nemzeti jelkép volt, ezenkívül a térség történelmi egységének szimbóluma, melytől az új szlovák tudatnak, politikának el kellett határolódnia. Helyére Cirill és Metód kultuszát kívánták helyezni.

1919 novemberében a komáromi esperesi kerület tiltakozásánál is nagyobbbszabású, Esztergom-egyházmegyes magyar papi megnyilatkozásra került sor. A magyar klérus a sérelmek megtárgyalásának céljával Pozsonyban gyűlést tartott, ahol Palkovich Viktor gútai esperes vezetésével, „Sérelmeink” címmel emlékiratot szerkesztettek, amit Nagyszombatba terjesztettek fel. A memorandum felszólította a vikáriust, tegyen lépéseket a kormánynál, hogy a főegyházmegye papsága szabadon érintkezhesék főpásztorával. Esztergomhoz hűségeskü köti őket, oda vannak felszentelve, ott van a nyugdíjalapjuk, a szerényebb javadalmazású papok onnan kapják kongruájuk kiegészítését. Most ezek a juttatások is veszélybe kerültek. Az egyházmegye vegyes nyelvű lakossága, papsága évszázadokon át békében élt egymással, de ez a béke most fel lett dűlva. A politika főpásztori jogokat vindikál magának, nyomást gyakorol a vikáriusra, akit a „tótság számára akar lefoglalni”. Ünnepeket rendel, másokat eltöröl, rendelkezni akar az isteni szolgálat nyelvének megállapítása ügyében, amely közmegelegedésre csak a főpásztor és a hívek közös megegyezésével oldható meg. Erőszakkal kiutasít, internál papi személyeket, beavatkozik a szerzetesrendek belügyeibe, autonómiájába, szlovák házfőnöknők kinevezését követelve. Javadalmaikból elmozdítani akar beiktatott lelkészeket, meg akarja tiltani a magyar társalgást, féltve attól a szlovák híveket. A komáromi rendőrkapitány rendeletet adott ki, hogy katolikus papok számára nem szabad útlevelet kiállítani Magyarországra, s akinek volt, attól bevonták.

A memorandum összehasonlította a régi magyar viszonyokat is a Csehszlovákián

³⁰⁴ Haiczl: i. m. 10. p.

belüli állapotokkal. A szlovákság eszerint elnyomva sohasem volt. 1867 óta olyan jogokban részesültek, mint a magyarok. Az esztergomi egyházban a szlovákok nemhogy mellőzettek volna, de a 19. század közepén volt idő, mikor a főképtalan 20 kanonokja közül csak kettő volt magyar, egy-két németen kívül a többi szlovák. Maga az akkori prímás, Scitovszky is egy szlovák iskolamesternek volt a fia. Mikor a Tanácsköztársaság bukása után Horthy vezetésével a nemzeti csapatok bevonultak Esztergomba, a hercegprímás a palota kapuja előtt fogadta őket, s a következőket mondta: „Azzal vádolják a magyarokat, hogy elnyomják a tótokat. Engem is tót anya szült. Szorgalmas voltam, tanultam és dolgoztam és elnyertem Magyarországon a legmagasabb méltóságot. De lehettem volna bármily szorgalmas, dolgozhattam volna bármennyit, ha a tótokat elnyomják, soha ide nem juthattam volna“. Az emlékirat végül az iskolaügyi sérelmeket, és az egyházi birtokvagyon zárlatát észrevételezte. A tiltakozás aláírói a következő papok voltak: Babics Endre, Bognár Gergely, Brestyák Sándor, Czapalay István, Czenczik János, Czistler István, Csaposs Géza, Csémy Antal, Duffek János, Entresz Ede, Erdőssy István, Ernyei Pál, Gácsér József, Gregorovits Lipót, Guba Pál, Gyuricska Péter, Hegyi Jenő, Hladik Ágoston, Janotta Nándor, Józsa Árpád, Károly Lajos, Kaján Endre, Kardhordó István, Kovács József, Kovács Pál, Köhegyi József, Lázár Károly, Leszkay Sándor, Letocha József, Lipcsey Andor, Lusicza István, Marczy József, Marcinka Imre, Martini Miklós, Martini Károly, Madúrkay Miklós, Martinkovits János, Maszárik Viktor, Mészáros János, Nádai Kálmán, Nádor Imre, Nagy Péter, Német Lajos, Oltványi József, Palkovich Viktor, Pelczer Lipót, Polczer Jenő, Richter János, Ságghi Sándor, Saláta Károly, Sankovics László, Simon Lajos, Skadra János, Sólymossy Dezső, Szeczányi Gyula, Szőke Kázmér, Szép Lajos, Tóth Ignác, Tölgyessy Jenő, Töttössy Miklós, Tyukoss Ev. János, Várady Béla, Vázsonyi József, Wiebermann Károly, Ürge József.³⁰⁵

A hercegprímás a memorandum vétele után – Palkovich küldte el számára – 1920. március 7-én üzenetet küldött papságához a következő szöveggel: „Amit hűség papságomról feltételeztem, amit biztosra vettem, abban nem csalódtam. Papságomnak az egyházhoz, az ezeréves esztergomi főegyházmegyéhez való tántoríthatatlan ragaszkodásáról tanúságot tesznek azok a sérelmek, melyek nemcsak az érseknek, hanem a papságnak és az egész egyházmegyének sérelmei. Több mint egy éve teljesen el vagyok zárva főegyházmegyémmnek legnagyobb részétől, sem levelet, sem körlevelet oda nem küldhettek, sőt még a directoriumot sem lehetett már 1919-ben és 1920-ban oda küldeni.

³⁰⁵ PL Cat. D. 511/1920. „Sérelmeink“ c. emlékirat

Az érseknek, a káptalannak, a papneveldének birtokai le vannak foglalva. Az én felszereléssel, saját igáimmal, gépeimmel, állataimmal, melyekért nagyrészből még tartozom, művelik az uradalmakat, de nekem egy fillért sem adnak. Esztergommal szemben van a csenkei puszt, s nekem innét a sajátomból egy szem gabonát, egy darab burgonyát, egy pohár tejet nem engednek át, még pénzért sem. Ugyanígy van az esztergomi főkáptalan, a papnevelde, melyek birtokait szintén lefoglalták úgy, hogy ma nincs is miből eltartani a papneveldét. Jólesik ennél fogva főpásztori szívemnek, hogy papságomnak oly tekintélyes része magáévá tette saját, és a főegyházmegye sérelmeit, s ámbár nemigen bírom benne, hogy azok orvosoltatnának, legalább okmányilag is meg vannak állapítva, s az okmány a késő utókor előtt is bizonyossága lesz annak, hogy bántak el velünk azok, akik a szabadság nevében jöttek, hogy állítólag elnyomott nemzeteket felszabadítsanak. Közölni kérem amennyire lehet, a papsággal köszönetemet.³⁰⁶

Medvecký referens nyílt levélben válaszolt a magyar papi emlékirat állításaira. Palkovichot – nevéből vonva le a következtetést – szlovák származású renegátnak nevezte, majd felhozta, hogy Csernoch érsek lényegében már méltányolta az új államalakulat teremtette helyzetet azzal, hogy egyházmegyéjének legérdemesebb papját teljhatalmú helyettesévé nevezte ki, ámbár Oswald Richárdot korábban harminc esztendeig hagyta nyomorogni az egyházmegye legszegényebb adminisztratíváján. Akinek ordináriusra van szüksége – közölte – felkeresheti őt Nagyszombatban, de ha valaki mégis visszasír Esztergomba, csak azt bizonyítja, hogy fontosabb neki az irredentisztikus fészkelődés az egyházi jurisdikciónál. A kétmilliónyi szlovák katolikus el tudta szenvedni majd ezer évig tartó alárendeltségét a nyelvüket nem értő hierarchiával szemben, így a magyarok is elviselhetik most a szlovák egyházi vezetést. Szent István ünnepének mellőzése kapcsán megjegyezte, hogy a régi állami kapcsolat megszűntével természetes, hogy megszűnt az ok is, ami miatt az egyház az első magyar király számára kivételes tiszteletet írta elő. Szlovákia apostolai Szent Cirill és Metód, így mi sem természetesebb, hogy az új államalakulatban e szentek tisztelete fogja elfoglalni a régi állam patrónusának kivételes helyzetét. A magyarok számára itt az alkalom, hogy Cirill és Metód tiszteletével jóvátegyék a múlt hibáit, amikor őket, mint pánszláv szenteket nyilvánosan becsmérelték, a Katolikus Szemlében legazemberezték, szobraikat a templomokból eltávolították, freskóikat lemeszelték, neveiket még keresztnévként sem tűrték. Rabulisztikának minősítette az arra való hivatkozást, hogy az aláíró papok az

³⁰⁶ PL Cat. D. 511/1920. Csernoch üzenete, 1920. március 7.

esztergomi egyházmegye címére vannak felszentelve. Ez a sajátosság nem jelenthet örök időnkig fennálló dogmatikus tételt, hiszen számtalan példa van az egyháztörténetben az egyházmegyéek feldarabolásának, új körülhatárolásának. Eddig a legtöbb városból számüzve volt a szlovák prédikáció és egyházi ének, sok tiszta szlovák plébániára szlovákul nem tudó lelkészt helyezett a sovinizmus, miként például a roznnyói püspök nem tanult meg egyetlen szlovák szót sem.³⁰⁷ Diákmiséken kezdtek a magyar éneklést, Szent István napján pedig a magyar prédikálást tiszta szlovák plébániákon, és folytatták következetesen, míg el nem némult a szlovák szó. Nem tartható fenn tovább az a helyzet, hogy a püspöki stallumokba a többség nyelvét nem ismerő, kultúráját megvető egyháznagyok kerüljenek, hogy a rendházakat magyar főnökök irányítsák, hogy ezek a házak a pesti rendfőnökök parancsára hallgassanak, s szervezzék az államellenes propagandát. Az új ország katolikusai nem tarthatnak tovább az esztergomi érsekség joghatósága, vagy bármilyen befolyása alá. Az új alaphelyzet e téren adva van az egyértelmű államhatárok útján, s a Szentszék ezt a tényleges állapotot csak szentesítheti.³⁰⁸

Az ugyancsak nyilvánosságra hozott válaszelevelében Palkovich kijelentette, hogy mozgalmuk nem irredentisztikus fészkelődés, csupán felkiáltás az eltiprási szándékkal szemben. A származására vonatkozó következtetésre így reagált: „olyan mintha én a Referendus úrnak nevéből azt a következtetést vonnám le, hogy ő a medvékkel áll rokonságban. Közületek való nem vagyok, mert nem vagyok fanatikus.”³⁰⁹

A történelmi Magyarország idealizálásának, illetve a magyar idők démonizálásának mítosza érhető tetten a két felhevült pap pengeváltásában, amit a régmúlt történelmére vonatkozó eszmecseréjük még inkább kidomborított. A történelmietlen – ennek ellenére azóta is számtalanszor visszaköszönő – toposzok hangoztatása a „ki itt az igazi őslakos” meddő vitájának eldöntésére szolgáltak: Medvecký szerint a szlovákok (sic!) ősidők óta a területen éltek, s a honfoglalás utáni századokban való betelepülésük csak a Karácsonyi-féle gypü-teória meséje, ezzel szemben Palkovich azt állította, hogy a morva birodalomhoz a szlovákoknak semmi közük, az általuk lakott terület a 11. századig lakatlan vadon volt.

Csernoch érsek a Felvidéken tapasztaltak miatt ebben az időben egy külön magyar vikariátus gondolatával foglalkozott. Az 1920. szeptember 1-jén született levelében

³⁰⁷ Adriányi Gábor megállapítása szerint Balás Lajos jól ismerte a nyelvet. Századok, 2003. nyár, Adriányi Gábor könyvismertetője.

³⁰⁸ Medvecký: Szlovákhon... I. m.

³⁰⁹ PL Cat. D. 511/1920. Palkovich nyílt levele.

Koperniczky Ferencnek, a pozsonyi társaskáptalan³¹⁰ prépost prelátusának kifejtette, hogy eddig egyházi és politikai okokból aggodalommal viszonyult a tervhez. Nem akarta a főegyházmegyei kormányzat egységét még jobban megbontani, és félt a nemzetiségi elkülönülés elmélyítésétől is. A felvidéki helyzet azonban napról napra rosszabb, így ha meg lenne az igazságos megértés a magyarok speciális egyházi szükségletei iránt, akkor már nem zárkózna el ettől a megoldástól. A vikariátus területének megállapításánál – melyre a jogot magának tartotta fenn – mind a magyarok, mind a szlovákok iránt teljes igazságossággal kell eljárni. A valaha szlovák nyelvű községeket nem lehet a szlovákok közé sorolni, ha most lakossága magyar, viszont az elszlovákosodott magyar községeket sem lehet magyaroknak nyilvánítani. A vikariátus élére Koperniczkyt tartotta megfelelő embernek.³¹¹

V. 2. A nagyszombati apostoli adminisztratúra felállítása

Míg a szlovák politikai katolicizmus a várt egyházpolitikai rendezésben az önálló szlovák egyháztartomány megteremtésének lehetőségét látta, addig a csehszlovák kormányzat tartott kissé ennek létrejöttétől, hiszen a szlovák egyházi függetlenség az országrész politikai autonómiájának előképeként is felfogható volt. Legjobb megoldásnak ezért Prága azt tartotta volna, ha a szlovák egyházszervezet a morva egyháztartományhoz kapcsolódik, és a prágai érsek joghatósága primásként kiterjed az egész köztársaság területére. Ezzel az egységes állameszme az egyház területén sem kapott volna sebet.³¹² A kormány időlegesen azt a megoldást is elfogadhatónak tartotta, hogy Nagyszombatba a magyar egyháztól függetlenített apostoli adminisztrátor kerüljön. Ez a megoldás kizárt minden idegen befolyást a köztársaság területén.

Beneš külügyminiszter és Gasparri államtitkár első találkozójára 1921. február 7-

³¹⁰ A főegyházmegye területén társaskáptalan Pozsonyban és Nagyszombatban is volt.

³¹¹ PL Cat. 1. 1920. 2487. sz. Csernoch levele Koperniczkynek, 1920. szeptember 1.

³¹² AMZV II./3. karton 27. A delimitációs bizottság elnökének tájékoztatója egyházpolitikai kérdésekről, 1924. június.

én került sor a Vatikánban. Jelzésértékű volt, hogy a diplomáciai szokások ellenére nem kért kihallgatást a pápától, és az államtitkárral való megbeszélésre is csak két órát szánt római tartózkodásának utolsó délutánján. Beneš magatartása tükrözte a csehszlovák állam egyházzal szembeni fenntartásait, s ez a légkör nem volt alkalmas bizalmas atmoszféra kialakítására. A megbeszélés lényegében Beneš monológjából állt az egyház és állam előkészületben levő elválasztásáról, az állam főpapkinevezéssel kapcsolatos prezentációs igényeiről, s a kormány birtokok fölötti rendelkezési jogáról.³¹³ Prágába való hazatérésekor bejelentette a parlamentben, hogy ígéretet kapott a nagyszombati apostoli adminisztratúra felállítására.³¹⁴ Ennek megfelelően Krofta vatikáni követ, 1921. február 15-én jegyzékben sürgette Csernoch felvidéki jurisdictiójának mielőbbi megszüntetését, apostoli adminisztrátor, később püspök kinevezését Nagyszombatba. Cerretti bíboros közölte Kroftával, hogy a kinevezési folyamat beindult, időpontja csak attól függ, mikorra sikerül megfelelő jelöltet találni. A Szentszék elutasította a kizárólag politikailag motivált igényt Szlovákia betagozására az olmtüzi egyháztartományba.³¹⁵

Gasparri, Beneš látogatása és a Krofta-féle jegyzék után, 1921. február 28-án levelet írt Csernochnak, tájékoztava őt a csehszlovák kormány követeléseiről. Prága nem engedi tovább a főegyházmegye érsektől függő kormányzását, mivel ő más államban székel, és ott magas közjogi pozíciót tölt be. Magyarország érdekei egyházi tekintetben teljesen ellentétesek a köztársaság érdekeivel. Oswald vikárius előrehaladott korára hivatkozva kérték, hogy amíg a szóban forgó területen nem állítatik fel új egyházmegye, a Szentszék nevezzen ki oda független apostoli kormányzót. Gasparri ezért felkérte Csernochot, közölje észrevételeit, miként lehetne a hívők lelki kormányzásáról gondoskodni Szlovákiában.³¹⁶

Csernoch megbeszélésre hívta a főkáptalant. Tudatta a kanonokokkal, hogy a csehek új püspökséget akarnak a megszállott érsekségi részből kreálni, de ebbe a Szentszék egyelőre nem ment bele. A szomszéd államok állandó pressziója miatt viszont a status quo valószínűleg nem lesz fenntartható, s a rendezés – idézte a vatikáni álláspontot – a katolikusok „lelki érdekeinek sérülése” miatt sem halasztható sokáig. A káptalan nevében Walter Gyula nagyprépost-helyettes nyilvánított véleményt. Eszerint a békeszerződés nem érintette az egyház ügyeit, így a csehek diszmembrációs kívánsága nélkülözi a jogi megalapozottságot. Oswald, állásának követelményeit kifogástalanul

³¹³ AA. EE. SS., Austria, pos. 1405, fasc. 559. Gasparri levele Micara nunciushoz. In. *Renovatio...* 103. p.

³¹⁴ AMZV, PZ Vatikán 1921, Beneš Kroftának, 1921. február 14.

³¹⁵ AMZV, PZ Vatikán 1921, Krofta jelentése, 1921. február 28.

³¹⁶ PL Felvidéki birtokügyek, 4. doboz. Káptalani ülés jegyzőkönyve.

teljesíti, de ha a Szentszék jónak látná, fiatalabb erővel lehetne felcserélni. Valakinek az öregsége nem lehet ok az ezeréves érsekség felosztására. A valóság az, hogy a csehszlovák államot feszélyezi egyházellenes törekvéseiben az a kapocs, mely az ottani katolikusokat a magyar érseki főhatósággal összeköti, és meg akarja fosztani a megszállt területen élő katolikusokat jogos támaszuktól.³¹⁷ Az ülés határozathozatallal zárult: a főegyházmegye egységét továbbra is érseki helynök kormányzásával kell fenntartani, de ha a Szentszék úgy látná jónak, hogy apostoli adminisztrátor neveztessek ki, abba Esztergom nehéz szívvel bár, de belenyugszik. Arra kérték egyúttal Rómát, hogy az esztergomi főegyházmegye északi részére szlovákul tudó magyar embert küldjön adminisztrátorként, vagy úgy oldja meg a kérdést, hogy a magyarok által lakott vidékre magyar, a szlovákok által lakott területre magyarul is tudó szlovák adminisztrátor kerüljön.³¹⁸

1921 júniusában a prímás megnevezte az általa támogatott személyeket is: Koperniczky Ferenc pozsonyi prépost és szenátusi tag, Kováts József pápai kamarás és esperes-plébános Malackán, Szücsy Viktor esperes-plébános Kislévárdon, Wiedermann Károly dr. esperes-plébános Naszvadon, akik tökéletesen tudnak szlovákul. A tudomására jutott szentszéki jelöltekről megjegyezte, hogy Jantausch Pál, Bubnics Mihály, Michalek János, Medlen Wolfgang és Rovenszky István mind derék és kifogástalan papok. Viszont Jantausch beteges, Michalek idős, Medlen Wolfgang ferences szerzetes pedig kisebb műveltségű a többieknél, ráadásul kissé deformis, mert alacsony és nagyon kövér, modora pedig meglehetősen durva. Ő az egyházmegyei viszonyokat kevésbé ismeri, ezért zavaros időkben kormányzásra nem való. Legalkalmasabbnak Rovenszkyt és Bubnicsot tartotta, de Jantausch és Michalek ellen sem volt komoly kifogása.³¹⁹ A magyar kormány egyetértett a prímással, megfogalmazva, hogy nem kiváltságot, csupán jogos és méltányos védelmet kérnek a magyarok részére, akiket nem szabad kitenni politikailag elfogult lelkivezérek károsító befolyásának.³²⁰

A hercegprímás igyekezett Gasparri államtitkárt meggyőzni, hogy a csehszlovák kormányt kizárólag politikai és katolikus ellenes tendenciák vezetik, mikor az ő joghatóságának megszüntetését követeli. Prágának kellemetlen a katolikus egyház, mert az a legnagyobb akadálya törekvéseinek. A szlovák papok ugyanis magyar vezetés alatt nevelkedtek, a pánszlávizmus iránt érzékkel nem bírnak. Az egyházmegye szétszakítása

³¹⁷ Uo.

³¹⁸ Uo.

³¹⁹ PL Felvidéki birtokügyek, 4. doboz. Csernoch levele Gasparrinak, 1921. június 18.

³²⁰ MOL K-105 1921-28 1756 pol. sz. Levél a külügyminisztériumból Csernochnak.

esetén nagyon megnehezülne mind a magyarországi, mind a csehszlovákiai rész kormányzása. Magyarországon az érsekség négy, földrajzilag nem teljesen összefüggő kis részből állna. A fővároson kívül alig lenne néhány vidéki plébánia, ahol az idősebb papokat javadalommal lehetne ellátni. Budapesten a papság legnagyobb része kénytelen volna élethosszig hitoktatással foglalkozni. A csonka országban maradtak az egyházmegye nagy központi intézményei, melyek kellő számú pap és hívő nélkül elsorvadhatnak. A csehszlovák területen pedig az jelent nagy problémát, hogy szükség mutatkozik a szlovák és magyar hívek külön kormányzására. Az előbbihez Nagyszombatban vannak megfelelő intézmények, de Komáromban – amely a legalkalmasabb magyar központ volna – nincs egyéb, mint egy hatalmas templom, egy bencés kolostor és a plébánia.

A hercegprímás egyházkormányzatot illető konkrét kívánságait, javaslatait Gasparrinak írt levele alapján lehet összegezni:

1. Az esztergomi érsek metropolitai joghatóságának megszüntetése nem indokolt, mivel ez a jogkör Nyitra és Besztercebánya felett nem nyújt alkalmat politikai beavatkozásra, és az érsekség északi részének kormányzása is lehetséges generális vikárius útján. A vikárius majdnem önállóan kormányoz, csak a legfontosabb ügyekben tesz Esztergomnak jelentést és kéri az érsek döntését. Ha Oswald személye akadály volna, más alkalmas vikárius kinevezéséről is lehet tárgyalni.

2. A magyar papok képzését továbbra is Esztergomban végezzék. Esetleg az ottani magyarok részére külön regionális szeminárium felállítására kerülhetne sor, ha a cseh kormány a Magyarországi képzést megakadályozná.

3. Amennyiben az esztergomi érsek metropolitai joghatóságát a Szentszék megszüntetné, ideiglenesen más metropolita ne állítassék be, hanem az egyházmegyék immediate a Szentatyának vettessenek alá.

4. Ha a Szentszék az ellenérvek dacára is szükségesnek látja apostoli adminisztrátor kinevezését, úgy a magyar jellegű részek maradjanak az érsek joghatósága alatt, vagy számukra külön apostoli adminisztrátor rendeltessék ki. Az adminisztrátorok politikailag nem exponált, kifogástalan papok legyenek, és kinevezésük előtt kérdezzék meg Esztergom véleményét. Az adminisztrátorok megbízatása azonnal megszűnne, ha az érintett területek újra magyar impérium alá kerülnek.

5. Az anyagi kérdések rendezését a cseh kormány követelésének teljesítése előtt

kell végrehajtani.³²¹

Ez utóbbi pontot illetően a csehszlovák kormány természetesen éppen fordított sorrendet képzelt el. Először az adminisztrátor kinevezésére, új egyházi körülírásra kerüljön sor, és utána következzen az anyagi rendezés. Ebből következően biztosítva lenne, hogy az egyházi vagyon felosztását célzó tárgyalásoknál a felvidéki egyházmegyéket nem magyar, hanem már szlovák ordináriusok képviselik.

Az újonnan kinevezett szlovák püspökökről a primás véleménye az volt, hogy színtelen és súlytalan emberek, akik közül kettő – Blaha és Kmet'ko – a republika érdekében is exponálta magát. Osvald Richárdról megállapította, hogy egész életén keresztül „szinte túlzó tót volt“, éppen ezért nevezte ki őt erre a posztra. A vikárius mégsem tudta a csehek szimpátiáját megnyerni, mert „ortodox katolikus“ maradt, és „Júdás szolgálatra“ nem volt kapható. Az öregségére való hivatkozás megalapozatlan, szellemi tehetségének teljes birtokában áll. Legközvetlenebb munkatársai, Rovenszky István tanfelügyelő és Halász Vendel titkárok szlovákok, az előbbi „pláne exponált tót“, de katolikus meggyőződésük miatt nem csehbarátok, ezért akarják őket eltávolítani.

Micara nuncius ismételten küldte a figyelmeztető jeleket Rómába a nagyszombati adminisztratúra helyzetéről: az egyházi fegyelem lazulásáról, a papi hivatás választásának csökkenéséről, az államilag támogatott reformista eszmék terjedéséről. Sürgette a Szentszékét, hogy a hívek lelki gondozásának elsődleges érdeke miatt, a fennálló politikai és birtokproblémák ellenére minél hamarabb lépjen a független adminisztrátor kinevezésének kérdésében. Az adminisztrátor, saját autoritásának és kompetenciájának birtokában képes lenne konszolidálni az aggasztó egyházi viszonyokat.³²² Kinevezése Róma szemében megfelelő kompromisszumnak, a stabilitást biztosítani képes intézkedésnek látszott, amely összhangban van a csehszlovák várakozásokkal, hozzájárul a lelki gondozás és az egyházi igazgatás konszolidációjához, de ideiglenessége okán nem vezet mélyebb konfliktushoz Budapesttel sem.

Bánffy Miklós, a Bethlen kormány külügyminisztere 1921. szeptember 6-án hírt adott Vass József kultuszminiszternek, hogy a vatikáni követ jelentéséből ítélve az adminisztrátor kinevezése minden jel szerint hamarosan megtörténik. A Vatikán már azzal az eshetőséggel számol, hogy ha a kinevezést tovább halogatja, a cseh kormány az

³²¹ MOL K 105 1921-271 771/1921. Csernoch levele Gasparrinak, 1921. március 31.

³²² AA. EE. SS. Cecoslovacchia 1920-22, pos. 4, fasc. 3. Micara Gasparrinak, 1921. augusztus 9. In. Renovatio... 107. p.

egész főegyházmegyei vagyont elkobozza.³²³ A kinevezés azonban még több hónapot csúszott, mivel Rómát egyes jelenségek mégis megfontolásra készítették: 1. Prága támogatta az újonnan alapított, huszita jellegű ún. csehszlovák egyházat, és törvényt készített elő a templomok közös használatáról, 2. támogatták Kelet-Szlovákiában a görögkeleti missziós tevékenységet a görög katolikusok között, 3. ismételten elutasították a katolikus gimnáziumok megnyitását a Felvidéken. A Rendkívüli Ügyek Kongregációjának 1921. december 18-i ülésén a bíborosok megállapították, hogy bár a csehszlovák kormány rosszindulata egyértelmű, az adminisztrátor kinevezése a hívek érdeke miatt elkerülhetetlen, s nem lehet azt sokáig függővé tenni az anyagi kérdésektől.³²⁴

1922 januárjában váratlanul meghalt XV. Benedek pápa, s az utód, XI. Pius, felgyorsította a jelöltválasztás folyamatát. Csernochot 1922 márciusában arról értesítették a Vatikánból, hogy fontolgatják Andrej Hlinka adminisztrátorrá való kinevezését, s ez ügyben az ő véleményére is kíváncsiak.³²⁵ Hlinkáról erre Csernoch a következő figyelemreméltó jellemzést adta: „Hlinka egyénileg ingatag, nézeteit folyton változtató ember, roppant indulatos. Különben jó pap. Inkább politikai és közéleti szereplését figyeltem meg. A régi Magyarországon túlzó nemzetiségi politikája és heves természete miatt sok konfliktusa volt a magyar hatóságokkal és saját püspökével. Párvy Sándor szepesi püspökkel hosszabb ideig feszült viszonyban volt, s a püspök őt fel is függesztette. A magyar bíróság börtönbüntetéssel sújtotta. Csanádi püspök koromban őt bérma körutam alkalmával a szegedi börtönben találtam. Akkor megkért, hogy békítsem ki püspökével, és eszközöljem ki a kormánytól a büntetés elengedését. Kérését sikerrel teljesítettem. A háború folyamán nem hallottam felőle. Nincs tudomásom róla, hogy a cseh emigránsokkal összeköttetésben állt volna, akik az antantnál Magyarország feldarabolását sürgették. Nem hiszem, hogy tudatosan részt vett volna a csehszlovák állam megszervezésében és a tótság elszakításában, de amikor a csehek elfoglalták Magyarország felső részét, a csehekkel eleinte kooperált. Később észrevette a csehek egyházellenes törekvéseit, s ezekkel szembeszállt úgy a sajtóban, mint a politika mezején. Szerkesztette a Slovák című lapot, s megalapította a tót néppártot. Politikájával sohasem voltam egészen tisztában. A tótság részére autonómiát követelt, s néha oly erősen agitált a csehek ellen, hogy a közhangulat őt a Magyarországhoz való visszacsatlakozás hívének

³²³ MOL K 105 4521/pol. Bánffy Vassnak, 1921. szeptember 6.

³²⁴ AA. EE. SS. Rapporti Sessioni S. C. Fasc. 74, sessione 1244. 1921. december 18.

³²⁵ MOL K 105 1921-28 791/1922. sz. Csernoch levele a pápának, 1922. március 15.

hitte. Máskor ismét a magyarok ellen beszélt, s a csehekkel kooperált. Jelenleg a cseh kormánnyal szemben ellenzékben van. Ingatag politikája miatt a tót katolikusok és a papság nagy része, amely a keresztényszocialista pártban összpontosul, nincs iránta bizalommal. Általában annyit mégis meg lehet róla állapítani, hogy a katolikus egyházat védte és a tót autonómiáért küzdött, mely katolikus szempontból is föltötte kívánatos. Ha a Szentszék választása órá esik, a tót és magyar katolikusok bizonyára jobban fogadják, mint egy kimondottan csehbarát papot. Viszont a cseh kormány alig fogadja majd a kinevezést kedvezően, legalábbis úgy vélekedem, mert a politika rejtelseit nehéz kiismerni. Hlinka mindenesetre elismert tót, s ezt a cseh kormány sem tagadhatja. Milyen következményei lesznek a kinevezésnek, arról jót nem állhatok. Hlinka bizonyos fokig kivonatnék a politikából, ami talán nem válik a tótok javára, s a cseh kormánynak esetleg kedves. Másrészt attól lehet tartani, hogy a cseh kormány Hlinka kinevezését provokációnak tekinti, s azzal válaszol, hogy az érsekség birtokait Hlinkának kezelésre át nem adja, sőt esetleg részleges vagy általános szekularizációval felel.³²⁶

Csernochnak tehát alapjában nem volt negatív a Hlinkához való viszonyulása, sőt meglepő módon a magyar katolikusok számára sem tartotta személyét elfogadhatatlannak. Véleményében nyilván közrejátszott, hogy a magyar politika továbbra is reményeket fűzött Hlinkához, bíztak megnyerésében és autonomista politikájának pozitív kihatásaiban a magyar ügyre. Csernoch értékelte megingathatatlan egyházi elkötelezettségét is, amely bizonyos mértékben ellensúlyozni tudta erős nacionalizmusát. A hercegprímás Hlinka jellemzéséhez csatolta pontokba szedett elvárásait, fogalmazása szerint „kinevezési feltételeit” is:

1. Egyértelművé kell tenni, hogy az apostoli adminisztratúra nem jelenti az érsekség diszmembrálását, csupán azt, hogy a csehszlovák területen az érsek joghatósága felfüggesztetik. Új egyházmegye ezzel nem állíttatik fel.

2. Az ottani papok el nem üldözhetők, de az adminisztrátornak joga van papok két ország közötti átcserélése ügyében az érsekkel tárgyalni. A magyar papokat az adminisztrátor a politikai üldözéstől töle telhetően megvédi, a szlovák és magyar papokat egyforma atyai szeretettel felkarolja, ha az az óhaj nem teljesül, hogy a magyarok külön adminisztrátort kapjanak. Magyar vikáriust tart, s az ordinariátus személyzetében, valamint a káptalanokban a magyaroknak számarányuknak megfelelően helyet biztosít. A magyar papság magyarul vagy latinul kapja az ordinariátus rendeleteit.

³²⁶ Uo.

3. A hívek anyanyelvét és nemzeti érzését az egyházkormányzat nem sértheti, a papok kötelesek a híveket anyanyelvükön kiszolgálni.

4. Gondoskodik a papnevelésről, elsősorban a pozsonyi és nagyszombati szemináriumokban. Különös figyelemmel lesz arra, hogy magyar papnövendékeket is felvegyenek, és nemzeti érzelmeik sérelme nélkül neveljék őket. Egyelőre az érsek nevel a csehszlovák részre is papokat, dacára annak, hogy az esztergomi és budapesti papnevelde vagyónát lefoglalták.

5. Minden tehetségével azon lesz, hogy az egyházi vagyont felszabadítsák a zárlati kezelés alól, az eddigi kezelést elszámoltassa, a vagyont saját kezelésébe vegye. Elismeri, hogy annak megosztásáról az egyházmegye diszmembrációja előtt szó nem lehet, az érsek, a káptalan és más javadalmasok jogilag megmaradnak vagyonuk birtokában.³²⁷

A magyar külügyminisztérium sem ellenezte Hlinka jelölését, csupán azt sérelmezte, hogy a Szentszék a magyar kormányt nem kérdezte meg az ügyben, míg a cseh kormánnyal többször is tárgyalt.³²⁸ Prága ellenkezése miatt Róma mégsem Hlinka kinevezése mellett döntött. 1922 tavaszán arra szólította fel a csehszlovák kormányt, mondjon véleményt Pavol Jantausch, nyitraludányi plébános esetleges kinevezéséről.³²⁹ Miután több mint két hónapig nem érkezett válasz – korábban már a Szentszék minden jelöltjét elutasították – 1922. május 22-én XI. Pius Pavol Jantauscht nevezte ki nagyszombati apostoli adminisztrátorrá. Prága, azzal az indoklással, hogy a kinevezésre hozzájárulása nélkül került sor, hivatalos formában tiltakozott ellene.³³⁰

Micara prágai nuncius úgy látta, hogy az adminisztrátort „a csehek ki nem állhatják“, mivel Csernoch kreatúrájának és magyarórnak tartják. Emiatt helyzete igen nehéz. Jövedelme alig van, s feladatának csak emberfeletti munkával tud megfelelni.³³¹ Csernoch az intézkedést tudomásul vette, bár nem szlovákul tudó magyar papot neveztek ki. A prímás kiadott egy nyilatkozatot is: „Alulírott Dr. Csernoch János bíbornok, hercegprímás és esztergomi érsek ezennel kijelentem, hogy mindenben alávetem magam a római apostoli Szentszék döntésének, amellyel az esztergomi érseki egyházmegye Csehszlovák Köztársaság területén fekvő része számára Dr. Jantausch Pál személyében önálló apostoli adminisztrátort nevezett ki.“³³²

Az adminisztratúra felállítása bár csak ideiglenes felfüggesztését jelentette az

³²⁷ Uo.

³²⁸ MOL K 105 1921-28 1756/pol. A külügyminisztérium a vatikáni követségnek, 1922. április 12.

³²⁹ AMZV, PZ Vatikán 1922. Pallier követ távirata Benešnek, 1922. március 7.

³³⁰ AMZV, PZ Vatikán 1922. Pallier jelentése Benešnek, 1922. június.

³³¹ MOL K 105 1921-28 153/pol. A vatikáni követség jelentése Budapestnek.

³³² PL Csernoch 1922 Cat. D/c. Csernoch nyilatkozata.

érsek felvidéki joghatóságának, valójában az esztergomi érsekség diszmembrációja felé tett határozott lépésként volt értékelhető. A primás javasolta ezért a magyar kormánynak, hogy közösen készüljenek elő olyan tárgyalásokra, melyek már az egyházmegye diszmembrálását tartják szem előtt. „Halasztjuk ugyan a tárgyalást ameddig lehet, de az okosságról és a parancsoló kényszerről nem szabad megfedkezünk.”³³³ Oswald, leköszönő vikárius megkönnyebbülten vette tudomásul az intézkedést, a nyűgnek érzett hivatalától való szabadulást. Szóbeli üzenetet küldött Csernochnak, fájjalva, hogy nem mondhat neki köszönetet sem közvetlenül, sem pedig írásban a sok jószágért, amit részéről tapasztalt, de levelezése cenzúra alatt áll, és házkutatást is tartottak nála. A hatalom vádja szerint a primás részére dolgozott a vikariátus elszakításának megakadályozása érdekében.³³⁴

A birtokok ügyében való eljárásra a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja is megbízta Jantauscht, aki megbízatásához híven próbálta elérni a kényszerkezelés megszüntetését. Miután tárgyalásai nem vezettek eredményre, a csehszlovák legfelső bírósághoz nyújtott be keresetet, követelve a birtokok kiadását. Az érsekhez fordult ez ügyben felhatalmazásért, amit meg is kapott. „Az adminisztrátort jogosnak ismerem el arra, hogy átmeneti időre visszakövetelje, birtokba vegye, kezelje, és jogilag képviselje az esztergomi érsekség, szeminárium és a budapesti papnevelő birtokait.”³³⁵ Jantausch a keresettel nem ért célt, a bíróság annak tárgyalását elutasította.

Ezzel együtt a hágai perek ügyét sem sikerült a holtpontról elmozdítani. Gyakorlatilag egy egész évtizeden át, 1934 tavaszáig nem történt előrelépés, még érdemi tárgyalásra sem került sor. A bíróság tudatosan várakozó álláspontra helyezkedett, mivel az ügy peren kívüli megoldását remélve vonakodtak a világi és egyházi jog kompetenciális problémáinak ingoványos talajára lépni. A csehszlovák diplomácia is a bírósági tárgyalás késleltetése érdekében dolgozott, éveken át arról informálva a bíróság svájci elnökét Henry Schreibert, hogy a per tárgyat képező javak tekintetében belátható időn belül megegyezés fog létrejönni a Vatikánnal.³³⁶ A Szentszék is igyekeztek a perek ellen hangolni. Barcza György, vatikáni követ többször jelentette Budapestnek, hogy a csehszlovák diplomácia azt hangoztatja Rómában, hogy a magyarok a perekkel ki akarják vonni a vagyonjogi kérdések rendezésének jogát a Szentszék kezéből, és azt laikus

³³³ MOL K 105 1921-28 3057/921. sz. Csernoch levele Vass József kultuszminiszternek, 1922. szeptember 27.

³³⁴ PL Cat. 1. 1920. 2488. sz. Oswald üzenetének írásos változata.

³³⁵ PL Felvidéki birtokügyek, 1. doboz.

³³⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (OSZK KT), Szüllő Géza hagyatéka, fond X, X/15.

nemzetközi bíróságra igyekeznek ruházni. Ez a csehszlovák érvelés szerint annál inkább sérelmes Rómára nézve, mivel a nemzetközi bíróság egy olyan békeszerződés alapján ítélkezik, amelynek meghozatalában a Szentszék nem vehetett részt, és amelynek határozatai, így például a 250. paragrafus az egyházi javakra nem alkalmazhatók.³³⁷

A csehszlovák diplomácia ezzel a Vatikán érzékeny pontjára tapintott rá. A perekkel kapcsolatos kompetenciaföltés valóban létezett, és Csernoch bíborosnak, a magyar követnek nem kis erőfeszítésébe került, hogy meggyőzzék Rómát a perindítás helyességéről. Hangsúlyozták, hogy a döntőbíróshoz a Szentszék érdekeivel való szembenállás nélkül fordultak, s a perek célja harmonizál a Vatikán jól felfogott érdekeivel. Az egyik lehetőséget jelenti a birtokok visszaszerzésére, érintetlenül hagyva a Szentszék 1500. kánonon alapuló jogait. A perek erre a legtávolabbi befolyást sem gyakorolják, esetleg csak jó irányban, hiszen a vagyon bírói ítélettel való visszajutása kedvezőbbé tenné a Szentszék helyzetét azok felosztásánál.³³⁸

V. 3. Magyar papi politika az adminisztrátúra felállítása után. A Katolikus Nagybizottság tevékenysége.

Utolsó intézkedéseként a vikárius, körlevélben tudatta papságával a következőket: „E pillanattól kezdve megszűnt Csernoch János bíboros esztergomi érsek joghatósága a nagyszombati vikariátus területén.”³³⁹ A Prágai Magyar Hírlapban a magyar papság erre reflektálva szögezte le, hogy az apostoli adminisztrátúra közvetlenül a Szentszéknek alávetett ideiglenes egyházkormányzati szerv, melynek létrejötte nem jelent diszmembrációt, csak az igazgatás folyamatosságának fenntartása érdekében az ordinárius gyakorlati joghatóságának szünetelését. Az adminisztrátor nem megyéspüspök, hanem annak ideiglenes pótlására szolgál. Az intézkedésből tehát nem következik, hogy az érsek joghatósága megszűnt, csupán az, hogy ideiglenesen felfüggesztetik (suspenditur). Ha a

³³⁷ MOL K 63 54. cs. 7/3 t. Barcza jelentése, 1927. január 20.

³³⁸ MOL K 63, 63. cs. 295/1937.

³³⁹ Haiczl: i. m. 17. p.

terület az anyaországhoz visszakerül, az esztergomi érsek joghatósága önmagától feléled. „E két szócska – jelenleg és felfüggesztetik – alkotta alapját minden jövődő reménységünknek, és biztatott megkezdett munkánk további folytatására”.³⁴⁰ Az új egyházpolitikai szándékok öntudatos és politikailag aktív magyar katolikus társadalomba ütköztek.

Az adminisztrátor tudtával és engedélyével került sor 1922. augusztus 27-én Komáromban a magyar papság értekezletére, ahol megfogalmazták és felterjesztették második emlékiratukat. A legfontosabb feladat a magyar nyelv egyházi életben való biztosítása, és a magyar iskolák védelme volt. Felróták, hogy nincs magyar papnevelő és tanítóképző, megszüntették a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet, a kassai magyar jogakadémiát, a katolikus magyar középiskolákat a komáromi kivételével bezárták, így ellehetetlenült az anyanyelvi középiskolai és egyetemi képzés.

Az 1923-as egyházi naptár (Direktórium) az adminisztratúra papságának újabb sérelmét jelentette, melynek már a címe is megütközést keltett: *Directorium Romano-Tyrnaviense*, vagyis mintha külön egyházmegye lenne. A naptárból kihagyták az összes magyar szentet – Szent Istvánt, Szent Lászlót, Szent Imrét, Szent Gellértet, Boldog Margitot, Boldog Jolántát, Boldog Kunigundát –, és a Magyarok Nagyasszonyának ünnepét is. Csupán a három kassai vértanút hagyták meg. Érdekes módon Nepomuki Szent János ünnepe is kimaradt, ellenben elsőrendű ünnep rangjára emelték Szent Cirill és Metód napját.

A hovatartozás problémájaként merült fel az a kérdés, hogy a papság a szentmise során, mikor püspökéről megemlékezik, János érseket vagy Pált említsen-e. A magyar papság egy része Pált említett, ami vitára adott okot a papság körében. A komáromi papi gyűlés 1923 januárjában úgy döntött, hogy kérdésükkel Rómához fordulnak. Ennek megtörténte után a Szent Rítusok Kongregációja arról értesítette őket, hogy a szertartás alatt „*pro antistite nostro*” teendő megemlékezésben a székespüspök, tehát Csernoch érsek keresztnéve említendő meg. Az adminisztrátor a döntést tudomásul vette, de Nagyszombat hamarosan elérte, hogy a szertartási részt Pál püspök nevére módosítsák.³⁴¹

A hatékonyabb önvédelem szándékával a magyar papság 1924 nyarán megalakította a Katolikus Nagybizottságot, amely ettől kezdve a magyar katolikusok legfontosabb érdekvédelmi szerve lett. A nagyobb városokban fiókbizottságai alakultak, s az első katolikus nagygyűlést a bizottság már ebben az évben megtartotta Léva főterén,

³⁴⁰ Haiczl: i. m. 18. p.

³⁴¹ Haiczl: i. m. 24. p.

több ezer érdeklődő jelenlétében. Sinkó Ferenc, a harmincas évek meghatározó folyóiratának, az „Új Élet”-nek főszerkesztője öt pontban foglalta össze a szervezet legfontosabb célkitűzéseit: 1. külön püspökséget létesíteni a félmillió katolikus részére, magyar főpástorral, 2. létrehozni a magyar katolikus autonómiát, 3. felállítani egy országos, állandó magyar katolikus irányító szervet, 4. kivívni a szabad magyar katolikus szervezkedés jogát, 5. létrehozni magyar papnevelő intézetet.³⁴² A szervezet hiányosságaként említhető, hogy nem fogta össze Szlovákia egész katolikus magyarságát – csupán az adminisztratúra egyházközsegeinek szövetségét jelentette –, így csak a nyugaton rendelkezésre álló eszközökkel, támogatással számolhatott. Továbbá az is, hogy a kitűzött célok ellenére a papképzésen kívül nem igazán volt határozott cselekvési programja.³⁴³

Az egyházmegye magyar katolikusainak egyik legnagyobb problémájává az idő haladtával egyre inkább érezhető magyar paphiány vált. Az adminisztratúra 1922-es felállításával a papképzést Nagyszombat átvette Esztergomtól, ekkor kerültek át ide a teológus hallgatók is. 1919 és 1926 között 13 magyart szenteltek pappá az adminisztratúra területén, más egyházmegyéből pedig felvettek további négyet, ezzel szemben ugyanebben az időszakban meghalt 33, elbocsátott, kiutasított 22 pap. A magyar papok száma így néhány év alatt 38-al csökkent. A paphiány enyhítésének céljával tűzte ki a Nagybizottság a komáromi kisszeminárium létesítésének célját, hiszen a kormány az erre a célra szolgáló pozsonyi Emericanumot már évekkel korábban bezáratta. A gimnazista magyar papnövendékek számára így Szlovénországban kisseminárium nem létezett. 1922 őszén az apostoli kormányzó létre is hozta az intézményt Komáromban, melynek helyiségeit a plébánia biztosította, és az Emericanum bútoraival rendezték be. Az első két évben nem zavarta anyagi gond az intézmény életét, a főpásztor gondoskodott a kiadásokról a lefoglalt egyházi birtokok jövedelméből, a birtokok kezelésébe viszont 1924-ben a kormány utasítására megtagadta a folyósítást.³⁴⁴ Szlovákia teljhatalmú minisztere, Palkovich parlamenti interpellációjára adott válaszában kijelentette, hogy az állam a kisszeminárium segélyezésére nem hajlandó, hiszen a szlovák lelkészek is kivétel nélkül tudnak magyarul, így a magyar plébániák még hosszú ideig betölthetők lesznek. A papság neveléséről gondoskodva van a nagyszombati

³⁴² Sinkó Ferenc: Magyar katolikus reformmozgalmak Csehszlovákiában 1918-1938. In: Félbemaradt reformkor. A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye. Róma, 1990, 125. p.

³⁴³ Noszkay Ödön: A keresztény egyházak. In: Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938. Szerk. Borsody István, Méry Ratio, 2002. 9. p.

³⁴⁴ Uo.

szemináriumban, egy másik hasonló intézmény felesleges.

A nagybizottság ezzel szemben megállapította a következőket:

1. A nagyszombati kisszeminárium növendékei szlovák gimnáziumba járnak, így azok magyarul való tanítása biztosítva nincs.

2. A nagyszombati növendékek száma messze elmarad az adminisztratúra területének papi szükségletétől.

3. A papok magyarul tudása nem elegendő feltétel. A hívek lelkipendozása nemcsak magyarul tudó, hanem magyar nevelésű és érzületű, népével egyetértő papságot kíván.³⁴⁵

A Katolikus Nagybizottság akcióba lépett, adakozásra szólítva fel a híveket, s elhatározva a komáromi bencés gimnázium mellé rendelt intézmény felépítését. Komárom mellett azért tartottak ki továbbra is, mert csak itt volt magyar katolikus középiskola. Az adminisztrátor az elhatározást tudomásul vette, a többi a magyar papságra és hívekre bízta, ami után a gyűjtés meg is indult. 1000 koronás kölcsönjegyeket bocsátottak ki, melyek jegyzésére az egyházhatóság beleegyezésével a templomi pénzeket is felhasználhatták. Öt év alatt 150 595 korona gyűlt össze. A hívek áldozatkészsége mellett a legnagyobb lökést Franciscy Lajos nyitrai kanonok 200 000 koronás adománya, és Erdőssy István bátorkeszi plébános 50 000 koronás kölcsönjegyzése jelentette, amely lehetővé tette, hogy telket vásároljanak. Az ideiglenes helyen való működés éveit után a Marianum konviktus szeminárium új épületének ünnepélyes felszentelésére 1929. szeptember 12-én került sor. Az első évben már 48 konviktor és 12 kispap látogatta az intézményt. Ez a siker a Nagybizottság tevékenységének talán legnagyobb eredménye lett.

A Katolikus Nagybizottság a szlovén nyelvű magyar könyvkiadás és terjesztés kérdésével is foglalkozott. A kulturális zárlat következtében ugyanis új szépirodalmi vagy vallásos könyv csak ritkán kerülhetet legális úton a Felvidékre, még imakönyvet sem szabadott áthozni. A párkányi kerület papsága az 1926-os tavaszi gyűlésén tárgyalta a témát, melyen a szlovákiai magyar katolikus szépirodalom megindítására 10 000 koronát szavazott meg, s a többi magyar kerületet is adakozásra szólította fel. A tervezett katolikus irodalmi társulat megalapítása elé azonban akadályok gördültek: nem állt rendelkezésükre a célnak megfelelő nyomda, Párkányból nehéz volt az országos szervezkedés irányítása, és a katolikus írók jelentős része is elhagyta az országot, vagy

³⁴⁵ Haiczl: i. m. 42. p.

a nagy távolságok miatt egymással alig érintkezhetett. Újabb próbálkozásra 1933-ban került sor, de a kezdeményezés ekkor már a rozsnyói Sajó-Vidék katolikus hetilaptól indult. Előnyt jelentett, hogy a Sajó-Vidéknek saját nyomdája, katolikus hitbuzgalmi és népszerű ismeretterjesztő könyveket megjelentető kiadványvállalata volt, melyet 1922-től Potocsny József vezetett. A feltételek tehát adottnak látszottak, de az alapítást most hatósági beavatkozás akadályozta. Potocsny 1933 januárjában az előírásoknak megfelelően a rendőr-igazgatóságnál jelentette be a tervezett alakuló közgyűlés helyszínét (Pozsony) és idejét (1933. február 10.), ami után a minden magyar szervezkedésben összeesküvést gyanító rendőr-igazgatóság utasítást küldött a detektívosztály parancsnokának, derítsék fel a pozsonyi Szent Márton-dóm káplánjánál, Hladik Ágostonnál, hogy milyen közgyűlésről van szó, és kik a szervezkedés proponensei. A detektívosztály nyomozója hamarosan jelentette, hogy a katolikus kaszinó helyiségeiben megtörtént a gyűlés, amelyen mintegy 30 személy vett részt, felerészben katolikus papok. A rendőrség az adatok birtokában jelentést dolgozott ki felettes hatósága, az Országos Hivatal (Krajinský úrad) számára, amely az ügy minden vonatkozására kitért, s a szervezkedés tekintélyesebb személyeit, köztük az egyháziakat – Jeszenák Gábor pozsonyi prépost-kanonok, Bartha Béla kassai káplán, Pfeiffer Miklós kassai kanonok, Hladik Ágoston, Haiczl Kálmán – is jellemezte. Jeszenákról megállapította, hogy korábban eljárás folyt ellene, mivel nem teljesítette azt a parancsot, hogy az október 28-i államünnepen az Orsolyák kolostorában énekes misét tartson, és elénekeljék az állami himnuszot. Bartháról, hogy politikailag teljesen megbízhatatlan, többszörösen kihallgatott keresztényszocialista vezető ember, Pfeifferről, hogy a csehszlovák állam ellenségének számít, és ügyes magyar sovíniszta, aki társadalmi állását Csehszlovákia-ellenes célokra használja fel, Hladikról, hogy államellenességéről közismert személy, aki 1931-ben szintén nem hajtotta végre az énekes mise és himnuszéneklés parancsát. Haiczl Kálmánról a következőt írták: „Esperes, 1866. október 14-én Selmečbányán született, garamszentbenedeki illetőségű és Csehszlovákia-ellenes személy. 1928 szeptemberében esztergomi katonatisztek látogatták meg. 1920-ban a Rudnay-féle hazaárulási afférral kapcsolatban letartóztatták, s olyan esztergomi levelet találtak nála, mely szerint Szlovákia hamarosan Magyarországhoz lesz csatolva. A büntetőeljárást beszüntették. Jelenleg a Párkányi járás Szőgyén községében működik.”³⁴⁶

A pozsonyi rendőr-igazgatóság a rozsnyói apostoli adminisztrátort, Michal

³⁴⁶ Štátny ústredný archív (SÚA), Policajné riaditeľstvo 65/725. sz.

Bubničot is figyelmeztette, hogy az egyesület ilyen személyi összetételben nem az egyház érdekeit fogja szolgálni, hanem vallásos köntösben az államellenes politikai agitációt. Az adminisztrátor, akinek körzetébe tartozott a kezdeményező Sajó-Vidék, úgy reagált, hogy az egyesület nem kapja meg az egyházi hatóság jóváhagyását, de ő, illetve a szlovák püspöki kar lépéseket tesznek annak érdekében, hogy a szlovák Szent Adalbert Társaság (Spolok Svätého Vojtecha) mellett magyar szekció létesüljön, „amely a magyar katolikus irodalmat úgy fogja kultiválni, hogy a szlovákiai magyar katolicizmus önállósodjon Magyarországtól.”³⁴⁷ 1933-ban a rozsnyói adminisztrátor javaslata realizálódott, mikor Galánta központtal létrejött a nagyszombati Szent Adalbert Társulat magyar alosztálya, a Szent Ágoston Társulat, melynek feladata a katolikus magyar iskolák tankönyvekkel való ellátása, katolikus népiratok, könyvek kiadása, terjesztése lett.³⁴⁸

Az évek múltával, Szlovákia etnikai struktúrájának módosulásával együtt mind gyakrabban fordult elő, hogy megszüntették a magyar istentiszteleteket a zömében szlovák lakosságú településeken, ahol viszont még mindig szép számmal laktak magyarok. Ilyen eset történt Selmecbányán is, ahonnan a magyarság nagy része már elköltözött vagy kiutasították, de a húszas években még mindig körülbelül ezer magyar élt ott. Vasárnapokon és ünnepnapokon 11 órákor magyar nyelvű istentiszteletük volt, amíg az egyházi hatóság meg nem szüntette azt. Ekkor a hívek több mint 600 aláírással kérvényt intéztek Nagyszombatba a mise visszaállítását kérve, de választ nem kaptak.³⁴⁹ Hasonló eset történt Zólyomban is, bár itt a magyar hívek kérésére a besztecerbányai püspök a régi rendet helyreállította. A magyar nyelvű istentiszteleteket teljesen megszüntették Szobráncon (15% magyar az 1921-es népszámlálás szerint), Jenkén (17%), Szalókon (13%), Garanyon (30%), Lasztócon (17%), Legenyén (40%), Gálszécsen (11%), Abaszéplakon (46%), Jászóminszenten (20%), Rudnokon (50%), Semsén (56%), Enyickén (12%), Bölzsén (30%), Buzinkán (26%), Alsómecenzéfén (22%), Felsőmecenzéfén (19%), Nagyrőcén (14%), Betléren (20%) és Gácson (18%), míg Kassán, Eperjesen, Töketerbesen, Homonnán, Nagymihályon, Varannón korlátozták azokat.³⁵⁰

A felvidéki magyar papság egy részét az egyre inkább szélmalomharcnak érzett küzdelem, a sorozatos veszteségek elkedvetlenítették, a további fáradozástól elriasztották. A kormányhatalom ellenséget látott a Nagybizottságban, és az egyházi hatóság sem

³⁴⁷ SÚA Policajné riaditeľstvo 65/733-34.

³⁴⁸ Haiczl: i. m. 82. p.

³⁴⁹ Haiczl: i. m. 49. p.

³⁵⁰ Haiczl: i. m. 86. p.

igazán támogatta. Működése mindezek következtében gyakorlatilag megbénult, a húszas évek végére szinte már csak papíron létezett. A lelki támaszt, reményt jelentő főpásztor, Csernoch János 1927-es halála is fokozta a depressziót.³⁵¹ „Hatalmas befolyása a Vatikánban, mint a magyar kormánynál – fogalmazott Haiczl – a csüggedőkbe reményt, a küzdő élharcosokba pedig új erőt és kitartást öntött. Halála után úgy éreztük, hogy magunkra maradtunk. Mintha bizonyos tespedés, sőt álmokör nehezedett volna reánk és minden akciónkra. Az évek óta kitartó küzdelem sikertelensége és ellenségeink állandó előretörése mintha kifárasztott volna bennünket. Sokan már nyíltan hangoztatták: minden küzdelem hiábavaló, gyengék vagyunk, bele kell nyugodnunk áldatlan helyzetünkbe.”³⁵² A felvidéki magyar katolikus politika megújítása ilyen körülmények között sürgető szükségé vált.

V. 4. Szüllő Géza egyházipolitikai tevékenysége

A magyar papi mozgalom vezetőjének az államfordulat utáni első időszakban Palkovich Viktor gútai plébános tekinthető. Ő fogalmazta a nagy visszhangot kiváltó „Sérelmeink” című emlékiratot, majd 1922 és 1925 között a keresztényszocialista párt nemzetgyűlési képviselője lett, számos alkalommal szólalva fel ilyen minőségben a katolicizmus és a felvidéki magyarság védelmében. Az 1850-ben született, és 1918-ban már 32 éve a Komárom megyei Gúta plébánosaként működő Palkovich a felvidéki magyar katolikus politika céljának a Szent István-i ország és egyház helyreállítását tartotta, együttműködésre törekedve az esztergomi egyházi főhatósággal és a magyarországi politikával. A csehszlovák hatóságok végül megfosztották állampolgárságától, s 1927-ben Magyarországra költözött, ahol 1930-ban halt meg. Palkovich az Esztergom-szentgyörgymezői temetőben nyugszik. Mivel a Katolikus Nagybizottság tevékenységével fémjelzett, Palkovich, Haiczl és mások által képviselt

³⁵¹ A magyar törvényhozás ezt íratta síremlékére: „Az égben visszakéri, amit a földön megmenteni nem tudott”

³⁵² Haiczl: i. m. 53. p.

papi irányvonal, a húszas évek végére jórészt ellehetetlenült, a katolikus törekvések a korábbi célok fenntartásával fokozatosan „politikusabb” keretekbe kerültek. A koordinálást átvette az Országos Keresztényszocialista Párt papi klubja, illetve a párt elnöke, az agilis, diplomata erényekkel bíró, volt katolikus néppárti képviselő, Szüllő Géza. Ezzel új korszak nyílt a katolikus magyarság önvédelmi harcában.

A papi szakosztályt 1925-ben hozták létre a párt keretei között, melynek kebelébe a Nagybizottság tevékenysége is átkerült. Elnöke Palkovich kiutasítása után Franciscy Lajos, nyitrai kanonok lett. Szüllő pártelnök a papsággal együttműködve kívánt politizálni, számítva annak támogatására, közreműködésére. Most már ő ment rendszeresen – évente legalább egyszer – Rómába, hogy a Szentszékkel informáljon, és a papság memorandumait átadja. Tevékenységének hatásairól, eredményeiről Haiczl plébános így vélekedett: „Kétségtelenül oroszánrésze volt abban, hogy a csehszlovák kormányzat egyházellenes és így magyarellenő akciója Rómában hajótörést szenvedett ... Mindig azon az úton haladt, amely az egyház és az anyaország magasabb érdekeivel azonos volt. Minden lépése a hercegprímás és a magyar kormány tudtával történt ... Elméjének minden működése és elgondolása, szívének minden dobbanása egyes-egyedül a nagy célnak elérésére irányult ... Az egyik héten Genfben, utána Londonban, Párizsban, Hágában vagy Rómában találjuk, és mindenütt a magyarság érdekében fáradozott.”³⁵³

Ez a részlet sokat elárul politikai irányvonaláról, annak egyházpolitikai vetületeiről. A következőkben ez utóbbi szempontból vizsgálom Szüllő tevékenységét. Társadalmi helyzetét tekintve Szüllő földbirtokos volt, uradalma a Pozsony vármegyei Bacsfa települése mellett feküdt. 1872-ben született, és már a monarchia idején politizált. Huszonkilenc évesen parlamenti képviselővé választották, és egészen a forradalom kitöréséig a bazini (Pezinok) választókerület képviselője volt a Néppárt színeiben. Politikai felfogását, stílusát alapvetően az ebben az időszakban tapasztaltak formálták. 1918-ban visszatért birtokára, és részt vett a csehszlovákiai magyarság politikai életének elindításában. 1920 és 1925 között Nyugat-Európában tevékenykedett a magyar kisebbségi jogok védelmében. 1925-ben hazatért, s az OKP elnökévé, majd ugyanebben az évben nemzetgyűlési képviselővé választották.³⁵⁴

Szüllő a határváltozást az önrendelkezési elv sárba tiprásaként, túrhetetlen jogsérelemként jellemezte, a köztársaságot pedig életképtelennek, egy rosszabb kiadású

³⁵³ Haiczl: i. m. 53. p.

³⁵⁴ Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918-1938. Liliom Aurum, 2002, 333. p.

Ausztriának tartotta, amely különböző népek, nemzeti gondolatok konglomerátuma, s amelyből még a sok száz éves tradíció vagy a dinasztia összetartó ereje is hiányzik.³⁵⁵ Mindezek okán határozottan elutasította az új keretekhez történő valódi alkalmazkodást úgy véelve, hogy Csehszlovákia a nemzetiségi széthúzás miatt rendkívül sebezhető, s reális esélye van a revíziónak. E megfontolásból fakadt közismertté vált megjegyzése, miszerint ő Csehszlovákiában nem magyar, de magyarországi politikát csinál. A nemzeti öntudat fenntartását különösen fontosnak tartotta, ami az asszimilációval szembeni kitérőnek, a hosszú évekig elhúzódó revíziós politika sikerének alapvető feltétele volt. Politikai ars poeticájához idomultak egyházpolitikai elképzelései is. A revíziót illetően fontos szerepet szánt a katolicizmusnak, mondhatni, hogy fegyvertárában az egyik fő stratégiai eszköznek számított. Abból indult ki, hogy Csehszlovákiában a katolikus konszolidációt ügyes politikával hosszú távon késleltetni lehet, s így a katolikus kérdés rendezetlensége, a régi rendszerhez igazodó egyházkörmányzati struktúra fennmaradása a csehszlovák állam teljes konszolidációját, határainak végleges megszilárdítását is lehetetlenné teszi. „A csehszlovák kormány törekvése az, hogy az egyházi ügyeket végleg rendezze ... Az én célom pedig ennek a konszolidációnak a megakadályozása, mert tudom, hogy a mi politikánk szempontjából mit jelent az, ha a katolikus kérdés rendezve nincs, mert Szlovénia a katolikum jóformán egyet jelent a magyar orientációval.“³⁵⁶ A kormányzat egyházpolitikája kapcsán jegyezte meg, hogy minden erővel, különösen az iskola segítségével igyekeznek „csehszlovákokat teremteni“, s ennek legfőbb akadályát a hitfelekezeti iskolák és a templomok létezésében látják. Az első években ezért az egyházat teljesen ki akarták kapcsolni a közéletből, s ekkor voltak a legnagyobb egyházi sérelmek is napirenden.³⁵⁷

Egyik írásában Szűllő Csehszlovákia népeinek, országrészeinek vallásfelfogását, egyházhoz való viszonyát vette számba. Kifejtette, hogy a Köztársaság egykor Szent Vencel és Szent István külön országa volt, melyben a lelkek más módon fejlődtek, nevelődtek. A cseh lélek racionalizmusa ennek következtében nagyban különbözik a szlovák lélek mélységet és magasságot kereső lelkvilágától, de mindkét szláv katolicizmus egészen másként nyilvánul meg, mint a konkrétizmus felé hajló magyarok katolicizmusa. De még magában a cseh katolicizmusban is két árnyalatot lehet megkülönböztetni: a prágai cseh és az olomützi morva lélek másságát. A cseh

³⁵⁵ OSZK KT, Szűllő hagyaték, fond X.

³⁵⁶ OSZK KT, Szűllő hagyaték, fond X, X/30.

³⁵⁷ OSZK KT, Szűllő hagyaték, fond X, X/30.

katolicizmust befolyásolta az üldözöttség miatt kitermelődött erős nemzeti érzés, amely a Habsburgok katolicizmusával szembeni védelemül támadt fel benne, s a cseh katolikus egyházban nincs meg az a Róma iránti odaadó engedelmeség, amely a morváknál és a szlovákoknál jellemző. A legkiválóbb magyarországi főpapok közül sokan szláv származásúak voltak, a legutóbbi időkben például Csernoch hercegprímás, Császká kalocsai érsek vagy Prohászka székesfehérvári püspök. A fehérhegyi csata után, mikor az önálló cseh nemzet megszűnt, a katolicizmus Csehországban kettős irányban fejlődött tovább. Az egyik irány, melyet a főpapság vezetett, s amely a Habsburgok felé orientálódott, támasza volt a közös birodalom gondolatának. Ez volt az úgynevezett úri katolicizmus. A másik irány, melyet a legyőzött nemzet fiaiból rekrutálódott szerzetesrendek és az alsópapság vezetett, volt az ún. nemzeti katolicizmus. Ez a kettősség, bár fokozatosan halványodva, de fennállt 1918 után is. Csehországban azóta új, nemzeti érzelmű püspöki generáció működik, s a főpapság legerősebb támasza a trón sem létezik már. Az új államalakulat nagyhatású gondolata a katolicizmus demokratizálása volt, ami a cseh püspöki kar politikai erejének látványos zuhanásához a Habsburg-pártiság mellett szintén hozzájárult.

Szlovenszko katolicizmusa teljesen más, mint a történelmi országoké. A vallásos megmozdulások sokszor itt is összekapcsolódtak politikai törekvésekkel, de a szlovák politika sohasem fordult a vallás ellen. 1918 októbere nem okozott katolikus ellenes tüntetéseket, a történelmi országokból átcsapó hullámok nem ragadták magukkal a szlovákokat. Egyes katolikus értékek, mint például a középiskolák, kiestek ugyan az egyház kezei közül, de csak azért mert a katolicizmus készületlen volt az állam etatisztikus irányával szemben. A magyar katolikusok száma Szlovákiában igen tekintélyes, a közjogi érzés sokkal erőteljesebb, és a papság kevésbé fejet hajtó, mint az ország másik felében. A kormányhatalom, melyet a légionáriusok hittagadó szelleme vezetett, a püspökökkel brutálisan járt el. Abban az időben Róma megtépett vitorlákkal maga is a stabilitást kereste, ezért jóformán kritika nélkül fogadta el a csehszlovák kormányok propozícióit. Így történhetett, hogy a régi szlovenszkoí, nagytekintélyű ordináriusok helyett olyanok neveztettek ki adminisztrátorrá és püspökké, akiknek a nagy tradíciójú és nagy műveltségű papság között tekintélyüket utólagosan kellett működésükkel megszerezniük. Miután a főpapoknak lelki beállítottsága inkább nemzetiségi, és a vélt elnyomás következtében keserű volt, kezdték magukat tisztán a nemzeti gondolat apostolai gyanánt viselni, szembehelyezkedve azzal az elvvel, hogy a püspöki szék nem arra való, hogy eszköze legyen valamely célnak, hanem arra, hogy

a katolikus elvek megerősítésének legyen az alapja. Az új püspökök kezdetben olyan pásztorleveleket adtak ki – emlékeztetett Szüllő –, melyekben „mi szlovák püspökök”-nek nevezték magukat. Ez ellen ő felszólalt, hirdetve, hogy a római katolikus egyház szempontjai szerint nincsenek szlovák püspökök, csak római katolikus püspökök, mert akkor a magyar katolikusok nem érezhetnék, hogy nekik is lelkiatyjuk az a püspök, akit az ő üdvösségük előmozdítására az egyház kirendelt. „Nem szabad elfelejteni azt, hogy Szlovenszón ezer évig a magyar öntudat és a magyar génusz volt a *verbum regens*. Nem szabad elfelejteni azt, hogy a katolikus főpapok, papok közjogi gondolkodással bírók voltak, s nem szabad elfelejteni azt, hogy a katolikus iskolák fenntartása az államhatalomtól függetlenül a katolikus egyház érdekében független és szabad volt.”³⁵⁸

Csehszlovákia katolikus pártjai – a Vatikántól is ösztönözve – végig a korszak során törekedtek arra, hogy létrehozzanak egy egységes katolikus blokkot, melynek segítségével jelentős befolyást gyakorolhatnának az ország belpolitikai életére. A legtöbb erre irányuló tárgyalás az egymáshoz legközelebb álló csehszlovák és szlovák néppárt között folyt. A republika első időszakában különösen a katolikus ellenes támadások elhárítására törekedtek, ezért a két párt parlamenti klubot hozott létre. A közös célok melletti érdekellentétek azonban hamarosan nyilvánvalóvá váltak, így amikor Šramekék beléptek a kormányba és a kompromisszumkész politika útjára tértek, a két párt viszonya megromlott. A Csehszlovák Néppárt elutasította a ludákok szeparatizmusát, Hlinkáék pedig a lidákok szocialista pártokkal való együttműködését nézték megütközve. Hlinka 1921 novemberében szakított a közös politikával, kijelentve, hogy ha továbbra is együtt maradnának a Csehszlovák Néppárttal, akkor joggal lehetne árulásukról beszélni. „Mi szlovákok akarunk maradni, ezért tiszta szlovák pártot akarunk.”³⁵⁹ A Szlovák Néppárt programjának alapja az autonómiára való törekvés volt, ami határozott ellenzéki pozíciót, és a lidákokénál jóval harcossabb katolikus politikát igényelt. Ez a harcosság, és a vele párosuló intranzigensebb katolikus szellem Micara nuncius számára is indokoltabbnak tűnt, így inkább szimpatizált Hlinkáék, mint a lidákok stratégiájával.³⁶⁰ A Csehszlovák Néppárt taktikusabb, békésebb magatartásához egyébként az is hozzájárult, hogy pozíciói jóval gyengébbek voltak a történelmi országrészekben, mint Hlinkáéké Szlovákiában. A harmincas években az együttműködést külpolitikai nézeteltérések is nehezítették, mivel a lidákokkal ellentétben a Szlovák Néppárt határozottan ellenezte a Szovjetunióval való

³⁵⁸ Szüllő Géza: A katolicizmus helyzete a Csehszlovák Köztársaságban. In. Magyar Szemle, 1935. március.

³⁵⁹ Sidor: i. m. 328. p.

³⁶⁰ Miloš Trapl: Politický katolicizmus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918–1938. Praha, 1990. 83. p.

kapcsolatok kiépítését.

A nemzeti ellentétek a Csehszlovák Néppárt és a német keresztényszocialisták között még mélyebbek voltak. A kormány németellenes szellemének Šrámek is alávetette magát, ami a német katolikusok számára természetesen elfogadhatatlan volt. A három említett párt között a legszorosabb együttműködés az ún. „úri koalíció” idején jött létre (1926-1929), melynek a lidákok, ludákok és a német keresztényszocialisták is tagjai voltak. Közösén léptek fel a jobboldali célkitűzések érdekében, de igazi közeledésre köztük ekkor sem került sor. Hlinkáék távoztak a kormányból, ami után történtek még kísérletek az összefogásra, de mindannyiszor sikertelenül.³⁶¹

Pedig a katolikus pártok erejének egyesítését a Vatikán is örömmel látta volna, hiszen érdeke volt a katolicizmus befolyásának növelése, s ezzel a csehszlovák kormány politikájának kedvező irányba fordítása. XI. Pius 1929-ben támogatásáról biztosította Růckl, cseh pápai kamarást, kijelentve, hogy az a nap, mikor az egység megvalósul, a csehszlovákiai katolicizmus nagy napja lesz. A „Čech” folyóirat 1929-es ankétján a ludák vezetők, Hlinka és Tiso, valamint Kordáč érsek is a katolikus blokk érdekében emeltek szót. Hlinka meglehetősen demagógiával jelentette ki, hogy távozik a párt éléről, ha az egység akadálya az ő személye lenne. 1930-ban levelet küldött a Csehszlovák Néppártnak, a német keresztényszocialistáknak és az OKP-nak is, hogy küldjék el képviselőjüket közös megbeszélésre. Hlinka kezdeményezése nem talált visszhangra sem a német, sem a magyar pártoknál. A németek csupán kulturális kérdésekben voltak hajlandók az együttműködésre, a magyarok pedig kinyilvánították, hogy a közös politikának egyetlen lehetséges alapja a kormány megdöntésének célja lehet.³⁶²

Az ideológiai-vallási közös alapok, melyek Csehszlovákia valamennyi katolikus pártjának programjában jelen voltak, nem bizonyultak elegendőnek az eltérő politikai nézeteik áthidalására. Pedig az elvek szépen hangzottak: „A római katolikus sohasem internacionális, de univerzális – fogalmazott Szűllő –, ami azt jelenti, hogy az egyház nem él sehol a nemzeti érzésen kívül. Nem tagadja a nemzeti érzést, hanem megneemesíti ezt az egoisztikus érzést a Krisztus által hirdetett szeretetnek a melegével. Ezért az univerzális katolicizmusnak nincsen elnemzetlenítő iránya, mint az internacionális szocializmusnak, de nincs meg a sovinizmusnak könyörtelensége sem, amely megoldhatatlanná teszi az emberi közületeknek békés együttélését.”³⁶³ A nemzetiségi problematika mégis

³⁶¹ Ua. 19. p.

³⁶² Ua. 116. p.

³⁶³ Szűllő: A katolicizmus helyzete... I. m. 268. p.

lehetetlenné tette a kívánt összefogást. Mindegyik katolikus pártcsoporthoz – cseh lidákok, szlovák néppártiak, német és magyar keresztényszocialisták – a saját kulturális, politikai, gazdasági érdekeinek érvényesítésére törekedett, s ezek legtöbbször egymással homlokegyenest szembenálltak, hatástalanná téve a katolicizmus közös platformját. Mint láthattuk, még a cseh és szlovák közösség alapján álló két párt sem tudott összefogni, így nehezen lehetett elvárni ezt a jóval nagyobb érdekellentétekkel terhelt magyar és szlovák katolikus párttól. Az OKP által képviselt „öslakos elmélet”³⁶⁴ is a nemzetpolitikai érdekellentétek miatt volt működésképtelen.

Ugyanakkor a magyar kormány is együttműködésre kapacitálta Szüllő: hozzon létre a Hlinka párttal egy egységes, ellenzéki alapállású autonomista blokkot. Szüllő 1932 decemberében el is látogatott a Vatikánba, ahol arra ösztönözte a Szentszékot, bírja rá a szlovák papságot a magyar pártokkal való együttműködésre.³⁶⁵ Bár a Szlovák Néppárt nem zárkózott el a kezdeményezésektől, lényegében a korszak egésze során ellenállt a magyar igyekezetnek. A párt politikájának egyik vezérmotívuma volt a magyarellenesség, illetve a szlovák autonómia támogatása mögött rejlő valódi magyar célok ismeretében sem akarták magukat elkötelezni a közös politizálás mellett. Az 1918-as államfordulattal szembeni szlovák viszony alapvetően pozitív volt, s a létező cseh főbia, valamint a kormány negatív egyházpolitikája ellenére a Néppárt a magyar egyháztól való leválási törekvésben Prága szövetségese lett. Trianon teljeskörű érvényesítésében, az államhatárokon átnyúló szervezeti formák lebontásában érdekazonosság állt fenn közöttük.

A Vatikán rendszeres tájékoztatását Szüllő elsőrendű fontosságúnak tartotta, hiszen célja az volt, hogy a revízió érdekében felhasználja az egyház befolyását. Eszközként a „Római Szent Kollégium politikai kongregációinak a vezető kardinálisok útján való befolyásolását” nevezte meg.³⁶⁶ Évekig Fischer-Colbrie kassai püspök társaságában járt Rómába, miután pedig az OKP elnökévé választották, ebben a hivatalos minőségében utazott. Számos ismeröst, barátot szerzett a kuriális bíborosok között. A határozottan pragmatikus és kétségtelenül stílusos politikusról Barcza vatikáni követ a következőket jegyezte fel: „Szüllő, az ő eredeti és humoros modorában gyakran kacagtatta meg az öreg Gasparri bíborost, és a csehekről ártatlan arccal elmondott anekdotái a Vatikánban közismertté váltak. Szüllő bátor magyar volt, aki még a Ferenc

³⁶⁴ Az elmélet szerint a Szlovákiában öslakosnak számító népcsoportoknak – szlovákok, magyarok, németek – együtt kell működniük az idegennek tekintett cseh hatalommal szemben.

³⁶⁵ Angyal: i. m. 191. p.

³⁶⁶ OSZK KT, Szüllő hagyaték, fond X, X./30.

Józsefi hagyományok és gerinces politikusok légkörében nőtt fel, és erélyes fellépésével Rómában ugyanúgy mint a Felvidéken igen nagy érdemeket szerzett.³⁶⁷ Vatikánban jártakor mindig hangsúlyozta, hogy a felvidéki magyar klérus nem törődött bele az Esztergomtól való elszakítottágába, s a katolikus lakosság szomorúan tapasztalja a vallásos nevelés háttérbe szorítását Csehszlovákiában. Vigyázott arra – vallotta be –, hogy szerepe ne úgy tűnjék fel, mintha az Magyarországnak volna az akciója, de úgy, mint az „ittlévő katolikusok hitéleti prosperálásának előmozdító törekvése.”³⁶⁸ Másutt kifejtette, hogy sehol nem nyilvánulhat meg „directe” a magyar érdekek miatt, hanem az általános katolicizmus elvébe burkoltan kell a Felvidéken tapasztalt sovínizmussal szemben fellépnie.³⁶⁹ Ennek megfelelően ismételte a kuriális bíborosok előtt, miért veszedelmes a szlávósító irány katolikus szempontból, milyen problémák vannak a papneveléssel kapcsolatban, és egyáltalán hol vannak az alapvető visszásságai a szlovenszkói katolikus helyzetnek. A húszas-harmincas évek fordulóján rendszerint a következő kérdésekre tért ki:

1. A katolikus függetlenséget sérti, hogy az egyházi javak le vannak foglalva, és a javadalmasok, illetve az adminisztrátor abból csak a kormány kényétől-kedvétől függően kap juttatást. Az adminisztrátor így teljesen ki van szolgáltatva, mert csak akkor kap valamit, ha a kormány erre érdemesnek tartja.³⁷⁰

2. Szlovákiai püspökökké nem azok lettek kinevezve, akik erre kvalitásukkal rászolgáltak volna, hanem azok akiket a kormány a maga szlavizáló céljaira alkalmasnak látott. Agitátornak megfelelnek, de főpapnak nem. A magyarság úgy érzi, hogy az egyházi vezetésben nincs meg az a százalékaránya, amely őt intelligenciájánál és számánál fogva megilletné. Az egyházmegyei hivatalokban egyetlen magyar nemzetiségű, pláne magyar érzésű papot nem lehet találni, ami a magyar vonatkozású ügyek elintézésénél gyakran érezhető.

3. A papnevelés az anyagilag és szellemileg függő püspökök kezében van. A szemináriumokban nem katolikusnak, hanem csehszlováknak nevelik a papságot. Ennek hatása az lesz, hogy a magyarok a számukra ellenszenves katolikus lelkipásztortól a nemzeti érzésű református egyházhoz fognak pártolni. Ezt a református kártyát Szüllő

³⁶⁷ Barcza György: *Diplomata emlékeim 1911-1945*. Budapest, 1994, 288. p.

³⁶⁸ MOL K 64 1938-64. 318/pol. sz.

³⁶⁹ OSZK KT, Szüllő hagyatéék fond X.

³⁷⁰ Az egyház felfogása szerint az egyházjavak tulajdonosa és hasznélvezője az egyház, míg Beneš szerint a tulajdonos az állam, és csak a hasznélvezet illeti meg az egyházat. Ezt az álláspontot Beneš később úgy módosította, hogy nem a magyar javadalmasok, hanem az egyetemes egyház a tulajdonos, így ebből a szempontból mellékes, hogy a magyar vagy csehszlovák egyház élvezi-e a hasznát.

mindig elővette, mert tapasztalata szerint, nagyon érzékenyek voltak rá a bíborosok. 1935-ös adatok szerint a nagyszombati szemináriumban annak ellenére, hogy az egyházmegyében a magyar katolikusok 48%-ot képviseltek, papnövendékeik aránya csak 30%, a kassai egyházmegyében a 25%-os magyarságot a 60 teológusból csak 7 képviselte, a szinte teljesen magyar rozsnyói egyházmegyében 11 magyar papnövendék mellett 13 szlovák volt, míg a szepesi szemináriumban nem volt más, csak szlovák. A kispapok szónoklatot magyarul nem tanultak sehol.

4. A felekezeti iskolákat az állam úgy akarja megsemmisíteni, hogy a háború alatt lerongyolódott iskolák renoválására kötelezi a katolikus hitközséget, melynek viszont pénze nincs és hitelhez sem tud jutni, mivel utasítják a bankokat, hogy hitközségnek kölcsönt ne adjanak. Ha a megadott határidőn belül az iskola nem készül el, a településen modern állami iskolát építenek.³⁷¹

5. A nyelvtörvény rendelkezéseit jogtalanul az egyházakra is alkalmazzák. A törvény 20 százalékos nemzetiségi arányt ír elő a hivatalos nyelvhasználathoz, így erre való hivatkozással, ha a magyar katolikusok jelenléte valamely településen 20 százaléknál kisebb, akkor nem gondoskodnak azok lelki szükségleteiről anyanyelvükön. Ezzel szemben a szlovák telepések által teletűzdelt magyar vidékeken gondosan őrködnek azon, hogy az államalkotó nemzetiség, még ha a 20 százalékot el sem éri, pap nélkül ne maradjon. Az eddig szintizta magyar helyekre szlovák lelképászorokat küldenek olyan indoklással, hogy ott telepések is vannak.³⁷²

A magyar jellegű plébániákra szóló szlovák papi kinevezéseket az OKP papi klubja akadályozni igyekezett, eszközként a kegyuraság intézményét használva fel. Bár a papi kinevezés az illetékes egyházi hatóság jogkörébe tartozott, az egyházjog értelmében egyes felhatalmazott természetes vagy jogi személyeknek, különböző anyagi terhek fejében, ún. bemutatási joga (prezentáció) volt a kegyurasága alá tartozó egyházközségben. Szlovákiában a plébániák körülbelül felének volt kegyura. Az OKP a harmincas évek elején felkarolta a papi klub kezdeményezését, miszerint hívják össze a magyar papság képviselőit minden magyar plébániával rendelkező egyházmegyerészből – Esztergom, Rozsnyó, Kassa, Szatmár – akik összeírnák azokat a világi kegyurakat, kiknek magyar plébániái vannak, majd létrehoznák a magyar érzésű papság kataszterét, kiemelve azokat, akik magyar létükre beszélnek szlovákul, és szlovák plébániákon működni hajlandók. Az egyházmegyéek megbízottai minden egyházmegyéből háromtagú

³⁷¹ OSZK KT, Szülő hagyatéka, fond X.

³⁷² Szülő: A katolicizmus helyzete ... I. m. 273. p.

bizottságot választanának – egyet közülük az OKP elnöke nevezne ki – azzal a feladattal, hogy plébánia-üresedés esetén a világi kegyúrnak a pályázók közül személyeket ajánljon prezentálásra. A bizottságok időnként közös értekezletet tartanának az OKP elnökének vezetésével, hogy szükség esetén közös döntést hozzanak. A pártelnök közvetve vagy közvetlenül érinkezésbe lépne az érdekelt világi kegyurakkal, és felvilágosítaná őket az ügy fontosságáról.³⁷³

A határozat végrehajtásánál számos nehézség adódott. Egyrészt a földreform teremtett zűrzavart, ami az említett névjegyzék összeállítását szinte lehetetlenné tette. Továbbá a földhivatal a birtokok átvételi egyezményében a kegyúri terhekről általában nem intézkedett, vagy ha igen, akkor azokat a tulajdonosnál maradt birtokrészre hárította. Előfordult az is, hogy a terhek az új telepes-birtokosokra háramlottak, akik viszont azok viselését megtagadták.³⁷⁴ Többször maga az egyházi hatóság próbálta rávenni a világi kegyurat, mondjon le jogai gyakorlásáról, vagy változtassa meg az elfogadhatatlan jelölést. A számos kellemetlenség miatt a kegyurak így legtöbbször csak kényszeredetten vettek részt a jelölési folyamatban. Az egyházmegyei megbízottak egy része a szervezkedésben az egyházfők elleni fellépést látta, ezért nem volt hajlandó az együttműködésre. Ők úgy vélekedtek, hogy a mozgalom eredménye csupán annyi lesz, hogy a püspököket magukra haragítják, és a magyar katolikus érdekek még kevesebb megértésre fognak találni. Az akció végül megfeneklett, annyit azonban mégis elért a papi szakosztály, hogy a magyar érzésű kegyurak tudomást szereztek a mozgalomról, és a hozzájuk tartozó plébániák megüresedésekor megtalálták a módot arra, hogy a pályázókról megbízható információkat nyerjenek.³⁷⁵

³⁷³ Haiczl: i. m. 74. p.

³⁷⁴ Haiczl: i. m. 50. p.

³⁷⁵ Haiczl: i. m. 75. p.

VI. A Modus vivendi egyezmény a Vatikán és Csehszlovákia között

VI. 1. Az egyezmény megszületésének folyamata

Prága antiklerikalizmusának enyhülését jelezte az 1922-es ún. kis iskolatörvény, amelynek elfogadott formája kompromisszumot tükrözött: a vallásoktatás lényegében kötelező maradt, de a szülő megtehetette, hogy gyermekét mentesíti alóla a járási hivatalban való kijelentkezés útján.³⁷⁶ Az enyhülés ellenére a csehszlovák egyházpolitika időnkénti kilengései továbbra is jellemzőek maradtak. A legnevezetesebb konfliktusra Prága és a Vatikán között az 1925-ös Hus ünnep kapcsán került sor, amikor a köztársasági elnök, miniszterelnök és egyes kormánytagok részvétele miatti tiltakozásként Micara utóda, Francesco Marmaggi nuncius elhagyta a cseh fővárost.

Marmaggi eleve nyűgnek érezte a prágai kiküldetést, a magyar követnek többször panaszkodott, hogy nem szívesen jött Prágába, mivel ott állandóan a legnagyobb nehézségekkel kell megküzdenie, és élete állandó harc a kormány ellen, melynek irányzata egyházellenes, és illojális a Szentszékkal szemben.³⁷⁷ Az ún. Marmaggi affér azzal vette kezdetét, hogy a nuncius egy héttel a július 6-i Hus ünnepség előtt felkereste Benešt, kérve, hogy a hivatalos személyiségek tartsák távol magukat az egyházellenes színezetű ünnepségtől. A külügyminiszter kitérő választ adott: Hust mint nemzeti hőst, és nem mint eretneket kívánják ünnepelni. Marmaggi ezután utalt a kúriai instrukcióra, miszerint részvétel esetén kénytelen lenne székhelyét elhagyni. Ennek megfelelően az ünnep után Marmaggi távozott Prágából.

A magyar követ jelentette, hogy Gasparri államtitkár az incidenst nyugodtan fogadta: „Öt év óta vagyunk összeköttetésben a prágai kormánnyal anélkül, hogy bármit is elértünk volna. A kormány, ha suba alatt is, de támogat mindent, ami ellenünk irányul. Püspökeinket nem ismerik el, pénzügyi kérdésekben intretabilisak, egyszóval nem látom mit veszthetne a Szentszék azáltal, ha szakítás állna be Prága és a Vatikán között. Szakítás esetén a veszteseket nem a mi oldalunkon kellene keresni. Ha Beneš nem akar szakítani, úgy adja jelét egy konciliánsabb felfogásnak az Egyházzal szemben. Nem kell, hogy

³⁷⁶ Trapl: Politický katolicizmus v nástupnických... I. m. 26. p.

³⁷⁷ MOL K 105 1920-25, 756/pol. Követségi jelentés, 1924. február 12.

formálisan sajnálatát fejezze ki a történetek felett, hanem dokumentálja azt bármely téren, például az apostoli adminisztrátorok dotálásával.³⁷⁸ Az államtitkári hivatalban úgy vélték, hogy Beneš a végső lépésektől úgyis tartózkodni fog. „Ez felette valószínű – jelentette a magyar követ Budapestnek – tekintve az eset belpolitikai hatásait. A kollégák, többek között a francia nagykövetség is azon a véleményen van, hogy Beneš kulisszák mögötti lépései meg fogják találni az utat Rómába, Canossa elkerülésével. Egy szép napon a reciprok képviselők ismét asztalhoz fognak ülni, de ha nem csálnak az előjelek, új szereplőkkel.”³⁷⁹

A kedélyek hamarosan valóban lenyugodtak, mindkét fél számára fontos volt a megegyezés. A krízisből való kiút lehetőségét keresték, melynek elsimításához a vatikáni lengyel követ is hozzájárult. Perłowski rámutatott Krofta előtt, hogy a háború utáni Európa legnagyobb problémájának a bolsevizmus számít, amely a földrész stabilitását rendkívüli módon fenyegeti. Az ellene folytatott harcban az egyház a bolsevizmus ellenfeleinek oldalán áll, ezért fontos szövetsége a liberalizmusnak is. Ebből a nézőpontból a Vatikánnal való konfliktus Csehszlovákia számára rendkívül előnytelen, hiszen akadályozza ezt a logikus szövetséget, és fenyegeti az ország belső békéjét. Az egyházzal való konfliktus jelentős hatással lehet a nemzetiségekre, a vallási kérdések okán a szlovákok az államhatalom ellen fordulhatnak.³⁸⁰ Prága szintén felismerte a konfliktus destabilizáló jellegét, ezért a parlament hamarosan elfogadta a kongruatörvényt, majd intenzív tárgyalások kezdődtek Csehszlovákia és a Vatikán között a felek viszonyának, az egyház helyzetének szerződéses rendezése érdekében.

A következő évi Hus-ünnepség már jóval mérsékeltebb formában zajlott. A kormány igyekezett kímélni – amennyire ez ilyen alkalommal egyáltalán lehetséges volt – a Vatikán érzékenységet. Nem tüzték ki a Hradzsínra a huszita lobogót, csupán a régi városház téren – ahol Hus szobra állt – lengett néhány huszita zászló. A beszédekben a Sokol-mozgalom elnöke és Prága polgármestere is csupán Hus nemzeti érdemeit emelte ki. A diplomáciai karból mindössze az Egyesült Államok, Franciaország, Mexikó, a skandináv országok és Hollandia képviseltették magukat, s az is feltűnést keltett, hogy a francia követ az ünnepi beszédek előtt eltávozott a tribünről. A sokolok ünnepi műsora azért nem nélkülözte a kényes utalásokat. Két allegorikus élőképet adtak elő, melyek közül az első azt ábrázolta, hogy Pilsen vidékén nagy sötétség honol, majd Táborban, a

³⁷⁸ MOL K 105 1921-28, 53/pol. 1925. Követségi jelentés, 1925. július 26.

³⁷⁹ Uo.

³⁸⁰ AMZV PZ, Vatikán, č. 71/1925 č. J. 1006/322 pol. A Marmaggi-affér elemzése.

husziták fő fészkeiben felkel a nap, és besugározza az egész országot, a másik pedig egy olyan jelenetet mutatott, melyen a cseh nép nyugodtan dolgozott, kapált, kaszált, majd hirtelen egyik oldalról vörös ruhába öltözött ellenség, a másik oldalról fekete csuhát viselő ellenség tört rá. A cseh nemzet két fő ellensége, a kommunizmus és a klerikalizmus.³⁸¹

Szüllő Géza 1927. januárjában járt Rómában. Beszélt Gasparri államtitkárral, Borgongini helyettes államtitkárral, Merry del Val volt államtitkárral, Bisletti, Frühwirth, Scapinelli, és Cerretti bíborosokkal is. A Csehszlovákiával való tárgyalásokat kívánta akadályozni, hiszen annak sikere esetén – vélekedett – „Slovensko egyik legerősebb feszítő tényezője veszne el a mi fegyvertárunkból.”³⁸² Szüllő hangsúlyozta a bíborosok előtt, hogy az európai status quo instabil, Csehszlovákia belső és külső problémái miatt egyre gyengébb, míg Magyarország határozottan erősödik. A magyarok soha nem lesznek hajlandók valamiféle közép-európai gazdasági szövetséget, vagy dunai konföderációt alkotni, melyről oly sok szó esik, mert – jelentette ki – „bennünk is van olyan önérzet, mint az olaszokban.”³⁸³ Szüllő úgy látta, hogy bár a bíborosoknak Magyarország megconszolidálása nem fáj, de át tudták érezni, hogy mit jelent erkölcsileg és anyagilag a területek leszakadása, s látták azt is, hogy az utódállamokban a heretikus és schizmatikus irányok törtek előre.

A magyarok iránt igazi szimpátiát szerinte csak Frühwirth kardinális tanúsított, aki premontrei lévén jól ismerte Jászt és Kassát, és stájerországi születésűként sokat járt Pozsonyban. Frühwirth szerint a „Vaterlandsliebe und Muttersprache” szükséges ahhoz, hogy az emberiség fennmaradjon, ezért az egyháznak nem szabad megengedni, hogy az anyanyelv rovására akarjanak az új államok egyházpolitikát teremteni. Figyelmeztette Szüllőt, hogy a magyar katolikusok többet mutakozzanak a Szentszéknél, mert a csehek gyakran járnak ott.³⁸⁴

„Gasparri bíbornoknál látom – jelentette Szüllő –, hogy az olasz érsek és Šrámek útján már megindultak a puhítási kísérletek, hogy tekintettel a Švehla kormány katolikus-barát irányára bizonyos engedelmények tétessenek.” Šrámekről megjegyezte, hogy hiába katolikus, a republikánus konszolidálni akaró politika érdekében dolgozik, s a katolikumot használja fel a cseh politika céljaira. Túlontúl „cseh”, ezért nem tudnak

³⁸¹ MOL K 63 1935 – 7/3 1926. A prágai követ jelentése, 1926. július 9.

³⁸² MOL K 64 1927 7, 57. res. pol. Szüllő jelentése, 1927. február 1.

³⁸³ Uo.

³⁸⁴ Uo.

igazából megférti Hlinkával sem.³⁸⁵ Gasparri államtitkárról nem volt túlságosan jó véleménye a magyar politikusoknak, engedékenynek ítélte politikájára fenntartásokkal tekintettek. A kritikus hangok különösen a csehszlovák-vatikáni tárgyalások időszakában erősödtek fel. Barcza követ ekkor egyenesen annak adott hangot, hogy Gasparri megöregedett, s a korával jár – 1927-ben 75 éves volt – egészségi és mentális problémák miatt alkalmatlan pozíciója betöltésére. Régi, közismert ravaszsága, ügyes taktikázása még mindig megnehezítik a vele való tárgyalást, szellemi képességei viszont mind jobban hanyatlanak. Az ügyek részleteire nem emlékszik, közismert neveket vagy adatokat elfelejt, igen gyakran esik ismétlésekbe, és ami a szenilitás csalihatatlan jele, ugyanazokat az anekdotákat számtalanszor elmondja a vele beszélőnek. „Azok, akik a bíbornokot jól ismerik, mind azt hiszik, hogy már nem fog soká élni.”³⁸⁶

Merry del Val erősen franciabarát hírében állt, Szüllő ezért nála azt hangsúlyozta, hogy mivel Csehszlovákiát három oldalról német terület veszi körül, az országon belül is hárommillió német van, ezért Csehszlovákia németellenes politikát soha nem folytathat. Ebből következően mint szövetséges, értéktelen Franciaország számára. Szüllő benyomása vele kapcsolatban az volt, hogy a bíboros „exponálni magát a magyarokért nem fogja”. Végül Borgongini helyettes államtitkár kijelentette, hogy a tárgyalásokkal nem siet, mivel az egyháznak „jobb egy rossz provizórium, mint egy rossz definitívum.”³⁸⁷

1927 februárjában a csehszlovák kormány jegyzéket adott át a Vatikánban, amely felkérést tartalmazott arra, hogy küldje el képviselőjét Prágába a tárgyalások folytatására. 1927 áprilisában Pietro Ciriaci meg is érkezett, s a tárgyalások újra kezdődtek.³⁸⁸ A magyar diplomácia igyekezete ellenére a megbeszélések konkrét tartalmáról, témaköreiről nem sok szivárgott ki, a felek titoktartóak voltak. A prágai és vatikáni követek Budapestre küldött jelentései ezért ebben az időben meglehetősen homályosak voltak, inkább csak félinformációkat, pletykaszerű értesítéseket tartalmaztak. Barcza vatikáni követ a Ritter bíborossal való beszélgetése kapcsán arra gyanakodott, hogy a Szentszék minden vonalon engedményeket tesz a cseh kormánynak megfelelő ellenszolgáltatások nélkül. Krofta 1927. augusztusi megbeszéléseit pedig Csernoch hercegprímás halálával hozta összefüggésbe: „Alig hiszem, hogy nagyon messze járnék a valóságtól, ha nevezett hirtelen római feltűnését Csernoch hercegprímás elhunytával hoznám kapcsolatba. E

³⁸⁵ OSZK KT, Szüllő hagyaték, fond X.

³⁸⁶ MOL K 105 1920-32-S. I.-17. Jelentés a Vatikánból 1928. január 23.

³⁸⁷ OSZK KT, Szüllő hagyaték, fond X.

³⁸⁸ AMZV PZ, Vatikán 4. 72/1927. é. j. 996/321. pol.

pontnál azonban tévednek a csehek, mert miként táviratilag is jelentettem, a hercegprímás halála a cseh tárgyalók szerepét sem az egyházi birtokok, sem más kérdések megvitatásánál könnyíteni nem fogja.³⁸⁹ Krofta azonban joggal volt bizakodó, hiszen tudta, hogy az egyházmegyék államhatárokhoz igazításának elvében nincs nézetkülönbség a felek között: „Megígérték, hogy teljesítik kívánságunkat, hogy területeink, melyek külföldi egyházi joghatóság alatt állnak, az alól kivételnek, és belföldi ordinárius fennhatósága alá helyeztetnek.”³⁹⁰

Az 1927-es év a kidolgozott, és kölcsönösen átnyújtott javaslatok tanulmányozásával, vitájával telt. Az utolsó tárgyalásra 1927. december 7-én került sor a Vatikánban, amikor már a szerződés végleges szövegét hagyták jóvá. Borgongini bíboros kifejtette ez alkalomból, hogy az egyházkormányzati határrendezés kétségtelenül szükséges lépés, amely mindkét félnek elemi érdeke. A tervezett *Modus vivendi*³⁹¹ azonban nem jelenti ipso facto az egyházmegyei határok megváltozását, ehhez a későbbiekben majd egy pápai bulla is szükségeltetik. Tudomásul kell venni azt is, hogy a lefektetett elvek mindenkire vonatkoznak, tehát nemcsak a külföldi ordináriusok vesztik el joghatóságukat Csehszlovákiában, hanem az ottani egyházmegyei központoknak is megszűnik külföldi jurisdictiója. „Máskülönben Magyarország úgy érezhetné, hogy az intézkedés ellene irányul.”³⁹² Borgongini a diszmembrációs bulla előfeltételeként továbbra is a birtokrendezést – felosztás és kártérítés – jelölte meg.

December 18-án az Osservatore Romano a következő közünikét jelentette meg: „A tárgyalások eredményeként, melyek az elmúlt hónapokban a Vatikán és a Csehszlovák Köztársaság kormánya között folytak, Dr. Krofta szentszéki követ és Mons. Pietro Ciriaci a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának hivatalnoka közvetlen részvételével megegyezés született a felek között ... A *Modus vivendi* az elfogadás után, megfelelő időben a gyakorlatba is bevezettetik.”³⁹³

Az egyezmény I. cikke szerint a Szentszék és a csehszlovák kormány megegyeztek abban, hogy Csehszlovákia területén nem lehet joghatósága külföldön székelő ordináriusnak, s hasonlóképpen a csehszlovákiai egyházmegyék sem terjedhetnek túl a politikai határokon. A szerződő felek leszögezték, hogy egy későbbi időpontban megegyeznek az egyházmegyék új határai és anyagi ellátása tekintetében. E megegyezés

³⁸⁹ MOL K 63 1935 – 7/3. 55/pol. 1927. Követségi jelentés, 1927. augusztus 9.

³⁹⁰ AMZV PZ, Vatikán č. 29/1920. Krofta jelentése.

³⁹¹ A *modus vivendi* a Szentszék és valamely állam között kötött, bizonyos konkrét kérdéseket tartalmazó egyezmény. A konkordátum ezzel szemben átfogó, minden kérdésre kiterjedő rendezést tartalmaz.

³⁹² AMZV PZ, Vatikán č. 34/1927. Feljegyzés az 1927. december 7-én tartott szentszéki értekezletről.

³⁹³ AMZV PZ, Vatikán č. j. 34/10/28 pol. 1928. január 12.

előkészítése végett az érdekelt egyházmegyék képviselőiből két bizottságot állítanak fel.

A II. cikk kimondta, hogy a zár alatt levő egyházi ingatlanok igazgatása az I. cikkben említett megegyezés létrejöttéig a szlovákiai püspöki kar elnökleite alatt működő bizottságra lesz bízva.

A III. cikk rendelkezése szerint a csehszlovákiai szerzetesrendek és kongregációk nem lesznek alávetve külföldön székelő tartományi előjáróknak. Ha nem lehetséges külön rendtartományt létesíteni valamely rend vagy kongregáció részére Csehszlovákiában, akkor az közvetlenül a római anyaháznak lesz alárendelve.

A IV. cikk szabályozta a csehszlovák kormány vétőjogát a főpapi kinevezéseknél.

Az V. cikk az egyházi méltóságok állami hűségesküjének szövegét állapította meg.³⁹⁴

VI. 2. A Modus vivendi jelentősége

A csehszlovák kormány érthető elégedettséggel, jelentős külpolitikai sikerként értékelte az egyezményt. Beneš külügyminiszter elsősorban azt a szerepet emelte ki, mellyel a Modus vivendi hozzájárult a ország bel- és külpolitikai megszilárdításához: „Az állam számára ma óriási jelentősége van a szlovákiai egyházmegye-kérdés rendezésének. Különösen a magyar politikában történt legutóbbi eseményeket figyelembe véve.”³⁹⁵ Ez egy nagyon fontos lépés Szlovákia konszolidációjában. Az ország más egyházmegyéinek – Morvország és Szilézia – kérdése nem bír ilyen jelentőséggel. Alá kell húznom a tény, hogy először a nemzeti történelmünkben nem lesz egyetlen része sem területünknek idegen egyházi kormányzásnak alárendelve.”³⁹⁶ Dostálek miniszter pedig így fogalmazott: „Felmérhetetlen jelentőséggel bír az egyezmény a köztársaság egysége szempontjából. Újra bizonyosságot nyert az is, hogy Róma nem ellenfele nemzetünknek, hanem éppen a barátja. Elutasították a szomszédos államok igényeit a területünkön való egyházi

³⁹⁴ Kertész István: Pápai bulla a csehszlovák egyházmegyék jogi helyzetének rendezéséről. Pécs, 1938. 7. p.

³⁹⁵ Lord Rothermere cikke („Magyarország helye a Nap alatt”) 1927. június 21-én jelent meg a Daily Mail-ben. Beneš a cikk politikai következményeire gondolt

³⁹⁶ AMZV PZ, Vatikán č. j. 183/79/28 pol. 1928. Beneš expozéja a Modus vivendiről.

jurisdictióra.”³⁹⁷

Beneš önmagával is elégedett lehetett, hiszen a sikert lényegében ő hozta tető alá. Míg a magyar egyház és kormány szorosan együttműködött az egyházat érintő külpolitikai kérdésekben, addig Beneš mellett a *Modus vivendi* kidolgozásában, annak tárgyalásain nem vettek részt sem a csehszlovák katolikus pártok, sem az ország egyházának képviselői. F. X. Halas, cseh történész erről a sajátos jelenségről a következőket írta: „Csehszlovákiában jelentős szava és súlya volt a katolikus pártoknak, s ez pozitívan hatott a Szentszékkal való tárgyalásokra is. A szerződésre magára viszont nem voltak különösebb hatással, ami Csehszlovákia külpolitikai tevékenységének sajátosságaiból fakadt. Az ugyanis teljes mértékben egyetlen kézben, Eduard Beneš külügyminiszter kezében összpontosult. Csupán a köztársasági elnök véleményére kellett tekintettel lennie. Lényegében diktatori pozícióból vitte a külpolitikai ügyeket. Az egyházi egyezmény tárgyalásai is közte és a Vatikán között folytak, harmadik tényező abba nem folyhatott bele.”³⁹⁸

A szlovák sajtó szerint az egyezmény legnagyobb vívmánya az volt, hogy végre egyházi téren is megtörtént az elszakadás Magyarországtól, és hogy a pápáság Nagyszombat körül fog összpontosulni. A „Slovák” a „Türelem jutalma” című cikkében így fogalmazott: „Serédi kinevezésével a magyar politika nagy vereséget szenvedett a Vatikánnal szemben,”³⁹⁹ de még nagyobbat most, mikor Beneš a *Modus vivendi* megkötötte. Ez a vereség a legrövidebben és legvelősebben ebben a két szóban fejezhető ki: Trianon elismerése.”⁴⁰⁰

A szlovákiai magyarok elsősorban a hat pontból álló egyezmény hiányosságait kifogásolták: nem ölelte fel az állam és az egyház közötti összes fontos ügyet, így nem volt benne szó arról, hogy a kisebbségek nyelvi jogai az egyházi életben biztosítottanak, s a katolikus iskolákról sem tett említést.⁴⁰¹

A prágai magyar követ, Masirevich Szilárd értékelése szerint a tárgyalások során a Szentszék lépésről-lépésre visszavonult, míg Beneš mindent elért, amit régóta óhajtott: az egyházmegyéek országhatárok szerinti rendezésének elvi leszögezését és beleszólást a püspöki kinevezésekbe. A viszony rendezéséhez fűződő vatikáni érdekeket két körülményben foglalta össze: 1. A csehszlovák egyházellenes törekvések feléledésének

³⁹⁷ AMZV PZ, Vatikán č. 19. 587. 1928.

³⁹⁸ F. X. Halas: *Fenomén Vatikán*. Brno, 2004. 557. p.

³⁹⁹ A magyar kormány Szemerecz Lajos egri érseket, vagy Glattfelder Gyula csanádi püspököt akarta a primási székbe, de a Szentszék hajthatatlan volt, és Gasparri jelöltjét, Serédi Jusztiniánt nevezte ki.

⁴⁰⁰ MOL K 63 1935 – 7/3, 54. cs. 33/pol. 1921. Csehszlovákiai sajtóhangok.

⁴⁰¹ Noszkay: i. m. 11. p.

elkerülése, 2. az egyház keleti érdekei, tekintettel a keleti egyháznak a római egyházzal való unifikációját célzó mozgalomra, melynek központja a Csehszlovákiaiban található velehradi kongresszusokban volt, ahol a római katolikus és a görögkeleti egyházfiak periodikusan összejöveteleket tartottak a kérdés megbeszélése céljából. „A Szentszék Csehszlovákiát hídnak tekintí kelet felé, s ennél fogva nagy súlyt helyez arra, hogy itt a katolicizmus megerősödjék.”⁴⁰²

Barcza vatikáni követ határozottan indulatos volt. Különösen a Vatikán tárgyalások alatti ködösítő, titkolózó magatartása miatt. Mikor Gasparri az egyezmény megszületése után tudomására hozta, hogy a Vatikánnak a *Modus vivendi* végrehajtása során nincs oka Csehszlovákiát jobb elbánásban részesíteni mint Magyarországot, visszatromfolt: „Ha azon messzemenő erkölcsi és anyagi támogatást tekintjük, amelyben az egyházat Magyarország részesítette, a Szentszéknek minden oka megvolna arra, hogy velünk sokkal jobban bánjon mint Csehszlovággal.”⁴⁰³ Felrótta azt is, hogy Magyarország az egyezmény hiteles szövegéről csak az *Osservatore Romano* 1928. február 3-i közléséből szerzett tudomást. „Ezzel az eljárással – észrevételezte jelentésében – nyilván azt akarták már előre dokumentálni, hogy a *Modus vivendi* tisztán szentszéki-csehszlovák kérdés, és így elejét kívánta venni annak, hogy más kormányok, még ha érdekeltek is, maguknak jogcímet arrogálhassanak az e kérdésbe való beavatkozásra.”⁴⁰⁴ Gasparri megjegyezte a követ felé, hogy a tárgyalások folyamatáról a szintén érdekelt német kormányt sem tájékoztatták, és hogy a Szentszék, semleges hatalom lévén kénytelen a de facto politikai helyzeteket, jelen esetben az államhatárokat elismerni. Ez ellen kifogást Magyarország nem emelhet, hiszen a békeszerződés aláírásával azokat maga is elismerte. A Vatikán viszont nyolc évet várt erre. Eddig elsősorban Magyarország kedvéért húzták-halasztották a végleges rendezést, noha a halogatás nem vált a hívek javára. Adminisztrátorokkal a végtelenségig kormányozni nem lehet.⁴⁰⁵

Barcza erre érdemben nem reflektált, Budapest felé azonban nem tartóztatta magát. Kijelentette, hogy az a beállítás, mintha a Szentszék csakis Magyarország kedvéért várt volna mindeddig a szelt egyházmegyék határainak megállapításával, csupán üres frázis, mely csak olyan hívők előtt találhat hitelre, akik nem ismerik a Vatikán teljesen önző politikáját. A pápa és Gasparri bíbornok minden törekvése oda irányul, hogy egyházi és egyházpolitikai ügyekben semmiféle idegen befolyás ne érvényesülhessen. A

⁴⁰² MOL K 63 1935 – 7/3, 54. cs. 27/pol. 1928. Masirevich jelentése, 1928. február 12.

⁴⁰³ MOL K 63 1935 7/3, 5306. sz. Követi jelentés, 1928. február 18.

⁴⁰⁴ MOL K 105 1921-28, 78 pol. Követi jelentés, 1928. március 5.

⁴⁰⁵ Uo.

cél elérése érdekében minden kérdést a legnagyobb titokban készítenek elő, és a külföldi kormányok képviselőinek vagy semmiféle információt nem adnak, vagy tudatosan félrevezetik őket. Mikor valamely kérdés döntésre érett, akkor egyszerű *fait accompli* megteremtésével olyan helyzetbe hozzák az érdekelt kormányt, melyben nem marad más hátra számára, mint a teljesen hatástalan tiltakozás. A *Modus vivendi* keresztülvitelét illetően szkeptikusan tekintett a jövőbe. A Szentszék szerint azoknak az államoknak kedvez, ahol helyzetét és befolyását meg akarja erősíteni, ahol érdekei veszélyeknek vannak kitéve. Azon államokkal szemben, ahol az egyház helyzete erős, ahol nem kell tartania semmitől sem, és amely államok a nemzetközi életben gyengék, nem ennyire előzékeny. A *Modus vivendi* esetében a Vatikán érdeke megkívánta, hogy Csehszlovákiában erősen megingott hatalmát megerősítse, veszélyeztetett érdekeit megvédje. Keresik az erők barátságát, ha kell, a gyengék érdekeinek rovására is. XI. Pius semmi súlyt nem helyez a mellette akkreditált diplomata karra, azt sem bánná, ha az összes követ elutazna Rómából, mert akkor legalább senki sem beszélné bele az egyházi ügyekbe, és nem intrikálna oly dolgokban, melyekhez semmi köze. Politikai felfogása egyházi ügyekben a legintranzigensebb autokratizmusból, szigorú megközelíthetlenségből és minden befolyásnak elutasításából áll. Magyarország csupán annyit várhat el ebben a helyzetben, hogy az esztergomi érsek anyagi jogai és érdekei némi méltánylásra találnak.⁴⁰⁶ Barcza érezhette, hogy fogalmazása még a bizalmas diplomáciai jelentések keretei között is erős egy kicsit, ezért hozzátette, hogy a tapintatos megfogalmazás kritikus helyzetekben nem helyénvaló, hiszen egy külföldi kormányképviselő legelső feladata az, hogy kormányát, melynek bizalmát bírja, a legnagyobb nyíltsággal és legjobb tudása szerint tájékoztassa.⁴⁰⁷ A Vatikántól közelről sem volt meghatva, s keményen a magyar állami politikát képviselte. Jelentéseiben rendszeresen rámutatott a tapasztalt visszasságokra.⁴⁰⁸

Gasparri egészségi állapotát látva a Vatikánhoz akkreditált diplomaták 1928-ban már tényként kezelték közeli lemondását, és folyt a találgatás, ki lesz az utóda. Barcza két jelöltet tartott esélyesnek: Pacelli berlini követet, és Cerretti volt párizsi nunciust. Magyarországra nézve Pacellit vélte megfelelőbbnek, mivel hosszú berlini működése alatt mentesíteni tudta magát a Vatikánban „már tradícióvá vált franciabarát orientáció” alól. Várakozásai szerint „külügyminiszteri” székbe kerülése politikai irányváltást is

⁴⁰⁶ Uo.

⁴⁰⁷ Uo.

⁴⁰⁸ Gergely: A katolikus egyház ... I. m. 62. p.

jelenthetne, míg Cerrettivel a Szentszék frankofil politikája erősödne tovább.⁴⁰⁹

A *Modus vivendivel* a német érdekek is érintve voltak, ezért a magyar követek felvették a kapcsolatot Németország szentszéki és prágai kiküldöttségeivel. Von Bergen, szentszéki német követ elmondta, hogy a kérdést megtárgyalták az érdekelt egyházmegye, Breslau vezetőjével, és álláspontjukat a *status quo* elve mentén alakították ki. Ez az álláspont azonban csak elvi jelentőséggel bírt, és úgy vélte, hogy a Szentszék által honorálva valószínűleg nem lesz.⁴¹⁰ Bergen báró szerint nem mellékes körülmény, hogy az érintett egyházmegyéek élén ki áll. Ebből a szempontból ők hátrányban vannak, mert a breslaui érsek idős és nem valami harcra termett főpap, akinek Rómában igen kevés befolyása van, míg a magyar érdekek Serédi hercegprímás személyében befolyásos szószólóval bírnak.⁴¹¹ A német kormány egyelőre csak arra törekszik, hogy a breslaui érsekség tulajdonát képező, csehszlovák területen fekvő erdőségeinek földreform általi kisajátítását megakadályozza. Koch prágai követ őszintén megmondta, hogy ők az egyházmegyéek körülhatárolására német-cseh viszonylatban egyelőre nem számítanak. Az egész egyezmény a magyar viszonylatra van szánva, általános formában csak azért fogalmazták, mert a Vatikán el akarta kerülni annak látszatát, hogy egyoldalúan Magyarország érdekeit sértő megállapodásba ment volna bele.⁴¹² A magyar követek a kapott információk alapján a német támogatás lehetőségét skeptikusan ítélték meg.

Serédi hercegprímás 1928. május 4-én találkozott Gasparri államtitkárral, aki figyelemreméltó megjegyzést tett: a diszmembrált egyházmegyéek korrektúrája – vagyis visszaállítása – revízió esetén azonnal (*immediatamente*) meg fog történni. Nem annyira a természetesnek tartott intézkedés ígérete miatt volt lényeges ez a megjegyzés, hanem mert kifejezte, hogy a Szentszék nem kívánja sokáig halogatni a diszmembrációt. Egyre kényelmetlenebb volt számára, hogy az egyházkormányzat ügye régóta mint politikai eszköz szerepelt.⁴¹³

⁴⁰⁹ MOL K 105 – 1920-32 – S – I – 17, 93. sz. Követi jelentés, 1928. november 7.

⁴¹⁰ MOL K 63 1935 – 7/3 54. cs. I/pol. Követi jelentés, 1928. március 1.

⁴¹¹ Serédit a pápa, mint biborost a Rendkívüli Ügyek Kongregációjába osztotta be, ami előnyös volt, hiszen a magyar hercegprímás így éppen azokba az egyházpolitikai ügyekbe tudott közvetlenül betekinteni, melyek őt leginkább érintették.

⁴¹² MOL K 63 1935 – 7/3 54. cs. 52/pol. A prágai követ jelentése, 1928. március 23.

⁴¹³ MOL K 105 1921-28-34Öpol. Sz. Követségi jelentés a Vatikánból, 1928. május 9.

VII. A szerzetesrendek és diszmembráció

A *Modus vivendi* harmadik pontja a csehszlovákiai szerzetesrendek kérdésével, foglalkozott, kimondva azok elkülönítését határon túli részeiktől. Az erre vonatkozó igényt cseh és szlovák oldalon már a fordulat idején megfogalmazták: „Kívánjuk a szlovákiai házak helyzetének végleges rendezését ... Szlovák szerzetesek szlovák vidékeken, magyarok a magyar vidékeken működjenek. Kérjük ezenkívül önálló szlovák provinciák felállítását olyan esetekben, ahol erre megfelelő számú kolostor áll rendelkezésre. Ha ez a feltétel nem adott, akkor az itteni kolostorok cseh-morva provinciához való csatolását kívánjuk ... A jezsuiták kivételével a szerzetesek magyar, esetleg osztrák rendtartományoknak vannak alávetve, az egyes kolostorok élén többnyire magyarok állnak, a szerzetesnővédeket szinte kizárólag Magyarországon nevelik. Legintranzigensebb módon a premonstreiek, bencések, dominikánusok és egyes női rendek őrzik a magyar szellemet.”⁴¹⁴ A fő cél tehát ezen a területen is az elkülönülés és a szlovákosítás volt.

1918-ban a Felvidéken a ferenceseknek, piaristáknak, irgalmasoknak, bencéseknek, jezsuitáknak, kapucinusoknak, minoritáknak, dominikánusoknak, premonstreieknek voltak rendházaik, melyek közül több rend is kiterjedt intézményhálózattal, birtokokkal, középiskolákkal bírt, s ez jelentős súlyt és befolyást biztosított számukra az ottani egyházi és társadalmi életben. A felsoroltak közül mindenekelőtt a szlovákiai magyar katolicizmus szempontjából különleges jelentőséggel bíró piaristák, bencések, premonstreiek két világháború közötti történetével foglalkozom, de birtokaik okán szót ejtek a ciszterciekről is.⁴¹⁵

⁴¹⁴ K. A. Medvecký: *Cirkevné pomery katolíckych Slovákov v niekdajšom Uhorsku*. Ružomberok, 1920, 153.

p.

⁴¹⁵ A Felvidéken működő női rendek közül az 1923-ban Budapesten, Slachta Margit által alapított Szociális Testvérek Társaságáról mindenképpen említést kell tennünk. A rend 1927-ben Kassán telepedett meg, 1932-ben Komáromban, majd 1938-ban Pozsonypüspökin is házat nyitott. A Társaság egyik legaktívabb szlovákiai tagja a kassai születésű, vértanúhalált halt Schalkház Sára volt.

VII. 1. Piaristák

A rendet 1597-ben alapították Rómában, ahol a piaristák egyetemes főnöke (Generalis) is székel. A magyar provincia 1721 óta rendelkezett önálló státusszal, a Budapesten működő tartományfőnök irányítása alatt. 1918-ban a rendházak száma az ország területén 24 volt, a rendtagok száma 392. A megszállás következtében a 24 ház közül cseh uralom alá 9, román alá 4, szerb megszállás alá pedig 1 került. A négy romániai rendházból (Kolozsvár, Temesvár, Máramarossziget, Nagykároly) a Szentszék a húszas évek legelején a magyar tartományfőnök fennhatósága alatt álló viceprovinciát szervezett, míg a jugoszláviai Nagybecskerek rendháza feloszlott. A felvidéki piarista rendházak Kisszeben, Léva, Nyitra, Podolin, Privigye, Rózsahegy, Selmecbánya, Pozsonyszentgyörgy és Trencsén városában voltak, s tanítórend lévén mindegyik házhöz gimnázium is tartozott.⁴¹⁶

Az új hatalom bizalmatlan volt a magyar szelleműnek tartott rend iránt. Medvecký referens, Szinger Kornél budapesti rendfőnök tudomására hozta – aki Pozsonyban az átcsatolt terület házai ügyében tárgyalt vele – hogy a rend tagjai nemzeti szempontból nem megbízhatóak, a piarista nevelés magyar sovínisza szellemében történt, ebből következően az oktatásnak erre alkalmas tanerők kezébe kell kerülnie.⁴¹⁷ Hlinka is hasonlóan fogalmazott Szepesi Bódog podolini házfőnök előtt, mikor kijelentette, hogy a piaristák az okai a Felvidék elmagyarosodásának, magyar érzelmeinek. 1918 decemberében ezért szlovákul tudó tanárokat kért a rózsahegy gimnáziumba – a régiek közül csak a tornatanár beszélt a nyelvet – rendi és egyházi érdekek mondva, hogy oda szlovák oktatók kerüljenek. Egyházi érdekek az intézkedést azért minősítette, mert attól tartott, hogy a tanárcsere elmulasztása esetén államosítják a gimnáziumot.⁴¹⁸ A nyitrai püspök 1922-ben ugyancsak a rend szellemét hozta fel, jelezve a Szentszék felé, hogy annak tagjai „spiritu magyarico, nostrae genti infenso imbuti.”⁴¹⁹ Adaléku szolgál az új hatalom viszonyulásához Braneczky József (Jozef Branecký) trencsényi házfőnök kijelentése is: „Minket piaristákat itt nem szívlelnék, mert mindig nagy magyarok voltunk.”⁴²⁰

⁴¹⁶ MOL K 63 296. cs. 34. tétel. A piarista rendfőnöktől a magyar külügyminiszternek.

⁴¹⁷ Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (MPRKL), A rendi konzisztórium 204. ülésének jegyzőkönyve. 1921. augusztus 31.

⁴¹⁸ Bíró Imre: A forradalmak és a restauráció kora. In: Emlékkönyv a magyar piarista rendtartomány háromszáz éves jubileumára. Szerk. Balanyi György-Lantos Zoltán, Budapest, 1943, 288. p.

⁴¹⁹ MPRKL Wágner Antal levelének melléklete, 1922. június 25.

⁴²⁰ MPRKL 42. 1920. A trencsényi házfőnök levele a rendfőnöknek

A nyitrai házfőnök részére 1920 márciusában tizenegy kérdést tartalmazó levél érkezett a pozsonyi egyházügyi referátúrától, melyek közül három a nemzetiségi, illetőleg a nyelvkérdéssel foglalkozott: 1. Ki a kolostor főnöke, milyen illetőségű és milyen az anyanyelve, nyelvismerete? 2. Mennyi szerzetes él a házban, milyen az anyanyelvük és nyelvismeretük? 3. Milyen nyelven társalognak egymás között? A válaszok a következők voltak: 1. A rendház ideiglenes főnöke további intézkedésig Mátrai János, aki Győrszentivánon született, és 1916 óta lakik Nyitrán. Nyelvismerete magyar és német. 2. A fordulat óta a rendházban csak a következők maradtak: Váry Gellért, nyugalmazott tanár, 78 éves, 29 éve lakik Nyitrán, Roch Gyula nyug. tanár, 67 éves, 27 éve lakik Nyitrán, Ferenczi József nyug. tanár, 68 éves, 32 éve nyitrai lakos. Váry Gellért magyarul, németül, olaszul, franciául és oroszul, Roch Gyula magyarul németül és szlovákul, Ferenczi József magyarul és németül beszél. 3. Egymás között magyarul társalognak. A válaszok elküldése után a nyitrai házfőnök értesítette az ügyről a budapesti tartományfőnököt, egyben arra kérve őt, hogy a ház élére küldjön egy szlovenszkói illetőségű és szlovákul tudó rendtagot, „mert személyem – fogalmazott Mátrai – a szlovák nyelv tudása nélkül minden tekintetben akadályul szolgál a csehszlovák tanároktól és csehszlovák katonáktól megszállt társházunk vezetésénél.”⁴²¹

A megváltozott körülményekhez alkalmazkodni a rendtagok közül csak kevesen tudtak. A szlovák származású trencsényi házfőnök, Jozef Branecký közéjük tartozott, aki magatartásáról a következőképpen számolt be tartományfőnökének: „Én az illetékes körök bizalmát teljesen megszereztem itt, mert tótul prédikálok vásár- és ünnepnaponként, illetve gyóntatok. A gimnáziumunkban megnyílt állami polgáriskolában tanítók hittant teljesen ingyen. Erre azért vállalkoztam, hogy a vezető körök bizalmát megszerezsem a piaristákkal szemben, s a nyugalmazott rendtagok itteni tartózkodását lehetővé tegyem. A nyitrai ház is bekapcsolódott Szlovenszkó életébe, ha nem is olyan intenzíven mint én.”⁴²² Branecký a fordulat idején a piaristákra jellemző elzárkózó és elutasító magatartás helyett a közeledést ajánlotta: „Ha mi bármilyen formában itt akarunk maradni Szlovenszkóban, álláspontunkon feltétlenül változtatnunk kell.”⁴²³ Az új igazodás egyik legnagyobb akadályát az erre alkalmas rendtagok hiányában látta. Véleménye szerint az a jelző, hogy „szlovák piarista” csupán annyit jelent, hogy az illető szlovák származású, de nem valószínű, hogy az öntudatát illetően is e nemzethez tartozik.

⁴²¹ MPRL A nyitrai ház főnöke a rendfőnöknek, 1920. április 7.

⁴²² MPRL 42. 1920. A trencsényi házfőnök levele a rendfőnöknek.

⁴²³ Uo.

Mindez azért van, mert soha nem jártak szlovák iskolába, neveltetésük – akárcsak a szellemiség, amely körülvette őket – magyar volt. A szlovák helyesírást és irodalmi nyelvet nem is ismerik, és ha megkérdezik őket, magyarnak vallják magukat.⁴²⁴

Egyes rendtársak szerint Braneckýnek „túl jól” sikerült az alkalmazkodás. A „régí rend itteni tanárai és tanítványai” jelöléssel a tartományfőnöknök küldött jelentésben a következő szerepel róla: „Branecký József rendfőnök úr állandóan támadja a régi magyar rendet, s tót költő és írói minőségben bírálja, durván sértegeti annak működését. Még a megboldogult rendtársai emlékéit és tevékenységét is átkozza, főleg azért, mert szerinte erőszakkal magyarosítottak. Hivalkodással hirdeti és becsmérőleg beszél, hogy mennyire el volt nyomva az ő tót érzelme Debrecenben majd Pesten, amiért mély gyűlöletet táplált előljárói, rendtársai, s a magyar rend ellen. Magatartásáért kitüntetést is kapott.”⁴²⁵

A felvidéki rendházak Mátrai János nyitrai házfőnök által említett megszállása 1918-19 folyamán végbement nemcsak a nyitrai, hanem a többi nyolc felvidéki piarista intézményben is. A rendi jegyzőkönyv tanúsága szerint a trencséni gimnázium igazgatójának, Simonides Istvánnak irodájában 1918. december 16-án jelent meg a szlovák nemzeti tanács titkárának, Igor Pietornak a társaságában Juraj Nerad újonnan kinevezett csehszlovák állami gimnáziumi igazgató, hogy átvegye az intézményt összes vagyonával és felszerelésével együtt. „A felszólításra kijelentettem – fogalmazott Simonides – hogy a magyar állam jogainak fenntartásával az erőszaknak engedve az intézetet összes felszerelésével és értékével együtt kénytelen vagyok átadni.”⁴²⁶ Simonides 1919. január 15-ig kapott haladékat arra, hogy az épületből kiköltözzék. E napon elhagyta Trencsént és Budapestre utazott, a foglalkozás nélkülivé vált többi rendtag pedig 1919 szeptemberében hagyta el a házat.⁴²⁷

A kisszebeni (Sabinov) gimnáziumba 1919. március 6-án érkezett Anton Štefánek közoktatásügyi referens, Gallo sárosmegyei tanfelügyelő kíséretében. Kijelentette, hogy ha a tanári kar nem tud, vagy nem akar szlovákul tanítani, akkor március 17-ig szünetelnek az előadások és szlovák tanárok veszik át a tanítást. Másik lehetőség, hogy a magyar nyelv és történelem kikapcsolásával magyarul tanítják a többi tantárgyat húsvétig, amikor aztán kiadják a bizonyítványokat. Magyar nyelvből és történelemből csak azok kapnak jegyet, akik a következő tanévben magyar gimnáziumba mennek. Az igazgató nyilatkozott, hogy az erőszaknak engedve a második megoldást választják.

⁴²⁴ MPRL Branecký a rendfőnöknök, 1919. november 8.

⁴²⁵ MPRL A régi rend tanárainak és tanítványainak jelentése, 1920.

⁴²⁶ MPRL 1918. december 16-i jegyzőkönyv, felvétel a trencséni piarista gimnáziumban.

⁴²⁷ Biró: i. m. 283. p.

A tanév végétével az iskola nem nyílt meg többé, mert 1919. augusztus 25-én a kormány a tanulók csekély számára hivatkozva megszüntette az 1739. óta működő piarista gimnáziumot.⁴²⁸ A gimnáziumi helyiségeket a szertárakkal együtt szlovák polgári iskola céljaira szerződésileg bérbe vették. „Jogaik fenntartása céljával” a házfőnök és egy nyugalmazott tanár maradt a rendházban,⁴²⁹ amit a rend, látva hogy Kisszebenben nincs remény a tanári hivatás folytatására, 1922-ben szintén bérbe adott. Az utolsó házfőnök, Czimmermann Pál ez év augusztus 20-án mondta a piarista templomban az utolsó misét, melynek keretében búcsút vett a hívektől és gondjaikba ajánlotta a templomot. „A jobb érzésű emberek tárházunk végleges feloszlását és elköltözésünket meghatottsággal és könnybe lábadt szemekkel nézték végig. Sokan kísérték ki a házfőnököt a vasúti állomásra, és vettek tőle érzékeny búcsút. Ezzel mint tárházunk utolsó főnöke lezárom a Historia Domus III. Kötetét, és erre a szomorú aktusra utolsó leheletemig fájdalmas érzéssel fogok gondolni.”⁴³⁰

A lévai piaristák, Šrobár kijelentésére alapozva egy ideig abban bíztak, hogy a gimnázium megmenekülhet. A teljhatalmú miniszter 1919 júliusában a városban járva ugyanis azt mondta, hogy itt magyarok maradnak az iskolák, mert a lakosság 80%-a magyar.⁴³¹ A gimnáziumot októberben mégis át kellett adni František Nepustil kinevezett cseh igazgatónak, s az épületben december 1-jén megnyílt a szlovák állami reálgimnázium. A rend fokozatosan más, magyarországi gimnáziumokba osztotta be a foglalkozás nélkül maradt tanárokat. A lévai rendházba a hatóságok – néhány ott maradt rendtag mellé – katonákat helyeztek el.⁴³²

Selmecbányán Štefánek referens magához hívatta Rauchbauer József gimnáziumi igazgatót és három szlovák származású tanárt, Bielek Edét, Vojtás Mátyást és Oberth Lajost. Közölte velük jövedele célját, kikérdezte személyi adataikat, végül feltette a kérdést: hajlandók-e szolgálataikat felajánlani a csehszlovák államnak. A tagadó válasz után felmentette állásukból az igazgatót és a tanári kart, majd az állam birtokába vette a selmecbányai kir. kat. főgimnáziumot.

A rendi iskolák átvétele, a házak kisajátítása a többi piarista székhelyen is hasonló módon történt. A gimnáziumokat a csehszlovák kormány sorra elvette a rendtől, és ezzel együtt felszámolta azok egyházi jellegét is. Hat intézetben (Léva, Nyitra, Privigye,

⁴²⁸ Biró: i. m. 261. p.

⁴²⁹ MOL K 63 296. cs. 34. tétel. A piarista rendfőnök a külügyminisztériumnak.

⁴³⁰ Biró: i. m. 262. p.

⁴³¹ Biró: i. m. 263. p.

⁴³² MOL K 63 296. cs. 34. tétel.

Rózsahegy, Selmebánya, Trencsén) ettől kezdve szlovák nyelvű állami gimnázium, egyben (Kisszeben) polgári iskola működött, kettőben pedig (Podolin, Pozsonyszentgyörgy) teljesen megszüntették az oktatást. A rendházakban maradt piarista rendtagok az államivá alakított iskolákban természetesen nem taníthattak, így az 1918-19-es tanévvel megszakadt a Felvidéken a rend oktatási tevékenysége.⁴³³ A házakban mindössze a házfőnökök és néhány (1-4) rendtag maradt a templom és rendház fenntartása, de mindenekelőtt a rendi jogok védelme, a jogfolytonosság őrzése miatt. „Saját házunkban csak túrt lakók lettünk” – írta Szegess Mihály privigyei házfőnök.⁴³⁴ A tanárokat részben kiutasították, részben maguktól távoztak Magyarország területére.⁴³⁵ A házak így lényegében megürültek, melyet a kormányzat arra használt ki, hogy – az ottmaradt szerzetesek társaságába – az állami iskolába érkező cseh és szlovák tanárokat elhelyezze, jobb híján pedig katonákat is elszállásolt bennük. A foglалás után évekig több rendház (Léva, Nyitra, Podolin, Privigye, Selmebánya) kaszárnyaként funkcionált.⁴³⁶ A katonák az épületekben, berendezésben sok kárt tettek. Podolinban a szertári szekrényeket feltörték, a tárgyakat belőlük kidobálták, a könyveket a folyosón hordták halomba, Léván a folyosón gyakorlatoztak.⁴³⁷

A budapesti tartományfőnökség és az érintett rendházak vezetői is jobbnak látták, ha a házak nem külön-külön lépnek fel érdekeiket képviselve, hanem tevékenységüket egy külön megbízott hangolja össze. Budapesttel a hatóságok nem engedték a kapcsolattartást, ezért a rendfőnök 1919-ben megbízta Pálmai Miklós pozsonyszentgyörgyi házfőnököt a rend képviseletével és a hatóságokkal való tárgyalásokra. Október 13-án Branecký trencsényi házfőnök társaságában meg is jelent a katolikus ügyek referensénél, és írásos kérelmet terjesztett elő arra vonatkozóan, hogy a nyitrai, szentgyörgyi és rózsahegy-i házban nyugalmazott szerzetesek élhessenek. Pálmainak a felvidéki piaristák nevében mindenekelőtt kötelezettséget kellett vállalnia, hogy tartózkodnak minden politizálástól, a csehszlovák állam elleni tüntetéstől, állásfoglalástól, majd Medvecký engedélyt adott a házak említett célra való felhasználására: „mindenesetre azon föltétel alatt, hogy minden politikai aktivitástól és pártpolitikától tartózkodni fognak.”⁴³⁸ A referens tudomására hozta Pálmainak, hogy egészen más volna a hatalom viszonyulása a piaristákhoz, ha a felvidéki házak önálló

⁴³³ Uo.

⁴³⁴ MPRKL Szegess Mihály levele Német Károly rendfőnöki titkárhoz, 1919. szeptember 14.

⁴³⁵ MOL K 63 296. cs. 34. tétel.

⁴³⁶ Uo.

⁴³⁷ Uo.

⁴³⁸ MPRKL Branecký 1919. október 16-i jelentése. 2090. sz.

szlovák provinciává alakulnának, vagy a morva provinciához csatlakoznának. „Ezen esetben teljes erőnkkel védenénk önöket, s idővel visszakapnák tanintézteiket is.”⁴³⁹ A rend egyelőre elzárkózott az ilyen felvetések elől.

A politikától való tartózkodás nehezen volt betartható. Megtörtént, hogy az egyik rendtag – Guba Pál – aláírta a világi papság által kiadott, Palkovics-féle „Sérelmeink” című nevezetes emlékiratot, ami után hamarosan jött Medveckýtől a felszólítás Pálmaihoz, hogy az illető pap vonja vissza aláírását, vagy adjon nyilatkozatot, hogy annak tartalmával nem ért egyet, különben súlyos következményei lesznek az ügynek nemcsak az ő személyére, de az egész rendre nézve.⁴⁴⁰ Szepesi Bódog, podolini házfőnök is politizált, a szepességi németek körében 1920 márciusában megalakította a keresztényszocialista pártot.⁴⁴¹ Szepesit 1922-ben kiutasították Magyarországra, ahol tevékeny résztvevője lett a revíziós mozgalomnak, illetve a szepességiek szövetségének. Az ő munkájának eredménye az 1936-ban Sátoraljaújhelyen felállított „Magyar Kálvária” is.⁴⁴²

Mátrai János kezdeményezésére a felvidéki házfőnökök 1920 májusában ún. „procurator provincialis” kinevezését kérelmezték a római rendfőnöknél. Az elképzelés szerint a prokurátor a rendi ügyek szószólója lenne a csehszlovák kormány felé a következő feladatkörrel:

1. A kormány elé terjesztené a társházak sérelmeit, s megpróbálná érvényesíteni a gimnáziumi épületekhez, azok felszereléséhez kötődő jogigényüket.
2. Tárgyalásokat kezdene egyes rendi gimnáziumok újbóli megnyitása céljával, melynek oktatói karát a szlovákiai illetőségű, szlovákul beszélő rendtagok alkotnák.
3. Kieszköznélne, hogy a társházak élére a szlovák nyelvet ismerő előljárók kerüljenek.
4. Megpróbálná elérni a kiérdemesült rendtagok méltó és zavartalan elhelyezését egyes erre kiszemelt rendházakban.⁴⁴³

Prokurátor kinevezésére nem került sor, de 1923 augusztusában a Mátrait követő nyitrai házfőnök, Cserhelyi Sándor megbízást kapott a szlovákiai házak vagyonának ellenőrzésére, és időnként ő töltött be valmiféle összefogó, rendi megbízotti szerepet.⁴⁴⁴ A rend szlovákiai jövőjét illetően három kibontakozási lehetőség mérlegelése vált egyre inkább időszerűvé: 1. a magyar tartományhoz kötődő viceprovincia létrehozása, 2. a cseh-

⁴³⁹ MPKRL Pálmai Miklós jelentése, 1919. szeptember 16.

⁴⁴⁰ MPKRL Medvecký levele Pálmainak, 1919. december 3.

⁴⁴¹ Biró: i. m. 270. p.

⁴⁴² Biró: i. m. 272. p.

⁴⁴³ MPKRL A nyitrai házfőnök 1928. február 29-i összefoglalója.

⁴⁴⁴ Biró: i. m. 288. p.

morva provinciához való csatlakozás, 3. önálló szlovákiai provincia létesítése. A magyar provincia a kapcsolat megtartására, a csehszlovák kormány és egyház ennek megszüntetésére törekedett. A kényszerítő körülmények miatt a fejlődés iránya a teljes elválasztást, rendi diszmembrációt jelentő önálló szlovákiai provincia létrehozása felé mutatott, de ennek megvalósítását még hosszú évekre kiterjedő tárgyalási folyamat kellett, hogy megelőzze. E folyamatban a római rendi generaliátus, a magyar és a cseh-morva provincia, a prágai nunciátúra, a szlovákiai házak apostoli vizitátora, az illetékes kúrai kongregáció (Congregatio Religiosorum), a csehszlovák vatikáni követ, és maga a vatikáni államtitkár Pietro Gasparri vett részt. Jindřich Gregor, cseh-morva tartományfőnök a felvidéki házak cseh tartományhoz való csatlolásáért emelt szót Rómában. Érvei szerint egy önálló provinciának nincsenek meg sem az anyagi, sem a személyi feltételei, hiszen az alig több mint egy tucat Szlovákiában maradt rendtag fele 70 év fölötti, és közülük csak kettő szlovák, bevételi források hiánya miatt pedig a házak nem állnának meg a saját lábukon. Egyesülés esetén a tartomány felvenné a csehszlovák provincia nevet.⁴⁴⁵ Hamarosan kiderült azonban, hogy a cseh provincia sem tudná tagokkal ellátni az átcsatolandó házakat, és fenntartásukról sem tudna gondoskodni. A rendi generaliátus nyitott volt mindegyik megoldás felé, de a cseh tartományhoz csatlolás az említett okok miatt, magyar viceprovinciaként való működése pedig a csehszlovák kormány elzárkózása miatt nem volt lehetséges.

A pathhelyzetet tapasztalva Cserhelyi Sándor véleménye egyre inkább az lett, hogy a szlovákiai piaristáknak saját erejükre kell támaszkodniuk. 1928-ban a rendfőnöknek a következőket írta: „Ha nem csinálunk önálló provinciát, jogos a kérdés, mi célja itteni tartózkodásunknak, nyomorúságunknak, miért kell itt mintegy száműzetésben lennünk. Napról napra fogy az erőnk, munkakedvünk, szóval a végenyészet közeleg ... Ha nem tanítunk, nem teljesítjük a piarista fogadalmat. Már látni kísérletet arra is, hogy a rendet a katolikus közönség előtt rossz színben tüntessék fel, és működését lehetetlenné tegyék ... A sovinizmus itt mindennek a hőmérője, még a katolicizmusnak is. Mély tisztelettel alázatos kérésem az, szíveskedjék a szlovák provincia mielőbbi megalakítása ügyében a szükséges lépéseket megtenni.”⁴⁴⁶ Az anyagi fedezet lehetőségeivel kapcsolatban közölte, hogy a nyitrai ház tudná a noviciátusi költségeket fedezni (évi 50.000 korona), Privigyén pedig internátust nyithatnának. Podolin, Kisszeben és Rózsahegy eladása árán ingatlant szereznének a noviciátus számára, melynek első berendezése a volt nyitrai konviktus

⁴⁴⁵ MPRLK A cseh rendfőnök 1928. február 29-i összefoglalója.

⁴⁴⁶ MPRLK Cserhelyi levelei a rendfőnöknek, 100. sz. 1928. október 25. és október 26.

berendezéséből kerülne ki. „Mutassuk meg, hogy élünk, működünk és a piarista nevelés-oktatás ügyét híven szolgálni akarjuk, s akkor támogatást is kapunk.”⁴⁴⁷

Az idézett levél már a *Modus vivendi* megszületése után született, melynek végrehajtását a piaristákra vonatkozóan Cserhelyi egyre inkább sürgette. A tartományfőnöki asszisztenssel, a Sáros megyei származású Tomek Vincével folytatott levélváltásából kiderül, hogy ekkorra már Budapesten is elfogadták a szlovák provincia létrehozásának tervét. Felismerték, hogy a rend működésének ottani helyreállítására, a házak egy részének megmentésére csak ezen az úton van lehetőség. „A provincia szükséges voltáról – írta Tomek – a legteljesebben meg vagyok győződve ... Világosan látom, hogy a magyar provinciához való tartozás esetén halál a végük ... Új provincia megalakulásának feltétele, hogy legalább 4 teljesjogú házzal, s legalább 40 ünnepélyes fogadalmassal rendelkezék, vagy remény legyen arra, hogy a megalakítás után hamarosan ilyenné bővül. A legnagyobb gond az emberhiány. Minthogy a magyar provincia nem tud embert adni, mert azok a csehszlovák hatóságok előtt nemkívánatos elemek – akik az új magyar hiszekegyben nevelkedtek, nem megbízhatók – nincs más hátra, mint az ottani utánpótlásról gondoskodni minél hamarabb, ezzel is bizonyítani, hogy van remény a teljes feltámadásra.”⁴⁴⁸ Tomek megállapította, hogy minden budapesti tényezőt meg kell győzni arról, hogy a provincia létrehozása magyar szempontból is a legjobb megoldás. Elsősorban azért, mert a vagyon egyben maradásához járul hozzá. Cserhelyi az asszisztens érvéhez hozzáfűzte, hogy kihalásuk esetén a vagyon minden bizonnyal nem a magyar piaristáké maradna, hanem az ottani tanulmányi alap venné át. „Ezért – írta – bár a vagyon eredetileg a magyar piarista provinciáé, de ha már azé nem lehet, akkor ne a piarista, hanem a magyar jelzót hagyjuk el. Ezt kívánja az egyetemes katolicizmus, az egyetemes piaristaság.”⁴⁴⁹

A szlovák püspöki kar is számított a piaristák oktatási tevékenységére. A nyitrai püspök közölte Cserhelyivel, hogy a püspöki kar örömmel venné, ha a rend legalább három gimnáziumban taníthatna. Anyagilag azonban nem bírnak segíteni, ezért azzal az ötlettel állt elő, hogy a primaciális birtokok jövedelméből juttassanak a rendnek valamit.⁴⁵⁰ Kmet'ko a püspöki kar olmtüzi értekezletén előterjesztést tett a szlovák provincia megalakítására vonatkozóan.⁴⁵¹

⁴⁴⁷ Uo.

⁴⁴⁸ MPRKL Tomek levele Braneckýnek, 1928. március 8..

⁴⁴⁹ MPRKL Cserhelyi levele Tomeknek, 1929. október 16.

⁴⁵⁰ MPRKL Cserhelyi levele a rendfőnöknek, 100. sz. 1928. október 26.

⁴⁵¹ Biró: i. m. 290. p.

A magyar rendfőnök 1929. október 30-án tudatta a rendtartomány elvi hozzájárulását a felvidéki noviciátus megnyitásához és a provincia megalakításához. Egyúttal közölte kikötéseit is: a magyar rendtartomány csupán tulajdonjogának fenntartásával engedi át ott levő ingó és ingatlan vagyont az új provinciának, amely ennek elismerésül jelképesen évi egy aranyat fizet, illetve az országhatárok megváltozása esetén a visszakertülő területen található házak vagyona azonnal visszatér a magyar provincia birtokába.⁴⁵² Del Bueno rendi generális a Szentszék engedélye alapján, 1930. július 6-án alkotta meg kilenc házzal a „Provincia Scholarum Piarum Slovachiae“-t. Delegatus provinciálissá Cserhelyi Sándor nyitrai házfőnököt, asszisztenseivé pedig Jozef Branecký trencsényi házfőnököt és Leopold Kalčok rendtagot nevezte ki.⁴⁵³ Ezzel gyakorlatilag a felvidéki rend „szlovák szárnyát“ képviselő Branecký programja nyert szabad utat, aki így fogalmazott: „Mint jó, hazafias szlovákok, szlovák szellemben és a csehszlovák államhoz való hűséggel fogjuk nevelni és tanítani a csehszlovák fiatalságot.“⁴⁵⁴ Az új provincia főnöke július 12-én kommentálta a történeteket: „Ezzel a ténnyel megszűntünk a magyar rendtartomány tagjai lenni. Fáj a szívünk, de a rend egyetemes érdekei ezt a megoldást kívánták. Bele kell nyugodnunk, és az új tartomány érdekében ugyanúgy munkálkodnunk, mint ahogyan azt az anyaprovincia érdekében tettük.“⁴⁵⁵

A szlovákiai magyar sajtó üdvözölte a rend restitúcióját, de kisebbségi szempontból sajnálatának is hangot adott: az új rendtartomány szlovák és nem szlovenszkói jellegű lett. A Prágai Magyar Hírlap szorgalmazta, hogy ha a rend visszakapja gimnáziumait, akkor közülük legalább a lévai intézmény működhessen magyar iskolaként.⁴⁵⁶ Ez a kérés nem valósult meg, és hivatásszerű működését is csak 1938-ban kezdhette meg a rend a trencsényi gimnázium megnyitásával. Az iskola igazgatója az 1934-től szlovákiai tartományfőnökként is működő Jozef Branecký lett.⁴⁵⁷

⁴⁵² MPRKL A magyar rendtartomány elvi hozzájárulása, 1929. október 30. 1197. p.

⁴⁵³ Biró: i. m. 291. p.

⁴⁵⁴ MPRKL Branecký levele Tomeknek, 1929. március 22.

⁴⁵⁵ MPRKL Cserhelyi levele a rendfőnöknek, 1930. július 12. 98. sz.

⁴⁵⁶ PMH. 1930. július 16.

⁴⁵⁷ Marián Čizmár: Vplyv Modu vivendi na rehoľný život na Slovensku. In: Modus vivendi v histórii. I. m.

VII. 2. Premontreiek

A Prágai Magyar Hírlap említett cikke a premontreiek helyzetére is felhívta a figyelmet, felszólítva az egyházi hatóságokat és a kormánytényezőket, hogy a jászóvári premontrei kanonokrenddel szemben szintén morális kötelezettség a „restitutio in integrum.”⁴⁵⁸ A rend a 12. században telepedett meg Magyarországon, s élén Prémontre apátja állt. Legfőbb törvényhozó hatósága az évenként tartott generális káptalan, melyen a megjelenés minden prelátus (apát, prépost) számára kötelezőnek számított. A férfimonostorok önállósággal bírtak, az apát vagy prépost vezetése alatt. Az első magyarországi monostor a váradhegyfoki volt, melynek filiájaként alapították meg a felvidéki jászói rendházat. I. Ferenc egyesítette Váradhegyfokkal és a szintén felvidéki Lelesszel, így a jászói prépostság a csornai mellett az ország másik prépostsága lett. Birtokai jövedelméből a rend középiskolákat tartott fenn, ami mellett a lelkipásztorkodásból is kivette részét. Jászóhoz a 19. század végén 12 rendi plébánia tartozott, s a prépostság keretei között 81 örökfogadalmas rendtag és 21 növendék tevékenykedett.⁴⁵⁹ Takács Menyhért jászói prépostot 1900-ban választotta meg a rendi káptalan, és erősítette meg a magyar király mint főkegyúr a prelátusi székben. Harminchárom éven át kormányozta a prépostságot.

1918-ban a magyarországi rend háromfelé szakadt: a jászói prépostság a kassai és rozsnyói gimnáziumokkal együtt Csehszlovákiához került, Nagyvárad Romániához, míg a csornai prépostság és a Norbertinum tanárképző intézet – Takács Menyhért hozta létre – középiskola nélkül Magyarországon (Budapest) maradt. A két felvidéki gimnáziumot a csehszlovák állam 1919-ben államosította, melynek következtében a munka nélkül maradt gimnáziumi tanárok közül kb. ötvenen áttelepültek Magyarországra. A kassai premontrei gimnázium helyén létesített állami reálgimnáziumban külön magyar reálgimnáziumot szerveztek, de Rozsnyón a magyarnyelvű középfokú oktatás teljesen megszűnt. Ez a felvidéki magyarság számára a lévaihoz hasonló iskolai sérelemnek számított, hiszen a rozsnyói iskolaköteles gyerekek nyolcvan százaléka magyar volt, akik így el lettek zárva a magyar középfokú oktatás lehetőségétől.⁴⁶⁰ A rend 1935-ben szlovák tannyelvvél újra megnyithatta kassai gimnáziumát.

Takács Menyhért a magyar állam segítségével 1924-ben megnyitotta a gödöllői

⁴⁵⁸ PMH. 1930. július 16.

⁴⁵⁹ Kovács Imre Endre-Legeza László: Premontreiek. Budapest, 2002.

⁴⁶⁰ PMH 1930. június 21.

Szent Norbert gimnáziumot és nevelőintézetet, amiért Szlovákiában számos támadásban volt része. A Slovák cikke felpanaszolta, hogy Jászón továbbra is magyar rendkormányzat folyik, a préposti székben magyar ember ül, és hogy Takács a szlovákiai jövedelmekből tart fenn magyarországi intézményeket.⁴⁶¹ Az újság felvetése abba a polémiába illeszkedett, amely a fordulat óta folyt a rendről: milyen a viszonya, kapcsolódása Jászóvárnak Magyarországhoz, Gödöllőhöz, az ottani premonstreikhez. A prépost a PMH hasábjain kísérelte meg visszaverni a támadást, közölve, hogy az ő joghatósága Magyarországra költözött rendtagok fölött csupán vizitatori minőségben áll fenn. Mindez az egyetemes káptalan javaslatára és a Szentszék jóváhagyásával történt, és csupán addig tart, amíg a Gödöllőn felépítendő rendház canonica erectiója megtörténik. A vizitátor feladata mindössze arra terjed ki, hogy ellenőrizze az új rendház statútumszerű berendezését, a szerzetesi clausurát és a közös élet szigorú egyházi szellemét. Javadalmi és rendkormányzati tekintetben a gödöllői kollégium éppúgy el van választva Jászótól, mint a francia, belga, holland és osztrák monostorok. Az egyetemes rendnek közös statútumai vannak, melyek alapján egyházi unióban van a világon létező összes premonstre monostor, de vagyoni jogilag és rendkormányzatilag mindegyik független és önálló. Gödöllőnek egyelőre nincs temploma, ezért késik a canonica erectio is, ami a kiváltságos szerzetesek kategóriájába való beiktatást jelent. Leszögezte végül, hogy a jászóvári prépostság soha egy fillérrel sem járult hozzá Gödöllő felépítéséhez vagy fenntartásához.⁴⁶²

Már az ügyet megelőzően, 1922-ben a Szentszék Jászót a pannonhalmi bencésekhez hasonló státusszal nullius apátsági (Abbatia Nullius) rangra emelte, mellyel Takács Menyhért prépost-prelátust és utódait a rend szlovákiai plébániái fölött főpásztori joghatósággal ruházta fel. Ezzel Róma a rend szlovenszkói birtokainak egyházmegyei vagyonként való megmentését remélte, tartva azok kisajátításától. Sokak értelmezésében ez az aktus egy kis „magyar püspökség” létrejöttét jelentette, melyhez a rozsnyói egyházmegye területéről Jászó, Rudnok, Debrőd, Mecenzéf, Jászómindzent, a kassai püspökségből Nánás, Lelesz, Királyhalmec, a szatmáriból pedig Nagykapos tartozott. A rendelkezést azonban nem hajtották végre, így Jászó a gyakorlatban nem is lett nullius apátság. A csehszlovák kormány ellenállásának következtében a Szentszék kénytelen volt a rendelet végrehajtását a szlovákiai egyházmegyek új rendezésének idejére elhalasztani, ami viszont Jászó Magyarországhoz való visszacsatolásáig sem történt meg, utána pedig

⁴⁶¹ Slovák, 1930. október 25.

⁴⁶² PMH 1931 május 9.

sem a magyar kormány sem a hercegprímás nem tartották kívánatosnak.⁴⁶³

Takács Menyhért 1933-ban egészségének megromlása miatt lemondott tiszteréről, majd ebben az évben meg is halt. Róma ekkor Hubertus Noots-ot, Premontre apátját, a rend generális főnökét nevezte ki a hármás prépostság (Jászó, Lelesz, Váradhegyfok) apostoli adminisztrátorává, teljes joghatósággal ruházva fel. Noots, Novotny Alfonz c. prépostot nevezte ki jászói vikáriusává, majd az ideiglenes helyzet megszűntével, 1936-ban Ebergényi Ambrus lett két és fél évre a prépost. Az I. bécsi döntés után a Szentszék a rend gödöllői apátját, Gerinczy Pált nevezte ki jászói apostoli kormányzóvá, 1939 februárjában pedig jászóvári és leleszi préposttá tette.⁴⁶⁴

A másik magyar premontrei tartománynak, a csornai prépostságnak 300 holdas birtoka volt Csehszlovákiában, Szőgyesziget mellett. A többi magyarországi egyházi javadalmas birtokához hasonlóan az állam ezt is lefoglalta 1919-ben, de a rendnek 1926-ban sikerült azt eladnia a pozsonyi irgalmasoknak. Ők aztán elérték a birtok felszabadítását és zavartalanul gazdálkodhattak rajta. Ezzel a csornaiak keresete kikerült a hágai birtokperek közül.

VII. 3. Ciszterciek

Lényegében Szőgyesziget ügye volt az egyetlen olyan egyházi birtokvita, amely mindkét fél számára elfogadható megoldással zárult, ezért más magyarországi javadalmasok is igyekeztek követni a premontreiek példáját. Érdeklődésük főként arra irányult, hogy miképp sikerült elérni a birtoktest zárlat alóli felszabadítását. A zirci ciszterci rend megkeresésére Csornáról azt válaszolták, hogy ők kezdetektől a birtokeladásra törekedtek, ezért töretlenül bombázták kérvényeikkel a birtokokat kezelő Centrálna Správa-t. Ottani ügyvédet fogadtak – az esztergomi birtokok ügyében is eljáró Gyuriss Emil pozsonyi ügyvéd személyében – akinek közbenjárására végül megkapták az eladási engedélyt. A felszabadítás azonban már az irgalmasok érdeme volt, akik megfelelő összeköttetésekkel rendelkeztek.⁴⁶⁵

A ciszterciek szintén szerették volna eladni felvidéki birtokukat, mert a befolyt összegből kívántak hozzájárulni a Budapesten létesített 16 osztályos gimnáziumuk

⁴⁶³ Salacz: i. m. 17. p.

⁴⁶⁴ Uo.

⁴⁶⁵ Csornai Premontrei Prépostság Levéltára. Csorna tájékoztatója Zirc felé. 454. sz.

költségeihez, a pécsi 8 osztályos gimnázium építésére felvett 600 000 pengős kölcsön részleteihez, illetve Hercegfalván plébániatemplomot akartak építeni, Székesfehérvárott pedig kibővíteni gimnáziumukat. A rend csupán birtokaival volt érdekelve Csehszlovákiában, házuk nem volt az ország területén. Trianon következtében Szántó és Apátmarót községek határában fekvő 903 hektárnyi (1567 kat. hold) birtokuk és a hozzá tartozó híres szántói ásványvízforrás szakadt el, majd került zárlat alá. Hamarosan a földreform a birtoktestet olyan erősen megviselte, hogy a 903 hektárból csupán 285 hektár és az ásványvízforrás maradt, melyeket a Centrálna Správa egy szlovák állampolgárnak adott bérbe.⁴⁶⁶ A rend 1935-ben kapta meg a Szentszék engedélyét a maradék rész eladására, s az engedély birtokában azonnal fel is keresték Jantausch apostoli adminisztrátort, aki a Modus vivendi követően az egyházi birtokok kapcsán bizonyos jogkörrel rendelkezett. Jantausch püspök egyetértett a ciszterciek igyekezetével, de közölte, hogy saját hatáskörében birtokokat az egyházi dotációs vagyontömegeből nem engedhet ki. Így hiába volt meg a Szentszék eladási engedélye, végrehajtani azt egyelőre nem tudták.⁴⁶⁷ A jelek szerint erre az I. bécsi döntésig nem is került sor.

VII. 4. Bencések

A pannonhalmi központú magyarországi Szent Benedek Rend az elcsatolt felvidéki terület déli részén, színmagyar környezetben tevékenykedett. Intézményei Komáromban és annak környékén helyezkedtek el: a rendház, a főgimnázium, a deáki és komáromfüssi bencés plébániák, a dénesdi fiókegyház, valamint az ezek fenntartására szolgáló deáki és komáromfüssi birtokkomplexumok, melynek összterülete 4226 hold volt. A komáromi rendházban általában 17-20 rendtag lakott, többségük gimnáziumi tanár volt.⁴⁶⁸ A Pannonhalmához tartozó komáromi bencések két világháború közötti történetét ugyanazok a kulcskérdések határozták meg, melyekkel a piaristák és premontreiek esetében már foglalkoztunk: 1. a rend felvidéki részének jogi helyzete (szeparáció – vagy vagy integritás), 2. birtokkérdés, 3. iskolakérdés. Közülük először a birtokügyet tekintjük

⁴⁶⁶ MOL K 64 – 1938 – 34, 750/1935. A zirci apát levele Kánya Kálmánnak.

⁴⁶⁷ Uo.

⁴⁶⁸ Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára (PBFL) A Szent Benedek Rend sérelmei a csehszlovák kormánnyal szemben, Komárom, 1920. március 15.

át.

A deáki és füssi gazdaságok jövedelme 1919 májusáig a tanítással és pasztorációval foglalkozó rendtagok, a 2-3 civil tanár, a szükséges személyzet és cselédség fenntartására szolgált, továbbá hozzájárult a rendi növendékek, lelkész- és tanárjelöltek neveléséhez, a rendhez tartozó plébániák fenntartásához.⁴⁶⁹ 1919. május 3-án Ferdiš Juriga a deáki plébánoshoz intézett levelében értesítette a rendet, hogy Szlovenszko teljhatalmú minisztere a bencés birtokokat lefoglalta, s az élükre helyezett kuratórium elnökévé őt nevezte ki. Együttal tárgyalás céljából Pozsonyba kérte a benedekrendi jószágkormányzót, Gácser Józsefet. A találkozót alkalmat adott arra, hogy Gácser tiltakozzék Juriga előtt az eljárással szemben, de természetesen fogamat nélkül. Hamarosan szlovák gazdatisztek jelentek meg Deákiban és Füssön, ahol először leltárt készítettek, majd átvették a gazdaságok irányítását. A régi gazdatisztek lakásában szállásolták el magukat, így Deákiban a szibériai hadifogságban levő intéző családját költöztették ki. A deáki gazdatiszt egyébként – aki hat év fogság után tért haza, de a majorságba már nem tudott visszaköltözni – korábban jelentős mértékben modernizálta a komplexumot. Kezdeményezésére létesült száz állattal a tehenészet, több 24 lóerős gőzekét, szénsavas tejhűtőgépeket, két cséplőgarnitúrát vásárolt, 9 km hosszúságú iparvágányt és 30 családot befogadó cselédlakást épített.⁴⁷⁰ Miután a hatóságok a nagyszombati cukorgyárnál is lefoglalták az 1919. évi cukorrépatermés árát, a tehetetlen jószágkormányzó többszöri felszólítás után végül átadta a gazdasági pénztárat és könyvelést a szlovák birtokigazgatásnak. Gácser azonban ezután is rendszeresen megjelent a gazdaságokban, ami miatt 1920 januárjában Medvecký referens Komáromban rendőri felügyelet alá helyeztette.

A komáromi benedekrendiek a múltó évek során rendszeresen tiltakoztak, visszakövetelve jogtalanul elvett vagyonukat. Beadványaikat az egyházügyi referatúrához, Šrobár miniszterhez, a földművelésügyi minisztériumhoz és a prágai közigazgatási bírósághoz is elküldték, de válasz szinte sohasem érkezett. A referenssel való személyes találkozón – még 1920-ban – mindössze arra kaptak ígéretet, hogy a rendi tanárok ellátása az állami tanárfizetéssel azonos lesz. Később Medvecký az ellátás elfogadását a birtokjogról való lemondással igyekezett azonosítani, sőt az is megtörtént, hogy a folyósítást a zárfeledásra vonatkozó kérelem visszavonásától tette függővé.⁴⁷¹ A

⁴⁶⁹ PBFL Beadvány a birtokok visszaadása ügyében a prágai magyar követséghez, 1921. november 16.

⁴⁷⁰ PBFL A szlovenszkoí magyar Szent Benedek rendiek birtok és iskolaügye, 1920. július 12.

⁴⁷¹ Uo.

tanárok fizetését rendszeresen küldték, csak hogy a bencések panasza szerint valorizálatlanul, egyhatod értékben. Ebből megélni, a székházat és a gimnáziumot fenntartani nem lehetett. Így ment ez 1924-ig, mikortól a birtokok jövedelmének terhére a teljes csehszlovák tanári fizetést utalták ki nekik is. Állítólag mindezt Mořic Hruban képviselőházi alelnök, majd szenátusi elnök harcolta ki számukra, aki „teljesen önzetlenül kelt a rend védelmére.”⁴⁷² A birtokok jövedelméről soha semmilyen tájékoztatást nem kapott a rend. Visszaadásuk érdekében eredménytelen maradt Gasparri államtitkár és a prágai nuncius intervenciója is.⁴⁷³

Medvecký referens 1920 áprilisában interjút adott a „Nap” című újságnak. A bencés birtokkérdést illetően így nyilatkozott: „A komáromi Szent Benedek rendnek vagyona nincsen, de igenis van, helyesebben volt a magyarországi Szent Benedek rendnek. A komáromi rendház csak egy expositurája a pannonthalmi főapátságnak, ahova a rendház a jövedelmét leszállítani tartozott. Csak nagyon természetes, hogy nem engedhetjük meg, hogy Szlovenszko katolikusainak pénzét egy magyarországi rend kapja meg. Nem igaz, hogy az állam elkobozta a komáromi rend birtokát, de igenis rátette a kezét a birtok jövedelmére, mert erre a jövedelemre Szlovenszko katolikusainak nagy szüksége van ... Éppen ezért határozta el az állam, hogy központosítani fogja az egyházi nagy jövedelmeket. A földek jövedelmét intenzív művelés által meg fogjuk sokszorozni, hogy abból a katolikus intézményeket el- és fenntarthassuk. A katolikusok érdekei mindenestre előbbre valók mint az egyes rendházaké ... Nem hiszem, hogy anyagi gondokkal küzdenének. A rend jószágigazgatójának kezeim között lévő kimutatása szerint a rendnek az 1919-es évben 989 736 korona 49 fillér jövedelme volt. Ebből 180 000 koronát küldtek át a pannonthalmi főapátságnak, de ettől teljesen eltekintve, a folyó évben két egyenlő részletben 40 000 korona előleget küldtünk. Ne akarja a történelem és az isteni igazságosság kerekait senki se visszafelé fordítani. Nyugodjon meg a megváltoztathatatlanban, az anyaszentegyház, híveik és önmaguk jól felfogott érdekében.”⁴⁷⁴ Az aktivista „Nap” újságíróját Medvecký szavai mindenestre meggyőzték arról, hogy „semmi politikai tendencia, csupán az összkatolikusok és az egyház érdeke vezérli minden cselekedetét”. Hogy az egyház érdeke nem ilyen tetteket kívánt, nem egyszer feljebbvalója a Szentszék figyelmeztette a referenst.

A háború után a komáromi bencés iskolának kiemelkedő szerep jutott a szlovákiai

⁴⁷² Salacz: i. m. 15. p.

⁴⁷³ Salacz: i. m. 14. p.

⁴⁷⁴ Nap, 1920. április 27. p.

magyar oktatásügyben, hiszen az ipolysági és beregszászi mellett csak itt volt önálló magyar gimnázium, ráadásul hosszú évekig egyetlen szerzetesi gimnáziumként – szlovák nyelvű sem volt – működött egész Szlovenszko területén. „Kassa gimnáziumának tantermében hiába keressük a tudós fehérpapokat, a rozsnyói premontrei gimnázium gyönyörű római átriumában katonákat látunk tanyázni, Léván és Szlovenszko annyi más városában nem tanítanak már a kegyesrendi papok” – siratta a felvidéki magyar és egyházi oktatásügy hanyatlását a PMH.⁴⁷⁵ A csehszlovák csapatok 1919. január 10-én vonultak be Komáromba, de az új tanügyi hatóságok megvárták a béke aláírásának napját, addig nem lépték át az intézet küszöbét.⁴⁷⁶ 1920. június 4-én azonnal megjelent a csehszlovák tanügyi főigazgató a gimnáziumban, majd június 9-én össze is hívta a tantestületet. Követelte, hogy haladéktalanul tegyék le a hűségesküt, különben az iskolát becsukják, és a diákságot bizonyítvány nélkül szélnek eresztik. A tanárok igyekeztek kibúvót keresni arra hivatkozva, hogy ilyen életbevágó ügyben Pannonhalmához kell fordulniuk utasításért. A főigazgató erre nagy nehezen ráállt, így Pannonhalmára döntést hozhatott. Ennek értelmében a bencések a csehek által kívánt hűségesküt letehetik, ha az eskü szövegét lelkiismeretükkel összeegyeztethetőnek tartják, ha a hűségeskü következtében együttmaradásukat biztosíthatják, és ha lefoglalt birtokaikat visszakapják. A tanári kar mindezek reményében 1920. június 9-én letette a hűségesküt.

A támadások ennek ellenére tovább folytatódtak. Egy hónap múlva a minisztérium „vádíratot” intézett Mórócz Emilián gimnáziumi igazgató és a tanári kar ellen.⁴⁷⁷ A fő vádpont az volt, hogy a tanárok nem kizárólag a hivatásuknak élnek, hanem politikai tevékenységet fejtenek ki, s mindezt az állammal szemben teszik. Szúnyogh Xavér azért volt szálka a hatóságok szemében, mert a Katolikus Legényegylet a „magyar kultúra bástyájává” tette, megszervezte a városban keresztényszocialista pártot, és szerkesztette az Őrálló című hetilapot.⁴⁷⁸ Gácsér Józsefet hamarosan eltöltötték a tanítástól, valamint felszólították Móróczot az igazgatóságról való lemondásra, aki az állandó nyomás hatására ezt 1921 januárjában meg is tette. 1921. február 3-án a főapát Gidró Bonifácot nevezte ki igazgatónak, aki 1939-ig állt az iskola élén. Az oktatást nehezítő legsúlyosabb probléma az volt, hogy az állampolgárság hiányára hivatkozva fokozatosan likvidálták az 1919-20-as iskolaév tanári karát: Mórócz Emiliánt, aki lemondása után tanárként működött, 1923-ban kiutasították az országból, Egler Dózsa 1925-ben az állampolgárság

⁴⁷⁵ PMH 1928. szeptember 5.

⁴⁷⁶ Ünnepi évkönyv a komáromi gimnáziumi oktatás 350. évfordulója alkalmából. Komárom, 1999. 12. p.

⁴⁷⁷ Salacz: i. m. 16. p.

⁴⁷⁸ Uo.

hiánya miatt eltöltötték a tanítástól, s Bognár Cecillel, Berta Orbánnal, Karle Sándorral, Harmos Károllyal, Gosztonyi Nándorral is ugyanez történt. Bognár, Karle, Gosztonyi és Szunyogh a 20-as évek folyamán elhagyta az országot, akik közül Bognár és Karle önként távozott, míg Szunyoghot és Gosztonyit kiutasították.⁴⁷⁹

A Komárom és Pannonhalma között húzódo államhatár, a kapcsolattartás nehézségei miatt a komáromi rendház jogi helyzetének, hovatartozásának kérdése már a húszas évek elején felmerült. 1921. december 11-én, Pannonhalmán dékán-ülést tartottak, melyen Komárom is képviselve volt. A testület megállapította, hogy a csehek egyelőre nyíltan nem vallottak színt, nem követelték a Pannonhalmától való szeparációt. Inkább folytonos zaklatásokkal iparkodnak a magyar bencéseket elűzni a Felvidékről. Mindenesetre állást foglaltak az elszakadással szemben, de nem volt kifogásuk az iránt, hogy szükség esetén vikárius neveztessék ki Komárom számára. A rend vatikáni megbízottjának, a szintén bencés Serédi Jusztiniánnak információja szerint a vikariátussal szemben a Szentszék nem emelne szót, sőt egy különálló komáromi priorátus létrehozását is üdvözlőné, ha a birtokokat visszaadják a rendnek. Ebbe Pannonhalma is belement volna azon ígérlet fejében, hogy a priorátus nem olvad be a cseh bencés kongregációba, hanem a magyar kongregáció keretében marad, másrészt, hogy a magyar főgimnáziumot továbbra is megtarthatják. A priorátus létrehozása lényegében csak „fiktív” elszakadás lett volna.

Somssich, vatikáni követ úgy vélekedett, hogy a bencések bár tűnnek és kitartanak, félő, hogy végül kénytelenek lesznek komáromi magyar főgimnáziumukat feladni. „A pannonhalmi álláspont egyelőre tárgyalanná teszi, hogy a magyar kormány, amely elvi álláspontjának megfelelően a régi Magyarország egyházkormányzati kereteinek fenntartására törekszik, az elszakadás ügyében a Szentszéknél véleményt nyilvánítson” – nyilatkozott Somssich.⁴⁸⁰ A szeparáció kérdése komolyabb formában a *Modus vivendi* megkötése után merült fel újra, majd a 30-as évek közepén foglalkoztak vele intenzíven. A csehszlovák kormány ekkor már határozottan követelte a rend elszakítását Pannonhalmától.

1935 júniusában a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkársága a rendi prokurátor útján a következő kérdéseket intézte a magyar bencés kongregációhoz:

1. Hajlandó-e Pannonhalma a csehszlovákiai magyar bencés intézmények elszakításához és önállósításához hozzájárulni?

2. Hajlandó-e az ennek megtörténtéhez szükséges per-visszavonással élni az ún.

⁴⁷⁹ PMH 1928. szeptember 5.

⁴⁸⁰ MOL K 63, 296. cs. 34. tétel 83/pol. Somssich jelentése, 1922. január 25.

hágai processusban?

3. Hajlandó-e Pannonhalma a maga birtoklási jogáról való lemondással is aláátamasztani a függetlenített csehszlovákiai résznek életét.⁴⁸¹

A főpát a kérdésekre július 2-án, a rendi prokurátorhoz intézett válaszában a következőket felelte:

1. Kész hozzájárulni a csehszlovákiai résznek elszakításához, ha az elszakítandó rész participál, kvázi jogutóda lesz Pannonhalmának ezeréves nullius voltában, vagyis mint önálló nullius apátság vagy perjelség, esetleg az abbas primás úrnak mint a bencés konföderáció elnökének ellenőrzése mellett.

2. Kész a hágai pert visszavonni, ha a Szentszék a csehszlovák államtól megkapja azokat a garanciákat, amelyek szükségesek a pannonhalmi kongregáció csehszlovákiai magyar intézményeinek fenntartására. Ezek a garanciák volnának: *a.* a csehszlovákiai magyar bencés intézmények fenntartásához szükséges birtokok továbbra is célvagyonnak tekintessenek és a földreform alól mentesíttessenek, *b.* a csehszlovákiai magyar bencés intézmények eddigi működésüket az ottani magyarság lelki és kulturális szükségletei szolgálatában továbbra is zavartalanul végezhesék.⁴⁸² Ha a komáromi házat a cseh szerzetes kongregációhoz csatolnák – nyilatkoztak a komáromi szerzetesek is – akkor nem tudnák szolgálni a katolikus magyar célt, amelyért egyébként minden áldozatra képesek. Ebben az esetben semmiképpen sem vállalhatnák az intézetben való működést.⁴⁸³

A magyar katolikus célokat, egyben a komáromi bencés szellemiséget Gidró Bonifác fogalmazta meg, mikor 1935-ben a következőket írta: „Sokszor az állami hivatalnokok, sőt nem egyszer éppen a szlovák egyházi körök is illojálisnak mondanak bennünket. Ennek két oka lehet: 1. Az alkotmánylevélben biztosított jogunknál fogva a magyar kultúra apostolai vagyunk, és ezt meg nem bocsátják nekünk. 2. Ősi birtokunkra sokan rávetették a szemüket, és a kapzsiságtól hajtván szeretnék megkaparintani. A birtok elvesztésével azonban megszűnne a magyar gimnázium fenntartásának alapja, kidőlné a csehszlovákiai magyar kultúrának egyik betonoszlopa, s vele együtt a katolikus kultúra, a katolikus akció, a katolikus sajtó egyik fontos tényezője ... Mi politikával sohasem foglalkoztunk és nem is foglalkozunk. Fő feladatunknak a csehszlovákiai magyar ifjúságnak a jó erkölcsökben és tudományokban való kiképzését tekintettük és tekintjük.

⁴⁸¹ PBFL Bencések szeparációja, 1935. július 27. 69. sz.

⁴⁸² Uo.

⁴⁸³ PBFL Komáromi bencések nyilatkozata, 1935. március 2.

Ezt cselekedjük szóval és ifjúsági folyóiratok szerkesztésével. Középiskolánkra a papképzés miatt is szüksége van a szlovenszói katolicizmusnak, hiszen Szlovenszko egyetlen magyar kissemináriumát is gimnáziumunk mellé létesítették (Marianum). Ez a kisseminárium a mi bencés katolikus iskolánk nélkül alig képzelhető el.⁴⁸⁴

Kelemen Krizosztom főapát 1936 áprilisában pontosította a rend szeparációt illető álláspontját Pacelli államtitkár felé. Mindez annak apropóján történt, hogy felkereste őt Pannonhalmán a budapesti csehszlovák követség jogtanácsosa, Friedmann Ignác egy ajánlattal. Az ajánlat értelmében a rend magyar kongregációja kapna a birtokokat kezelő bizottságtól (Centrálna Správa) mintegy 2 500 000 aranykorona földértéket kitevő összeget, ha a hágai pert visszavonják, az összes csehszlovák érdekeltségükről véglegesen lemondanak, és a rendház további sorsát illető intézkedést rábízák a Szentszék és Prága kétoldalú megegyezésére. A főapát válasza szerint először adják vissza elegendő mennyiségben a lefoglalt birtokot, biztosítsák a lelkipásztori és tanítói működés lehetősége, és akkor kész kárpótlás fejében a jelzett összeget elfogadni, a pert visszavonni. Az, hogy a komáromi ház – fejtette ki Pacellinek – nullius priorátus formájában önállósíttassék, és biztosítva legyen a lelkipásztori és oktatási tevékenység fedezete, az kell, hogy a 2 500 000 aranykoronát kitevő birtokrész kifizetése és parcellázása után a megmaradt rész teljes egészében célvagyonnak nyilváníttassék, a komáromi ház zavartalan birtokában. A kárpótlási összeg Pannonhalmának való átengedése véleménye szerint a komáromi intézmény létét nem veszélyezteti, mert a birtok minősége elsőrangú, és összesen legalább 20 000 000 aranykorona értéket képvisel. „Mi sem áll tőlünk távolabb, mint csehszlovákiai intézményeink létének veszélyeztetése, sőt éppen ellenkezőleg ezeknek biztosítása és fenntartása végett megyünk bele a magunk részéről a separatióval járó áldozatba, mert tudjuk, hogy komáromi gimnáziumunk milyen egyedül biztosítja egyrészt a magyar intelligencia katolikus nevelését, másrészt a magyar papi succrescentia középiskolai kiképzésének lehetőségét.”⁴⁸⁵ Pacelli, Kelemen Krizosztommal azonos véleményen volt: először adják vissza a birtokot a komáromiaknak, s ezután jöhet a szeparáció.

Mindeközben a rend, a gimnázium tiszta magyar jellegének lazítására tett kísérleteket is igyekezett elhárítani. 1932 júliusában Dvořák, Mlčoch és Dobeš miniszteri tanácsosok valamint Jozef Valovič, az egyházügyi referatúra előadója Pozsonyban felszólították a gimnázium igazgatóját, hogy a következő tanévtől állítson fel az iskolában

⁴⁸⁴ PBFL Gidró Bonifác levele a prágai nunciushoz, 1935. július 2.

⁴⁸⁵ PBFL 282/1996p. Kelemen Krizosztom levele Pacelli államtitkárnak, 1936. április 18.

szlovák párhuzamos osztályt. A felszólítást a Komáromban tartott „csehszlovák szülői értekezőlet” kérésével támasztották alá, akik szerint az első osztályba 50 „csehszlovák anyanyelvű” tanuló jelentkezne. Gidró Bonifác a pannonthalmi rendi főhatósághoz fordult, majd augusztusban írásos választ küldött a felvetésre: hajlandók eleget tenni az állami felszólításnak, de az új osztályok felállítását addig halasszák el, amíg a szükséges tanerőkkel azt el nem tudják látni. Kérte, hogy engedjék vissza a húszas évek során eltávozott rendtagokat, adjanak számukra állampolgárságot és tanítási engedélyt, valamint utaljanak ki a felállítás költségeire megfelelő államsegélyt. A felszólításra így gyakorlatilag nemleges választ adott.⁴⁸⁶ A rend nyilvánosságra nem hozott véleménye a kérdésben az volt, hogy ha az állam szlovák oktatást akar a városban, akkor állítson fel maga állami gimnáziumot, s annak viselje az összes kiadásait. Ha erre nincs fedezete, akkor annak előteremtését ne azoktól várja, akikről elvették minden anyagi forrásukat. „Mi a Csehszlovák Köztársaság honpolgárai vagyunk, a köztársaság törvényeit mindenben megtartjuk, de ez a lojalitás nem kötelez, nem kötelezhet minket arra, hogy ilyen munkatöbbletet vállaljunk.”⁴⁸⁷

Az állami hatóságok leghatékonyabb eszköze a nyomásgyakorlásra a bencések esetében is a földreform végrehajtásával való fenyegetés volt. Valovič tanácsos ehhez az eszközökhöz nyúlt, amikor 1936 májusában Gidró igazgatóval, illetve Sárosy Etel és Bíró Lucián tanárokkal folytatott pozsonyi megbeszélésen közölte, hogy a földművelésügyi minisztérium szervei hamarosan megkezdik a rend birtokain a parcellázást. A földreform a legszigorúbban lesz végrehajtva. Csak abban az esetben lehetne tenni valamit az intézkedéssel szemben, ha a rend elszakad Pannonthalmától, szlovák párhuzamos osztályokat állít fel, és kieszközli a hágai perek visszavonását. A jelenlévők kénytelenek voltak hajlandóságot mutatni, de kérték a birtokok teher nélküli visszaadását, a tulajdonjog illetékmentes átírását a szeparált komáromi rendre, szubvenciót a szlovák osztály költségeihez, s a teljes tanítási és pasztorációs szabadságot. Gidró hozzátette, hogy a rendtagok számát a jövőben körülbelül 40-re kell kiegészíteni, hiszen ez az önállóság egyik kánoni feltétele.⁴⁸⁸

Ettől a létszámtól a harmincas évek végén már nagyon távol álltak, ennek ellenére Valovič főtanácsos 1938 márciusában politikai okokra hivatkozva újabb csökkentést akart. Sárosy Etel igazgatóhelyettes elé terjesztette, hogy a kormány rendezni akarja a

⁴⁸⁶ PBFL Pozsonyi tárgyalás, 1932. július.

⁴⁸⁷ Uo.

⁴⁸⁸ PBFL Gidró – Valovič tárgyalás, 1936. május 9.

rend ügyeit, melynek feltételeként személyi változásokat kell végrehajtani: Gidró Bonifác házfőnököt és igazgatót le kell váltani, nem engedhető meg a működés Bíró Luciánnak (a vád szerint Masaryk alapító elnök ellen nyilatkozott), és csak feltételesen Pataky Maurus, Hajdú Lukács tanároknak. Sárosy Etel közölte, hogy az eredeti bencés tanári kar létszáma a kiutasítások és a tanítási engedélyek megvonása következtében az évek során 6-ra csökkent az 1919-es 18-ról. Ha közülük most kettőt félreállítanak, és kettőnek csak feltételes engedélyt adnak, akkor marad két ember, Horváth Cézár (működési éveinek száma 42) és Sárosy Etel (34 működési év). Tekintettel arra, hogy Horváth Cézárt előrehaladott kora miatt már nyugalomba szeretnék helyezni, maradna csupán egy rendtag, akinek Valovič megkegyelmez pacifikáló tervében. „Húsz évi becsületes munka után a bencések nem ilyen rendezést várnak. Az nem lesz Szent Benedek-rendi gimnázium, ahol csak egy bencés működik a két hittanáron kívül. Intézetünk, és vele együtt egész itteni létünk illetően elintézése ellen a legélénkebben tiltakoznunk kell.”⁴⁸⁹

Még ugyanebben az évben sor került az első bécsi döntésre, így a szeparáció végrehajtása nélkül a komáromi bencések visszakerültek az anyaország kebelébe, a birtokok pedig – a daaki birtok teljes egészében, parcellázás nélkül – a rend kezelésébe.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ PBFL Sárosy – Valovič tárgyalás, 1938. március.

⁴⁹⁰ Salacz: i. m. 15. p.

VIII. A Modus vivendi végrehajtásának kérdése

VIII. 1. A magyar püspökség ügye

Az elszakított esztergomi érsekségi rész egyházkormányzatának rendezését a Szentszék a fokozatosság elve alapján, a következő mérföldkövek mentén képzelte el: 1. az elvi elhatárolás kimondása, 2. a leszögezett alapelv gyakorlati megerősítése diszmembrációs bullával, 3. új, teljes jogú püspökség vagy érsekség létrehozása. A Modus vivendi megszületésével az első pont ezek közül megvalósult.

Az egyezmény végrehajtásának kezdő lépéseként, a Modus vivendi I. pontjának megfelelően a Szentszék magyar és szlovák egyházi bizottságok alakítását kezdeményezte. Az első értekezletre még közösen került sor, 1928. június 14-én Prágában. A nunciuson és titkáran kívül csehszlovák részről jelen volt a prágai, olmützi, nagyszombati, rozsnyói, beszercebányai, kassai, szepesi, ungvári és eperjesi ordinárius delegátusa, Németország részéről Boroszló képviselője, Lengyelországból Katowice, Magyarországról pedig Esztergom küldötte, Drahos János kanonok. Az elnöklő Ciriaci az egymás iránti megértésre szólította fel az érdekelt feleket, melyben „az anyaszentegyház közösségének tudata kell, hogy vezesse őket”. Abban mindenki egyetértett, hogy a rendezésnél a katolicizmus érdekeit kell szem előtt tartani, s abban sem volt vita, hogy a nyelvi szempontokra szintén figyelemmel kell lenni. Egy hónapos határidővel a nuncius jelentést kért minden megbízottól azokban a kérdésekben, melyek őket az egyházmegyei elhatárolás és a vagyon tekintetében érintették. A jelentésben felsorolhatók voltak az összes kívánalmak, és javaslatot is lehetett tenni az ügy bármely vonatkozásában. A nuncius térképeket osztott ki, melyen az állásfoglalás berajzolással volt szemléltethető. Szerzetesi ügyekben csak annyiban kívánt megnyilatkozást, amennyiben egyházmegyei formációkról volt szó, az exempt szerzetesrendektől külön rendi előterjesztéseket kért.⁴⁹¹

A Modus vivendi küszöbön álló gyakorlati alkalmazásában a felvidéki magyar papság a végleges egyházi elszakítás előjelét, a magyar katolikusok egyházmegyéenkénti feldarabolásának rémét látta. A veszélyérzet ösztönzőleg hatott arra az impériumváltás óta létező törekvésre, hogy az érsekség magyar katolikusai számára önálló egyházszervezeti egységet teremtsenek. A szóban forgó kérdéskör a magyar püspökség ügyeként ismeretes, de a megnevezés ellenére nem kizárólag külön egyházmegyében gondolkodtak, hanem a

⁴⁹¹ MOL K 105 1921-28, 2504/pol. 1928. június 15. Drahos János jelentése.

magyar vikárius, apostoli adminisztrátor vagy segédpüspök lehetősége szintén szóba került. Sőt, az érdekelt tényezők többsége – Esztergom, magyar kormány, keresztényszocialista politikusok – kifejezetten ez utóbbiakat preferálta az érsekség egységének alapelvét szándékon kívül is romboló külön ordinariátus igényével szemben. Csernoch, majd Serédi primások álláspontja a magyar egyházszerkezetre vonatkozó integritási igényből fakadt: nem tanácsos külön püspökség felállítására törekedni, inkább olyan javaslatokkal kell előállni (vikárius, adminisztrátor), melyek nem járnak diszmembrációval. Ezek a megoldások lehetővé teszik az érsekség jogi egységének fennmaradását, és a magyar hívekről való megfelelő gondoskodást is biztosítják. Úgy vélték, hogy a magyar püspökség kérdését nem jó bolygatni, hiszen ideiglenessége okán magyar egyházi és külpolitikai szempontból a nagyszombati adminisztratúra fennállása elfogadhatónak mondható. Nemzetiségi arculatú egyházmegye létesítéséhez Csernoch egyébként sem fűzött nagy reményeket, mondván: „A Szentszék nacionalista alapon püspökségeket létesíteni nem szokott.”⁴⁹²

A magyar kormány is hasonló véleményt képviselt. Budapest fontosnak tartotta ugyan a magyar katolikusokról való gondoskodást, de e gondoskodásnak nem volt szabad veszélyeztetnie a külpolitikai célokat, érdekeket.

Esztergom és Budapest mindezek okán megfontoltan nyilatkozott a kérdésben, a felvidéki magyar papság akcióit viszont nem mindig jellemezte ez a taktikai óvatosság. A Komáromi Lapok már 1920 októberében cikket jelentetett meg, mely szerint a magyar katolikusok intézményes védelméről egy tisztán magyar püspökség keretében kell gondoskodni. Ehhez minden feltétel adott, hiszen összefüggő magyar területen megfelelő számú hívó és plébánia található. A területtel közvetlenül határos vegyeslakosságú települések – Vágsellye, Érsekújvár, Léva stb. – lakosai szavazással dönthetnék el melyik egyházmegyéhez kívánnak tartozni. Központnak legmegfelelőbb Komárom lenne. Csak a püspökség útján lenne biztosítva a szlovenszói magyarság kisebbségi és vallásos szabadsága, mely a békeszerződés alapján megilleti, vélekedett a cikkíró.⁴⁹³

Ugyanezt mondta ki az 1921. augusztus 10-én Érsekújvárott megtartott papi gyűlés is, melyet a nyitrai zsupán az utolsó pillanatban, mint politikai gyűlést betiltott. Mégis megtartották azt, de politikai jellegét tompítandó, eucharisztikus értekezletre változtatták a megnevezést, és a szónokok imádság formájában fogalmazták meg mondanivalójukat. Tyukoss János pozsonypüspöki esperes kiemelte, hogy nem lehet 300 000 magyar

⁴⁹² Haiczl: i. m. 48. p.

⁴⁹³ Komáromi Lapok, 1920. október 23.

szlovák püspökségbe bekebelezni, a magyar részekben a nép véréből való papok és főpapok kellenek. Egy közvetlenül Rómának alárendelt magyar püspökséget kell felállítani Komárom székhellyel, melynek javadalmazása is megoldható a lefoglalt primási birtokokból. A vagyont felosztanák a szlovák és magyar püspökség között.

Palkovich Viktor nemzetgyűlési képviselő 1923-ban a Prágai Magyar Hírlap „Magyar püspökség” c. cikkében foglalta össze a magyar katolikusok óháját. Szóvá tette, hogy ha annak idején a Szentszék elnézte a magyar püspökök durva kilakoltatását és a szlovákoknak szlovák püspököket adott, akkor igazságos és méltányos a magyarok kérése is saját főpásztorokra. „Mi nemcsak papok vagyunk, de magyarok is, nemcsak lelkiatyái híveinknek hanem vezetői és védői véreinknek.”⁴⁹⁴ A magyar püspök kötelezné magát, hogy az egyházmegyéjéhez került szlovákok saját anyanyelvükön nyerhetnek templomi és iskolai oktatást, illetve a viszonyosságot szem előtt tartva ugyanebben részesüljenek a más egyházmegyébe került magyarok is. A cseh és szlovák elutasító állásponttal kapcsolatban jegyezte meg Palkovich: „Ha nem volnának vakok, beláthatnák, hogy mi, amikor magyar püspökséget és önkormányzatot akarunk szervezni, akkor nem kifelé gravitálunk, mint valamikor ők tették, hanem berendezkedni akarunk.”⁴⁹⁵

A magyar püspökség hangoztatását a felvidéki papok egy része nem tartotta szerencsésnek. Haiczl Kálmán, az 1922. augusztus 27-i komáromi papi értekezleten közölte fenntartásait: „A magyar püspökség kérdésében a papság felfogásával ellentétes álláspontra helyezkedtem. Kifejtettem, hogy amíg az adminisztrátúra ideiglenes intézkedés, addig az önálló püspökség a kérdésnek végleges megoldását jelentené. Mi azonban ragaszkodunk ahhoz, hogy ősi anyántól az esztergomi egyházmegyéjétől el ne szakítsanak. Az önálló magyar püspökség helyett inkább külön apostoli vikárius vagy adminisztrátor kérését javasoltam. A papság nagy többsége azonban odanyilatkozott, hogy ha többet kérünk a kevesebbet könnyebben kaphatjuk meg.”⁴⁹⁶ Fenntartásokkal viszonyult a követeléshez Szüllő Géza is. Szerinte a magyar püspökség igényével óvatosan kell bánni, hiszen nem szabad épp a magyaroknak szorgalmazni a végleges rendezést, diszmembrációt. A papok nem politikusi magatartását helytelenítette, s ez a nézetkülönbség az OKP papi szárnyának vezetőjével, Franciscy prelátussal való fokozatosan elmergesedő viszonyához szintén hozzájárult.⁴⁹⁷

A *Modus vivendi* megkötése után Serédi hercegprímás, Ciriaci nunciusnak írt

⁴⁹⁴ PMH 1923. szeptember 16.

⁴⁹⁵ Uo.

⁴⁹⁶ Haiczl: i. m. 47. p.

⁴⁹⁷ Franciscy és Szüllő viszonyáról Angyal Béla művében olvashatunk: Angyal: Értékvédelem és ... I. m.

levelében hívta fel a Szentszék figyelmét a magyar katolikusokról való megfelelő gondoskodásra – kerülve a külön püspökség említését. Az esztergomi érsek – hozta fel Serédi – a múltban mindig állított Nagyszombatban érseki helynököt, ahonnan kormányozta az érsekség szlovák területeit. A növendékpapság itt végezte középiskolai tanulmányait a helynök felügyelete alatt. A posztra mindig olyan embert választottak ki – legtöbbször püspöki méltósággal is felruházva – aki tökéletesen ismerte a szlovák nyelvet. A méltányosság is megköveteli ezért, hogy a jövőben esetleg felállítandó új egyházmegye püspöke magyar általános helynököt nevezzen ki, akinek joga és kötelessége lenne a magyar hívőkről való gondoskodás és a magyar papi utánpótlás kinevelése. Olyan területről van szó, ahol egy tömbben laknak magyarok, közel másfél száz plébániába szervezve. A magyar területi tömbön kívül eső, elszórtan elhelyezkedő magyar plébániákat is a helynök joghatóságának lehetne alávetni.⁴⁹⁸

A *Modus vivendi* végrehajtását célzó csehszlovák - vatikáni tárgyalásokon terítékre került az a rendezési terv is, melyet František Machát, a Károly Egyetem földrajz professzora dolgozott ki. Machát, a csehszlovák kormány által 1923-ban felállított ún. delimitációs bizottság tagja volt, melynek feladataként a kormány az új felvidéki egyházi rendezés tervezetének kidolgozását, földrajzi, gazdasági, nemzetiségi vonatkozásainak számbavételét jelölte meg. A bizottság tagjai rajta kívül az iskolaügyi és a külügyminisztérium képviselői voltak.⁴⁹⁹ A tervezet („Delimitációs terv“) szerint Szlovákia területén az eddigi hat helyett csupán öt római katolikus egyházmegye létezne, mivel a rozsnýói szándékuk szerint megszüntetnék. A többségében magyar hívők által alkotott rozsnýói püspökség megszüntetésének javaslatát a bizottság azzal indokolta, hogy az egyházmegye számos akut problémával küszködik. Egyrészt túl kicsi a maga csehszlovák területen található 82 plébániájával és 150 000 hívőjével, másrészt szegény is. A kisszámú plébánia teljes hivatali apparátust igényel, melynek fenntartására az egyházmegye képtelen. A terület földrajzilag nem alkot összefüggő egységet, mivel öt eltérő, és egymástól elkülönülő tájegységből áll. Nyilas (Hnilec) településnek nincs vasúti összeköttetése Rozsnýóval, Torna (Turna) és környéke Kassa vonzáskörzetébe tartozik, Helpa (Hel'pa), Garamszécs (Polomka) és a környékbeli települések inkább Besztercebányához kötődnek. Más települések is kitűnő vasúti összeköttetéssel rendelkeznek Besztercebányával. A Szlovákiában található egyházmegyék – vetette fel a tervezet – a történelmi országrészekével összehasonlítva kicsik, Rozsnýó pedig köztük is

⁴⁹⁸ PL Felvidéki birtokügyek, 3. doboz. Serédi levele Ciriacinak, 1928. július 14.

⁴⁹⁹ Renovatio ... I. m. 109. p.

a legkisebb. Csehországban öt és fél millió katolikusnak elég négy egyházmegye, Morvaország és Szilézia területén pedig a három millió katolikus csak két egyházmegyébe van szervezve. Mivel a kis egyházmegyék fenntartása rendkívül költséges, létezésük nem indokolt.

Rozsnyó likvidálásával együtt – a csehszlovák kormány az egész korszakon át erre törekedett – a többi püspökség területe is megváltozna. A tervezet értelmében az esztergomi érsekség részein megalakulna az új szlovák egyházmegye, lehetőleg érseki ranggal és Pozsony központtal. Ez nem terjedne ki az egész nagyszombati adminisztratívára, annak nyugati határától csak a Vágig húzódná. A többi részt felosztanák a szomszédos püspökségek között. Így a Vág és a Garam közti területet a nyitrai, a Garamtól keletre esőt pedig a besztercebányai püspökség kapná meg. A területi változásokat a tervezet egyházmegyénként a következőképpen képzelte el:

A *nyitrai püspökség* Besztercebányától megkapná a bajmóci (Bojnice) kerületet Privigyével (Prievidza) és további 12 plébániával együtt, az oszlányi (Oslany) kerületet 7 plébániával, és a turócremetei (Vrcko) plébániát. Az esztergomi érsekségből hozzá kerülne a szenicei (Senica) kerületből Verbóc (Vrbovce), Ószombat (Sobotište), Aszós (Osuské). Az egész csejtei (Čachtice), és miavai (Myjava) kerület, a galgóciból (Hlohovec) Temetvény (Hrádok n. Váhom), Abaszállás (St. Lehota), Modró (Modrovka), Morva (Moravany), a radosnai (Radošina) kerületből 8 település, és az egész tapolcsányi (Topoľčany) kerület. A főegyházmegye esztergomi helynökségének területéből Nyitra megkapná a nagycétényi (V. Cetín), érsekújvári (Nové Zámky), udvardi (Dvory n. Žitavou), verebélyi (Vráble), párkányi kerületeket, a komáromiból Izsát (Iža), a garamszentbenedekiből (Hronský Beňadik) mindet, kivéve Garamszentbenedeket, a lekériből Fajkúrt (Dedinka), Cseke (Čaka), a nagymarosiból Bajta (Bajtava), Szalka (Salka) és Kövesd (Kamenica n. Hr.) településeket.

A *nagyszombati-pozsonyi egyházmegye* a régi nagyszombati vikariátus területét foglalta volna magába a következő egyházkerületekkel: Pozsony (Bratislava), Nagyszombat (Trnava) Sasvár (Šaštín), Szenice (Senica), Galgóc (Hlohovec), Jókő (Dobrá Voda), Kosztolány (Kostofany), Szomolány (Smolenice), Malacka (Malacky), Stomfa (Stupava), Szentgyörgy (Sv. Jur), Modor (Modra), Szenc (Senec), Vágsellye (Šaľa), Somorja (Šamorín), Dunaszerdahely (Dunajská Streda), Szered (Sereď), Komárom (Komárno).

A *besztercebányai püspökség* a nyitraiból megkapná a fentebb említett területeket, az esztergomi érsekségből Garamszentbenedeket, Selmecbányát (Banská Štiavnica),

Bozókot (Bzovík), Bátot (Bátovce), Ipolyságot (Šahy) és a lekéri (Lekýr), lévai (Levice), kékkői (Modrý Kameň) kerületet, míg a rozsnyói püspökségből a helpai, murányi (Murán), rimaszombati (Rimavská Sobota), losonci (Lučenec), holicsi (Holič), füleki (Filákovo), várgedei (Hodejov), rimaszécsi (Rimavská Seč) esperességeket.

A *szepesi püspökség* Rozsnyóból 9 plébániát kapott volna, a *kassai* 11-et, ezenkívül Kassáé lett volna a szatmári püspökség Csehszlovákiához került része is.⁵⁰⁰

Az átalakítás után a nagyszombati-pozsonyi egyházmegye 202, a nyitrai 287, a besztercebányai 200, a szepesi 155, a kassai 226 plébániából állt volna. A bizottság véleménye szerint az új beosztás számos előnyt hordoz magában: igazodik az országhatárokhöz, könnyebb lenne a plébániák kapcsolattartása az igazgatási központtal, csökkennének a fenntartási költségek. A térképre tekintve azonban a ki nem mondott célok is szembeötlenek: a főegyházmegye ilyen vertikális alapú felosztása és Rozsnyó megszüntetése a magyarok egyházmegyéenkénti szétszórását eredményezte volna. A felvidéki magyar papság a tervről Krofta Lidové Novinynek adott nyilatkozatából szerzett tudomást, ami után rögtön felemelték szavukat.³⁵ A somorjai egyházkerület 1928 februári felhívásában csatlakozásra kérte fel a többi magyar kerületet a Rómába küldendő memorandumhoz, melyben kérték, hogy ne engedje meg az egy tömbben élő magyarok szétszórását, hanem rendeljen számukra külön vikariátust, diszmembráció esetére pedig külön püspökséget, s a szlovákiai állapotok kivizsgálására küldjön apostoli vizitátort. Az emlékiratot 26 kerület esperese írta alá, melynek szerzője Tyukoss Ev. János pozsonypüspöki plébános volt.⁵⁰¹

VIII. 2. A párizsi egyezmények és a peren kívüli birtoktárgyalások

A *Modus vivendi* végrehajtását célzó, Róma és Prága közt folyó rendezési tárgyalásokat illetően azoknak lett igazuk, akik azt maratoninak jósolták. Az egyezmény megkötése után hosszú éveken át szinte semmi előrelépés nem történt az ügyben. A

⁵⁰⁰ SÚA fond A. Štefánek karton č. 9, Delimitačný plán.

⁵⁰¹ MOL K 63 1935 – 7/3, 1353. sz. Csiszárik jelentése, 1928. március 28.

mozdulatlanság fő oka továbbra is a „prius-kérdés”-ként emlegetett nézeteltérés volt, vagyis hogy melyik fél hozzon először döntést: az egyházmegyék határai rendeztessenek-e elsődlegesen, amit majd Prága követ a lefoglalt birtokok visszaadásával, vagy a folyamat fordított sorrendben történjék. Mivel mindkét fél hajthatatlan volt, az egyezmény elvi rendelkezéseinek megvalósítása közel egy évtizeden át függőben maradt.

A trianoni békeszerződés 250. paragrafusa alapján indított hágai birtokperек kapcsán újabb mérőföldkőnek az 1930-as párizsi egyezmények számítottak. Megszületésük előzménye az 1929-ben Hágában megtartott konferencia volt, ahol Németországnak a háborúból következő, még nem rendezett kötelezettségeit kívánták a Young-terv alapján véglegesen rendezni. Felmerült a konferencián, hogy ezzel együtt Magyarország és az utódállamok közti elszámolási kötelezettségek tisztázása is kívánatos lenne, ezért a kérdés a következő konferencián, Párizsban már a témakörök között szerepelt. A magyar jóvátételi fizetések kérdését összekapcsolták az évek óta húzódó optáns perekkel, s ennek következtében az 1930. április 28-án aláírt egyezmények az optáns perek rendezését is tartalmazták. A II. és III. számú párizsi egyezmény alapján két agráralapot, „A” illetve „B” alapot létesítettek, s a vegyes döntőbíróóságok előtt az optáns-perekben alperesként szereplő Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia helyét az „A” alap foglalta el. Az alap tőkét 219,5 millió aranykoronában állapították meg, melynek feltöltésére a nagyhatalmak felajánlották a jóvátételi fizetésekből még nekik járó részleteket, a földreformot végrehajtó államok pedig szintén kötelezték magukat bizonyos évi összeg befizetésére. Az igények kielégítésének mechanizmusát az egyezmények úgy képzelték el, hogy először záros határidőn belül le kell folytatni az összes vagyonpereket, és csak a teljes ítéleti összeg ismeretében kerülhet sor az alapokból a pernyerteseknek járó kifizetésre.

Ez a megoldási mód a hágai perek legnagyobb részét érintette, az egyházi perekre azonban nem vonatkozott. Magyarország és Csehszlovákia kölcsönösen kimondta, hogy az egyházi perek nem kerülnek át az agráralapra. Továbbra is a csehszlovák állam, mint alperes ellen folytak, és mindkét érdekelt fél fenntartotta eddigi álláspontját. Az alperes azt, hogy a vagyon felett az állam rendelkezik, a felperes pedig, hogy ez a vélekedés teljes mértékben alaptalan és jogellenes. A II. párizsi egyezménynek volt azonban néhány olyan pontja, melyet az egyházi perekre is vonatkoztattak. A legfontosabb a XI. cikkely volt, amely a peres feleknek az egymás közti tárgyalások felvételét, perenkívüli egyezség kötését ajánlotta. E pontban mondták ki azt is, hogy az egyezségkötések megkönnyítése

céljából a döntőbíróóságok 1930. október 20-ig semmilyen peres ügyben nem ítélnének, és minden eljárási határidőt eddig a napig meghosszabbítanak.⁵⁰²

A döntőbíróóságok a párizsi egyezményig, a trianoni békeszerződés 239. cikkének értelmében három tagból álltak. Egy-egy bírót az érdekelt államok küldtek, míg a harmadikat, vagyis a bíróság elnökét a felek kormányai közös megegyezéssel választották valamely semleges állam bírói közül. A magyar-csehszlovák vegyes döntőbíróóság megalakulásakor elnöknek Henry Schreiber svájci bírót, államának volt stockholmi nagykövetét kérték fel, míg a nemzeti bírók magyar részről Balázs Károly, majd Szladits Károly a Pázmány Egyetem professzorai, cseh részről Václav Hora prágai egyetemi tanár voltak. A háromtagú bíróság szótöbbséggel hozta határozatait, így a döntés tulajdonképpen a semleges bíró kezébe volt letéve. Személye tehát kulcsfontosságú volt, ami miatt kiválasztásában az államok közti megegyezés nem volt mindig egyszerű. A magyar-csehszlovák fórum elnökének kijelölése kivételt képezett, mivel a korábban vele együtt Stockholmban szolgáló Radimský cseh és Bornemisza Gyula magyar követ egyaránt ajánlotta őt kormányának. A perek tétjét és rangját bizonyította, hogy a felek nagyhírű nemzetközi jogászokat kérték fel nemzeti bíróikon kívül a képviselőre. Magyar szolgálatba került Ervin Löwenfeld berlini, Wien-Claudi prágai ügyvéd, Gilbert Gidel a párizsi egyetem alkotmányjogi tanára, René Brunet a caeni egyetem volt jogtanára, párizsi ügyvéd, valamint Joseph Barthélemy aki a párizsi egyetem professzora emellett a francia kormány hivatalos jogi szakértője volt a Népszövetségnél.⁵⁰³

A jogászok mellett az érdekelt államok kormány megbízottja állt, Magyarország esetében Gajzágó László, csehszlovák részről pedig Antonín Hobza, a prágai egyetem nemzetközi jogi tanára, akik a szakértői kart irányították, látták el információkkal. Az esztergomi felperesek a helyi viszonyokban eligazodó ügyvédet is alkalmaztak csehszlovákiai képviselőikre, információszerzésre és a hatóságokkal való kapcsolattartásra. 1923-ig Eisler Norbert prágai, majd Gyuriss Emil pozsonyi ügyvéd állt Esztergom szolgálatában. A párizsi egyezmények IX. cikke az elnök fellősségét csökkentő, és az ítéletek jogbiztonságát növelő intézkedésként a döntőbíróóságok taglétszámát két új bíróval növelte meg, így a magyar-csehszlovák testület Van Heeckeren holland és Alvarez chilei bíró személyével bővült.

⁵⁰² Sebestyén Pál: A hágai megállapodások alapján 1930. április hó 28-án aláírt párizsi egyezmények. Budapest, 1931. 72. p.

⁵⁰³ Jambrekovich László: Egy tárgyalás a vegyes döntőbíróóság előtt, a magyar-cseh agrárperben. É. n. 343. p.

A hercegprímás a párizsi egyezmények peren kívüli megállapodásra buzdító részeinek, a Szentszék hasonló akarátának, és a vagyonügyet jellemző mozdulatlanságnak tudatában a tárgyalások felvétele mellett döntött. A székesfőkáptalan is ebben a szellemben nyilatkozott: „A perek természetéhez tartozik az egyezkedés. Azon reményben, hogy a káptalan által elsenvedett injuriák ki fognak reparáltatni, az alulírt káptalan is kifejezi békeszeretét és készségét, hogy hajlandó békés és perenkívüli egyezségben az összes múlt és jövő vitás kérdést kiegyenlíteni, természetesen a folyamatban lévő per leállítása nélkül és minden praejudicium kizárásával, illetve minden zár és földreform elleni kifogás fenntartásával.”⁵⁰⁴ Esztergom kinyilvánította ezzel tárgyalási hajlandóságát, de a megbeszéléseket nem közvetlenül az alperessel képzelte el, hanem az 1923-as prágai tárgyalásokon meghatározott úton járva a szlovák egyház képviselőivel. Az alperes ez elé akadályokat nem gördített, így a püspöki karok között hamarosan tárgyalások kezdődtek, melyet Rómában is megelégedéssel nyugtáztak, hiszen a Kúria a tárgyalásokat már régóta szorgalmazta. A *Modus vivendi* után egyre türelmetlenebbül. Egyes bíborosok véleménye az volt, hogy a vagyon körüli huzavonával a magyarok célja kizárólag a diszmembráció késleltetése, ezért nem is akarják azt igazán rendezni. Magyarországon érezték a veszélyét, hogy az egyházak közti tárgyalás elmulasztása esetén Róma dönteni fog a diszmembrációról, kész tények elé állítva ezzel Esztergomot.

Ösztönzőleg hatott a tárgyalások felvételére az az egyre fenyegetőbb probléma is, hogy ha az időt húzzák, a vagyonból előbb-utóbb nem marad semmi. A lefoglalt egyházi birtokokon – bár az arisztokraták vagyonához képest lassúbb ütemben – folyamatban volt a parcellázás, így a lefoglalást követő bő tíz év alatt az állomány alaposan megcsappant. Esztergom veszteségei súlyosak voltak, de a csehszlovák kormánynak nem volt célja a lefoglalt javadalmak teljes felszámolása, hiszen az új egyházmegye dotációjára is gondolnia kellett. A kezelést irányító bizottság kimutatása szerint a felperes javadalmask földreform általi vesztesége 1919 és 1933 között a következő volt:

	1919	1933
Esztergomi érsekség	51 315 kh.	34 019 kh.
Esztergomi káptalan	30 987 kh.	22 894 kh.
Esztergomi szeminárium	5 112 kh.	2 339 kh.

⁵⁰⁴ PL Felvidéki birtokügyek, 2. doboz. A káptalan nyilatkozata, 1930. december.

Központi Papnevelde	566 kh.	381 kh.
Bencés rend	4 226 kh.	4 226 kh.
Győri káptalan	255 kh.	247 kh.
Csornai premontrei rend	300 kh.	Eladva ⁶⁴

A parcellázás miatti aggodalom mellett a birtokokon folyó állami gazdálkodás is kritikát váltott ki, nemcsak magyar részről, de a vagyona szintén számot tartó szlovák egyház felől is. Hajdu István, volt érseki jószágkormányzó adatai alapján a birtokokon siralmas gazdasági eredményeket produkáltak. A jövedelem háromszor–négyyszer kisebb volt évente az 1919 előttihez képest, ami olyan alacsony összeget jelentett, hogy ha reális áron bérbe adják az is többet hozott volna.⁵⁰⁵ Karol Sidor, a Szlovák Néppárt parlamenti képviselője szerint mindenki meggazdagodni akart a földeken, aki annak adminisztrációjában valami szerephez jutott. A birtok felét a bizottság bérbe adta, és a bérbevevők többnyire maguk a bizottsági tagok, vagy hozzájuk közel állók voltak. Mindezt nevéstégesen alacsony összegekért tették, ami után kizsákmányoló gazdálkodást folytattak rajtuk. Főleg az erdőbirtokoknál volt mindez tettenérhető. Ráadásul az ingatlanvagyon hatalmas kölcsönökkel is megterhelték.⁵⁰⁶

A „menteni a menthető” érdekében Csernoch primás már a húszas években, jóval a párizsi egyezmények előtt egy felosztási tervet készíttetett. Abból a megfontolásból indult ki, hogy az esetleges megállapodás kihatással lesz a többi szomszéddal folytatott egyházi birtokvitára is. Ügyelni kellett ezért, hogy a román, jugoszláv, osztrák viszonylatokban folytatandó esetleges tárgyalásokat ne befolyásolja magyar szempontból a megegyezés hátrányosan. Az egyházi törvénykönyv 1500. kánonja az egyházi javadalmak hívők számaránya szerinti arányos megosztását írta elő. A tervezet ennek alapján kimutatta, hogy az egyes országok relációjában és összesítve mit nyerhet, mit veszíthet a magyar katolikus egyház. Az 1500. kánon szerint Csehszlovákiával szemben Magyarország javadalmasainak követelése a zárolt birtokokból lehet 38 134 kat. hold, amiből 32 000 kat. hold a három esztergomi javadalmas, 255 kat. hold a győri káptalan, 1 455 a ciszterciek, 2 000 a bencések követelése, illetve Rozsnyótól járna 1 600, Eperjestől 150 kat. hold. Magyarországot ugyanakkor veszteség is érné Szepes és Kassa

⁵⁰⁵ PL. Felvidéki birtokügyek, 2. doboz. Hajdu István összefoglalója a zárlat alatti birtokokon folyó gazdálkodásról.

⁵⁰⁶ Uo.

íteni birtokai miatt, mégpedig körülbelül 10 000 kat. hold. A mérleg Magyarország javára billen el, a nyereség 27 000 kat. hold lenne.

A tervezet szerint román viszonylatban a követelés lehet 102 200 kat. hold, míg a veszteség 20 000 kat. hold lenne, így itt is nyereséget könyvelhetnének el (82 200 kat. hold). Jugoszláv és osztrák viszonylatban viszont a lakosságárány alapján követelést nem állíthatnának fel, sőt a veszteség a jugoszlávokkal szemben 34 300 kat. hold, az osztrákokkal szemben pedig 5 500 kat. hold lenne.

Összesítve valamennyi viszonylatot, Magyarország nyeresége 70 029 hold volna, ami azonban nem jelentene igazi nyereséget, hiszen a földreformtörvények értelmében Csehszlovákiában és Romániában megállapítanak rajtuk egy potom váltságösszeget, és a javadalmasoknak csak ezen a nyomott áron szabadna azokat eladni. Valódi értékének csak a felét kapnák meg, ami miatt komolyan kell venni a kánonok további előírásait is. Ezek megállapítják, hogy a hívők számaránya mellett figyelembe kell venni a „birtokok eredetét, az ősi székek előjogait és az alapító szándékát” is. Főleg ez utóbbi jelentett érvelési alapot, hiszen sok birtokot azért kapott az esztergomi érsek, hogy legyen miből fedeznie a primási állással járó kiadásait, a központi nagy intézményeket. Léteztek az ún. koronázási donációk is, melyeket az uralkodók ajándékoztak megkoronázásuk után a primásnak, kifejezetten azzal a szándékkal, hogy e magas tiszt méltó megjelenítésére fordítsa. „Ezek – írja a tervezet – mivel a primást nem, csak az egyházmegyét lehet megosztani, nem kerülhetnek felosztásra. A diszmembrációra tekintettel a vagyonnak csak egy része kerülhet az új egyházmegye birtokába, de csak annyi, amennyire fenntartása érdekében szükség van. Még ez is nagy engedmény, hiszen nem a mi kötelességünk az új egyházmegyék dotálása saját vagyonunkból.” Esztergom az érsekség birtokainak 50 % - ra, a káptalan birtokainak 80 % - ra⁶⁹ és a szeminárium birtokának 50 % - ra tartott igényt, ami összesítve a 32 000 kat. hold helyett 50 000 kat. holdat jelentett. Ehhez még a kártérítési követelés is csatlakozott. A Csernoch-féle felosztási javaslatot Bethlen miniszterelnökkel és Klebelsberg kultuszminiszterrel Lepold Antal prelátus ismertette 1926. március 31-én, akik a tervezethez beleegyezésüket adták.⁵⁰⁷

Szerédi primás, aki átvette elődje perét és követeléseit, 1928 május elején arról panaszkodott Rómában, hogy intézményeinek fenntartása, illetve a tisztségéből fakadó költségek óriási kiadásokkal járnak, és ha a dolgok így mennek tovább, akkor ő hamarosan fizetésektelen lesz. XI. Pius nem vitatta a magyar követelések jogosságát, de

⁵⁰⁷ PL Felvidéki birtokügyek, 5. doboz.

panaszkodva jegyezte meg, hogy a csehekkel nem lehet boldogulni, és hogy „Beneš rosszabb mint a bolsevikok.”⁵⁰⁸

1932-ben Serédi hercegrímás egy új, kifejezetten az érseki javadalomra vonatkozó tervezetben pontosította a Csernoch-féle elképzeléseket. Szerinte nem a holdnagyságot kell a megosztás alapjául választani, hanem a kataszteri aranykorona értékét. Ha a holdnagyságot osztanák meg arányosan, akkor a Magyarországon maradt érsekségi birtokok beszámítása miatt a magyar egyház igazságtalanul rosszul járna, hiszen ezek a földek jóval gyengébb minőségűek. Adatai szerint 1918 őszén az érsekség birtokállaga 627 000 aranykorona volt, amiből megszállás alá került 479 000 aranykorona érték, míg megmaradt 148 000 aranykorona értékű magyarországi birtok. Így 165 000 aranykorona értékű föld jár Esztergomnak a túloldalról, melynek ezzel 313 000 aranykorona értékű földje lenne. Ezzel a számítással kijön az 1:1 arány, vagyis a Csernoch által az érseki vagyona lefektetett 50 % -os követelés.⁵⁰⁹

A felosztási kulcs megállapításának céljával a magyar és szlovák egyház képviselői tárgyalásokat folytattak, a fenti tervezeteket is megvitatta. A helyszínt többnyire a párkányi plébánia volt, ahol elsősorban a feleket képviselő ügyvédek, gazdasági szakemberek tárgyaltak, de időnként részt vett rajtuk az Esztergommal szívélyes viszonyt ápoló Bubnič és Vojtaššák püspök is, míg a túloldalról Lepold, Drahos és Meszlényi prelátusok. Párkányra azért esett a választás, mert a sokszor bizalmas iratokkal, a kezelő hivatal gazdasági kimutatásaival érkező szlovák delegációnak nehéz lett volna az átjutás a híd határállomásán.⁵¹⁰ A zárlat megszüntetését és a birtokok egyházi kézbe való visszajuttatását illetően érdekezésszerű volt a felek között, s a szlovák püspöki kar nem zárkózott el Esztergom vagyoni igényeinek respektálásától sem. Vojtaššák püspök például megegyezett Serédi primással, hogy a szlovákiai birtokok továbbra is Esztergomé, a magyarországi szlovák érdekeltségű birtokok pedig az ottani javadalmasoké maradnak. A csehszlovák kormány a megegyezést nem ismerte el.⁵¹¹

Prága válaszerterveze, melyet Ludovít Szullo közigazdász készített, mind Csernoch, mind Serédi elképzeléseivel szemben elutasító volt. A lakosságárány figyelembevételét ugyan elfogadta, de az aranykorona érték helyett a holdnagyságot tekintette felosztási alapnak. Lényeges kérdés volt tehát, mennyi hívó él az egyik illetve

⁵⁰⁸ MOL K 105, Vatikán. Pol. 46. cs., 1/pol. 1928.

⁵⁰⁹ PL Felvidéki birtokügyek, 2. doboz. Serédi-féle felosztási tervezet.

⁵¹⁰ PL Felvidéki birtokügyek, 3. doboz. Bubnič Mihály levele Meszlényi Zoltánnak.

⁵¹¹ Milena Janišová-Karel Kaplan: Katolická církev a pozemková reforma 1945-1948. Dokumentace. Praha-Brno, 1995. 143. sz. Dokumentum.

másik oldalon. A kormánytervezet a hívek számát Szlovákiában 1 000 000-ra tette a Csernoch és Serédi által feljegyzett 900 000 helyett, Magyarországon azonban alacsonyabban ítélte meg, 800 000 helyett 700 000-el számolt. A számháború eredménye az lett, hogy Szullo szerint ez alapján az egész érseki birtoktömegből 50 000 kat. hold jár Szlovákiának, 37 000 Magyarországnak, vagyis pontosan annyi, amennyi a javadalomból az országokhoz Trianonnal került. A felvidéki érseki javadalom további osztogatására tehát semmi szükség nincs.⁵¹² „Aki ilyen örlött proposíciót tesz, azzal többé szóba sem állok.” – írta a tervezet szélére piros ceruzával a felháborodott Serédi prímás.

Ha tudomása volt róla, hasonlóan érezhetett Krofta, csehszlovák külügyminiszter-helyettes egy 1933-as nyilatkozata kapcsán is, akinek véleménye szerint inkább Csehszlovákia volt károsultnak nevezhető. Kifejtette, hogy a szlovákiai püspökségeknek – például Szepesnek – jelentős birtokai vannak Magyarországon, sőt a Felvidékről számos értékes egyházi műtárgyat szállítottak az esztergomi kincstárba, melyet vissza kell szolgáltatni eredeti helyére. Ha a birtokok lehetnek felosztás tárgyai, akkor az esztergomi Bibliotheca és Képtár arányos felosztására is szükség van a főegyházmegye és az új egyházmegye között. Mindenesetre a felvidéki birtokokból nem jár semmi a túloldalnak. Krofta úgy vélte, hogy a legjobb megoldás a rekompenzáció lenne. A „financiális kiegyenlítés”-ként is emlegetett javaslat alapján mindkét egyház azt a birtokmennyiséget kapná meg, amely a túloldali egyházi javadalmasok birtokaiból az ő országának területén fekszik, és ezután kölcsönösen felhagynának az egymással szembeni követelésekkel.⁵¹³

Egy ilyen rendezés szerint a szlovákiai egyházi intézmények magyarországi birtokai a magyar egyházra szálltak volna át. A szepesi püspökségnek 1 657 kat. hold, a kassai püspökségnek 6 157 kat. hold, a szepesi káptalannak 1848 kat. hold és a rozsnyói püspökségnek 414 kat. hold birtoka volt Magyarországon. Ezek a birtokok a kiterjedés és érték szempontjából sem voltak hasonlíthatók a Szlovénzón zárolt javadalmi birtokokhoz. Alig több mint 10 000 holdat tettek ki, és aranykorona értékük jóval alacsonyabb volt. Párvy Sándor szepesi püspök 1919-es, és Balás Lajos rozsnyói püspök 1920-as halála után magyarországi birtokaikat miniszteri biztos kezelte, míg a kassai püspök, Fischer-Colbrie Ágoston 1925-ös haláláig közvetlenül irányíthatta javadalmait. Ettől kezdve a magyar kormány Kassa esetében is a másik két püspökséghez hasonló metódust alkalmazta. A szepesi, illetve kassai és rozsnyói vagyon kezelése között annyi volt a különbség, hogy a magyarországi területrésszel nem rendelkező szepesi püspökség

⁵¹² PL Felvidéki birtokügyek, 3. doboz. Szullo-féle elemzés.

⁵¹³ Lidové listy, 1933. április 7.

jövedelmeit tartalékolták, míg a másik két esetben a püspökségek magyarországi részének céljaira folyósították.

A harmincas évek elején kezdtek komolyan foglalkozni a gondolattal, hogy a károsult esztergomi javadalmasok valami módon kárpótolják magukat a szlovákiai egyház itt maradt birtokainak terhére. Az elképzelés szerint a kormány zár alá venné a vagyontestet, és a jövedelmeket kiszolgáltatná a hercegprímásnak. Annak érdekében, hogy a zárlat ne tűnjön ugyanolyan önkényes aktusnak, mint amilyet a csehszlovák kormány hajtott végre, a hercegprímás a tervet a Szentszéknél előadta, elnyerve annak hozzájárulását. A zárlatot 1932. október 1-én kezdődő hatállyal foganatosították.⁵¹⁴

A csehszlovák fél a magyar felosztási terveket, a magyar oldal pedig a rekompenciós elképzelést tartotta méltánytalannak, így az álláspontok közti éles ellentétek miatt az egyezkedési tárgyalások 1933-ra végleg megfénkelettek, peren kívüli megegyezésre soha nem került sor. A kudarc miatt Hága újra hangsúlyos tényezővé vált. „Kárpótlási előleg” címén viszont a csehszlovák állam már 1926 decemberétől 1928-ig 23 millió koronát folyósított Esztergomnak, ebből 7 milliót a prímásnak, 16 milliót a főkáptalannak.⁵¹⁵ Ez 14 %-át jelentette a követelt 163 milliós kártalanításnak. További átutalások a későbbiekben nem történtek, ami megerősítette azt a magyar vélekedést, hogy a kifizetés motivációja csupán a Modus vivendi elősegítése, kedvezőbb vatikáni légkör megteremtése volt.

VIII. 3. A hatásköri ítélet és a birtokperek felfüggesztése

A perindítás utáni évtizedben Csehszlovákiával szemben eredményt csupán a Pázmány Péter Tudományegyetemnek sikerült elérnie: 1933 decemberében a hágai bíróság jogerős döntéssel az egyetem 16 000 kat. hold kiterjedésű felvidéki földbirtokát ítélte vissza. Ez a pozitív precedens megerősítette a reményt az egyházi felperesekben is.

Az 1934 májusában kezdődött tárgyalás az illetékesség kérdését volt hivatva

⁵¹⁴ PL Felvidéki birtokügyek, 3. doboz. A magyarországi javadalmak lefoglalása.

⁵¹⁵ Uo.

eldönteni, mivel Csehszlovákia hatásköri kifogást emelt. Eszerint a felperesek jogigényei nem vonhatók a 250. cikk hatálya alá. Egyházi intézményekről lévén szó, azok egyetemes jellegűek, ennél fogva nem lehet őket magyar „állampolgároknak” tekinteni, s így a magyar állampolgároknak kijáró jogokkal sem élhetnek, nem fordulhatnak ügyükkel a nemzetközi bírósághoz. Koukal cseh bíró szerint a katolikus egyháznak egy bizonyos államterület határai közé szorított része az a jogi személy, amely az egyházi vagyont birtokolja, így a vitatott javak tulajdonosi jogai a világháború után átkerültek a csehszlovák katolikus egyház kezébe. Ezt az álláspontot erősíti az a sajátosság is, hogy a régi időkben az adományozások sok esetben történtek úgy, hogy az adományozók ajándékukat Krisztusnak, Szűz Máriának vagy bizonyos szenteknek ajánlották fel, konkrét egyházi intézmény megnevezése nélkül.⁵¹⁶

A cseh bíró perbeszédére Gajzágó kormánybiztos és Meszlényi Zoltán esztergomi kanonok reagált, próbálva bizonyítani az alperes érveinek egyházi és világi joggal szembenálló voltát. Meszlényi a kánonokra hivatkozva rámutatott, hogy az egyházban jogi személyek egész sora – püspökségek, érsekségek, káptalanok, szemináriumok stb. – található, de mint jogi személy nem létezik sem „magyar egyház” sem „csehszlovák egyház”. Isten, Jézus Krisztus vagy a szentek pedig különösen nem lehetnek egyházi javak tulajdonosai. Az egyházi törvénykönyv 1499. kánonja világosan kimondja: birtokosnak azokat a partikuláris egyházi intézményeket kell tekinteni, melyek szükségleteit a vagyonok hivatva vannak szolgálni. Az elvont megfogalmazás különben is csak az adományok egy részére volt jellemző, a donációs levelek többségében világosan meg van jelölve a jogalany, mely hivatott a vagyon birtoklására. Gajzágó a „józan észre” apellálva ehhez csupán annyit tett hozzá, hogy aki kíváncsi az egyházi vagyon tulajdonosára, annak nincs más dolga, minthogy fellapozza a telekkönyveket, ahol ez világosan szerepel.⁵¹⁷

A tételes jogból kiinduló csehszlovák bíróságok sem látszottak respektálni kormányuk álláspontját. Több példa is létezik a korszakból, hogy a bíróságok továbbra is az eredeti javadalmasokat tekintették jogos tulajdonosnak. Az egyik kerületi bíróság ítélete szinte már komikusnak hatott. Az ügy abból adódott, hogy hitelezői beperelték a szetei katolikus egyházat, s a pert meg is nyerték. A bíróság által megítélt összeget azoknak kellett megfizetni, akiktől a szetei egyház az anyagi erőforrásait kapta, többek között az ott birtokokkal rendelkező esztergomi érseknek. A telekkönyv szerinti

⁵¹⁶ PL Felvidéki birtokügyek, 5. doboz. Meszlényi Zoltán elemzése, 1934. június.

⁵¹⁷ Uo.

tulajdonos, Serédi Jusztinián hercegprímás, esztergomi lakos, fizetési felszólítást kapott 7 655 csehszlovák korona befizetésére.⁵¹⁸ A birtokok eladása is azért ütközött nehézségekbe, mert a bíróságok az áttelekkönyvezésüket megtagadták, miután a telekkönyvi tulajdonos, az esztergomi érsek nem adta beleegyezését. A kezelést folytató bizottság a harmincas évek közepéig több mint 7 000 hektárt adott el az érsek vagyonából, legtöbb esetben igen alacsony áron. A vevők kifizették a vételi árat, átvették a földeket, de akár még tíz év múlva sem kapták meg a tulajdonjog telekkönyvi feljegyzését, melyből aztán nehézségeik támadtak.⁵¹⁹

A döntőbíróóság 1934. június 5-én határozatot hozott: a felperesek magyar állampolgárok, s a békeszerződés nem disztigvál a felperesek között aszerint, hogy azok egyházi jellegű személyek-e vagy sem.⁵²⁰ A magyar sajtó a döntést nagy sikerként, az egyetem ügyéhez hasonló ítélet előjeleként értelmezte, de az ügy magyar szereplői ekkor már a kedvező döntés ellenére sem tekintettek túl optimistán a perek jövője felé. Olyan információk birtokában voltak, melyek a jogviták folytatását kétségessé tették. Meszlényi számolt be arról, hogy a hágai ítélkezési munka kellős közepén, május 27-én, este tíz órakor Gajzágó magához kérte és felolvasta azt a sifírozott, Pestről kapott táviratot, mely szerint Serédi érsek kéri a per felfüggesztését. A meglepett kormánybiztos azonnal visszasürgönyözt: az utasítás az adott helyzetben kivitelezhetetlen, hiszen a szóbeli tárgyalás már le van zárva, folynak a bíróság tanácskozásai, ráadásul az ítélet valószínűleg kedvező lesz. Gajzágó és Meszlényi végül abban egyezett meg, hogy a prelátus azonnal hazautazik, és megtudakolja a halasztást elrendelő utasítás közvetlen előzményeit.⁵²¹

Bár a távirat az adott helyzetben meglepetésként érte a hágai kiküldötteket, a probléma, amely mögötte húzódott, nem számított előttük ismeretlennek. Tudták, hogy Serédi intézkedése Róma felszólítására történt, hiszen a Szentszék évek óta fontolgatta a per visszavonását. A kérdést először az a levél vetette fel, amely 1931 őszén érkezett Esztergomba. Pizzardo bíboros, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának vezetője adott hírt arról, hogy a prágai nuncius utasítást kapott, miszerint végleges megoldást létesítsen a gyakorlatilag egyedüli lehetséges úton, a vagyonságok kicserélése, rekompenzáció révén. Pizzardo a párizsi egyezmények előírásait hozta fel, melynek alapján a vagyont nem tartotta megmenthetőnek. Az „A” és „B” alap terhére még az

⁵¹⁸ PL Felvidéki birtokügyek, 4. doboz. Hága számára készült perirat.

⁵¹⁹ Uo.

⁵²⁰ Magyar Pénzügy, 1934. október 31.

⁵²¹ PL Felvidéki birtokügyek, 4. doboz. Meszlényi 1934. júniusi levele.

esetleges pernyertesség esetén is csupán kárpótlás eszközölhető a földreform, vagy más jogcímen sequestrált javakért, s a kártalanítással aztán Csehszlovákia úgy érezné, hogy a birtokok a tulajdonába kerültek, így azok az egyház számára végleg elvesznének. A javak természetben való megmaradása csak az említett csere útján képzelhető el. „Világos annak szükségessége – írta a bíboros – hogy Eminenciád visszavonja a hágai bíróság előtt megindított pereket, mivel azoknak folytatása igen könnyen súlyosan árthatna a folyamatba tett intézkedéseknek és a fentebb vázolt megoldásnak.”⁵²²

A hercegprímás rövid időn belül megírta válaszlevelét, melyet aztán mégsem adott fel. A Pizzardo leveléből kiérződő, párizsi egyezményekkel kapcsolatos kúriai tájékoztatlanság eloszlátására hatékonyabbnak vélte a személyes római megjelenést. 1931 novemberében utazott a Vatikánba, ahol Pizzardóval, Pacelli államtitkárral és a pápával is sikerült szót váltania. A megbeszélésekről nem áll rendelkezésünkre forrás, de minden bizonnyal azt fejtette ki, amit az el nem küldött válaszelevelben is megfogalmazott. Eszerint a nemzetközi bíróság nem érint egyházi kompetenciát, hiszen csupán arról fog dönteni, hogy a „status quo ante sequestum” visszaállítassék. A javadalmak felosztásához, vagy velük kapcsolatban bármilyen más intézkedéshez a bíróságnak semmi köze nincs. A párizsi egyezmények megítélésében Pizzardo egyértelműen téved, hiszen az egyezmények nem rendelkeznek az egyházi perekről, ügyüket nem sorolták az említett fondok keretei közé. A felvetett rekompenzációs megoldást a prímás nem tartotta követhetőnek, mivel a szlovákiai egyház magyarországi birtokai nagyon csekélyek, jövedelmeit csaknem felemésztik azok a terhek, melyeket viselni tartoznak. „Nekem erkölcsileg lehetetlen a perek beszüntetése addig – írta említett levelében – amíg teljes tájékoztatlanságban vagyok aziránt, mennyit és milyen alakban óhajt biztosítani az Ap. Szentszék a magyarországi egyházi jogalanyok jogaiból. Más volna a helyzet, ha én a cseh kormánnyal folytatott tárgyalásokra nézve legalább bizalmas jellegű tájékoztatást nyernék. Ilyen információ alapján egyrészt vállalhatnám a perek beszüntetéséért a felelősséget, másrészt egy későbbi időben a bizalmas tárgyalások alkalmas módon való nyilvánosságra hozásával megelőzhetném azokat a támadásokat, melyek egy a közvélemény szemében első pillanatra nem megfelelő megoldás miatt az Ap. Szentszék tekintélyének kárára megindulnának.”⁵²³ Serédi tehát szentszéki garanciákat óhajtott, el kívánva kerülni, hogy a javadalmasok a perek visszavonása után „két szék között a pad alá essenek.”

⁵²² PL Felvidéki birtokügyek, 4. doboz. Pizzardo 1931. októberi levele Serédinek.

⁵²³ PL Felvidéki birtokügyek, 4. doboz. Serédi levele Pizzardonak, 1931. október 26.

A primás római útjának eredményéről Drahos János oldalkanonok Gajzágó kormánybiztosnak írt leveléből értesülünk: a közbenjárásnak köszönhetően Róma a perek visszavonásától eltekintett, és biztosították Serédit arról is, hogy a diszmembráció eddigi feltételéhez, az anyagi kérdések előzetes rendezéséhez továbbra is ragaszkodnak.⁵²⁴

Egyelőre úgy tűnt, elmúlt a visszavonatas közvetlen veszélye, de Meszlényi Zoltán 1932-ben tapasztalhatta, hogy a Vatikán perekkel kapcsolatos erős fenntartásai tovább éltek. Azzal a céllal utazott Rómába, hogy egy nemzetközi jogból és kánonjogból egyaránt felkészült jogászt találjon a hágai perhez. Kuriális bíborosok egész sorával tárgyalt, különösen a kérdésben kompetenciával bíró Államtitkárságon és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjában. Tardini bíboros meglehetősen hűvösen közölte vele, hogy a Szentatya nem tartja helyes lépésnek a perlést, és ragaszkodnak a perek visszavonásához, melyre a felszólítást – utalt a Pizzardo-féle levélre – már hónapokkal ezelőtt elküldték Serédinek. Pizzardo megerősítette Tardini véleményét, hangsúlyozva, hogy ha Esztergom a hágai pert továbbra is szorgalmazza, akkor a csehek beszüntetik a Szentszékkal folytatott tárgyalást. Könnyen lehet, hogy a csehszlovák kormány földreform címén még kedvező ítélet esetén is el fogja koboztatni a birtokokat, ellenben ha maga a Vatikán tárgyalna a kormánnyal, a vagyon mint tisztán egyházi tulajdon szerepelne, s így volna lehetőség arra, hogy elkerüljék a földreformot. Sokkal többet lehetne ezen az úton nemcsak az egyház, de a tulajdonosok számára is megmenteni, mintha továbbra is Hágában keresnék az igazukat. „Be kell látni – vélte Pizzardo – hogy lehetetlenség egyidejűleg ugyanazon kérdést itt is és Hágában is tárgyalni. A hágai ítéletek különben is platonikusak, ki garantálná azok végrehajtását?” A Szentszék Damoklész kardja a pernél jóval fenyegetőbb, ez pedig a Modus vivendi végrehajtásának megtagadása arra az esetre, ha a birtokokat nem adnák vissza egyházi kézbe. Hozzátette, hogy a maga részéről sajnálja Serédit nehéz helyzete miatt, és nagyon szeretnének segíteni e „kitűnő szent emberen.”⁵²⁵

A kiábrándult Meszlényi keserűen jegyezte meg bizalmas levelében, hogy az együttérző szavak valószínűleg csak frázisok a szláv barátként ismert Pizzardo szájából, hiszen cselekedeteiben nem nyilvánul meg e szimpátia.⁵²⁶ A bíborosnak azonban csak annyit válaszolt, hogy a per nincs ellentétben a Vatikán diplomáciai akciójával, s így nem

⁵²⁴ PL Felvidéki birtokügyek, 4. doboz. Drahos János levele Gajzágónak.

⁵²⁵ PL Felvidéki birtokügyek, 4. doboz. Meszlényi jelentése, 1932.

⁵²⁶ Uo. Barcza követ úgy vélte, Pizzardonak mindig is az volt az álláspontja, hogy a katolikus egyház helyzetét a kisanant államokban azért kell megerősíteni, hogy békülékeny és előzékeny magatartást tanúsít a Szentszék. Annál is inkább, mert a keleti egyházzal való reunio dédelgetett célját éppen a szláv államokon, egyházakon keresztül vélte megvalósíthatónak.

látszik indokoltnak a húzódozás, amivel az Államtitkárság a nemzetközi bírósággal szemben viseltetik. A per a Szentszék számára valószínűleg presztízs okokból is kellemetlen volt, hiszen egyházi kérdés tárgyalatott világi bíróság előtt. Meszlényi nem vitatta, hogy a Vatikán által szorgalmazott út eredménnyel járhat, de tartott attól, hogy a Csehszlovákiával szembeni határozott szentszéki álláspont esetleg csak addig áll fenn, amíg a Szentatyát nem szólítja el Isten az élők sorából. Azután más emberek jönnek, akik talán engedékenyebbek lesznek a csehekkel szemben. A magyaroknak erre az esetre is biztosítani kell, hogy érvényben legyen a perlési joguk. Egyébként Bertram, boroszlói érsek esetében a csehek sokkal kevésbé voltak hatalmaskodók, „mivel félnek, hogy a német diplomáciával találják magukat szembe, s a németektől napról napra jobban tartanak.”⁵²⁷

Az 1930-as években az európai hatalmi viszonyok változásai miatt Csehszlovákia külpolitikai helyzete fokozatosan romlani kezdett, ezért Prága diplomáciája hatványozottan igyekezett olyan külpolitikai eredményt elérni, amely növelhette az ország biztonságát. Ezzel összefüggésben az egyházkormányzat államhatárokhoz való igazításának, a Modus vivendi végrehajtásának kérdésében is offenzívebb politikába kezdtek. A Vatikán viszont éppen ebben az időszakban mutatkozott némileg tartózkodóbbnak. Az államtitkári székben 1930 óta a Vatikán volt berlini követe Pacelli ült, aki 1933-ban megkötötte Németországgal a birodalmi konkordátumot, s ezzel együtt a Vatikán Csehszlovákiához való viszonyulása is változott. A Prágával szembeni határozottabb alapállás jele volt az 1933-as nyitrai Pribina-ünnepség kapcsán tanúsított szentszéki magatartás is. A kormány által rendezett ünnepségre a szláv fejedelem idején történt első ismert templomszentelés 1100 éves évfordulóján került sor. A kormány leginkább a csehek és szlovákok egységét kívánta az ünnepségen manifesztni, de az alapvetően szlovák nemzeti és egyházi jellegű esemény kormányellenes, autonomista demonstrációba csapott át. A tömeg csehellenes bekiabálásai, ellenséges magatartása miatt a hivatalos forgatókönyv felborult. Hívei Hlinkát a vállukon vitték a tribünre, aki ott nagy sikert arató szónoklatában autonomista programját adta elő. A Nyitrán történetek miatt felbolydult a politikai élet az országban. Az agrárpárt hivatalos lapja a Venkov, egyenesen a nunciust vádolta meg, hogy tudott a Néppárt tervezett akciójáról, sőt támogatta azt. Valóságos kampány indult Ciriaci ellen, aki erre elhagyta Prágát. A Modus vivendi végrehajtása ezzel újabb haladékot nyert.⁵²⁸

⁵²⁷ Uo.

⁵²⁸ Trapl: Politický katolicizmus a Československá... I. m. 118. p.

A náci hamarosan megszegték a konkordátum előírásait, s kultúrharcba kezdtek Németországban a katolikus egyházzal szemben, melynek következtében a Vatikán és Berlin viszonya elhidegült. Ezzel együtt 1934 második felétől a csehszlovák – vatikáni kapcsolatok javulni kezdtek. Hatással volt a Kúria álláspontjára az is, hogy 1934. júniusában Csehszlovákia elismerte a Szovjetuniót, és Prága szemmel láthatóan közeledett Moszkvához. Ebben a szituációban a Kúria úgy ítélte meg, hogy a Köztársasággal szembeni elutasító magatartása a katolicizmus csehszlovákiai helyzetének romlásához, Prága politikájának balra tolódásához vezethet.⁵²⁹

A diplomáciai kapcsolatok felújítása érdekében 1934 decemberében Ján Šrámek utazott Rómába, ahol a *Modus vivendi* végrehajtása mellett érvelve Beneš intencióinak megfelelően járt el. A pártelnököket nagy tisztelettel és szívélyesen fogadták a Vatikánban, ahol újabb magas pápai kitüntetésben volt része.⁵³⁰ A közeledés jele volt az a jegyzék is, melyet 1934-ben nyújtott át Prága a Szentszéknek. Közölték benne, hogy a kormány hajlandó az egyházi birtokok zárlat alóli felszabadítására, egy feltétellel: a felperesek vonják vissza pereiket és bízzák a Szentszék, illetve a csehszlovák kormány között kötendő egyezményre igényeik kielégítését. „A csehek megmozgatták az összes diplomáciai összeköttetéseiket – írta a primás Gajzágónak – hogy a jegyzékben lefektetett javaslat elfogadását a Szentszéknek kikényszerítsék. Világosan látszik amit eddig is sejtettünk, hogy pereinktől a cseh kormány igen tart, és szeretne tőlük szabadulni. Versenyt futunk az idővel. Ilyen körülmények között nekünk most a perek letárgyalását kell sürgetnünk.”⁵³¹ A primás egyeztetett Hóman Bálint kultuszminiszterrel, aki utasította Gajzágót, hogy kövessen el mindent a tárgyalás mihamarabbi kitűzésének érdekében.

Míg Hágában gyorsításra, Rómában fékezésre volt szükség, ezért Barcza György a bíborosok meggyőzésére kapott utasítást a külügyminisztériumtól. A követ felhívta Pacelli államtitkár figyelmét, hogy a per nyeresre áll, és nagy hiba lenne az ebben rejlő helyzeti előnyt most feladni. A csehszlovák kormány az elhalasztásban vagy visszavonásban nem látna mást, mint, hogy az egyház meghátrált Hágában. Pacelli a realitásokra hivatkozott: a hercegprimásnak joga van egyházmegyéjének anyagi érdekeit e fórum előtt védelmezni, de fennáll a veszély, hogy ha a pert az egyház meg is nyerné, a csehszlovák kormány represszáliákkal él, és más téren fog egyházellenes intézkedésekhez nyúlni. Ennyi év után most már meg kell végre egyezni a csehekkel a menthető

⁵²⁹ Ua. 123. p.

⁵³⁰ Ua. 124. p.

⁵³¹ PL Felvidéki birtokügyek, 4. doboz. Serédi Gajzágónak.

megmentése érdekében. Ha azonban a csehszlovák kormány felvidéki egyházszervezeti elképzelései aggályosak a magyar katolikusok szempontjából, akkor abba semmi esetre sem mennek bele. A diszmembrációs bulla után a szlovák egyházmegye felállítására előreláthatólag egyébként is sokáig várni kell még.⁵³² „A magyar ügyet – vélekedett a követ – feláldozzák a vélt vagy valós magasabb egyházi érdekek oltárán, hiszen a Szentszék igen reális politikai felfogással dolgozik, csakis az Egyház egyetemes érdekeit szem előtt tartva.”⁵³³ Hasonlóan vélekedett Luttor Ferenc, a szentszéki magyar követség kánonjogi tanácsosa is, aki szerint Serédivel a hágai pert mindenképpen vissza fogják vonatni: „A Szentszék kívánsága, hogy a magyar kormányt is győzzük meg, hogy ez jobb helyzetet teremtsen, mint az eddigi volt. A *modus vivendi* végrehajtása mindenkinek, a primásnak és a felvidéki magyaroknak is érdeke.”⁵³⁴

Serédi, mikor az idővel való versenyfutást említette, abban bízott, hogy a Szentszék malmai még a bíróság malmainál is lassabban őrölnek. Ebben most csalódnia kellett. Május 22-én, az említett hatásköri tárgyalás kezdete előtt két nappal, a budapesti nuncius útján a Vatikán sürgőnyleg felszólította őt, hogy azonnal halasztassa el a hágai perek tárgyalását. A primás erre gyakorlati nehézségekre hivatkozott – éppen bérmaúton van, így a másik felperessel, a főkáptalannal nem tud érintkezésbe lépni, a magyar kormánnyal is tárgyalnia kell, ami a pünkösdi szünet miatt megoldhatatlan – de látva, hogy most már lépnie kell, a nunciussal közölte a következőket: „Mínthogy a perekre vonatkozó hatásköri tárgyalást Hágában megakasztani nem tudom, a pert véglegesen visszavonni pedig nem akarom, hajlandó vagyok a káptalannal és a magyar kormánnyal tárgyalni aziránt, hogy az illetékességi döntés után az ügy érdemi tárgyalását szükséges időre elhalasztjuk.”⁵³⁵

Pacelli újabb sürgőnye május 24-én érkezett Budapestre: a primás azonnal intézkedjen a tárgyalás és a per azonnali elhalasztása érdekében. „Öszentsége kívánsága előtt meghajolva – írta vissza kénytelenül – azonnal megteszem a szükséges lépéseket a főkáptalannál, mint másik felperesnél, valamint a magyar királyi kormánynál, hogy a perek tárgyalása elhalasztassék.”⁵³⁶ Május 26-án a káptalan határozata után megfogalmazták a Hágába küldendő halasztási kérelmet, majd a külügyminisztériumban franciára fordították és elküldték a döntőbíró részére. A késedelem miatt az

⁵³² MOL K 105, Vatikán Pol. Res., 22. cs., 199/1934. Barcza jelentése.

⁵³³ Uo.

⁵³⁴ PL Felvidéki birtokügyek, 4. doboz. Luttor levele Meszlényinek.

⁵³⁵ PL Felvidéki birtokügyek, Serédi a budapesti nunciushoz.

⁵³⁶ PL Felvidéki birtokügyek, Serédi Pacellinek.

illetékességi tárgyalást és a hatásköri ítéletet a sürgöny nem akadályozhatta meg, de további bírósági tárgyalásra már nem került sor.

A magyar kormány a halasztást tudomásul vette, de nem mulasztotta el, hogy kimutassa neheztelését a Szentszék felé. A vatikáni követnek közölnie kellett, hogy a magyar kormányt kellemetlenül érintette a szentszéki lépés, melyre annak ellenére került sor, hogy többször közölték, nem fognak a perekbe avatkozni. A kormánynak nem volt közömbös, hogy magyar jogi személyek békeszerződésen alapuló jogainak megvédéséért indított pereinek letárgyalását egy más tényező megüszíteni törekszik. Annál is inkább, mert véleménye szerint a perek az egyház érdekeit szolgálják egy egyházellenes tényezővel szemben. Gyógyírt csupán az jelent, hogy a halasztási indítvány nem juthatott el a bírósághoz a hatásköri tárgyalás lezárása előtt, mert így legalább birtokába jutottak egy olyan bírói végzésnek, melyből a Szentszék is láthatja, hogy a „magiari” felfogását egy nemzetközi fórum honorálja. A kormány a perek végleges visszavonásába nem ment bele, a halasztáshoz viszont abban a reményben hozzájárult, hogy a csehekkel való tárgyalások során a Szentszék a magyar álláspontot következetesen képviselni fogja.⁵³⁷

1934 májusában tehát nem a Csehszlovákia által követelt és az eredetileg Róma által is kért pervisszavonásra került sor, hanem csupán felfüggesztésre, ami azonban a gyakorlatot tekintve nem jelentett lényeges különbséget. „A hágai perek – értékelt Gajzágó – a Szentszék lépése folytán elvesztették jelentőségüket. Már csupán töltetlen revolvernek számítanak, amitől senki sem ijed meg.”⁵³⁸ A per története ezzel véget ért, felújítására soha többé nem került sor.

A Vatikán és Prága viszonya egyre kiegyensúlyozottabbá vált, melyhez az 1934. június 27-30 között megrendezett prágai katolikus nagygyűlés sikere is jelentősen hozzájárult. A hívek öntudatának erősítése mellett a nagygyűlés a katolikus egyház országon belüli erejét volt hivatott demonstrálni, egyben bizonyítva az állam felé, hogy az egyház nélkül a jövő nem képzelhető el. A részvétel óriási volt, a Verdier bíboros, pápai legátus által pontifikált misén 350 000-en voltak jelen. A szónokok mindenekelőtt a kommunizmus veszélyét hangoztatták, de a nagygyűlést az elemzők inkább a náci újpogánysággal szembeni állásfoglalásként értékelték. A pápa a rendezvény sikerét azzal jutalmazta, hogy Kašpar prágai érseket bíborossá nevezte ki – így ő lett az első csehszlovák bíboros – majd 1935-ben a két éve távozott Ciriaci helyére Saverio Rittert küldte nunciusként.

⁵³⁷ MOL K 105, Vatikán Pol. Res. 24. cs. 304/1934.

⁵³⁸ Uo.

VIII. 4. Egy korszak lezárul: Diszmembrációs bulla és visszacsatolás.

Barcza követ sajnálattal jelentette 1935 júliusában Budapestnek, hogy Róma szakított az erélyes politikával, és Prágával szemben az engedékenységgé álláspontjára helyezkedett: „Sajnos arra kell következtetnem, hogy Szlovénia az egyházmegyéik elhatárolását rendező bulla megjelenésével már záros határidőn belül kell számolnunk.”⁵³⁹ Arra kérte Ritter bíborost, hogy a rendezésre csak a szlovákiai magyarok egyházi igényeinek kielégítése után kerüljön sor, olyan látszatot keltene különben a Szentszék, hogy az anyagiakra nagyobb súlyt helyez, mint a vallási kérdésekre. A követ a magyar vikáriátus igényét fogalmazta meg, melynek joghatósága alá a következők tartoznának:

1. magyar nyelvű istentisztelet csak az ő hozzájárulásával legyen eltörölhető
2. ha valahol magyar istentiszteletek tartását kérik, az engedélyeztessék az ő hozzájárulásával
3. beleszólása legyen a magyar kispapok felvételébe
4. joga legyen ellenőrizni a magyar nyelvű hitoktatást
5. ingerenciája legyen az Actio Catholica magyar részére.⁵⁴⁰

A magyar érdekekért dolgozó Jehlička is aggodalmának adott hangot. Szerinte a Vatikán és Csehszlovákia megegyezésének csupán egyetlen pozitív következménye lenne: a klérus valami pénzhez jutna. Ellenben a revízió nagy sebet kapna, ha a Vatikán ilyen lépéssel a párizsi békerendszer mellé áll, azt a látszatot keltve, hogy a revízióellenes táborhoz szegődött. Véleménye szerint az erkölcs fölé nem kerülhet a politika, s szomorú volna, ha azt az elvet alkalmaznák, hogy a rakoncátlan gyereket ki kell elégíteni, a jó gyerek ügyis türelmes lesz. Pedig ez történik, ha Róma Szűz Mária szobrának ledöntőivel megegyezik, akik pedig Szűz Máriát pénzükre és bélyegekre teszik, azt elutasítja magától.⁵⁴¹

A *Modus vivendi* után hét évvel határozottan körvonalazódott az újabb megegyezés a Vatikán és Csehszlovákia között, a bulla kiadása viszont még két évet késelt a birtokok jövőjére vonatkozó garanciák hiánya miatt. 1937 nyarára ebben is sikerült megegyezni, így 1937. szeptember 2-án XI. Pius az „*Ad ecclesiastici regimis*

⁵³⁹ MOL K 63 – 7/3, 54. cs. 97/pol. 1935. Barcza jelentése.

⁵⁴⁰ Uo.

⁵⁴¹ PL Felvidéki birtokügyek, 3. doboz. Jehlička levele Serédinek.

incrementum“ kezdetű diszmembrációs bullájával a csehszlovákiai egyházmegyei határokat jogilag is az államhatárokhoz igazította. Szövege az Acta Apostolicae Sedis szeptember 6-i számában jelent meg. A bulla bevezetője abból az alapgondolatból indult ki, hogy gyakorlati és célszerűségi okok miatt kívánatos az egyházmegyei határait a politikai határokkal összeegyeztetni, mert csak így tudnak a hívek nehézségek nélkül érintkezni főpásztoraikkal. Ezután megállapította, hogy miután Közép-Európában a világháború óta az egyházmegyei határok túlterjednek az államhatárokon, igazgatási okokból szükséges az egyházmegyei határainak megváltoztatása. A bevezetés után az elvek gyakorlati megvalósítását célzó rendelkezések következtek:

A St. Pölten-i és bécsi egyházmegyéket szétdarabolta, és azok csehszlovákiai részeit a Budweisi (České Budějovice) illetve a brünni egyházmegyékhöz csatolta. A kassai és rozsnyói egyházmegyei Magyarországon fekvő részeit központjaitól elcsatolta, és azokból ideiglenes jelleggel két apostoli kormányzóságot (adminisztrátúra) létesített.

Az esztergomi főegyházmegyének Csehszlovákiába eső részeit központjától jogilag elválasztotta, de azokat továbbra is a nagyszombati adminisztrátúra kormányzata alatt hagyta. Hasonlóan intézkedett a szatmári egyházmegyéből Csehszlovákiához került 45 plébánia sorsáról is: elválasztotta őket adminisztrátor kormányzása alatt.

Az osztrák, magyar és román határok által szelt egyházmegyei szétdarabolása után a bulla kijelentette, hogy német-cseh viszonylatban a status quo egyelőre változatlan marad. A prágai és olomützi cseh illetve morva főegyházmegyéknél Németország területére, a boroszlói főegyházmegyének Csehszlovákiába eső részei végleges jogi helyzetének rendezéséről a Szentszék majd később, „opportuno tempore“ fog dönteni.

Ezek után következett az érseki egyháztartományok kérdése. A kassai, rozsnyói és szepesi püspökségek kivételével az egri érsek, a beszercebányai, nyitrai, munkácsi és eperjesi püspökségek pedig az esztergomi érsek joghatósága alól. Ezzel kapcsolatban kilátásba helyezte a bulla, hogy amint megvalósítható lesz – ez gyakorlatilag a birtokkérdés rendezését jelentette – a Szentszék két új érsekséget fog létesíteni, egy latin szertartású Szlovákiában és egy görög szertartású Ruténföldön. Végül a különböző egyházmegyei szétszórta keleti szertartású plébániákat kivette főpásztoruk joghatósága alól, s azokat a Keleti Ügyek Kongregációjának végleges döntéséig a munkácsi görög-katolikus egyházmegyéhez csatolta. A rendelkezések keresztülvitelével a bulla Saverio

Ritter, újonnan kinevezett prágai nunciust bízta meg, aki a megtett intézkedésekről hat hónap után volt köteles jelentést tenni Rómának.⁵⁴² A dokumentum a következő kijelentéssel zárul: „Ha bárki bármilyen okból a fenti intézkedésekkel ellenkezésbe kerülne, azok végrehajtását akadályozná, az örökkévaló Isten, Péter és Pál szent apostolok haragját vonná magára.”⁵⁴³ Az aláírók Pacelli államtitkár és Rossi bíbornok, a konzisztórium titkára voltak.

A bulla tehát a *Modus vivendi* első pontjának végrehajtását tartalmazta, kimondva a nagyszombati apostoli adminisztratúra diszmembrációját, az utolsó jogi szálat az elvágya Esztergomtól. Nem tartalmazta viszont új egyházmegye alapítását annak területén. A bulla első gyakorlati következménye a csehszlovák törvények és rendeletek tárában 204. szám alatt megjelent szeptember 6-i kormányrendelet volt, mely megszüntette a szlovákiai egyházi birtokokra és alapítványokra elrendelt zárlatot, a szlovák teljhatalmú miniszternek minden erre vonatkozó rendeletét hatálytalanítva. A birtokok *de jure* visszakerültek egyházi kezelés alá, a Jantausch adminisztrátor vezette egyházi bizottság vette át azokat. A bullát követően a katolikus egyház szlovákiai és kárpátaljai szervezete a következő volt: 1. Nagyszombati ap. kormányzóság (155 magyar plébániával), 2. Nyitrai püspökség (15 magyar plébániával), 3. Rozsnyói ap. kormányzóság (44 magyar plébániával), 4. Besztercebányai püspökség (1 magyar plébániával), 5. Kassai ap. kormányzóság (52 magyar plébániával), 6. Szepesi püspökség (2 magyar plébániával), 7. Szatmári ap. kormányzóság (37 magyar plébániával), 8. Eperjesi gö. kat püspökség (5 magyar plébániával), 9. Munkácsi gö. kat püspökség (20 magyar plébániával).⁵⁴⁴

A szentszéki bulla a csehszlovák diplomácia *Modus vivendi* utáni újabb egyházpolitikai győzelmét jelentette. Az ország határai egyházi megerősítést nyertek, éppen akkor, mikor az állam létét egyre súlyosabb veszélyek fenyegették. Kašpar prágai érsek a következőket írta az ekkor már köztársasági elnökként működő Benešnek: „Ebben a történelmi pillanatban, mikor egyházjogilag is elismertetnek országunk déli határai, örömmel látjuk, hogy a Szentszék csapást mért a revizionista reményekre ... Fogadja Elnök úr őszinte köszönetünk köztársaságunk erős alapjainak fárdhatatlan építéséért.”⁵⁴⁵ Kašpar szavaira Beneš elnök így reagált: „Nagyra értékelem Bíboros úr elismerő szavait, mellyel az egyházmegyei határrendezés nagy munkájában elért eredményt illette.

⁵⁴² Kertész István: Pápai bulla a csehszlovák egyházmegyéek jogi helyzetének rendezéséről. Pécs, 1938.

⁵⁴³ Uo.

⁵⁴⁴ Noszky: i. m. 13.

⁵⁴⁵ AMZV PZ, fond II. Sekce 1918-39, karton č. 45. Kašpar levele Benešnek, 1937. szeptember 7.

A *Modus vivendi* volt az egyik legjelentősebb kérdés, amivel mint külügyminiszter foglalkoztam. Még 1922-ben elkezdtem annak munkáját. 1925-ben, még a közismert Marmaggi ügy előtt javaslatot nyújtottam be a kérdés megoldására, majd Ciriaci érkezése után sikerült is azt tető alá hozni ... Ön az egész egyezkedési folyamatot közelről szemlélte, így tisztában van azokkal a körülményekkel, melyek okán a rendezés hol lendületet vett, hol egy időre megakadt. Nem csak a munka szerencsés befejezése miatt vagyok elégedett, de az együttműködés miatt is, ami Eminenciáddal és a mi hazafias és lojális klérusunkkal jellemző volt. A bulla, amely államunk határait erősíti, egyben a katolikus egyház számára is a nyugodt fejlődés biztosítéka lesz.⁵⁴⁶

A magyar értékelések kapcsán – melyek többnyire tompítani igyekeztek a bulla magyar szempontból negatív kicsengéseit – Kertész István, a Gajzágó-féle kormány megbízotti hivatalban működő törvényszéki bíró kommentárját idézem: „A bulla lényegileg a *Modus vivendiben* is leszögezett rideg területi elvet hajtja végre Ausztriával, Magyarországgal és Romániával szemben. E végrehajtás kihatása a gyakorlati csehszlovák egyházpolitika számára tárgyilagosan nem sokra becsülhető. A bulla nem tesz mást e vonatkozásban, mint jogilag is elismeri, helyesebben szólva létesíti az országhatárokkal átszelt egyházmegyéknek 1919 óta tényleg fennálló helyzetét. Hogy a Szentszék nem sietett e lépést megtenni, bizonyítja a világháború befejezése óta eltelt csaknem teljes két évtized. Ezen túlmenően azonban a bulla nem rendez semmiféle függőben levő egyházpolitikai kérdést. Valóban, a Szlovenszkon megszervezendő új érsekségek és püspökségek felállításának lehetősége csak a távoli jövőbe tartozónak tűnik fel, ha arra gondolunk, hogy a prágai kormánynak előbb rendeznie kell a magyar egyházi személyek és intézmények igényeit, és ezzel összefüggésben meg kell várnia a magyar-csehszlovák vegyes döntőbíróság ítéletét, illetve „*sub specie aeternitatis*“ dolgozó római Kúria döntését a javak végleges megosztása tárgyában. Addig az időpontig fenn fognak állni Szlovenszkon belül a történelmi egyházmegye-határok. Magyarországon a Szentszék, a magyar nemzet történelmi tradíciói és aspirációi iránti különös megértésből, a kassai és rosznyói csonka egyházmegyéket nem olvasztotta be más egyházmegyékbe, hanem apostoli kormányzóságot létesített mindegyikben. Hasonló intézkedést tett egyébként már előzőleg az eperjesi, nagyváradai és szatmári püspökségek Csonkamagyarország területére eső részei tekintetében. A lelkek üdvösségét mindenek elé helyező, és a „*loco tempore conveniens*“ szabályozások létesítéséhez szokott,

⁵⁴⁶ AMZV PZ fond II. Sekce 1918-39, karton č. 45. Beneš levele Kašpárnak, 1937. október 12.

egyetemes római egyház hosszú évek eltelte után kénytelen volt a tények előtt meghajolni és lépésről lépésre olyan egyházi igazgatást szervezni, amelynek keretében papjai az államhatalomtól legalábbis nem akadályozva fejthetik ki működésüket. Csehszlovákia azonban ennek az erőszakos politikának folytatásával részben belső gyöngeségére valló türelmetlenségéről tett tanúbizonyságot, részben pedig egy újabb cáfolatát adta az államhatárok „spiritualizálásáról” szóló tannak, amit pedig a kis-entente külügyminiszterei egy időben propagandisztikus célokkal, nem minden politikai siker nélkül hangoztattak a nyugat-európai közvélemény felé.⁵⁴⁷

A bulla a területi elvet német-csehszlovák vonatkozásban nem vitte keresztül, Boroszlórról, Prágáról, Olmützről nem rendelkezett. Erre a magyarázatot leginkább a III. Birodalom erőteljes, külföldi német érdekekért síkra szálló külpolitikájában, az egyenlőtlen német-csehszlovák erőviszonyokban kell keresnünk. Amit Prága határozottan követelt Ausztriával és Magyarországgal szemben a Szentszéknél, ugyanazt nem erőltette Németországra vonatkozóan. A boroszlói érsek végig háborítatlanul élvezte Csehszlovákiában fekvő hatalmas birtokainak jövedelmét, szabadon átléphette a köztársaság határát és gyakorolhatta joghatóságát főegyházmegyéjének csehszlovák szuverenitás alá tartozó részében, ami mellett Németországot sem zavarta, hogy a prágai és olmützi érsekek joghatósága német területre is kiterjedt. Berlin az 1933-as konkordátumból származó előnyeit is kihasználta Boroszló diszmembrációjának ügyében, melynek 11. paragrafusában kimondta, hogy olyan egyházi rendezéshez, amely Németország államhatárait érinti, a birodalom hozzájárulása szükséges.⁵⁴⁸

A német kormány e paragrafusra hivatkozva őrizte a status quo-t. Magyarországgal szemben azonban Csehszlovákiának és a Szentszéknak jóval nagyobb mozgástere nyílt, melyre Pizzardo bíboros szavai is rámutattak: „Magyarországgal kapcsolatban nem kell a Szentszéknak ilyen akadályokkal szembenéznie. Velük szemben a földreform veszélye mindig hatásos érvnek bizonyult ... A bulla megszületésével az egyházi birtokok védve vannak. Ha a magyarok reményei teljesülnek, és sikerül bizonyos területeket visszaszerezniük, akkor a vagyont érintetlenül találják.”⁵⁴⁹

A bulla felkavarta a csehszlovákiai magyarság egyházi problémáinak ügyét. A papság egy része végső csapásként fogta fel az intézkedést, ami után nem látott más lehetőséget, mint megpróbálni elérni a magyarokról való megfelelő egyházi gondoskodást

⁵⁴⁷ Kertész: i. m.

⁵⁴⁸ Modus vivendi v historii vztahu Svatého stolce v Československa. Církevně politický vývoj v letech 1918-1993. szerk. Jiří Koniček. Olomouc, 2005. 126. p.

⁵⁴⁹ AMZV PZ, Vatikán karton 44. 1937. október 18.

az új keretek között. A komáromi Actio Catholica kezdeményezésére emlékiratot szerkesztettek, melyet plébániáról plébániára járva közel száz pap írt alá. A memorandumban újra magyar püspökség létesítését kérelmezték.⁵⁵⁰ Sokan azonban a kérdés szélesebb összefüggéseit tekintve továbbra sem értettek egyet a püspökség céljával, s a bullát jellemezve pozitívként emelték ki, hogy belső elhatárolásra, szlovák érsekség felállítására, ezzel együtt az ottani magyar katolikus lakosság feldarabolására továbbra sem került sor. A régi állapot gyakorlatilag érvényben maradt, így az eddigi állásponton sem kell változtatni: nem püspökség, hanem vikariátus kérelmét kell megfogalmazni. „Egy külön püspökség a feldarabolásunkat jelentené. Ami ellen éveken át tiltakoztunk azt most mi magunk kérelmezzük?” – foglaltak állást.⁵⁵¹

Az egységes magyar álláspont hiánya Budapestet is zavarta. „A kívánságainkat illetően olyan káosz kezd kialakulni, amely igen ártalmas. Mást akar Szűllő, mást Esterházy, mást a felvidéki papok, mást a pesti tényezők. Szlovenszkoiban most minden pap lehetőleg püspök akar lenni, vagy legalábbis vikárius. A személyi ambíciók igen mértéktelenek. Mindenki összevissza beszél és fontoskodik, pedig teljes összhangra lenne szükség.”⁵⁵² Az egység kialakítása érdekében a miniszterelnökség II. ügyosztálya 1938 januárjában kidolgozta Budapest álláspontját, melyet eljuttattak az említett tényezőkhöz is. Eszerint az új felvidéki egyházmegye felállításának megakadályozásában Magyarország túl sokat nem tehet, az nem rá tartozik. A székhely megállapításába, és – ennél is hathatósabb módon – a magyarok hitéleti kérdéseinek megoldásába viszont beleszólhat. Felmerült, hogy Pozsony vagy Nagyszombat lenne-e előnyösebb a magyar érdekek szempontjából. Nagyszombat mellett a tradíció, és az az érv szólt, hogy az érsek ott esetleg kevésbé lenne politikai nyomásnak kitéve mint Pozsonyban, a szlovákiai kormányzat székhelyén. Ezzel az érveléssel szemben azonban Coffano bíboros, a kérdés vatikáni referense a magyar követ előtt azt a megjegyzést tette, hogy „érseke válogatja”, s talán éppen a politikai machinációk ellensúlyozására kellene Pozsony mellett dönteni. A magyar katolikusok helyzetének kérdése ennél jóval nagyobb jelentőséggel bírt. Magyarország mindenesetre a területi status quo-hoz továbbra is ragaszkodott, s a miniszterelnökség állásfoglalása szerint a magyar püspökség követelése éppen ennek az elvnek a feladását jelentené. Ilyen irányú kérelemmel a Szentszék helyzetét csak fölöslegesen nehezítenék, s a magyar szigetek hitélete is veszélybe kerülne. A kormány

⁵⁵⁰ Haiczl: i. m. 97. p.

⁵⁵¹ Haiczl: i. m. 98.

⁵⁵² MOL K 64 1938/64. 1938. január 12.

a vikáriátus mellett tette le a garast, azzal az igénnyel kiegészítve, hogy a vikárius a püspöki konferenciának is tagja legyen.⁵⁵³

A Kertész István-féle bulla-kommentár – fentebb már idéztem belőle – tartalmazott egy másik figyelemreméltó megjegyzést is, amely meglehetősen furcsának tűnhet egy magyar kormányhivatalnok tollából, s némileg ki is lógott a bullát magyarázó és Csehszlovákiát bíráló szövegekörnyezetből. Kertész arról beszélt, hogy a diszmembráció kimondásával talán eljött az ideje a húsz év óta tartó, sérelmi jellegű magyar politikai-egyházpolitikai magatartás felülbírálatának, ártértékelésének: „A múlt sérelmeinek hangoztatásától nem sok eredmény várható. Sajnos, az évszázadok óta gravaminális politikára beállított magyar gondolkodásmódnak erre úgyis sok hajlandósága van. A „let bygones be bygones“⁵⁵⁴ elv az angol külpolitikának egyik általunk is bizonyos fokig megszívlelhető alaptétele. Számunkra szintén fontosabb az elmúlt évek hibáinak felhánytorgatásánál annak mérlegelése, hogy miképpen hathatnak ki a csehszlovák kormány elkövetkező egyházpolitikai intézkedései az egyetemes magyar nemzet, de különösen a magyar kisebbségek érdekeire.”⁵⁵⁵

Mit jeleznek a jogász-hivatalnok szavai? Mindenekelőtt egy felfogásban, magatartásban és politikában – ha nem is a pártpolitika területén – végbement hangsúlyeltolódást tükröznek, amely a felvidéki magyar értelmiség egy részének köreiben a harmincas évek során végbement. Hosszú évek teltek el kisebbségi sorban az elcsatolás óta, s az új politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális környezet akarva-akaratlanul nyomot hagyott a magyarság lelkiületén, formálta világlátását. A harmincas évek második felében is jellemző volt a viszonyulások sokfélesége – ami a pusztá tagadáson, az önépítésen és a hatalommal való eltérő mértékű együttműködésen át a beolvasásig terjedt⁵⁵⁶ – de közben felnőtt egy új generáció, akiket a Prágában, Brünnben, Pozsonyban eltöltött egyetemi évek, a kisebbségi sors tapasztalatai, a tenniakarás vágya az új megközelítések iránt tett fogékonnyá.⁵⁵⁷ A szolidaritás, demokrácia, modernizáció, társadalmi kiegyenlítődés követelményei kerültek zászlójukra, a rugalmas, de nem elvtelen, más szóval a „nemzethű alkalmazkodás” igényét nyilvántva ki.⁵⁵⁸ A felvidéki magyar katolicizmus képviselői közül sokan egyetértettek Kertész kurucos attitűdöt bíráló

⁵⁵³ Uo.

⁵⁵⁴ Boritsunk fátylat a múltra.

⁵⁵⁵ Kertész: i. m. 14. p.

⁵⁵⁶ Zeidler: A magyar irredenta kultusz ... I. m. 85.

⁵⁵⁷ Szvatkó Pál Bafa cipős magyarságnak nevezte el ezt a generációt. A kérdést érintő egyik legújabb munka – Zeidler: A magyar irredenta kultusz ... i. m. – az „elcsatoltak nemzedéke” „kisebbségi nemzedék” fogalom párral tesz különbséget az alapmagatartások között.

⁵⁵⁸ Uo. 87. p.

szavaival, hiszen már évek óta az egyre inkább zsákutcának érzett, szinte kizárólag védekező alapállású, konstruktív magatartást nélkülöző sérelmi egyházpolitikából való kiutat, a felvidéki magyar katolikus közélet megújításának lehetőségeit keresték. A Prohászka Körökhöz kötődő katolikus reformnemzedék megfogalmazta, hogy bármennyire is indokolt az értékmegőrzésre, sérelmi memorandumokra, egyházkormányzati status quo-ra összpontosító magatartás, nem elegendő a pusztá védekezés. Végtelenbe nyúló passzív kiváráshoz, a sérelmek öncélú emlegetéséhez, és ezzel együtt a magyar kisebbség és katolicizmus biztos sorvadásához vezet. A tartalmi kérdések előtérbe helyezésével kell mérsékelni a konzervatív egyházpolitikai felfogás formaiságát, s mindezt a szociális elkötelezettség, a nemzeti gondolat és a keresztény szellemiség alapelvei mentén.⁵⁵⁹

„Szüllő elve a teljes negáció. Minden cseh intézkedést szabotálni és ad abszurdum vezetni. Szüllő semmiféle katolikus magyar szempontból elfogadható megoldást nem akar. Pedig a katolikus vallás erre a politikára nem jó” – fogalmazott az első generáció politikájának egyoldalúságát bírálva Pfeiffer Miklós kassai kanonok 1935-ben.⁵⁶⁰ A felvidéki magyar katolicizmus hangsúlyváltásának lehetőségeiről Rády Elemér,⁵⁶¹ a Katolikus Szemle 1935. októberi számában fejtette ki gondolatait. Szerinte a cseh kormánynak a Vatikánnal szemben jó ideje tanúsított előzékenysége, a nagyszabású prágai katolikus nagygyűlés, a Prágában és Pozsonyban fényes keretek között megrendezett nemzetközi „Pax Romana” főiskolás kongresszus mind azt bizonyítják, hogy a kormány egyházpolitikájában az utóbbi években lényeges változás történt. Az állam megalakulásakor uralkodó vad egyházellenes hangulat, mely a huszitizmus szimbóluma alatt húzódott meg, hajótörést szenvedett. A cseh katolikus élet vezetői áttörték a kulturális és politikai gettófalakat, és kemény munkával sikerült a katolicizmus számára ismét kedvező talajt teremteniük. Másrészt az utóbbi esztendőben a Vatikán világtéekintélye is megnőtt. A Szentszék a legtöbb állammal konkordátumot kötött,

⁵⁵⁹ Balogh Margit megállapítása szerint a csehszlovákiai magyar fiatalság az ideológiai útkeresésben gyakran megelőzte a magyarországit. A legjelentősebb modern katolikus csoportosulás a Prohászka Körök voltak, melyet Bubnič rozsnói apostoli adminisztrátor 1932-ben a csehszlovákiai Actio Catholica magyar része főiskolai tagozatának nyilvánított. 1934 őszén létrejött a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület (SZKIE) is, melynek 1935-ben már 130 fiúegyesülete és – a Slachta Margit alapította Szociális Testvérek Társaságának irányítása alatt – 40 leányegyesülete volt. 1938-ban 20 000 tagot, köztük 5 000 lányt számlált. A SZKIE tapasztalataiból az 1935-ben Magyarországon létrejött KALOT (Katolikus Agrárfiújsági Legényegyletek Országos Testülete) is sokat merített. Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1945. Budapest, 1998.

⁵⁶⁰ K 63 1935 – 7/3. 54. cs. Pfeiffer Miklós üzenete Kassáról. Pfeiffer a katolikus reformnemzedék vezéregyénisége volt a Felvidéken.

⁵⁶¹ Rády Elemér (1910-1942), a Prohászka Körök fő szervezője, első elnöke, az Új Élet első vezető szerkesztője volt. A harmincas évek közepén Magyarországra költözött.

rendezve azokban az egyház helyzetét. A világrámlatok iránt mindig hajlékony cseh külpolitika belátta, hogy számára előnyt jelent, ha szakít egyházellenes politikájával, s a Vatikánnal barátságos viszonyban van. A Vatikán is nyitott volt erre, hiszen minden alkalmat megragad a katolikus akció és a pasztorációs lehetőségek biztosítására, függetlenül attól, hogy milyen politikai rezsim van az állam élén. Ilyen körülmények között a kisebbségi politikának is nyitottabbnak, tevékenyebbnek kell lennie. Határozottan rá kell mutatni azokra a katolikus problémákra – paphiány, anyanyelv visszaszorítása a templomban és iskolában, törekvés a magyarok egyházmegyéenkénti szétszórására, magyar püspökség kérdése – melyek megoldása nélkül elsenyved a felvidéki magyar katolicizmus, de az értékmegőrzés mellett a megújulásra, a nemzeti jogok mellett a szociális életfeltételek biztosítására is törekedni kell. Választás hiányában az itteni magyarság Csehszlovákián belüli boldogulását kell megcélozni.⁵⁶²

Budapest, és az 1932 óta Esterházy János vezette OKP a csehszlovák kormány egyházpolitikájának változásait rezervával kezelte, nem látván azokat toleránsabb kisebbségi politikával összekapcsolódni. Ugyanakkor a magyar kormánynak sokkal inkább a passzivitás, elzárkózás, jogfenntartás talaján álló magatartás felelt meg, s bizalmatlanul, olykor ellenszenvvel tekintett az új generációk alkalmazkodó irányzataira.⁵⁶³ A proházszakosok által képviselt simulékonyabb magatartásnak a politika így továbbra is jelentős akadályait látta, melyek közül néhányra Kertész István is rámutatott: „A középeurópai népek békés együttműködését és egymáshoz való viszonyuknak megjavulását a magyar közvélemény is őszintén kívánja, de minden ilyen megegyezés elengedhetetlen feltétele gyanánt tekinti a magyar kisebbségek helyzetének lényeges javítását: kulturális és anyagi létfeltételeinek biztosítását. Azt a magyar kormányt, amelyik e téren engedményeket tenne, órák alatt elsöpörné az egységes magyar közvélemény felháborodása. Nekünk ezért a csehszlovák egyházpolitikai kérdések fejlődéséért is elsősorban a magyar kisebbségek sorsa mikénti alakulásának szemszögéből kell vizsgálnunk. Ezt tesszük annál is inkább, mert úgy véljük, hogy a függőben levő egyházi kérdések rendezésénél bőven lesz alkalma kimutatni a csehszlovák kormánynak, hogy a Magyarország és a magyar kisebbségek felé elhangzott nyilatkozatok és ígéreték mögött komoly elhatározások rejlenek ... Legfontosabb számunkra a szlovenszkoí egyházmegyéék új határainak megállapítása, továbbá a magyar iskolák fennmaradásának és a magyar papnevelés biztosításának kérdése. El kellene veszíteni végleg bizalmunkat

⁵⁶² Rády Elemér: A magyar katolikusok helyzete. In. Katolikus Szemle, 1935. október.

⁵⁶³ Zeidler: i. m. 88. p.

a felelős állásban levő csehszlovák politikusok lehangzatosabb ígéreteiben is, ha azt látnánk, hogy az új egyházmegyei beosztásoknak irányzatosan magyarellenese, a magyar kisebbséget szétforgácsoló, a magyar katolikus iskolák létfeltételeit nem biztosító és a magyar papság utánpótlását megghiúsító irányzata volna.⁵⁶⁴

A szlovák egyházi hierarchia nacionalista törekvéseit látva jegyezte meg Rády Elemér, hogy az igazi közeledést lehetetlenné teszi, ha a katolicizmus látszólagos nemzetköziségét továbbra is a magyarság elnemzetietlenítésére próbálják felhasználni. A jelenség a harmincas években az Actio Catholica keretei közt is tapasztalható volt. A katolikus akciót XI. Pius pápa keltette életre az „Ubi arcani Deo“ enciklikájával, s megszervezését 1927 őszén rendelte el a csehszlovák püspöki kar. Ahhoz, hogy a magyarok – fogalmazott Rády – bizalommal és lelkesedéssel vegyenek részt tevékenységében, elengedhetetlen feltétele a magyarság szervezeti elkülönítése annak keretein belül, mégpedig saját vezetői alatt, közvetlenül a püspököknek, s ezek útján a Szenteknek alávetve. A törekvésben két szempont játszott közre: 1. kiküszöbölni, hogy a katolikus akciót bárki elnemzetietlenítő politikai aknamunkára használja ki, 2. eloszlatni az akcióval szembeni magyar bizalmatlanságot. A nemzetiségileg közös mozgalmakkal a magyar katolikusoknak ugyanis szomorú tapasztalataik voltak, ezért szervezeti elkülönülés nélkül nagy részük kívül maradt volna az akció munkáján. „Meg kell előzni, hogy a magyarság egy igen tekintélyes részének lelkében ellentét keletkezék a katolikus mozgalmak és nemzeti meggyőződése között.“ Az elvnek nem sikerült teljes mértékben érvényt szerezni, a legnagyobb akciós egyesületekben, a Charitasban és a Földműves Ifjak Egyesületében a magyaroknak csak egy-egy alosztály jutott, mindenben a szlovák vezetőségnek alárendelve.⁵⁶⁵

A pápai bulla kiadása után a csehszlovák-vatikáni tárgyalások az egyházmegyéek belső elhatárolása és a javadalmak elosztása témájában folytak, de egyre erőtlenebbül. A Köztársaság alapjai érezhetően inogni kezdtek, s politikusait már nem ez a kérdés foglalta le. Az 1938-as évre a feszült várakozás, a csehszlovák diplomácia létért folytatott kétségbeesett próbálkozásai nyomták rá bélyegüket. A szudétánémetek mozgolódása, majd az Anschluss jelezte a politikai forrongást, s azt, hogy a világpolitikában további fontos döntések várhatók. Az egyházpolitikai kérdések ilyen körülmények között pihenőre tértek, a lapok is keveset foglalkoztak vele. Szüllő az év elején jó híreket hozott Rómából a magyar papságnak: átadta legújabb memorandumukat az államtitkárságon,

⁵⁶⁴ Kertész: i. m. 14. p.

⁵⁶⁵ Rády: i. m.

ahol közölték vele, hogy az egyházpolitikai kérdések minden vonatkozása „ad calendae graecas“ el lett halasztva.⁵⁶⁶ A felvidéki katolikusokat ezután már főként a budapesti eucharisztikus világkongresszus előkészületei, a részvétel tervei foglalták le. A fő kérdés az volt, elmehetnek-e egyáltalán. Hatalmas érdeklődés mutatkozott, ezrével írták össze a jelentkezőket, de hamarosan jöttek a tiltó rendelkezések. Például, hogy a párkányi hídon átkelni nem szabad, s felmerült a zarándokok számának meghatározása is. A résztvevők hada ennek következtében jócskán megcsappant.⁵⁶⁷

A formalitással erőtlenedő csehszlovák-vatikáni tárgyalások nem vezettek eredményre az 1938-as müncheni egyezményig sem, ami megpecsételte Csehszlovákia sorsát. Ebben a helyzetben a Vatikán számára felértékelődött Magyarország és a magyar kereszténység, s az ateista bolsevizmus, illetve a náci újpogányság ellenében ismét erőteljesebben lehetett hangsúlyozni Budapesten a keresztény Európa ezeréves védőbástyájának szerepét. A müncheni egyezményt nem sokkal követő, november 2-i első bécsi döntés az egyházi kérdések tekintetében teljesen új körülményeket teremtett. Csehszlovákia magyarok lakta területeinek legnagyobb része visszakerült az anyaországhoz, s miután 1939 márciusában a magyar hadsereg Kárpátalját is megszállta, hozzávetőleg 620 000 magyar került határokon belülre. A döntés az esztergomi érsekség területének nagyjából a felét, magyar lakosságának túlnyomó többségét érintette. A pasztorációs és iskolai gondok, valamint a birtokkérdés ezzel lényegében megoldódott. Az érsek 32 000 holdat, a székesfőként 13 000 holdat, a szeminárium 5 000 holdat kapott vissza. Az egyházkormányzatot illetően a Szentszék régi ígéretéhez tartotta magát. Előbb – 1938. november 3-án – kiterjesztette az esztergomi érsek joghatóságát a visszakerült területekre, majd 1939. július 19-én a „Dioecesium fines“ kezdetű bullával az államhatár változásaihoz igazította az egyházkormányzatot. Az érsekség területébe három főesperesség – barsi, komáromi, pozsonyi – tagolódott vissza, 13 esperesi kerülettel, és 157 plébániával. A bulla az esztergomi metropolíába sorolta a munkácsi görög katolikus püspökséget, az egri metropolíába a központjához visszakerült roznányi és kassai egyházmegye-részeket. A Szlovákiában maradt Esztergom-egyházmegyei területen továbbra is fenntartották a nagyszombati adminisztratív 250 plébániával. Szlovákiában, nem összefüggő elhelyezkedésben majd százezer magyar maradt, akiknek egyházkormányzati elkülönüléséről a továbbiakban szétszórtságuk miatt sem lehetett szó.

A visszacsatolás pillanatában vált nyilvánvalóvá, hogy az eltelt húsz év során

⁵⁶⁶ Haiczl: i. m. 103. p.

⁵⁶⁷ Uo.

a felvidéki katolicizmus mennyire megváltozott, s az ugyancsak jelentős változásokon keresztülment magyarországi katolikus egyház hivatalos részétől mindenekelőtt a társadalmi kérdések megközelítésében különbözik. Nyisztor Zoltán, a Magyar Kultúra szerkesztője a jelenséget tapasztalva folyóiratában foglalta össze az eltérés mibenlétét. Kifejtette, hogy a katolicizmus bár dogmatikailag, szervezetenként egy és ugyanaz, népek vagy országok szerint egyéni formákat ölt magára. Állandó kölcsönhatásban áll népi, emberi környezetével, átveszi annak mentalitását, szokásait, és maga is termékenyítőleg hat azokra. Ezért van különbség a visszatért területek és az anyaország katolicizmusa között: „Itt konzervatív, sok tekintetben még feudális ország, ott egy szájas, tradíciót nem tisztelő és bizonyos szabadságjogokban a szabadosságig menő féktelen demokrácia, itt egy ősi, pompás, közjogi méltóságokba beágyazott gazdag egyház, amott egy mindentől megfosztott és csak saját hívei áldozatkészségéből fenntartott katolicizmus. Itt ősi intézmények, régi alapítványok, egyházi vagyonok, akadémiák, főiskolák, saját nyomdák, ott egy erőszakkal letarolt pusztaság és csak az egyéni kezdeményezés és a hősi áldozatkészség lehetőségei. Itt elsőszülött gyermekei az államnak és az egyháznak, ott mostohái az elsőnek, és sokszor hamupipókéi a másodiknak. Csoda-e, ha a katolicizmus ott sok tekintetben új utakra tért, s új intézményeket és szervezeteket épített ki magának?”⁵⁶⁸

A jövő teendője az, hogy egymáshoz hasonuljanak gondolkodásban, érzésben és akarásban. „Az ő nagyjaik fenntartás nélkül a mieink is a demokrácia ellenére, és a mi nagyjaink az ő nagyjaik is kell, hogy legyenek a feudalizmus ellenére. Nekik maguknak érdekük ez, nekünk meg parancsoló kötelesség.”⁵⁶⁹ Nyisztor a két katolicizmus összekapcsolódásában, kölcsönösen termékenyítő hatásában bízott, s vele együtt Pfeiffer kanonok is remélte, hogy az anyaországi katolikus erőkkel összefogva sikerül a szociális reform, társadalmi megújulás oldalára állítani a magyar egyházat.

Pfeiffer Miklós 1939 tavaszán egy hosszabb tanulmányt közölt az Új Életben,⁵⁷⁰ melyben megfogalmazta, hogy a „felvidéki szellemiséget” mindenekelőtt a visszacsatolt részekben is teret nyerő „úri mentalitás” által látja veszélyeztetve. Ennek kapcsán három, alapvetőnek ítélt felvidéki karakter jegyeit mutatta be. Az első típus a húszesztendős kisebbségi lét alatt gyengének bizonyult. Magatartása a helyes óvatosságon túlmenő

⁵⁶⁸ Nyisztor Zoltán: Feladataink az új országban. In. Magyar Kultúra. 1939/1. félév. 1939. május 20.

⁵⁶⁹ Uo.

⁵⁷⁰ A proházskás Új Élet a magyarországi Korunk Szavához hasonló irányt, stílust és színvonalat képviselt, munkatársai többek között Rády Elemér, Pfeiffer Miklós, Sinkó Ferenc, András Károly, Mécs László, Schalkház Sára, Janics Kálmán, Vájlok Sándor voltak. Egyik példaképüknek Fischer-Colbrie Ágostont tartották.

alkalmazkodástól a kétkulacsosságig, nemzetárulásig terjedt. Az elvtelen, kormány kegyeit kereső aktivistákat tartotta e réteg képviselőinek. A második csoportba a gondolkodásban megrekedtek tartoztak, akik új hatások feldolgozására, új tanulságok levonására már nem voltak képesek. A kisebbségi sors számukra várakozásból állt: egyszer majd visszakerülnek a régi pozícióba, vagyoni helyzetbe. Mereven revíziós szemléletükbe nem fért be az elszakadtak kulturális és gazdasági felemelésének gondolata. Mentalitásukból olyan megnyilvánulások fakadtak a visszacsatolás után, mint amikor egy vallásos gyűlésen az egyik résztvevő kijelentete, hogy a demokrácia ideje lejárt, ezentúl az egyesületbe csak úri hölgyeket szabad felvenni, vagy mikor az egyik felszabadult város báljáról húsz év után újra kizárták az iparos családokat. A felvidéki magyar harmadik fajtájából a kisebbségi helyzet új értékeket tudott kiváltani. Erényeik a nemzethűség mellett a népi és demokratikus gondolat, szociális beállítottság, frázismentes gyakorlatiasság lettek. Hatott rájuk Csehszlovákia demokratikus és szociális berendezkedése, amire annak ellenére is elismerően tekintettek, hogy ezen intézményeket a magyarokra csak mostohán alkalmazták. Példaként hozta fel a republikát a választójog, a demokratizált közigazgatás, a földreform és a szociálpolitikai törvénykezés terén. A felvidékiek legfontosabb hozományát a felsorolt értékekből fakadó, úri és nem úri társadalom közti távolság minimálisra csökkenése jelentette. Körükben nincs helye a bizantinizmusnak, áltekingésnek, címkórságnak.⁵⁷¹

A kassai kanonok bírálóan tekintett a magyar közvélemény szlovákokhoz fűződő viszonyulására is, amely a jó tót atyafi szelídlelkű, kedélyesen népies típusát látta bennük, ahogy azt a 19. századi regényírók leírták. Képelete szerint ezek vágyva-vágytak vissza a magyar állam keretébe, a magyar szolgabíró és csendőr, meg a szlováknak egy szót sem tudó néptanító után. „Az anyaországi magyarnak mindenekelőtt meg kell tanulnia, hogy húsz év előtt nemzeti öntudattal alig bíró szlovák nemzetet veszítettünk el. Most pedig a nagyra fűtött nemzeti öntudattal bíró szlovák nemzet egy részét kaptuk vissza ... aki még a tót elnevezést is sértésnek veszi.”⁵⁷² A szlovákkérdés helytelen megítélése egy tőről fakadt a félreértelmezett hazafisággal: „Hazafias, nemzeti szólamokkal, frázisokkal nem lehet eredményt elérni ... Minden igénytelensége ellenére az aprómunka nagyobb nemzeti tett, mint a szóvirágos szónoklatok. Az utóbbiakat mi, a kisebbségi iskolán nyílt szemmel átment magyarok kifejezetten utáljuk. Csodálkozva és sajnálkozva vesszük, ha anyaországunk ifjának-öregjének egy része ma is zengzetes szólamokban látszik

⁵⁷¹ Pfeiffer Miklós: A felvidéki szellem. In. Új Élet, 1939. március.

⁵⁷² Uo. 228. p.

hazafiságát kiélni.”⁵⁷³

A prohászkásoknak hamarosan be kellett látniuk, hogy társadalmi nézeteik miatt nemcsak a magyar „úri politika“, de a hivatalos egyház részéről is a meg nem értés az osztályrészük. 1939-ben a visszatérés utáni egyetlen prohászkás kongresszust tartották Kassán, melynek legfontosabb témája a földkérdés volt. A földreform mellett álltak ki a résztvevők, ami után az Új Nemzedék a prohászkásokat „vörösödő“ jelzővel látta el.⁵⁷⁴

A felvidéki magyar katolicizmus – állapítható meg zárásként – húsz év alatt változások során ment keresztül, sajátos fejlődési utat járt be. A trianoni traumától, a helykeresés kezdeti bizonytalanságától az öntudatos sérelmi politikán át vezetett útja az aktív, társadalmilag is előremutató katolikus szemlélet, tevékenység kibontakozásáig. Ez a katolicizmus a korszak során végig ébren tartotta a Szent István-i szellemet, a magyar keresztény érzületet, képviselői számára a hitért való küzdelem a magyarságért való küzdelmet is jelentette, s ez az állítás megfordítva is igaz. Elsődleges célként Szent István országának és egyházának helyreállítását tűzték ki – Trianon ellenére szerves hozzátartozóinak tartva magukat – de a felvidéki magyar katolicizmus a két évtized során nemcsak az anyanyelv és nemzethűség megtartásához járult hozzá, hanem társadalomszervező, megújulást szorgalmazó – a visszacsatolás után kevés megértésre találó – ambíciókkal tért vissza az anyaország és anyaegyház keretei közé.

IX. Kitekintés: Az érsekség északi része és a szlovákiai egyház 1945 után

A második világháború után visszaállították az 1937-es államhatárokat, így a néhány évig újra Magyarországhoz tartozó egyházmegyerész megint Csehszlovákiához került. A Szentszék visszaküldte Prágába hajdani nunciust Saverio Rittert, akit viszont a csehszlovák kormány csak alacsonyabb minőségben, internunciusként volt hajlandó

⁵⁷³ Uo. 224. p.

⁵⁷⁴ Göndöcs László életinterjú. In. Prágai tükrök, 2001/4. sz.

fogadni. A diplomáciai testület doyenjének tisztét már a szovjet nagykövet, V. A. Zorin foglalta el.⁵⁷⁵ A Szovjetunió felértékelődött, a Vatikánnal való jó kapcsolatnak pedig már nem volt akkora külpolitikai jelentősége, mint a háború előtt.

Az egyházhoz való új viszonyulást illetően Beneš elnök és a kormánytagok döntő többsége abból a tézisből indult ki, hogy a szlovák katolicizmus kompromittálódott a háború alatt, s a Szentszék „becsületén” is folt esett. „A diplomáciai kapcsolatokat újraépítendőnek tartjuk, mivel a Vatikán elismerte a szlovák államot” – jelentette ki Beneš 1946-ban.⁵⁷⁶ A szlovák katolikusokat az állam iránti lojalitás kinyilvánítására kényszerítették, és kísérletek történtek egyes püspökök (Vojtaššák, Buzalka, Škrábik, Nécsey) eltávolítására, lemondatására is. Az egyház helyzete Szlovákiában 1945 után egyre rosszabbodott. A kormány a *Modus vivendi* előírásait nem respektálta, bár megegyezés született az internunciussal, hogy mindkét fél továbbra is elismeri annak érvényességét. Az 1927-es egyezmény megszegését jelentette az egyházi birtokok újra kisajátítása, amit most már parcellázás is követett.

A korlátozások ellenére az egyházi élet lassan megindult, de a kibontakozásnak az 1948-as kommunista hatalomátvétel véget vetett. A szovjet érdekszféra más államaihoz hasonlóan az egyházat itt is megfosztották jogaitól, társadalmi lehetőségeitől, s a párt elsődleges feladatai között jelölte meg az ország egyházának elszigetelését a Szentszéktől. Saverio Ritternek el kellett hagynia az országot, majd 1949. október 14-én az Egyházügyi Hivatal vette át az egyház teljes felügyeletét. A klérus megbontására létrehozták a békepapi mozgalmat, tagjaik átvették a legfontosabb egyházi hivatalokat, a helynöki, a káptalani és irodaigazgatói tisztségeket. A papokat e módszerrel két csoportra, „haladókra” és „reakcióskra” osztották. 1950-ben a szerzetesrendeket felszámolták, a görög katolikusokat pedig a pravoszláv egyházba olvasztották be. Közben 500 papot letartóztattak, és több mint 1500-nak megvonták a működési engedélyét.⁵⁷⁷ Az egyházzűldözés kicsúcsosodása Szlovákiában az a koncepció per volt, melyet egyszerre három püspökkel, Ján Vojtaššákkal, Michal Buzalkával és Pavol Gojdičcsal szemben folytattak le 1951-ben. További két püspököt, Štefan Barnáš és Vasil Hopkát még ugyanebben az évben hasonló per keretében ítélték el. 1951-ben így öt szlovák püspök ült börtönben, négyet pedig házi őrizet alatt tartottak. A hatalom ellenséges magatartása a püspöki székek fokozatos megüresedéséhez vezetett, s a székek betöltetlensége 1990-ig

⁵⁷⁵ Róbert Letz: *Vzťahy Svätej stolice a Slovenska v rokoch 1938-2003*. 140. p.

⁵⁷⁶ Uo.

⁵⁷⁷ Adriányi Gábor: *A katolikus egyház története a 20. században Kelet-, Közép-Kelet- és Dél-Európában*. Kairosz Kiadó, 2005, 159. p.

a csehszlovákiai egyház jellemző vonása maradt.

A Vatikán és a kormány között 1963 májusában Prágában tárgyalások kezdődtek. Ez bizonyos enyhülés jele volt, melyet a II. vatikáni zsinat légköre, a Vatikán új keleti politikája és a kompromittált háború utáni kommunista garnitúra fokozatos lecserélődése tett lehetővé. A második vatikáni zsinaton három szlovák püspök – Eduard Nécsey, Ambróz Lazík, Róbert Pobožný – is részt vehetett. Tizenöt év óta ez volt az első találkozó a Szentatya és a szlovák püspökök között. Utoljára Jozef Čársky vállalkozott ad limina római látogatásra 1948 novemberében. A közvélemény előtt titokban tartott tárgyalások megszakításokkal 1967-ig tartottak, az egyház életében történt különösebb változások nélkül. Az 1968-as hat hónapos intermezzo sem volt elegendő az egyház mozgásterének visszanyerésére, annyi azonban történt ezalatt, hogy Szlovákia új, ad personam érseket kapott a nyitrai püspök, Eduard Nécsey személyében. Az intézkedés a szlovák egyházprovincia kialakításának ígéretét hordozta magában, Nécsey azonban egy hónappal a kinevezés után meghalt.

Lazík püspök 1969-es és Pobožný püspök 1972-es halálával az összes főpásztori szék megüresedett Szlovákiában. A betöltés érdekében a felek újra felvették a tárgyalás fonalát, melynek eredményeként 1973-ban három püspöki kinevezésre került sor. Besztercebánya élére Jozef Feranecet, Nyítrára Ján Pasztort, a nagyszombati apostoli adminisztrátúra élére pedig Július Gábrist nevezte ki a Szentszék. Az önálló szlovák egyháztartomány kérdése továbbra is nyitva maradt, míg végül a hosszú tárgyalási folyamatot két pápai konstitúció tetőzte be: 1977. december 30-án VI. Pál pápa a „Praescriptionum Sacrosancti Concilii“ és a „Qui divino consilio“ apostoli konstitúciókkal átrendezte a cseh-morva és a szlovák egyházszervezetet. A „Praescriptionum Sacrosancti“ elrendelte, hogy a nagyszombati adminisztrátúra területe leválik az esztergomi egyháztartományról, s önálló érsekség lesz. A győri egyházmegye három plébániája az érsekséghez csatlakozik, Pannonhalmra két plébániájához hasonlóan. A szatmári egyházmegye tizenhárom plébániája Kassához tagozódik. Kassa és Rozsnyó elválik az egri egyháztartománytól és a nagyszombati provincia tagja lesz.⁵⁷⁸ A „Qui Divino“ bulla a nagyszombati egyháztartományhoz rendelte a nyitrai, besztercebányai, szepesi, kassai és rozsnyói egyházmegyéket.⁵⁷⁹

A pápai rendelkezések 40 évvel az egyháztartomány megalakítását kilátásba

⁵⁷⁸ Jozef Jurko: Doznievanie koncilového dekrétu Christus Dominus na Slovensku. In: Modus vivendi v histórii katolíckej cirkve ... i. m.

⁵⁷⁹ Uo.

helyező „Ad ecclesiastici regiminis incrementum“ pápai bulla után születtek. Az intézkedés azokat a formális kapcsolatokat is megszüntette, melyek még az esztergomi és egeri metropoliókhoz kötötték a szlovák területeket. Ezzel a lépéssel valósult meg maradéktalanul az 1920 óta tartó törekvés, amely az államhatárokhoz igazodó, független szlovák egyházkormányzat kialakítását célozta. A nagyszombati apostoli adminisztrátort, Július Gábrit azonban nem nevezték ki a provincia metropolita-érsekévé, mivel személye az állam számára nem volt elfogadható. A kinevezésre csak 1989. július 26-án került sor, mikor II. János Pál pápa Ján Sokolt metropolita érsekké tette.

1989 meghozta a kommunista rendszer bukását, és ezzel együtt a vallás és egyház szabadságát Csehszlovákiában. Betöltötték a püspöki székeket, és helyreállt a normális diplomáciai kapcsolat is. Ján Sokol, addigi adminisztrátort érsekké, František Tondrát szepesi püspökké, Ján Hirkát eperjesi g. kat. püspökké, Eduard Kojnokot rozsnyói püspökké, Alois Tkáčot kassai püspökké nevezték ki, ugyanakkor a kompromittált beszercebányai püspököt, Jozef Feranecet Rudolf Balázssal cserélték fel. A pápa 1990 áprilisában látogatott Csehszlovákiába, ahol a történelmi összefüggésekről is szót ejtve, Husról a következőt mondta: „Az általa képviselt teológiai meggyőződéstől eltekintve nem szabad Hus személyes életének integritását és fáradozását nemzete erkölcsi képzése és nevelése érdekében kétségbe vonni.“⁵⁸⁰

A Szentszék 1993. január 1-jén, rögtön a független Szlovákia kikiáltásának napján elismerte az új államot, melynek területén az első egyházkormányzati változtatásokat 1995. március 31-én hajtotta végre. II. János Pál a „Pastorali quidem permoti“ apostoli bullával a kassai püspökséget érseki rangra emelte, s ezzel együtt a nagyszombati egyháztartománytól elválasztva kijelölte egyháztartományának területét. Kassa szufragán püspökségei a nyitrai és beszercebányai egyházmegyék lettek. Ezenkívül a Szentszék a Nagyszombati Érsekség megnevezést Pozsony-Nagyszombati Érsekség megnevezésre változtatta.

A szlovák katolicizmus újjáéledt, amit a pápa háromszori látogatása is jelez. Az ország szentszéki pozícióit mutatja, hogy a kilencvenes évek közepétől már két érsekkel (Sokol, Tkáč), két bíborossal (Korec, Tomko), és két apostoli nunciussal (Hrušovský Fehéroroszországban, Bukovský Oroszországban) rendelkezett. Tomko bíborost még 1985-ben nevezték ki a Népek Evangelizációja Kongregáció prefektusává, s ezzel ő lett az első szlovák, aki valamely szentszéki kongregáció élére került. II. János Pál pápa

⁵⁸⁰ Adriányi: i. m. 168. p.

Rómában létrehozta a pápai szlovák Szent Cirill és Metód intézetet is.

Mindezekkel egyidőben a magyar katolikusok több mint ötven év után ismételen törekedni kezdtek egyházon belüli nemzetiségi jogaik kiszélesítésére. Annak ellenére, hogy Szlovákiában majd 400 000 a magyar katolikusok száma, nem volt egyetlen magyar sem a püspöki karban, ezért 1990-ben emlékiratot szerkesztettek, melyet 100 plébániáról 34 539 hívő írt alá, s az emlékiratot Pozsonyban a pápának is átnyújtották. Kérlelmezték benne, hogy Komárom székhellyel egy magyar püspökséget hozzanak létre, Kassán és Rozsnyón pedig magyar főesperességeket (archidiakonátus) állítsanak fel. Továbbá a rozsnyói egyházmegye katolikusai, akik többségében magyarok, felváltva egy szlovák püspök után magyart kapjanak, s az általános helynököt is felváltva, ebben az értelemben nevezzék ki.⁵⁸¹ A kérvényre két hét múlva érkezett meg a pápai államtitkárság válasza. A teljesítést lehetségesnek tartották, de rámutattak arra, hogy az elintézés előtt több kérdést is tisztázni kell. Sokol érsek hozzájárulásával, 1990 pünkösd vasárnapján nemzeti búcsút rendeztek Komáromban a magyar hívők. A Szent András plébániatemplomban 35 pap misézett, illetve koncelebrált és a búcsún templomi zászlóikkal 17 000 magyar hívő vett részt. Kétezer református és evangélikus is támogatta részvételével a célkitűzést. A rendezvényen döntés született, hogy a nemzeti zárandoklatot addig folytatják, míg a kért egyházmegye megalapítására sor nem kerül.⁵⁸² Ennek értelmében a magyar papi hivatásokért és magyar főpásztorért, Jó pásztor vasárnapján minden évben imnapot rendeznek Komáromban.

2008. február 14-én XVI. Benedek pápa döntése értelmében az egyházszervezet újra megváltozott a „Slovachiae sacrorum” és a „Cum concathedralis” dekrétumok alapján. A pápa elfogadta a szlovák püspöki kar és Jozef Tomko bíboros, a Népek Evangelizációja Kongregáció prefektusának javaslatát, így megszűnt a Pozsony-nagyszombati érsekség, és helyén létrejött a különálló pozsonyi- és nagyszombati főegyházmegye. A nyitrai egyházmegye egy részéből létrejött a zsolnai egyházmegye, a rozsnyói püspökséghez pedig a breznóbányai espereskerületet csatolták. Rozsnyó területén a magyarok aránya így jelentősen csökkent. A magyarok egyházkormányzati helyzete Rozsnyón kívül is hátrányosan változott, hiszen a Duna-mente magyar katolikusai most már az eddigi egy helyett három egyházmegyéhez (Pozsony, Nagyszombat, Nyitra) tartoznak. Az új egyházkormányzati térkép a néhány évvel ezelőtt megvalósított közigazgatási rendezés alapelvét követte, amely az országot függőlegesen

⁵⁸¹ Adriányi: i. m. 169. p.

⁵⁸² Adriányi: i. m. 170. p.

tagolva, a magyar közösség egységes tömbjét megbontva osztotta fel. A magyar hívők az etnikai, vallási összetartozás alapelvét fenntartva továbbra is követelik egyházkormányzati igényeik érvényesítését.

Tekintsük át végül az esztergomi egyházi vagyon 1945 utáni sorsát! A második földreform keretében a birtokok a negyvenes évek végéig kisajátításra kerültek, állami tulajdonná váltak. A kisajátítás rendszerint az első földreform revízióját elrendelő 142/1947-es törvény és a 46/1948-as új földtörvény értelmében történt. A birtokok az újonnan szervezett szocialista típusú gazdasági egységek, az ún. Állami Gazdaságok (Štátny majetok) kereteibe tagozódtak be. Esztergom birtokainak legnagyobb részét a bajcsi, karvai, gyulamajori, szentmiklósi, párkány-nánai és bálványi állami gazdaságok kezelték.

A birtokkérdést a rendszerváltozás hozta újra felszínre, s az egyház mindjárt a politikai fordulat után visszakövetelte elkobzott vagyonát. A 282/1993-as egyházi restitúciós törvény értelmében az ingatlanvagyon az az államilag bejegyzett egyházi jogi személyek igényelheték vissza, melyek központja Szlovákia területén található. Az eredetileg az esztergomi érsekséghez és főkapitálanhoz tartozó vagyonra a nagyszombati egyházmegye jelentett be igényt, s a kérelmet a hatóságok pozitívan bírálták el. Azóta ő a tulajdonos, s a földeket gazdálkodóknak adja bérbe. A restitúció ezen módját egyes kommentárok kétségbe vonják, mivel annak idején a kommunisták általi kisajátítást a telekkönyvbe nem jegyezték be, így ott tulajdonosként továbbra is az eredeti javadalmazások szerepelnek. Ebből a bírálók szerint az következik, hogy Nagyszombatnak nem volt jogalapja „visszakövetelni”, hiszen jogilag soha nem is volt az övé. A kritikát figyelembe véve talán még tartogat a jövő a kérdésben érdemi fejleményeket.

FÜGGELÉK

A bajcsi érseki birtok a 19. század végén. Beszédes Sándor fotói.

A bajcsi templom és iskola, háttérben a hercegprimási nyaraló

A hercegprimási nyaraló

A kórház

Bajcs – haraszti major

A bajcsi intézői lak

Gőzcséplés

A bajcsi dohánytelep

Majori épületek

A birkamosó

Bajcs – elletői major

Bajcs – haraszti major

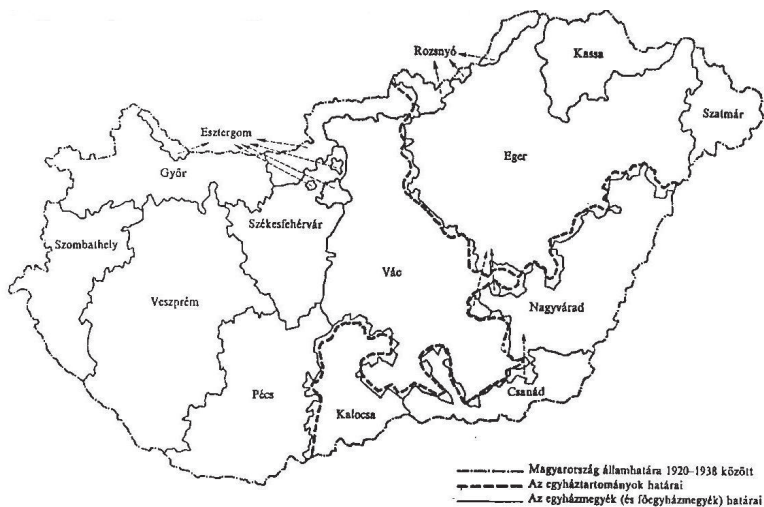

Bajcs – farkasdi ménés

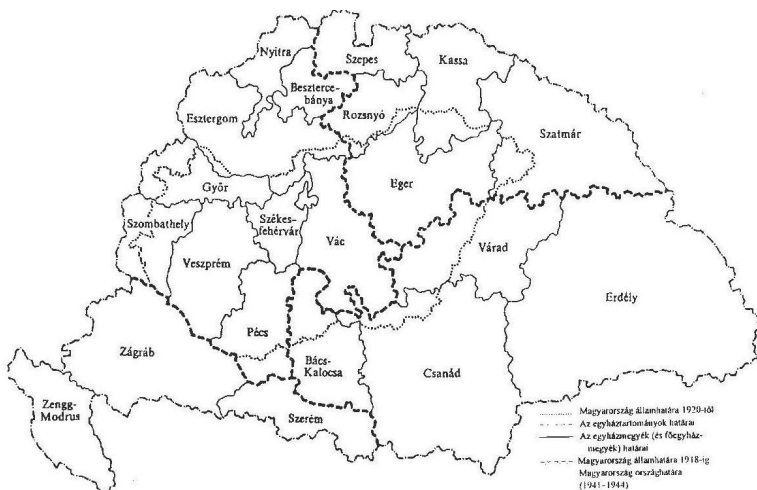
Térképek az esztergomi érsekség területi beosztásának változásairól

Magyarország római katolikus egyházmegyei beosztása 1918-ig

Magyarország római katolikus egyházmegyei 1920-1938 között

Magyarország római katolikus egyházmegyéi 1938-1944 között

Szlovákia latin rítusú egyházmegyéi 1977-től 2008-ig

Szlovákia latin rítusú egyházmegyei 2008-tól

Magyarország egyházszervezete napjainkban

Forrás- és irodalomjegyzék

Levéltári, kézírattári források:

Primási Levéltár, Esztergom

Csernoch János magánlevéltára

Serédi Jusztinián magánlevéltára

Egyházkormányzati iratok (Cat. D/c, Cat. C, Cat. D/b, Cat. 1, Cat. A, Cat. D)

Felvidéki birtokügyek

Magyar Országos Levéltár

Külügyminisztérium Politikai osztályának általános iratai: K 63

Külügyminisztérium Politikai osztályának rezervált iratai: K 64

Szentszéki magyar követség iratanyaga: K 105

Miniszterelnökség, Kisebbségi és Nemzetiségi Osztály: K 28

Ferences iratok: P 233

Országos Széchényi Könyvtár

Szüllő Géza hagyatéka

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha (Külügyminisztériumi Levéltár, Prága)

Vatikáni követség iratanyaga

Štátny ústredný archív, Bratislava (Állami Levéltár, Pozsony)

Diszmembrációs iratanyag

Anton Štefánek iratanyaga

Archiv Národního Muzea, Praha (Nemzeti Múzeum Levéltára, Prága)

Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár

Csiszárík János hagyatéka

Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára

A felvidéki házakkal kapcsolatos iratok 1918-1938

Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára

A komáromi rendházzal kapcsolatos iratanyag

Csornai Premontrei Prépostság Levéltára

Forráskiadványok:

Angyal Béla: Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt Történetéhez 1919-1936. Somorja-Dunaszerdahely, 2004.

Bán D. A.-Diószegi L.-Fejős Z.-Romsics I.-Vinnai Gy.: Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919-1944. Budapest, 1995.

Beke Margit szerk.: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. 1-2. köt. München-Budapest, 1992.

Gergely Jenő szerk.: A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919-1944. Budapest, 1984.

Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918-1945. Budapest, 1983.

Magyar törvénytár 1918-1938. kötetei

Pálesch Ervin: Cseh-szlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Eperjes.

Pritz Pál: Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez. Budapest, 1996.

Sbírka zákonu a nařízení státu Československého 1918-1938

Felhasznált újságok:

Alkotmány, Egyházi Lapok, Egyházi Közlöny, Esti Újság, Felvidéki Újság, Híradó, Kassai Napló, Komáromi Lapok, Lidové listy, Nap, Národné noviny, Népakarát, Nyitrai megyei Szemle, Prágai Magyar Hírlap, Sajó Vidék, Slovenský východ, Slovák, Slovenský týždenník

Folyóiratban megjelent fontosabb íráások, tanulmányok:

Ablonczy Balázs: Harc a magyar Felvidékért. Európai Utas, 11. évf. 1. szám.

Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. Regio, 2000/3. sz.

Angyal Béla: Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918-1921. Fórum, 2000/1-2. sz.

Angyal Béla: A „magyarországi” és „magyar” politika vitája a Felvidéken. Ethnopolitika, 2003.

András Károly: A kassai kanonok. Cikksorozat Pfeiffer Miklósról. A „Remény” szlovákiai katolikus hetilap 1990-es számai.

Bárdi Nándor: A kisebbségi értelmiség önképe a II. Világháború előtt. Magyar Kisebbség, 1998. 3-4. sz.

Bellér Béla: A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája. Történelmi Szemle, 1969/1-2. szám.

Czywinski, Bohdan: A katolikus egyház Szlovákiában a kezdetektől 1948-ig. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1995/1-2.

Danilovics Pál: A trianoni békeszerződés 250. cikkéhez. Magyar Jogi Szemle, 1927. április.

Dolmányos István: A kelet-európai földreformok néhány problémája 1917-1939. Csehszlovákia. Agrártörténeti Szemle, 1963/3.

Geőcze Bertalan: Nemzetközi magánjogi kérdések a vegyes döntőbíróóságok judikatúrájában. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1927.

Gergely Jenő: A „gazdag egyház” gazdagsága. (Adatok a katolikus egyházi birtokvagyon kérdéséhez a Horthy-korszakban.) Agrártörténeti Szemle, 1986. 1-2. sz.

Göndöcs László életinterjú. Prágai Tükör, 2001/4. szám.

Hajdu István: A primási uradalmak Csernoch hercegprimás idejében. Képes Krónika, 1924. november 16.

Hronský, Marián: Slovenská spoločnosť v prelomových rokoch 1918-1920 a aktivita K. A. Medveckého. Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1995.

Kiss József Mihály: A Pázmány Péter Tudományegyetem felvidéki birtokai visszaszerzéséért indított perek. Levéltári Szemle, 1991/3.

Lepold Antal. Csernoch János élete a hercegprimási trónra léptéig. Képes Krónika, 1924. november 16.

Michela, Miroslav: František Jehlička politikai pályafordulatai 1918-1920. Pro Minoritate, 2005/Tél.

Nyisztor Zoltán: Feladataink az új országban. Magyar Kultúra, 1939/1. félév.

Ölvedi János: Mit hoz a felvidéki magyarság? Magyar Szemle, 1938. november.

Pfeiffer Miklós: Felvidéki szellem. Új Élet, 1939. március.

Rády Elemér: A felvidéki magyar katolikusok helyzete. Katolikus Szemle, 1935. október.

Szüllő Géza: A katolicizmus helyzete a Csehszlovák Köztársaságban. Magyar Szemle, 1935. március.

Tengely Adrienn: Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban. www.uni-miskolc.hu Egyháztörténeti cikkek.

Tilkovszky Loránt: Területi integritás és területi autonómia. A magyar kormány 1920. évi felvidéki szlovák autonómia-terve. Századok 2000/3.

Tilkovszky Loránt: Az egyházak „nemzetiségi politikája” és a magyarországi németység 1929-1945. Történelmi Szemle, 1997/1. sz.

Könyvek:

Adriányi, Gabriel: Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns. München, 1986.

Adriányi, Gabriel: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895-1945. Mainz, 1974.

Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve. München, 1975.

Adriányi Gábor: A katolikus egyház története a 20. században Kelet-, Közép-Kelet és Dél-Európában. Kairosz Kiadó, 2005.

Adriányi Gábor-Csiky Balázs: Nyisztor Zoltán. Budapest, 2005.

Andrej, Ján: Dejiny košického biskupstva latinského obradu v rokoch 1918-1939. Prešov, 1999.

Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918-1938. Galánta-Dunaszerdahely, 2002.

Arató Endre: Csehszlovákia története. Egyetemi jegyzet, 1971.

Arató Endre: Magyar – cseh – szlovák viszony ötven éve. Történeti áttekintés. Budapest, 1969.

Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből. Pozsony, 1977.

Balanyi György: A szerzetesség története. Budapest, 1923.

Balanyi György-Biró Imre-Biró Vencel-Tomek Vince: A magyar piarista rendtartomány története. Budapest, 1943.

Balanyi György-Lantos Zoltán szerk.: Emlékkönyv a magyar piarista rendtartomány háromszáz éves jubileumára. Budapest, 1943.

Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1946. Budapest, 1988.

Barcza György: diplomata emlékeim 1911-1945. Budapest, 1994.

Bárdi Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Pozsony, 2004.

Bárdos István-Beke Margit szerk.: Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai. Esztergom, 1991. május 29-31. Esztergom, 1991.

Beke Margit: Esztergomi főegyházmegye. In: Magyar Katolikus Almanach. 1984.

Beke Margit: Angelo Rotta apostoli nuncius (1930-1945). Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1994. I. kötet. Budapest, 1994.

Bellér Béla: Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Budapest, 1975.

Bielik, František-Borovský, Štefan szerk.: Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách. Bratislava, 1991.

Boháč, Z.: Atlas církevných dějin českých zemí. 1999.

Boros Ferenc: Magyar – csehszlovák kapcsolatok 1918-1921. Budapest, 1976.

Borovi József: Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. A besztercebányai, rozsnýói, szépesi püspökségek alapítása 1776-ban. Budapest, 2000.

Borsody István: Beneš. Budapest, 1934.

Borsody István: Magyar – szlovák kiegyezés. Budapest, 1946.

Borsody István szerk.: Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938. Méry Ratio, 2002.

Borsody István-Csatár István szerk.: A visszatért Felvidék adattára. Budapest, 1939.

Buza László: A kisebbségek jogi helyzete. Budapest, 1930.

Chmel, Rudolf szerk.: A szlovákkérdés a XX. században. Pozsony, 1996.

Csatári István-Ölvedi János: A visszatért Felvidék adattára. 1939.

Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban. Budapest, 1966.

Čižmár, Marián: Hlásal radostnú zvesť chudobným. Levoča, 1998.

Deák, Ladislav: Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938-1939. Bratislava, 1990.

Deák, Ladislav: Hra o Slovensko. Bratislava, 1991.

Deák, Ladislav: Slováci v Maďarskej politike, v rokoch 1918-1939. Bratislava, 1996.

Dejmek, Jindřich: Historik v čele diplomacie. Kamil Krofta. Praha, 1998.

Dostálek, Ján: Náš cíl, některé příležitostné přednášky. Praha, 1933.

Dóka Klára: Az egyházi birtokok Magyarországon a 18.-19. században. Budapest, 1997.

Dolinský, Juraj: Cirkvéne dejiny Slovenska. Bratislava, 2002.

Dolinský, Juraj: Cirkév a štát na slovensku v rokoch 1918-1945. Bratislava, 1999.

Đurica, S Milan: Dejiny Slovenska a slovákov. Bratislava, 1995.

Eördögh István: Erdély román megszállása. Szeged, 2000.

Ernyey Lajos Három magyar prímás: Simor János, Vaszary Kolos, Csernoch János 1867-1927. Pozsony, 1927.

Esterházy Lujza: Szívek az ár ellen. Budapest, 1991.

Esterházy-Malfatti Alice-Török Bálint: Esterházy János Emlékkönyv. Budapest, 2001.

Fazekas József szerk.: Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza 1918-1945. pozsony, 1993.

Feketekuty László: Magyar katolikus egyházi vagyonyjog. Budapest, 1943.

Félbenmaradt reformkor. A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye. Szerk. nélkül. Róma, 1990.

Filep Tamás Gusztáv: A hagyomány felemelt töre. Válogatott és új esszék, tanulmányok az 1918-1945 közötti (cseh)szlovákiai magyar kultúráról. Budapest, 2003.

Funczik, E.: Prevádzanie Modu vivendi. Trnava, 1947.

Galántai József: Egyház és politika 1890-1918. Katolikus egyházi körök politikai szervezkedései Magyarországon. Budapest, 1960.

Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. Budapest, 1989.

Gergely Jenő-Balogh Margit: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. Kronológia. Budapest, 1993.

Gergely Jenő-Balogh Margit: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. Adattár. Budapest, 1996.

Gergely Jenő: A katolikus egyház története magyarországon 1919-1945. Budapest, 1999.

Gergely Jenő: A püspöki kar tanácskozásai 1919-1944. Budapest, 1984.

Gergely Jenő: A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919-1945. Budapest, 1992.

Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Budapest, 1977.

Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923. Budapest, 1977.

Gergely Jenő: Katolikus egyház-magyar társadalom 1890-1986. Budapest, 1989.

Gergely Jenő: Főpapok, főpásztorok, főbbiek. Budapest, 2001.

Gergely Jenő: A pápaság története. Budapest, 1982.

Gergely Jenő: A magyarországi katolikus egyház és a külpolitika. In: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. A VI. Hungarológiai Kongresszus (2006, Debrecen) szimpóziumának anyaga. Budapest, 2006.

Gergely Jenő-Kardos József-Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig. Budapest, 1997.

Gogolák Lajos: Csehszlovákia. Budapest, 1935.

Grünwald Béla: A régi Magyarország. Budapest, 1888.

Halas, F. X.: Fenomén Vatikán. Brno, 2004.

Haiczl Kálmán: Egyháztörténelmi emlékek a cseh megszállás korából. Esztergom, 1940.

Halász Miklós: Csehszlovákia 1918-1938. Budapest, 1940.

Hangel László: Mit élt át a Felvidék? Budapest, 1940.

Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973.

Holec, Roman: Tragédia v Černoveji a slovenská spoločnosť. Martin, 1997.

Holl Béla szerk.: Piaristák Magyarországon 1642-1992. Budapest, 1992.

Hrabovec, Emilia: Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918-1922. Wien, 2002.

Hronský, Marián: Boj o Slovensko a Trianon. Bratislava, 1998.

John, Miloslav: Čechoslovakizmus a ČSR 1914-1938. Beroun, 1994.

- Jócsik Lajos: Iskola a magyarságra. Egy nemzedék élete húszéves kisebbségben. Budapest, é. n.
- Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Budapest, 1975.
- Kačka, Jozef: Rozpomienky na moje utrpenie. Bratislava, 1927.
- Kadlec, Jaroslav: Přehled českých církevních dějin II. Řím, 1987.
- Katolikus Lexikon 1-4 kötet. Szerk. Bangha Béla. Budapest, 1931-1933.
- Kázmér Ernő: Masaryk vallása. Kassa, 1923.
- Kertész István: Pápai bulla a csehszlovák egyházmegyék jogi helyzetének rendezéséről. Budapest, 1938.
- Kamenec, I.-Prečan, V.-Škovránek, S. szerk.: Vatikán a Slovenská republika 1939-1945. Bratislava, 1992.
- Komora, Pavol: Maďarské buržoázne strany na Slovensku. Bratislava, 1970.
- Korec, Ján Chryzostom: Tisíc rokov Slovenska s Cirkvou. Bratislava, 2004.
- Kováč, Dušan szerk.: Muži deklarácie. Bratislava, 2004.
- Kovács Endre: Két háború közt. Budapest, 1944.
- Kramer, Juraj: Iredenta a separatizmus v slovenskej politike. Bratislava, 1957.
- Kramer, Juraj: Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918-1929. Bratislava, 1962.
- Krofta, Kamil: Z dob naší první republiky. Praha, 1939.
- Lepold Antal: Csernoch János. Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására. Bécs, 1963.
- Lenciš, Štefan: Jozef Čársky a Košická, Rožňavská a Satmárska apoštolská administratúra v rokoch 1939-1945. Košice, 2002.
- Lipták, Ľubomír: politické strany na Slovensku 1920-1989. Bratislava, 1992.
- Lipták, Ľubomír: Slovensko v 20. storočí. Bratislava, 1968.
- Litván György szerk.: Károlyi Mihály levelezése I. 1905-1920. Budapest, 1978.
- Lőrincz Zsuzsa: A vatikáni magyar követ jelenti. Budapest, 1969.
- Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Szent István Társulat, Budapest.
- Marsina, Richard: Nitra v slovenských dejinách. Martin, 2002.
- Masaryk, Tomáš Garrigue: Világforradalom 1914-1918. Budapest, 1990.
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerk. Zombori István. Budapest, 1994.
- Medvecký, Karol: Slovenský prevrat I-IV. Bratislava, 1930.
- Medvecký, Karol: Cirkvné pomery katolíckých Slovákov v niekdajšom Uhorsku. Ružomberok, 1920.
- Meszlényi Antal: A magyar hercegprímások arcképsorozata 1707-1945. Budapest, 1970.
- Mihóková, Mária: Košický biskup ThDr. Augustín Fischer-Colbrie 1863-1925. Košice, 1996.

Modus vivendi v histórii katolíckej cirkve v Československu. Sborník mezinárodní konference konané v Olomouci. Olomouc, 2005.

Modus vivendi v histórii vzťahu Svatého stolce a Československa. Cirkevně-politický vývoj v letech 1918-1993. Szerk. Jiří Koníček. Olomouc, 2005.

Molnár Imre: Esterházy János 1901-1957. Dunaszerdahely, 1997.

Mulík, Peter szerk.: Katolícka cirkev a slováci. Úsilie slovákov o samostatnú cirkevnú provinciu. Bratislava, é. n.

Nyisztor Zoltán: Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújíhódása. Bécs, 1962.

Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Budapest, 1983.

Ölvedy János: Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában. New York, 1985.

Pamätná kniha vysviacky slovenských biskupov. Trnava, 1921.

Pašteka, Július szerk.: Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava, 2000.

Peéry Rezső: Requiem egy országrészért. München, 1975.

Podrimavský, Milan-Kováč, Dušan szerk.: Slovensko na začiatku 20. storočia. Bratislava, 1999.

Polányi Imre: A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón 1895-1905. Budapest, 1987.

Pöstyéni, J. Katolícke Slovensko. Bratislava, 1933.

Popély Gyula: Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban (1918-1925). Pozsony, 1995.

Podolák, Peter: Národnostné menšiny v Slovenskej republike. Martin, 1998.

Potemra, Michal szerk.: Annales dioecesis Cassoviensis. Košice, 1994.

Pritz Pál: Magyar diplomácia a két világháború között. Budapest, 1995.

Purgat, Juraj: Od Trianonu po Košice. Bratislava, 1971.

Puskely Mária: Szerzetesek. Budapest, 1990.

Rácz Lajos szerk.: Felekezeti egyházjog. Budapest, 1994.

Reisner Ferenc: Csernoch János hercegprímás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly monarchia-megmentési kísérleteiben. Budapest, 1991.

Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Budapest, 2001.

Romsics Ignác: Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Budapest, 1998.

Romsics Ignác szerk.: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Budapest, 2005.

Rydlo, M. Jozef szerk.: Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska a prvého metropolitu Bratislavsko-Trnavskej arcidiecézy. Bratislava, 2003.

Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867-1917. München, 1974.

Salacz Gábor: a magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975.

Sallai Gergely: Az első bécsi döntés. Budapest, 2002.

Schermann Egyed: A magyar szerzetesek jogi helyzete és a mostani szerzetek rövid története. Pannonhalma, 1943.

Sebők László: A katolikus egyházszervezet változásai trianon óta. Regio, 1991. 3. sz.

Sidor, Karol: Andrej Hlinka 1864-1926. Bratislava, 1934.

Sidor, Karol: Slovenská politika na pôde pražského snemu 1918-1938. Bratislava, 1943.

Siklós András: A Habsburg birodalom felbomlása 1918. Budapest, 1987.

Slovenský biografický slovník. Martin, 1994.

Špirko, Jozef: Cirkevné dejiny II. Martin, 1943.

Szalatnai Rezső: Két hazában egy igazsággal. Budapest, 1982.

Szarka László: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában.

Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867-1918. Pozsony, 1995.

Szarka László: A szlovákok története. Budapest, é. n.

Szántó Konrád: A katolikus egyház története. Budapest, 1983.

Szilas László: Kis magyar egyháztörténet. Róma, 1982.

Szvatkó Pál: A visszatért magyarok. Budapest, 1938.

Szviezsényi Zoltán: Hogyan veszett el a Felvidék. Budapest, 1921.

Tilkovszky Loránt: Revízió és nemzetiségi politika Magyarországon 1938-1941. Budapest, 1967.

Tóth László szerk.: A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998. I-IV. kötet. Budapest, 1998.

Tóth Tibor. Nagybirtoktól Nagyüzemig. A mernyei uradalom. Budapest, 1977.

Trapl, Miloš: Politický katolicizmus a Československá strana lidová v československu v letech 1918-1938. Praha, 1990.

Trapl, Miloš: Politický katolicizmus v nástupnických státech Rakousko-Uherské monarchie v letech 1918-1938. Olomouc, 2001.

Trstenský, Viktor: Sila viery, sila pravdy. Život Jána Vojaššáka. Bratislava, 1990.

Turczel Lajos: Két kor mezsgyéjén. A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között. Pozsony, 1967.

Turczel Lajos: Visszatekintések a szlovákiai magyar kisebbségi lét első szakaszára. Dunaszerdahely, 2002.

Urban, Rudolf: Die Tschechoslovakische Husitische Kirche. Marburg, 1973.

Váli Ferenc: A magyar-csehszlovák vegyes döntőbírótság és az Állandó Nemzetközi Bírótság ítélete a Pázmány Péter Egyetem perében. Budapest, 1934.

Vígh Károly: A szlovákiai magyarság sorsa. Pozsony, 1993.

- Voženílek, J.: Pozemková reforma v ČSR. Praha, 1924.
- Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Budapest, 2002.
- Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Budapest, 2004.
- Zombori István szerk.: Magyarország és a Szentszék ezer éve. Budapest, 1996.
- Zubko, Peter szerk.: Cirkev v české a slovenské historii. Olomouc, 2004.
- Zubko, P.-Švárný, M.: Spišskí biskupi. Spišská Kapitula, 1996.
- Zubko, P.-Hromják, L.: Košickí biskupi. Vranov nad Topľou, 1998.